

2/2016

ελληνική επιθεώρηση ευρωπαϊκού δικαίου

τόμος 36

ελληνική επιθεώρηση ευρωπαϊκού δικαίου

revue hellénique de droit européen

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

2/2016

Τόμος 36
Απρίλιος - Ιούνιος

Άρθρα

Μ. Περάκης

Η συμφωνία της 18.03.2016 μεταξύ ΕΕ και Τουρκίας

Μ. Οικονόμου

Η διάσταση του δικαίου των κρατικών ενισχύσεων στις δημόσιες συμβάσεις μεταξύ φορέων του δημόσιου τομέα

Δ. Γαμπά

Η υποχρέωση σεβασμού της εθνικής - συνταγματικής ταυτότητας

Επισκόπηση Νομολογίας

- ΔΕΕ - ΓεΔΕΕ (Μάρτιος - Μάιος 2016)
- ΕΔΔΑ (Δεκέμβριος 2015 - Φεβρουάριος 2016)

Σχολιασμένη Νομολογία

- Ευθύνη εγκεκριμένου αποθηκευτή για λαθρεμπορική παράβαση
- Χρόνος εργασίας ιατρών
- Πρόσβαση Επιτροπής σε πληροφορίες στο πλαίσιο έρευνας για παραβιάσεις κανόνων ανταγωνισμού
- Ίση μεταχείριση σπουδαστών και κάρτες μειωμένων κομίστρων
- Κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης από επιχείρηση-κάτοχο διπλώματος ευρεσιτεχνίας
- Απαγόρευση υποχρεωτικής συμμετοχής σε ένωση συνεταιρισμών
- Έννοια φορολογικής κατοικίας

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ
ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ
ΣΥΛΛΟΓΟΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ:

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη

ΕΚΔΟΤΕΣ: Καθηγ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Α. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ, Διευθυντής ΚΔΕΟΔ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΒΑΛΕΡΓΑΚΗΣ, Πρόεδρος ΔΣΘ (26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη)

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Καθηγητής Β. ΣΚΟΥΡΗΣ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ - ΕΚΤΥΠΩΣΗΣ: Γ.Σ. ΗΛΙΑΔΗΣ (Μεσολογίου 21, 553 37 Τριανδρία - Θεσσαλονίκη)

REVUE JURIDIQUE TRIMESTRIELLE

PROPRIÉTAIRES:

CENTRE DE DROIT ÉCONOMIQUE INTERNATIONAL ET EUROPÉEN
Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique

LE BARREAU DE THESSALONIKI
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique

ÉDITEURS: Prof. VASSILIOS A. CHRISTIANOS, Directeur du CDEIE (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)
NIKOLAOS VALERGAkis, Président du Barreau de Thessalonique (rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique)

DIRECTEUR: Prof. V. SKOURIS (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)

IMPRIMERIE: G.S. ILIADIS (Mesologiou 21, 553 37 Triandria - Thessalonique)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Ε. ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ, Δ.Ν., Σ. ΜΑΥΡΙΔΗΣ

Χειρόγραφα για δημοσίευση και βιβλία για παρουσίαση ή βιβλιοκρισίες αποστέλλονται στην υπεύθυνη σύνταξης κ. ΕΥΤΥΧΙΑ ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ, Διευθύντρια Ερευνών ΚΔΕΟΔ (evy.mouameletzi@cieel.gr) – Ταχ. Θυρίδα 14, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη, τηλ.: 2310 486 940

Εγγραφές συνδρομητών, παραγγελίες παλαιών τόμων, ανατύπων εξόφληση συνδρομών: Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης
κ. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΜΑΡΟΥ
katmarou@gmail.com
Δικαστικό Μέγαρο
26^{ης} Οκτωβρίου 3
546 26, Θεσσαλονίκη
τηλ.: 2310 500 874
fax: 2310 500 875

ΕΤΗΣΙΕΣ ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ	ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ - ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ
Φυσικά Πρόσωπα	€ 36
Νομικά Πρόσωπα	€ 42
Φοιτητές - ασκούμενοι δικηγόροι	€ 18
Τιμή παλαιών τόμων από 1981 έως 1990	€ 10
από 1991 έως 1993	€ 13
1994 και 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 έως 2000	€ 30
2001 έως 2005	€ 36
Τιμή εκάστου τεύχους	€ 9

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

SECRETARIAT: E. MOUAMELETZI, Docteur en Droit, S. MAVRIDIS

Tous les manuscrits ainsi que les livres pour présentation ou compte-rendu doivent être envoyés à Mme E. MOUAMELETZI, Directrice de Recherches du CDEIE, responsable pour la rédaction (evy.mouameletzi@cieel.gr) – Boîte Postale 14, 551 02 Kalamaria - Thessalonique, tel: 2310 486 940

Souscriptions, paiements, commandes des anciens volumes, extraits: Barreau de Thessalonique
Mme EKATERINI MAROU
katmarou@gmail.com
Palais de Justice
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique
tél.: 2310 500 874
fax: 2310 500 875

ABONNEMENTS ANNUELS	GRÈCE - ÉTRANGER
Personnes physiques	€ 36
Personnes morales	€ 42
Étudiants - Avocats stagiaires	€ 18
Prix des anciens volumes	
de 1981 à 1990	€ 10
de 1991 à 1993	€ 13
1994 et 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 à 2000	€ 30
2001 à 2005	€ 36
Prix de fascicule	€ 9

Η Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου πρωτοεκδόθηκε το 1981 από τον αείμνηστο Καθηγητή Δημήτριο Ευρυγενή, ο οποίος διετέλεσε και Διευθυντής της για την περίοδο 1981-1985. Διευθυντής της Επιθεώρησης διετέλεσε επίσης από το 1986 μέχρι το 1999 και ο αείμνηστος Καθηγητής Κρατερός Ιωάννου. Στην Γραμματεία της Επιθεώρησης συμμετείχαν από την αρχή της κυκλοφορίας της ο Αλκιβιάδης Παναγόπουλος, δικηγόρος και μέλος του Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ, η επιστημονική συνεργάτις του ΚΔΕΟΔ κ. Στέλλα Ιωαννίδου, δικηγόρος, και η κ. Σοφία Μεγγλίδου, Δ.Ν., δικηγόρος, που είχε και την ευθύνη της ύλης της Επιθεώρησης από το 1981 μέχρι το 2007.

Το Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ απαρτίζεται από τους:

Καθηγητή Β. ΣΚΟΥΡΗ, Πρόεδρο Δ.Σ.

Καθηγητή Β. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟ, Διευθυντή του ΚΔΕΟΔ

Ν. ΒΑΛΕΡΓΑΚΗ, εκπρόσωπο του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης

Κ. ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΑΚΗ, εκπρόσωπο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης

Φ. ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΥ, εκπρόσωπο του ΥΠΑΑΝ

Σ' αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν:

Αδαμαντίδου Έλσα, Δ.Ν., Συντονίστρια ΜΟΠΑΔΙΣ, Υπεύθυνη Προγραμμάτων ΚΔΕΟΔ

Αργαλιάς Ι. Παναγιώτης, ΜΔΕ, Δικηγόρος-Οικονομολόγος

Γαλάνης Θεόδωρος, Δ.Ν., Δικηγόρος

Γαμπά Δήμητρα, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγενή» ΚΔΕΟΔ

Δεμίρογλου Αριστείδης, LL.M., Ασκούμενος Δικηγόρος

Ζησοπούλου Αλεξάνδρα-Χριστίνα, M2 Recherche, Δικηγόρος

Θεοδωρίδης Π. Κωνσταντίνος, LL.M., Δικηγόρος

Καλλίδου Αναστασία, LL.M, M.A., Δικηγόρος

Κουρούβανη Ελένη, Δ.Ν., Δικηγόρος

Κωνσταντινίδου Δήμητρα, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγενή» ΚΔΕΟΔ

Λελέκη Ασημίνα-Νικολέτα, M2 Recherche, Δικηγόρος

Λόραμ Κ. Έρρικα, LL.M, Δικηγόρος

Νινιατσούδη Μαρία, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Οικονόμου Μιχαήλ, Δ.Ν., Δικηγόρος, Νομική Υπηρεσία της Επιτροπής Λογιστικής Τυποποίησης και Ελέγχων του Υπουργείου Οικονομικών

Παναγιωτίδου Ελισάβετ, M2 Professionel, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Παπακωνσταντής Μάρκος, Δ.Ν., Δικηγόρος, Διδάσκων στο τμήμα Δημόσιας Διοίκησης του Παντείου Πανεπιστημίου

Παπανδρέου Μάριος, Δ.Ν. ΑΠΘ

Περάκης Μανώλης, Δ.Ν., Δικηγόρος, Ειδικός Επιστήμων Νομικής Σχολής Αθηνών

Σγουρίδου Αικατερίνη, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΚΕ

Σώμη Σοφία, Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ

Τζώρτζη Βιργινία, Δ.Ν., Δικηγόρος, Ειδική Επιστήμων Νομικής Σχολής ΔΠΘ

Τσολάκου Ευθυμία, Πρωτοδίκης Διοικητικών Δικαστηρίων

ΑΡΘΡΑ

Μ. Περάκης

Η συμφωνία της 18.03.2016 μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης και Τουρκίας: Μία πρώτη νομική και πρακτική αποτίμηση 145

Μ. Οικονόμου

Η διάσταση του δικαίου των κρατικών ενισχύσεων στις δημόσιες συμβάσεις μεταξύ φορέων του δημόσιου τομέα (άρθρο 12 της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ) 155

Δ. Γαμπά

Η υποχρέωση σεβασμού της εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας: εξερευνώντας τη «γραμμή Maginot» των εθνικών έννομων τάξεων 171

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ 187

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής 199

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

I. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Μάρτιος – Μάιος 2016) 203

B. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ

ΔΕΕ C-81/15, Καπνοβιομηχανία Καρέλια, 02.06.2016 (Ευθύνη εγκεκριμένου αποθηκευτή για λαθρεμπορική παράβαση) – Παρατηρήσεις Α.-Ν. Λελέκη 225

ΔΕΕ C-180/14, Επιτροπή/Ελλάδα, 23.12.2015 (Χρόνος εργασίας ιατρών) – Παρατηρήσεις Ε. Κουρούβανη 230

ΔΕΕ C-247/14 P, HeidelbergCement/Επιτροπή, 10.03.2016 (Πρόσβαση της Επιτροπής σε πληροφορίες στο πλαίσιο έρευνας για παραβιάσεις κανόνων ανταγωνισμού) – Παρατηρήσεις Θ. Γαλάνης 233

ΔΕΕ C-233/14, Επιτροπή/Κάτω Χώρες, 02.06.2016 (Ίση μεταχείριση σπουδαστών και κάρτες μειωμένων κομίστρων) – Παρατηρήσεις Δ. Γαμπά 237

ΔΕΕ C-170/13, Huawei Technologies, 16.07.2015 (Κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης από επιχείρηση-κάτοχο διπλώματος ευρεσιτεχνίας) – Παρατηρήσεις Α. Δεμίρογλου 241

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΕΔΔΑ (Δεκέμβριος 2015 – Φεβρουάριος 2016) 247

B. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 23989/11, Υπόθεση Μυτιληναίος και Κωστάκης κατά Ελλάδας, 03.12.2015
(Απαγόρευση υποχρεωτικής συμμετοχής σε ένωση συνεταιρισμών) – Παρατηρήσεις Μ. Παπανδρέου 257

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

Συμβούλιο της Επικρατείας (Τμήμα Β'), απόφαση αριθμ. 1445/2016, 11.05.2016 (Έννοια φορολογικής κατοικίας) – Παρατηρήσεις Δ. Κωσταντινίδου 261

ΠΑΙΔΕΙΑ – ΕΡΕΥΝΑ

Επιστημονική Εκδήλωση ΚΔΕΟΔ, «Τιμή Δημητρίου Ευρυγένη» 265

Επιμορφωτικό Σεμινάριο ΕΥΚΕ/ΜΟΔ για κρατικές ενισχύσεις 265

Επίσκεψη της καθηγήτριας της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου της Τουλούζης I Capitale, κ. Hélène Gaudin, στο ΚΔΕΟΔ 266

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλιοπαρουσιάσεις 267

II. Το δίκαιο ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά: Α΄ Εξάμηνο 2016 269

Table of contents 2/2016

ARTICLES

M. Perakis

The Agreement of 18.03.2016 between EU and Turkey: A legal and practical evaluation 145

M. Oikonomou

The State Aid Perspective in Public Contracts between Public Sector's Entities (Art. 12 of Directive 2014/24/EU) 155

D. Gamba

The Obligation to Respect the National-Constitutional Identity: Exploring the "Maginot line" of National Legal Systems 171

DEVELOPMENTS IN THE EU

I. EU News 187

II. Information Technology e-news 199

CASE - LAW

I. COURT OF JUSTICE AND GENERAL COURT OF EU

A. Review of Jurisprudence (March – May 2016) 203

B. Annotations

ECJ C-81/15, Kapnoviomichania Karelia, 02.06.2016 (*Responsibility of authorized warehousekeepers for smuggling*) – Annotation A.-N. Leleki 225

ECJ C-180/14, Commission/Greece, 23.12.2015 (*Doctors' working hours*) – Annotation E. Kourouvani 230

ECJ C-247/14 P, HeidelbergCement/Commission, 10.03.2016 (*Committee access to data in an investigation on violations of competition rules*) – Annotation Th. Galanis 233

ECJ C-233/14, Commissions/Netherlands, 02.06.2016 (*Equal treatment of students and reduced-fare cards*) – Annotation D. Gamba 237

ECJ C-170/13, Huawei Technologies, 16.07.2015 (*Abuse of dominant position by a patent owner company*) – Annotation A. Demiroglou 241

II. EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS	247
A. Review of jurisprudence (December 2015 – February 2016)	
B. Annotations	257
ECHR, Application No 29389/11, Case Mytilinaios and Kostakis v. Greece, 03.12.2015 (<i>Prohibition of mandatory membership in cooperatives</i>) – Annotation M. Papandreou	
III. NATIONAL COURTS	261
Council of State, Judgement No 1445/2016, 11.05.2016 (<i>The notion of tax residence in Greece</i>) – Annotation D. Konstantinidou	
CONFERENCES – RESEARCH	
Scientific event at CIEEL “In memoriam Dimitrios Evrigenis”	265
In-house State aid Seminar organized by State Aid Special Unit and Management Organisation Unit	265
Hélène Gaudin, Law Professor in the University of Toulouse I Capitole, visits CIEEL	266
BIBLIOGRAPHY	
I. Book reviews	267
II. The EU Law in Hellenic Legal Periodicals: 1st Semester 2016	269

Table des matières 2/2016

DOCTRINE

M. Perakis L'accord UE-Turquie du 18.03.2016: Une évaluation juridique et pratique	145
M. Oikonomou La passation des marchés publics entre entités du secteur public (article 12 de la directive 2014/24/UE) selon la perspective du droit des aides d'État	155
D. Gamba L'obligation de respecter l'identité constitutionnelle nationale: exploration de la "ligne Maginot" des ordres juridiques nationales	171

DÉVELOPPEMENTS DANS L'UE

I. Nouvelles européennes	187
II. @-ctualités d'informatique juridique	199

JURISPRUDENCE

I. COUR DE JUSTICE ET TRIBUNAL DE L'UNION EUROPÉENNE	
A. Revue de Jurisprudence (mars – mai 2016)	203
B. Notes	
CJUE C-81/15, Kapnoviomichania Karelia, 02.06.2016 (<i>Responsabilité des gardiens d'entrepôt autorisé pour un délit de contrebande</i>) – Notes A.-N. Leleki	225
CJUE C-180/14, Commission/Grèce, 23.12.2015 (<i>Temps de travail des médecins</i>) – Notes E. Kourouvani	230
CJUE C-247/14 P, HeidelbergCement/Commission, 10.03.2016 (<i>Accès de la Commission aux informations dans une enquête sur des violations des règles de concurrence</i>) – Notes Th. Galanis	233
CJUE C-233/12, Commission/Pays-Bas, 02.06.2016 (<i>Égalité de traitement des étudiants et des cartes à tarif réduit</i>) – Notes D. Gamba	237
CJUE C-170/13, Huawei Technologies, 16.07.2015 (<i>Abus de position dominante par une société-proprétaire de brevet</i>) – Notes A. Demiroglou	241

II. COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME	
A. Revue de Jurisprudence (décembre 2015 – février 2016)	247
B. Notes	
CEDH, Requête No 29389/11, Affaire Mytilinaios et Kostakis c. Grèce, 03.12.2015 (<i>L'abolition de la participation obligatoire dans les coopératives</i>) – Notes M. Papandreou	257
III. JURIDICTIONS NATIONALES	
Conseil d'État, Arrêt No 1445/2016, 11.05.2016 (<i>La notion de résidence fiscale</i>) – Notes D. Konstantinidou	261
ÉDUCATION – RECHERCHE	
Événement scientifique du CDEIE "In memoriam Dimitrios Evrigenis"	265
Séminaire in-house sur les aides d'État organisé par le Service spécial pour les aides d'État et le Service pour l'organisation de gestion	265
Mme Hélène Gaudin, Professeur de droit à l'Université de Toulouse I Capitole, visite CIEEL	266
DOCUMENTATION BIBLIOGRAPHIQUE	
I. Revue bibliographique	267
II. Le droit de l'UE dans les revues juridiques helléniques: 1er semestre 2016	269

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΚΕ	: Αφρική, Καραϊβική, Ειρηνικός
Αρμ	: Αρμενόπουλος
ΑρχΝ	: Αρχείο Νομολογίας
ΓεΔΕΕ	: Γενικό Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΠΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΓΣΔΕ	: Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT)
Δ	: Δίκη
ΔΕΕ	: Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΔΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΔΕΕτ.	: Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών
ΔΕΚ	: Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔΕΝ	: Δελτίο Εργατικής Νομοθεσίας
ΔηΣΚΕ & αγορά	: Δημόσιες Συμβάσεις - Κρατικές Ενισχύσεις & αγορά
ΔιΜΕΕ	: Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης & Επικοινωνίας
ΔιΔικ	: Διοικητική Δίκη
ΔτΑ	: Δικαιώματα του Ανθρώπου (RHDH)
ΔΦΝ	: Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας
ΕΔΔΔΔ	: Επιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου
Ε.Δ.Κ.Α.	: Επιθεώρησις Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης
ΕΕ	: Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΕΕ	: Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕυρΔ	: Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (RHellDE)
ΕΖΕΣ	: Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών
ΕΕμπΔ	: Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου
ΕΕΝ	: Εφημερίς Ελλήνων Νομικών
ΕΕργΔ	: Επιθεώρησις Εργατικού Δικαίου
ΕΕυρΚ	: Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΕΚ	: Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΕλλΔνη	: Ελληνική Δικαιοσύνη
ΕΛΜ	: Ευρωπαϊκή Λογιστική Μονάδα
ΕΝΔ	: Επιθεώρηση Ναυτιλιακού Δικαίου
ΕΟΧ	: Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος
Επι.Δ.Ε.	: Επιθεώρηση Δημοσίων Έργων
ΕπισκΕΔ	: Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου
ΕΤρΑΞΧρΔ	: Επιθεώρηση Τραπεζικού Αξιογραφικού και Χρημαστηριακού Δικαίου
ΕυΒ	: Ευρωπαϊκό Βήμα
ΕυρΔΔΑ ή ΕΔΔΑ	: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΕΔΑ ή ΕΕΔΑ	: Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΚ	: Ευρωπαϊκές Κοινότητες
ΕυρΚοινβ	: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
ΕυρΠολ	: Ευρωπαϊών Πολιτεία
ΕυρΣΔΑ ή ΕΣΔΑ	: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕφΑΔ	: Εφαρμογές Αστικού Δικαίου
ΕφημΔΔ	: Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου
ΘΠΔΔ	: Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου
ΚΕΠΑΑ	: Κοινή Ευρωπαϊκή Πολιτική για την Άμυνα και την Ασφάλεια
ΚΕΠΠΑ	: Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας
ΚριτΕπιθ	: Κριτική Επιθεώρηση Νομικής Θεωρίας και Πράξης
ΝοΒ	: Νομικό Βήμα
ΠΕΚ	: Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΠερΔικ	: Περιβάλλον και Δίκαιο
ΠΛογ	: Ποινικός Λόγος
ΠΝ	: Πειραϊκή Νομολογία
ΠοινΔικ	: Ποινική Δικαιοσύνη
ΠοινΧρ	: Ποινικά Χρονικά
ΠρΠροσχ	: Πράξη περί των όρων προσχωρήσεως και προσαρμογής των συνθηκών

ΣΛΕΕ	: Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣΕΕ	: Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
Συλλ.	: Συλλογή Νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΣυλλΥπ	: Συλλογή Υπαλληλικών Υποθέσεων
ΣυνθΕΕ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣυνθΕΚ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας
ΣυνθΕΚΑΕ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας
ΣυνθΕΚΑΧ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα
ΣυνθΕΟΚ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας
ΤεΣ	: Τεύχος εκτός σειράς
ΤοΣ	: Σύνταγμα (Το)
Υπερ	: Υπεράσπιση
ΦΠΑ	: Φόρος Προστιθέμενης Αξίας
ΧρηΔικ	: Χρηματοπιστωτικό Δίκαιο
ΧρΙΔ	: Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου
ΑcP	: Archiv für civilische Praxis
AFDI	: Annuaire Français de Droit International
AJCL	: American Journal of Comparative Law (The)
AJDA	: Actualité Juridique du Droit Administratif
AJIL	: American Journal of International Law
AöR	: Archiv des öffentlichen Rechts
ASL	: Air and Space Law
BB	: Der Betriebs - Berater
CDE	: Cahiers de Droit Européen
Clunet	: Journal du Droit International (J.D.I.)
C.M.L.R.	: Common Market Law Reports
CML Rev.	: Common Market Law Review
CommLP	: Commercial Law Practitioner
CONSUM.L.J.	: Consumer Law Journal
DZWir	: Deutsche Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
EA	: Europa-Archiv
EBRL	: European Business Law Review
ECHR	: European Convention on Human Rights
ECJ	: European Court of Justice
E.C.L.R.	: European Competition Law Review
EELR	: European Environmental Law Review
EGC	: European General Court
E.H.R.L.R.	: European Human Rights Law Review
E.H.R.R.	: European Human Rights Reports
EIPR	: European Intellectual Property Review
EJIL	: European Journal of International Law
ELJ	: European Law Journal
E.L.Rev.	: European Law Review
Elrev./HR	: European Law Review / Human Rights Survey
EPL	: European Public Law
ERPL	: European Review of Private Law- Revue Européenne de Droit Privé - Europäische Zeitschrift für Privatrecht
EStAL	: European State Aid Law Quarterly
ETL	: European Transport Law - Droit Européen des Transports - Europäisches Transportrecht
EuGRZ	: Europäische Grundrechte - Zeitschrift
EuR	: Europarecht
EuZW	: Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
EWS	: Europäische Wirtschafts - und Steuerrecht
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade (ΓΣΔΕ)
GATS	: General Agreement on Trade Services
GRUR Int.	: Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht - Internationaler Teil
HRLJ	: Human Rights Law Journal

<i>HRQ</i>	: Human Rights Quarterly
<i>ICLQ</i>	: International and Comparative Law Quarterly (The)
<i>IIC</i>	: International Review of Industrial Property and Copyright Law
<i>I.L.M.</i>	: International Legal Materials
<i>IPRax</i>	: Praxis des Internationalen Privat - und Verfahrensrechts
<i>JCMS</i>	: Journal of Common Market Studies
<i>J.D.I.</i>	: Journal du Droit International (Clunet)
<i>JT</i>	: Journal des Tribunaux
<i>JT-DE</i>	: Journal des Tribunaux - Droit Européen
<i>JWT</i>	: Journal of World Trade
<i>JZ</i>	: Juristen Zeitung
<i>LIEI</i>	: Legal Issues of European Integration
<i>MJ</i>	: Maastricht Journal of European und Comparative Law
<i>MLR</i>	: Modern Law Review (The)
<i>NJW</i>	: Neue Juristische Wochenschrift
<i>NQHR</i>	: Netherlands Quarterly of Human Rights
<i>NVWZ</i>	: Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht
<i>PPLR</i>	: Public Procurement Law Review
<i>RabelsZ</i>	: Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht
<i>R.A.E.</i>	: Revue des Affaires Européennes
<i>RCADI</i>	: Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye
<i>RCC</i>	: Revue de la Concurrence et de la Consommation - Droit et Marchés
<i>R.D.P.</i>	: Revue du droit public
<i>RDUE</i>	: Revue du Droit de l'Union Européenne (ως το 1999 Revue du Marché Unique Européen - RMUE)
<i>RECIEL</i>	: Revue of European Community and International Environmental Law - Access to Environmental Information
<i>REDC</i>	: Revue Européenne de Droit de la Consommation
<i>Rev.inst.eur.</i>	: Revista de instituciones europeas
<i>Rev.trim.dr.h.</i>	: Revue trimestrielle des droits de l'homme
<i>RFDA</i>	: Revue Française de Droit Administratif
<i>RFDC</i>	: Revue Française de Droit Constitutionnel
<i>RGDIP</i>	: Revue Générale de Droit International Public
<i>RHDH</i>	: Revue Hellénique de Droits de l'Homme (ΔΤΑ)
<i>RHDI</i>	: Revue Hellénique de Droit International
<i>RHelIDE</i>	: Revue Hellénique de Droit Européen (ΕΕΕυρΔ)
<i>RIDPC</i>	: Rivista Italiana di Diritto Pubblico Comunitario
<i>Riv.dir.eur.</i>	: Rivista di diritto europeo
<i>RIW</i>	: Recht der Internationalen Wirtschaft
<i>RMC</i>	: Revue du Marché Commun (από το 1991 Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne - RMCUE)
<i>RMCUE</i>	: Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne από το 1991 (ως το 1990 Revue du Marché Commun - RMC)
<i>RMUE</i>	: Revue du Marché Unique Européen (από το 2000 Revue du Droit de l'Union Européenne- RDUE)
<i>RTDeur.</i>	: Revue Trimestrielle de Droit Européen
<i>RUDH</i>	: Revue Universelle des Droits de l'Homme
<i>TRIPS</i>	: Trade Related Intellectual Property Rights
<i>WRP</i>	: Wettbewerb in Recht und Praxis
<i>WuW</i>	: Wirtschaft und Wettbewerb
<i>YBEL</i>	: Yearbook of European Law
<i>ZEuP</i>	: Zeitschrift für Europäisches Privatrecht
<i>ZEuS</i>	: Zeitschrift für Europarechtliche Studien
<i>ZfRV</i>	: Zeitschrift für Rechtsvergleichung - Internationales Privatrecht und Europarecht
<i>ZHR</i>	: Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Wirtschaftsrecht
<i>ZSE</i>	: Zeitschrift für Staats - und Europawissenschaften
<i>ZVglRWiss</i>	: Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft

Υπόδειγμα παραπομπής στην Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου: ΕΕΕυρΔ, 1981, σ. 259, RHelIDE, 1981, p. 259

Η συμφωνία της 18ης Μαρτίου 2016 μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης και Τουρκίας: Μία πρώτη νομική και πρακτική αποτίμηση*

Μανώλης Περάκης**

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι η ανάλυση της Συμφωνίας ΕΕ-Τουρκίας της 18.03.2016 («Κοινό Ανακοινωθέν») σε νομικό και πρακτικό επίπεδο, προκειμένου να διατυπωθούν κάποιες πρώτες σκέψεις και να επιχειρηθεί μία αποτίμηση των σκοπών και της προοπτικής που της προσδίδει το νομικό της περιβάλλον ως προς την εφαρμογή και την αποτελεσματικότητά της, ειδικά με δεδομένο τις ραγδαίες εξελίξεις στη γειτονική χώρα μετά την απόπειρα πραξικοπήματος της 15.07.2016. Η μελέτη χωρίζεται σε τέσσερα μέρη. Στο πρώτο περιγράφονται τα ιστορικά βήματα που οδήγησαν στην έκδοση του Κοινού Ανακοινωθέντος της 18ης Μαρτίου 2016 και διαμόρφωσαν το περιεχόμενό του. Στο δεύτερο και στο τρίτο αναφέρονται και αναλύονται τα νομικά και τα πραγματικά ζητήματα αντίστοιχα, που εγείρει το περιεχόμενο της Συμφωνίας και η έως τώρα εφαρμογή της. Τέλος, στο τέταρτο μέρος διατυπώνονται τα συμπεράσματα της μελέτης.

εξωτερικές σχέσεις ΕΕ – σχέσεις ΕΕ-Τουρκίας – προσφυγικό ζήτημα – Οδηγία 2013/32/ΕΕ – Σύμβαση της Γενεύης – διεθνής προστασία – επαναπροωθήσεις αιτούντων άσυλο

Πρόλογος

Κατά την τελευταία διετία, ο εμφύλιος πόλεμος στη Συρία και η εμπλοκή τρίτων κρατών έχει προκαλέσει τον ξεριζωμό εκατομμυρίων προσφύγων, οι οποίοι εγκατέλειψαν τις εστίες τους προσπαθώντας να σώσουν τις ζωές τους και αυτές των οικογενειών τους. Έτσι, κατά την προαναφερθείσα χρονική περίοδο έχουν εκδιωχθεί από τη Συρία περίπου πέντε εκατομμύρια πρόσφυγες, εκ των οποίων περίπου 2.750.000 έχουν μεταβεί στην Τουρκία, 1.050.000 στον Λίβανο και 650.000 στην Ιορδανία.

Επιπλέον, κατά το ίδιο χρονικό διάστημα πέρασαν από την Τουρκία στην Ελλάδα περίπου ένα εκατομμύριο πρόσφυγες, με τη συντριπτική πλειοψηφία αυτών να διασχίζουν τα νερά του Αιγαίου¹, αφήνοντας πίσω έως σήμερα τουλάχιστον 500 πνιγμένους, ενήλικες και παιδιά. Από το ένα αυτό εκατομμύριο των προσφύγων περίπου οι μισοί είναι πρόσφυγες από τη Συρία, με συνέπεια οι Σύριοι να αποτελούν τον κύριο όγκο του μεταναστευτικού ρεύματος από τη Μέση Ανατολή.

Ο πρωτοφανής αυτός όγκος του προσφυγικού ρεύματος αποτέλεσε τη μεγαλύτερη πρόκληση που έχει δεχθεί η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) όσον αφορά την εφαρμογή της πολιτικής της στον τομέα του ασύλου καθώς και την προστασία των ανθρωπιστικών ιδανικών της. Η έλλει-

ψη συνοχής, αλληλεγγύης και ορθού σχεδιασμού στην αντιμετώπιση του προβλήματος είχε ως συνέπεια την αμφισβήτηση της ίδιας της αρχής της συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών και της αποτελεσματικότητας της ενωσιακής πολιτικής, η οποία επικρίθηκε τόσο από θεωρητικούς όσο και από ομάδες πολιτών.

Επιχειρώντας να επιλύσει ή τουλάχιστον να περιορίσει το πρόβλημα, η ΕΕ έθεσε ως στόχο, ήδη από τα μέσα του 2015, τη συνεννόηση με την Τουρκία, προκειμένου να διαμορφωθεί ένα πλαίσιο συνεργασίας που θα οδηγούσε στον περιορισμό των μεταναστευτικών ροών προς την Ευρώπη. Κατάληξη των προσπαθειών αυτών αποτέλεσε το Κοινό Ανακοινωθέν μεταξύ ΕΕ και Τουρκίας της 18ης Μαρτίου 2016 («Συμφωνία»), διά του οποίου αμφότερες οι πλευρές αναλαμβάνουν δεσμεύσεις ως προς την αντιμετώπιση των μεταναστευτικών ροών και δηλώνουν την προσηλωσή τους στην ενδυνάμωση των δεσμών τους και την επιτάχυνση της μεταξύ τους προσέγγισης.

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι η ανάλυση της Συμφωνίας σε νομικό και πρακτικό επίπεδο, προκειμένου να διατυπωθούν κάποιες πρώτες σκέψεις και να επιχειρηθεί μία αποτίμηση των σκοπών και της προοπτικής που της προσδίδει το νομικό της περιβάλλον ως προς την εφαρμογή και την αποτελεσματικότητά της, ειδικά με δεδομένο τις ραγδαίες εξελίξεις στη γειτονική χώρα μετά την απόπειρα πραξικοπήματος της 15.07.2016. Η μελέτη χωρίζεται σε τέσσερα μέρη. Στο πρώτο περιγράφονται τα ιστορικά βήματα που οδήγησαν στην έκδοση του Κοινού Ανακοινωθέντος της 18ης Μαρτίου 2016 και διαμόρφωσαν το περιεχόμενό του. Στο δεύτερο και στο τρίτο αναφέρονται και αναλύονται τα νομικά και τα πραγματικά ζητήματα αντίστοιχα, που εγείρει το περιεχόμενο της Συμφωνίας και η έως τώρα εφαρμογή της. Τέλος, στο τέταρτο μέρος διατυπώνονται τα συμπεράσματα της μελέτης.

* Η μελέτη βασίζεται στη σχετική εισήγηση του γράφοντος στην ημερίδα με τίτλο: «Προσφυγική κρίση: η πρόκληση για τα εσωτερικά και τα εξωτερικά σύνορα της Ευρωπαϊκής Ένωσης», που διοργανώθηκε την 27.05.2016 στο Δικηγορικό Σύλλογο Αθηνών από τον Ερευνητικό Σύλλογο Αποφοίτων Μεταπτυχιακού Ευρωπαϊκού Δικαίου Νομικής Αθηνών.

** Δ.Ν., Δικηγόρος, Ειδικός Επιστήμων Νομικής Σχολής Αθηνών

1. Τα στοιχεία προέρχονται από την Ύπατη Αρμοστεία του Ο.Η.Ε. για τους πρόσφυγες.

I. Ιστορικό

Εντοπίζοντας την ανεξέλεγκτη προσφυγική οδό του Αιγαίου ως το μεγαλύτερο πρόβλημα στον τομέα των μεταναστευτικών ροών προς την Ευρώπη, και θεωρώντας την παρελκυστική στάση της Τουρκίας στο ζήτημα αυτό ως καθοριστικά επιζήμια, από τον Νοέμβριο του 2015 και μετά, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο διεξήγαγε διαπραγματεύσεις με τη γειτονική χώρα κατά τη διάρκεια τριών Συνόδων, προκειμένου να συναφθεί μία συμφωνία, η οποία θα έθετε σε έλεγχο το πρόβλημα που είχε «γονατίσει» την Ελλάδα και προκαλέσει παράλυση και διχόνοια στην ευρωπαϊκή ήπειρο.

1. Η Ανακοίνωση της Επιτροπής της 16.03.2016

Ενόψει της τελευταίας εκ των προαναφερθεισών Συνόδων του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, η οποία θα λάμβανε χώρα την 17η και 18η Μαρτίου 2016, η Επιτροπή εξέδωσε μία Ανακοίνωση², σημειώνοντας τα «επείγοντα και εξαιρετικά» μέτρα που θα έπρεπε να ληφθούν στο πλαίσιο συνεργασίας ΕΕ-Τουρκίας στον τομέα του προσφυγικού με βάση και την προηγούμενη Σύνοδο, η οποία είχε λάβει χώρα την 07.03.2016. Πράγματι, η πλειοψηφία των μέτρων αυτών περιελήφθησαν στη συνέχεια από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και στη Συμφωνία με την Τουρκία.

Ειδικότερα, τα κύρια σημεία που περιλαμβάνονταν στην Ανακοίνωση ήταν τα εξής:

- Επιστροφή των παρανόμως εισελθόντων Σύρων μεταναστών από τα ελληνικά νησιά στην Τουρκία.
- Για κάθε Σύρο που επιστρέφει από την Ελλάδα στην Τουρκία, ένας Σύρος θα μεταβαίνει απευθείας από την Τουρκία στην ΕΕ με βάση το υπάρχον πρόγραμμα εθελουσίας κατανομής μεταξύ των κρατών μελών.
- Επιτάχυνση των διαπραγματεύσεων που ξεκίνησαν το 2013 με την Τουρκία, ώστε έως τα τέλη Ιουνίου του 2016 να μην απαιτούνται θεωρήσεις (visa) για τους Τούρκους πολίτες, όταν μεταβαίνουν στην ΕΕ.
- Χρηματοδότηση της Τουρκίας, για να φιλοξενεί προσωρινά αλλά και να διαχειρίζεται τη μόνιμη παραμονή των προσώπων που δικαιούνται διεθνή προστασία.
- Επιτάχυνση του ανοίγματος των υπολοίπων κεφαλαίων διαπραγμάτευσης για την ένταξη της Τουρκίας στην ΕΕ.
- Συνεργασία ΕΕ-Τουρκίας για την ειρήνευση και τη βελτίωση των όρων διαβίωσης στη Συρία.

2. Τα Συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου

Με βάση την προηγηθείσα Ανακοίνωση της Επιτροπής, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο συνήλθε την 17η και τη 18η Μαρτίου 2016 και, στη συνέχεια, ανακοίνωσε τα Συμπεράσματά του, υιοθετώντας ως προτεραιότητα της Ένωσης στον τομέα του προσφυγικού την «ανάκτηση του

ελέγχου των εξωτερικών της συνόρων» και θέτοντας ως σημεία – κλειδιά τα εξής:

- Επιτάχυνση των εργασιών δημιουργίας των «hotspots».
- Οικονομική και τεχνική ενίσχυση προς την Ελλάδα για την επαναπροώθηση των παρανόμως εισελθόντων Σύρων μεταναστών από τα ελληνικά νησιά στην Τουρκία.
- Επείγουσα χορήγηση βοήθειας στην Ελλάδα για τη διαχείριση της προσφυγικής κρίσης και των συνθηκών παραμονής των προσφύγων στη χώρα.
- Όσο το δυνατόν ταχύτερη μεταφορά προσφύγων από την Ελλάδα σε άλλα κράτη μέλη της Ένωσης με βάση την κατανομή που έχει γίνει δεκτή από αυτά επί εθελούσιας βάσης.
- Επιβεβαίωση ότι η Συμφωνία ΕΕ-Τουρκίας δεν συνεπάγεται υποχρέωση των κρατών μελών να δεχθούν περισσότερους πρόσφυγες απ' όσους εθελοντικά δήλωσαν ότι θα δεχθούν στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο την 20.07.2015.
- Κάλεσμα στην Τουρκία να βελτιώσει τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου και την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην επικράτειά της, με έμφαση στην ελευθερία της έκφρασης.

3. Η Συμφωνία ΕΕ-Τουρκίας

Με την ολοκλήρωση της Συνόδου του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και της συνάντησης με την τουρκική αντιπροσωπεία, την ίδια ημέρα εκδόθηκε ένα Κοινό Ανακοινωθέν από την ΕΕ και την Τουρκία, το οποίο περιελάμβανε τα περισσότερα εκ των σημείων που είχε αναφέρει η Επιτροπή στην προαναφερθείσα Ανακοίνωσή της, αν και κάποια εξ αυτών παραλλαγμένα. Ειδικότερα, προέβλεπε ότι:

- Όλοι όσοι εισέρχονται παράνομα από την Τουρκία στα ελληνικά νησιά από την 20ή Μαρτίου 2016 και μετά θα επαναπροωθούνται στην Τουρκία με τήρηση των κανόνων του ενωσιακού και του διεθνούς δικαίου, εφόσον δεν υποβάλουν αίτηση χορήγησης διεθνούς προστασίας ή αυτή απορρίπτεται ως απαράδεκτη ή αβάσιμη. Το κόστος της επαναπροώθησης θα αναλαμβάνονταν από την Ένωση. Το συγκεκριμένο μέτρο χαρακτηρίζεται ως έκτακτο και προσωρινό και δεν αφορούσε τους πρόσφυγες που βρίσκονταν ήδη στην ηπειρωτική Ελλάδα.
- Για κάθε Σύρο που επαναπροωθείται από τα ελληνικά νησιά στην Τουρκία από την 04.04.2016 και μετά, ένας Σύρος θα προωθείται από την Τουρκία απευθείας³ σε κράτη μέλη της ΕΕ, με βάση την εθελούσια κατανομή 18.000 θέσεων που αποφασίστηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο την 20.07.2015. Στόχος του μέτρου αυτού είναι να παύσει η διέλευση των ανθρώπων από τα επικίνδυνα νερά του Αιγαίου.

2. COM (2016) 166 τελικό.

3. Δηλαδή αεροπορικά.

- Η Τουρκία θα λάβει μέτρα παρεμπόδισης των προσφυγικών ροών προς την Ελλάδα, αλλά και άλλων οδών προσφυγικής ροής από την ίδια σε κράτη μέλη της ΕΕ. Η τελευταία πρόταση περιελήφθη κυρίως για να διασκεδαστούν οι ανησυχίες της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας, οι οποίες θα μπορούσαν να γίνουν προορισμοί των προσφύγων μέσω της Μαύρης Θάλασσας.
- Θα επιταχυνθούν οι διαπραγματεύσεις ΕΕ-Τουρκίας, ούτως ώστε έως τα τέλη Ιουνίου του 2016 να μην απαιτούνται θεωρήσεις (visa) για τους Τούρκους πολίτες όταν μεταβαίνουν στην Ένωση.
- Θα επιταχυνθεί η ήδη αποφασισθείσα από το 2015 εκταμίευση των 3 δις ευρώ προς την Τουρκία, για να μπορεί να φιλοξενήσει προσωρινά τους αιτούντες διεθνή προστασία, αλλά και να διαχειριστεί τη μόνιμη παραμονή εκείνων, στους οποίους χορηγείται. Επιπλέον, η Ένωση δεσμεύεται να εκταμιεύσει προς τη γείτονα χώρα για τον σκοπό αυτό, άλλα 3 δις ευρώ έως το 2018.
- Θα προωθηθεί το άνοιγμα των εναπομεινάντων κεφαλαίων διαπραγμάτευσης για την ένταξη της Τουρκίας στην ΕΕ⁴.
- ΕΕ και Τουρκία θα συνεργαστούν για την ειρήνευση και τη βελτίωση της κατάστασης στη Συρία.

II. Νομικά ζητήματα που εγείρει η Συμφωνία

1. Η νομική φύση της Συμφωνίας

Η διαδικασία διαπραγμάτευσης και σύναψης⁵ μίας διεθνούς συμφωνίας από την Ένωση, καθώς και αυτή της συναινετικής τροποποίησης, αναστολής ή κατάργησής της ρυθμίζονται στο άρθρο 218 ΣΛΕΕ⁶. Η διάταξη αυτή, που περιλαμβάνει έντεκα παραγράφους, αποτελεί μετεξέλιξη του πρώην άρθρου 300 ΣΕΚ, το οποίο με τη σειρά του είχε τροποποιηθεί από διαδοχικές Συνθήκες. Περαι-

4. Τελικά έως σήμερα άνοιξε μόνο το κεφάλαιο 33, που αφορά οικονομικές και δημοσιονομικές διατάξεις.

5. Όπως και στις προηγούμενες Συνθήκες της Ένωσης και της Κοινότητας (πρώην άρθρα 24 ΣΕΕ και 300 ΣΕΚ αντίστοιχα), έτσι και στη ΣΛΕΕ γίνεται χρήση του όρου «σύναψη». Στο ενωσιακό δίκαιο ο όρος αυτός έχει διπλό νόημα. Το πρώτο σχετίζεται με την εσωτερική διαδικασία, που περιλαμβάνει τα διάφορα ενωσιακά όργανα, τα οποία, το καθένα εντός των αρμοδιοτήτων του, αποφασίζουν από κοινού τη διαπραγμάτευση και την κύρωση της διεθνούς συμφωνίας. Το δεύτερο αφορά την νομιμοποίηση του αντιπροσώπου της Ένωσης να κοινοποιήσει στα τρίτα συμβαλλόμενα μέρη την απόφασή της να συναινέσει στη δέσμευσή της από τη διεθνή συμφωνία. Βλ. J. MEGRET, *Le Droit de la Communauté Economique Européenne. Commentaire du Traité et des Textes Pris pour son Application*, Vol. 12, Editions de l'Université de Bruxelles, 1980, σσ. 35-38.

6. Βλ. Μ. ΠΕΡΑΚΗΣ, *Η ένταξη και εφαρμογή του διεθνούς κανόνα στην έννομη τάξη της ΕΕ*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σ. 15 επ.

τέρω, η ΣΛΕΕ περιέχει και άλλες σχετικές διατάξεις, που αφορούν τη διαπραγμάτευση και σύναψη συμφωνιών σε ειδικότερους τομείς⁷, και επομένως υπερισχύουν των γενικών κανόνων του άρθρου 218 ΣΛΕΕ.

Καίτοι το άρθρο 218 ΣΛΕΕ αναφέρεται σε «συμφωνίες» μεταξύ Ένωσης και τρίτων χωρών ή διεθνών οργανισμών, ωστόσο το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) έχει προβεί σε μία διασταλτική ερμηνεία του περιεχομένου της έννοιας αυτής⁸. Πιο συγκεκριμένα, στον όρο «συμφωνίες» περιλαμβάνονται, κατά το Δικαστήριο, όλες οι μορφές σύμβασης που έχουν δεσμευτική ισχύ, όπως η συνθήκη, η συμφωνία, το σύμφωνο, το μνημόνιο συνεργασίας, ακόμη και η προφορική συμφωνία⁹. Αντίθετα, δεν περιλαμβάνονται δικαιοπραξίες του διεθνούς δικαίου χωρίς δεσμευτική ισχύ, μονομερείς πράξεις και μονομερείς δηλώσεις. Συμπερασματικά, το Δικαστήριο ερμηνεύει κατά βάση τον όρο «διεθνής συμφωνία» ακολουθώντας αλλά και διευρύνοντας τους ορισμούς του άρθρου 2 των Συνθηκών της Βιέννης περί Δικαίου των Συνθηκών του 1969 και του 1986¹⁰, θέτοντας ως βασικότερο κριτήριο για τη δεσμευτικότητα της συμφωνίας την πρόθεση των συμβαλλομένων μερών¹¹.

Εν προκειμένω, το «Κοινό Ανακοινωθέν» της ΕΕ και της Τουρκίας της 18ης Μαΐου 2016 δεν συνιστά αποτέλεσμα τήρησης της διαδικασίας που προβλέπει το άρθρο 218 ΣΛΕΕ ή κάποια άλλη ειδικότερη διάταξη των Συνθηκών περί σύναψης διεθνών συμφωνιών από την Ένωση, δεδομένου ότι δεν μεσολάβησε εντολή προς την Επιτροπή για διαπραγμάτευση, έκφραση θέσης από το Κοινοβούλιο και κύρωση της συμφωνίας από το Συμβούλιο. Περαιτέρω, η διατύπωση των εννοιών και των όρων της δεν υποδηλώνει κάποια νομική συμφωνία αμοιβαίας ανάληψης υποχρεώσεων, αφού περιέχει όρους που είναι περισσότερο πολιτικού περιεχομένου («καλωσορίζουν», «θα καταβάλουν προσπάθεια», «θα επιταχύνουν»). Τέλος, από τη δομή της Συμφωνίας προκύπτει ότι οι υποχρεώσεις του κάθε δηλούντος μέρους δεν ορίζονται ως αντιπαροχή στις δεσμεύσεις που αναλαμβάνει το άλλο.

Επομένως, καίτοι ένα Κοινό Ανακοινωθέν του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου με τρίτο κράτος δεν αποκλείεται να υπάγεται στην έννοια «συμφωνία» του άρθρου 216

7. Όπως λ.χ. το άρθρο 219 ΣΛΕΕ για τις διεθνείς συμφωνίες περί σταθερότητας τιμών και συναλλαγματικών ισοτιμιών, το άρθρο 207 ΣΛΕΕ για την κοινή εμπορική πολιτική, και το άρθρο 217 ΣΛΕΕ για τις συμφωνίες σύνδεσης.

8. Όπως υπήρχε στο πρώην άρθρο 300 παρ. 1 ΣΕΚ.

9. Βλ. ενδεικτικά ΔΕΚ C-327/91, *Γαλλία/Επιτροπή*, 09.08.1994, ECLI:EU:C:1994:305, σκ. 27.

10. Βλ. I. MACLEOD / I.D. HENDRY / S. HYETT, *The External Relations of the European Communities*, OUP, 1996, σσ. 75-77.

11. Βλ. P. KOUTRAKOS, *EU International Relations Law*, Hart Publishing, 2006, σ. 139.

ΣΛΕΕ, καθίσταται ωστόσο σαφές ότι το συγκεκριμένο «Κοινό Ανακοινωθέν ΕΕ-Τουρκίας» της 18ης Μαΐου 2016 δεν μπορεί με βάση το ενωσιακό δίκαιο να συνιστά διεθνή συμφωνία της Ένωσης με τρίτο κράτος δεσμευτική για τα όργανά της και τα κράτη μέλη της¹², αφού ούτε η εκ του άρθρου 218 ΣΛΕΕ διαδικασία τηρήθηκε, ούτε περιλαμβάνεται σε αυτό το αρμόζον κατά τη νομολογία του ΔΕΕ περιεχόμενο¹³, προκειμένου να θεωρείται «διεθνής συμφωνία», ακόμη και κατά τη διευρυμένη έννοια που έχει προσδώσει στον όρο αυτό το Δικαστήριο.

Ωστόσο, παρότι δεν πρόκειται για μία νομική συμφωνία, θα ήταν εσφαλμένο το συμπέρασμα ότι το Κοινό Ανακοινωθέν στερείται παντελώς οιασδήποτε δεσμευτικής συνέπειας. Πράγματι, κατά την κρατούσα¹⁴ και ορθότερη άποψη, πρόκειται για ένα μη νομικό κατ' αρχάς κείμενο, ενδεικτικό προθέσεων και πολιτικής βούλησης, το οποίο όμως, εφόσον τα μέρη εφαρμόσουν τα συμφωνηθέντα, θα συνοδευθεί από νομικά δεσμευτικές και δικαστικά ελέγξιμες νομοθετικές πράξεις από την πλευρά της Ένωσης και της Τουρκίας. Εξάλλου, στο πλαίσιο της ενωσιακής αρχής της καλόπιστης συνεργασίας¹⁵ είναι ορθό να γίνει δεκτό ότι τα κράτη μέλη δεν μπορούν να ενεργήσουν αντίθετα με το πνεύμα και τους σκοπούς της Συμφωνίας, αφού είναι σαφές ότι πρόκειται για πράξη του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου.

Παραμένει τελικώς ασαφές το εάν η «εξεζητημένη» αυτή μορφή που έλαβε η Συμφωνία συνιστά μία απόπειρα των μετεχόντων στο Κοινό Ανακοινωθέν να συνάψουν επείγοντως μία νομικά δεσμευτική συμφωνία, παρακάμπτοντας την αργή και γεμάτη εμπόδια διαδικασία του άρθρου 218 ΣΛΕΕ, ή μία ηθελημένη προσπάθεια να συνταχθεί ένα κείμενο «πολιτικών δεσμεύσεων» δίχως νομική ισχύ και περιθώριο δικαστικού ελέγχου, ο οποίος θα προξενούσε προβλήματα εφαρμογής σε τομείς όπως η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Συναφώς το Ευρωπαϊκό

Κοινοβούλιο έχει ξεκινήσει ήδη έλεγχο του ζητήματος της φύσης της Συμφωνίας με την υποβολή σχετικών ερωτημάτων και την έγερση προβληματισμών¹⁶.

Σε σχέση με τη νομική φύση και τις συνέπειες της Συμφωνίας αξίζει να αναφερθούν δύο ακόμη σημεία. Πρώτον, παρά τη μη τήρηση της διαδικασίας του άρθρου 218 ΣΛΕΕ από τα ενωσιακά όργανα, δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο να κριθεί από το ΔΕΕ¹⁷ ότι το λεκτικό και η μορφή του Κοινού Ανακοινωθέντος περιέχουν όλα τα στοιχεία μίας νομικής αν και όχι νομοθετικής¹⁸ πράξης του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, η οποία παράγει έννομα αποτελέσματα ως ενωσιακή πράξη και όχι διεθνής συμφωνία, και επομένως είναι δικαστικά ελέγξιμη¹⁹. Δεύτερον, ασχέτως με το εάν η Ένωση δεσμεύεται από τη Συμφωνία με βάση το ενωσιακό δίκαιο, ανοικτό παραμένει το ενδεχόμενο να δεσμεύεται απέναντι στην αντισυμβαλλόμενη Τουρκία με βάση το διεθνές δίκαιο. Πράγματι, όπως επανειλημμένως έχει τονίσει το Διεθνές Δικαστήριο, μία συμφωνία συνιστά δεσμευτική διεθνή συνθήκη ασχέτως του λεξιλογίου και της δομής της, εφόσον προκύπτει σαφώς η βούληση των μερών να δεσμευθούν από αυτή²⁰.

2. Υποκατάσταση της συμφωνίας επανεισδοχής Ελλάδας-Τουρκίας

Στην προαναφερθείσα Ανακοίνωση της Επιτροπής²¹ δηλώνεται μεταξύ άλλων ότι έως την 1η Ιουνίου 2016 ως

12. Βλ. ενδεικτικά ΔΕΚ 104/81, *Hauptzollamt Mainz/Kupferberg & Cie.*, 26.10.1982, ECLI:EU:C:1982:362, και ΔΕΚ 181/73, *Haegemann/Βελγικό Δημόσιο*, 30.04.1974, ECLI:EU:C:1974:41, σκ. 5.

13. Βλ. ενδεικτικά γνωμοδότηση ΔΕΚ 1/75, *Avis 1/75*, 11.11.1975, ECLI:EU:C:1975:145. Κατά το Δικαστήριο η διεθνής συμφωνία πρέπει να «περιέχει έναν «κανόνα», δηλαδή μία διάταξη περί συμπεριφοράς η οποία να καλύπτει ένα συγκεκριμένο τομέα και να έχει καθοριστεί με ακριβείς και δεσμευτικές για τους συμμετέχοντες διατάξεις».

14. Βλ. ενδεικτικά S. PEERS, *The draft EU/Turkey deal on migration and refugees: is it legal?* (<http://eulawanalysis.blogspot.gr/2016/03/the-draft-euturkey-deal-on-migration.html>), K. BABICKA, *EU-Turkey deal seems to be schizophrenic* (<http://migrationonline.cz/en/eu-turkey-deal-seems-to-be-schizophrenic>), και M. DEN HEIJER, *Is the EU-Turkey refugee and migration deal a treaty?* (<http://eulawanalysis.blogspot.gr/2016/04/is-eu-turkey-refugee-and-migration-deal.html>).

15. Άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ.

16. Ήδη ο Ευρωβουλευτής B. Sippel κατέθεσε την 22.05.2016 σχετική ερώτηση ενώπιον του οργάνου, ενώ η νομική υπηρεσία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου έχει αποφανθεί ότι πρόκειται για μη νομικά δεσμευτικό κείμενο. Βλ. <https://euobserver.com/justice/133385>.

17. Σχετική είναι και η πρόσφατη απόφαση του ΔΕΕ στην υπόθεση C-62/14, *Gauweiler κ.λπ.*, 16.06.2015, ECLI:EU:C:2015:400, όπου ο ενωσιακός δικαστής δεν δίστασε να ελέγξει νομικά ένα ανακοινωθέν της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, δηλαδή μίας κατά βάση μη οριστικής και νομικά δεσμευτικής πράξης, αποφεύγοντας να τηρήσει μία καθαρά τυποκρατική στάση. Βλ. και Α. ΠΛΙΑΚΟΣ, *Η αρχή της μη νομισματικής χρηματοδότησης των ελλειμμάτων κατά το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα*, ΝοΒ, 2016, σσ. 20-21.

18. Κατά το άρθρο 15 παρ. 1 ΣΕΕ το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο δεν ασκεί νομοθετική λειτουργία εκδίδοντας νομοθετικές πράξεις, όπως αυτές αναφέρονται στο άρθρο 289 παρ. 3 ΣΛΕΕ, μπορεί όμως να εκδίδει πράξεις που παράγουν έννομα αποτελέσματα (νομικές πράξεις κατά την έννοια του άρθρου 288 ΣΛΕΕ). Βλ. και Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, *Ευρωπαϊκό Δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλα, 2011, σ. 370.

19. Άρθρο 263 παρ. 1 ΣΛΕΕ και ΔΕΚ 294/83, *Les Verts/Kοινοβούλιο*, 23.04.1986, ECLI:EU:C:1986:166, σκ. 24.

20. Βλ. ενδεικτικά ICJ, *Υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου (Ελλάδα κατά Τουρκίας)*, απόφαση της 19.12.1978, ICJ Reports 1978, σ. 3.

21. Υποσημείωση 2 της Ανακοίνωσης. Περαιτέρω, την ίδια σκέψη διατυπώνει η Επιτροπή και στο Δελτίο Τύπου της 04.04.2016 με τίτλο: «Implementing the EU-Turkey Agreement - Questions and Answers».

νομική βάση των επαναπροωθήσεων προσφύγων από την Ελλάδα στην Τουρκία θα εφαρμόζεται το ελληνο-τουρκικό πρωτόκολλο επανεισδοχής του 2010, το οποίο από την ημερομηνία αυτή και μετά θα αντικατασταθεί από την αντίστοιχη συμφωνία επανεισδοχής μεταξύ ΕΕ και Τουρκίας²².

Πράγματι, δεν θα είναι η πρώτη φορά που η Ένωση υποκαθιστά τα κράτη μέλη της σε προϋπάρχουσα διεθνή συμφωνία που έχουν συνάψει τα ίδια²³, ούτε υπάρχει αμφισβήτηση της αρμοδιότητας της Ένωσης για σύναψη διεθνών συμφωνιών επανεισδοχής με τρίτα κράτη²⁴.

Ωστόσο, δεδομένου ότι το πρωτόκολλο επανεισδοχής μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας του 2010 συνιστά μία διεθνή συμφωνία συναφθείσα μόνο από ένα κράτος μέλος της Ένωσης, η υποκατάσταση με τη μορφή που έχει δεχθεί το Δικαστήριο δεν μπορεί να λειτουργήσει. Έτσι, ορθότερη είναι η άποψη ότι η συμφωνία επανεισδοχής μεταξύ ΕΕ και Τουρκίας εκφράζει μεταξύ άλλων τη σιωπηρή βούληση της Ελλάδας και της Τουρκίας να αντικαταστήσουν την παλαιότερη συμφωνία τους με τη νέα.

3. Η Τουρκία ως «πρώτη χώρα ασύλου» και «ασφαλής τρίτη χώρα»

Ένα εκ των σημαντικότερων νομικών ζητημάτων, που εγείρει η Συμφωνία μεταξύ ΕΕ και Τουρκίας, είναι η νομική βάση των επαναπροωθήσεων, που θα λαμβάνουν χώρα από τα ελληνικά νησιά προς την Τουρκία. Το ζήτημα αυτό παρουσιάζει δύο πτυχές. Η πρώτη αφορά το νομικό κείμενο, στο οποίο θα βασίζεται η πράξη της επαναπροώθησης, και το οποίο είναι η σχετική συμφωνία επανεισδοχής μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας του 2010, η οποία από 1η Ιουνίου 2016 θα αντικατασταθεί από την αντίστοιχη συμφωνία ΕΕ και Τουρκίας²⁵. Η δεύτερη πτυχή αφορά τη νομιμότητα των λόγων και της διαδικασίας επαναπροώθησης, και σε αυτή εντοπίζεται το πραγματικό νομικό πρόβλημα.

Πιο συγκεκριμένα, με βάση την Οδηγία 2013/32/ΕΕ περί χορήγησης και ανάκλησης καθεστώτος διεθνούς προστασίας²⁶ (Οδηγία), η οποία μεταφέρει μεταξύ άλλων τις

ρυθμίσεις της Σύμβασης της Γενεύης στην ενωσιακή έννομη τάξη, ένα κράτος μέλος της ΕΕ μπορεί να απορρίψει ως απαράδεκτη μία αίτηση χορήγησης διεθνούς προστασίας, επαναπροωθώντας τον αιτούντα σε τρίτο κράτος, εάν πρόκειται είτε για κράτος που για τον αιτούντα αποτελεί «πρώτη χώρα ασύλου», δηλαδή ο αιτών ήδη απολαμβάνει εκεί μία μορφή επαρκούς διεθνούς προστασίας, είτε για μία «ασφαλή τρίτη χώρα», στην οποία θα μπορούσε ο αιτών να έχει ζητήσει διεθνή προστασία αλλά δεν το έπραξε. Κατά την αρχική εκτίμηση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου²⁷ και της Επιτροπής²⁸, οποιοδήποτε από τα δύο αυτά καθεστώτα θα μπορούσε να ισχύσει ως νομικό έρεισμα για την απόρριψη αιτημάτων ασύλου από Σύρους πρόσφυγες στα ελληνικά νησιά και την επαναπροώθησή τους στην Τουρκία. Ωστόσο, το εάν η εκτίμηση αυτή είναι ορθή νομικά, ειδικά με τα δεδομένα της εποχής μετά την απόπειρα πραξικοπήματος στην Τουρκία της 15.07.2016, χρήζει περαιτέρω διερεύνησης.

ι. Είναι η Τουρκία «ασφαλής τρίτη χώρα» για τους Σύρους πρόσφυγες;

Ξεκινώντας από το δεύτερο από τα προαναφερθέντα καθεστώτα για λόγους καλύτερης παρουσίασης, το άρθρο 38 της Οδηγίας ορίζει την έννοια της «ασφαλούς τρίτης χώρας» ως το τρίτο εκείνο κράτος, στο οποίο ο πρόσφυγας είχε τη δυνατότητα να αιτηθεί τη χορήγηση διεθνούς προστασίας, αλλά δεν το έπραξε. Σύμφωνα με την Οδηγία, το κάθε κράτος μέλος της Ένωσης έχει διακριτική ευχέρεια νομοθετικού καθορισμού των τρίτων κρατών, τα οποία συνιστούν ως προς αυτό «ασφαλείς τρίτες χώρες» για τους σκοπούς της Οδηγίας, στην οποία όμως τίθενται ελάχιστες προδιαγραφές που θα πρέπει οπωσδήποτε να τηρούνται κατά τον καθορισμό αυτόν. Ειδικότερα, θα πρέπει στην «ασφαλή τρίτη χώρα», όπου θα επαναπροωθούνται οι αιτούντες διεθνή προστασία:

α) Να μην απειλούνται η ζωή και η ελευθερία τους λόγω φυλής, θρησκείας, ιθαγένειας, κοινωνικής τάξης ή πολιτικών πεποιθήσεων. Σημειώνεται ότι η από 21.07.2016 προσωρινή αναστολή ισχύος της ΕΣΔΑ στην τουρκική επικράτεια κατόπιν απόφασης της τουρκικής κυβέρνησης αποτελεί έναν άμεσο κίνδυνο – θα μπορούσε να ειπωθεί και τεκμήριο – μη τήρησης των παραπάνω υποχρεώσεων.

β) Να μην υπάρχει κίνδυνος σοβαρής βλάβης, όπως ορίζεται στην Οδηγία 2011/95/ΕΕ²⁹. Αξίζει να σημειωθεί ότι,

για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος της διεθνούς προστασίας (ΕΕ 2013 L 180/60).

27. Συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της 18.03.2016, παρ. 3.

28. Βλ. προαναφερθείσα Ανακοίνωση της Επιτροπής της 16.03.2016, παρ. 2.1.

29. Οδηγία 2011/95/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με τις απαι-

22. Τέθηκε σε ισχύ την 1η Οκτωβρίου 2014, ενώ ειδικά οι διατάξεις του που αφορούν υπηκόους τρίτων χωρών τέθηκαν σε ισχύ την 1η Ιουνίου 2016 με την Απόφαση (ΕΕ) 2016/551 του Συμβουλίου της 23.03.2016 (ΕΕ 2016 L 95/9).

23. Προηγούμενο αποτελεί η υποκατάσταση των κρατών μελών από την Κοινότητα στη Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT). Βλ. ΔΕΚ 21/72 έως 24/72, *International Fruit Company κ.λπ./Produktschap voor Groenten en Fruit*, 12.12.1972, ECLI:EU:C:1972:115, σ. 1219.

24. Άρθρο 79 παρ. 3 ΣΛΕΕ.

25. Βλ. παραπάνω υπό II.2.

26. Οδηγία 2013/32/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 26ης Ιουνίου 2013, σχετικά με κοινές διαδικασίες

κατά τη Διεθνή Αμνηστία³⁰ και το Παρατηρητήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων³¹, η Τουρκία παραβιάζει μαζικά τα δικαιώματα των προσφύγων, οι οποίοι, εωσότου αποφανθούν οι αρχές επί του αιτήματος ασύλου, κρατούνται συνήθως υπό άθλιες συνθήκες και ενίοτε υπόκεινται σε βασανιστήρια. Για παράδειγμα, την 22.05.2016 η Διεθνή Αμνηστία κατήγγειλε³² ότι 12 Σύροι πρόσφυγες, οι οποίοι επαναπροωθήθηκαν από την Ελλάδα στην Τουρκία, κρατούνται παρά τη θέλησή τους, χωρίς εξηγήσεις και δίχως να τους έχει απονεμηθεί από τις αρχές διεθνή προστασία ή η δυνατότητα να την αιτηθούν. Μάλιστα, τέσσερις εξ αυτών είναι παιδιά.

γ) Να τηρείται η αρχή της μη επαναπροώθησης, σύμφωνα με τη σύμβαση της Γενεύης. Η Τουρκία έχει μεν υπογράψει τη Σύμβαση της Γενεύης, διατηρεί όμως γεωγραφικούς περιορισμούς για τους αιτούντες διεθνή προστασία που δεν προέρχονται από την Ευρώπη, γεγονός που της στερεί και τον τίτλο της «ευρωπαϊκής ασφαλούς χώρας», κατά την έννοια του άρθρου 39 της Οδηγίας. Περαιτέρω, κατά τη Διεθνή Αμνηστία, χιλιάδες Σύροι πρόσφυγες, ακόμη και έγκυες γυναίκες, επαναπροωθούνται συχνά από την Τουρκία στην εμπόλεμη Συρία κατά παραβίαση του διεθνούς δικαίου³³.

δ) Να τηρείται η απαγόρευση της απομάκρυνσης, που συνιστά παραβίαση του δικαιώματος αποφυγής των βασανιστηρίων και της σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης, όπως ορίζεται στο διεθνές δίκαιο.

ε) Να υπάρχει η δυνατότητα να ζητηθεί η χορήγηση του καθεστώτος του πρόσφυγα και, στην περίπτωση που χορηγηθεί, ο αιτών να έχει την προστασία που ορίζει η Συνθήκη της Γενεύης. Ωστόσο, καίτοι η Τουρκία έχει υπογράψει τη Σύμβαση της Γενεύης, κατά πάγια νομολογία

του ΔΕΕ³⁴, η υπογραφή διεθνών συμφωνιών προστασίας, όπως η ΕΣΔΑ ή η Συνθήκη της Γενεύης, από ένα κράτος δεν αρκεί για να πληρούνται οι προϋποθέσεις της Οδηγίας, αλλά θα πρέπει οι συμφωνίες αυτές να τηρούνται και στην πράξη.

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, είναι πολύ αμφίβολο το εάν η Τουρκία μπορεί να χαρακτηριστεί ως «ασφαλής τρίτη χώρα», παρότι υπάρχει και η άποψη μέρους της θεωρίας³⁵, στην οποία ο γράφων δεν ανήκει, και βάσει της οποίας είναι υποστηρίξιμο πως η Τουρκία εφαρμόζει στην πράξη επίπεδα προστασίας αντίστοιχα με αυτά που θέτει η Οδηγία.

ii. Είναι η Τουρκία «πρώτη χώρα ασύλου» για τους Σύρους πρόσφυγες;

Κατά το άρθρο 35 της Οδηγίας, ως «πρώτη χώρα ασύλου» ορίζεται το τρίτο κράτος, απ' το οποίο διήλθε ο αιτών άσυλο, και στο οποίο είτε του είχε ήδη χορηγηθεί το καθεστώς του πρόσφυγα και απολάμβανε τη σχετική προστασία, είτε απολάμβανε άλλης μορφής, επαρκούς επιπέδου διεθνή προστασία με σεβασμό στα θεμελιώδη δικαιώματά του και αποκλεισμό του ενδεχομένου να επαναπροωθηθεί σε άλλη, επικίνδυνη χώρα. Με βάση τη διάταξη του άρθρου 35 τα κράτη μέλη μπορούν, κατά τον προσδιορισμό του ποια χώρα συνιστά «πρώτη χώρα ασύλου» με βάση τους παραπάνω όρους, να λαμβάνουν υπ' όψη τους και τις προαναφερθείσες προϋποθέσεις του άρθρου 38 για το καθεστώς της «ασφαλούς τρίτης χώρας».

Όσον αφορά την Τουρκία, αξίζει να σημειωθεί ότι ήδη από την 22.10.2014 έχει εγκαθιδρύσει ένα έκτακτο Καθεστώς Προσωρινής Προστασίας για τους Σύρους πρόσφυγες (Temporary Protection Regulation), οι οποίοι με την είσοδό τους στη χώρα και δίχως να υποβάλουν αίτηση χορήγησης ασύλου αποκτούν πρόσβαση σε βασικές δομές και υπηρεσίες, προσωρινή άδεια παραμονής και δικαίωμα μη επαναπροώθησης. Ωστόσο, η αυτόματη χορήγηση του καθεστώτος αυτού συνοδεύεται από επ' αόριστον αναβολή της εξέτασης τυχόν ασκηθέντος αιτήματος ασύλου, απαγόρευση της ελεύθερης κυκλοφορίας σε όλη την επικράτεια και της υποβολής αιτήματος πολιτογράφησης, και επαχθείς αριθμητικούς περιορισμούς κατά την άσκηση του δικαιώματος νόμιμης εργασίας. Περαιτέρω, το Καθεστώς Προσωρινής Προστασίας δεν έχει χρονικό όριο ισχύος, αλλά είναι ελεύθερα ανακλητό και εναπόκειται στην απόλυτη διακριτική ευχέρεια της τουρκικής κυβέρνησης να το άρει αιφνιδιαστικά, όποτε θελήσει και ανεξαρτήτως των συνεπειών.

τήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας (ΕΕ 2011 L 337/9). Κατά το άρθρο 15 της Οδηγίας αυτής: «Η σοβαρή βλάβη συνίσταται σε: α) θανατική ποινή ή εκτέλεση· ή β) βασανιστήρια ή απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή τιμωρία του αιτούντος στη χώρα καταγωγής του· ή γ) σοβαρή και προσωπική απειλή κατά της ζωής ή της σωματικής ακεραιότητας αμάχου λόγω αδιάκριτης ασκήσεως βίας σε καταστάσεις διεθνούς ή εσωτερικής ένοπλης σύρραξης».

30. <https://www.amnesty.gr/sites/default/files/pdf/eur4438252016english.pdf>.

31. <https://www.hrw.org/news/2016/03/22/turkey-safe-refugees>.

32. <https://www.amnesty.gr/news/press/article/20302/syrioi-poy-epestrafisan-apo-tin-ellada-kratoyntai-aythaireta-stin-toyrkia>.

33. <https://www.amnesty.org/en/press-releases/2016/04/turkey-illegal-mass-returns-of-syrian-refugees-expose-fatal-flaws-in-eu-turkey-deal/>.

34. Βλ. ενδεικτικά ΔΕΕ C-411/10 και C-493/10, *N.S. κ.λπ.*, 21.12.2011, ECLI:EU:C:2011:865, σκ. 102.

35. Βλ. ενδεικτικά D. THYM, *Why the EU-Turkey Deal is Legal and Step in the Right Direction*, <http://verfassungsblog.de/why-the-eu-turkey-deal-is-legal-and-a-step-in-the-right-direction/>.

Όπως προκύπτει, είναι αμφίβολο εάν το επίπεδο διεθνούς προστασίας που απολαμβάνουν οι Σύριοι στην Τουρκία μπορεί να θεωρηθεί ως «επαρκές» κατά την έννοια του άρθρου 38 της Οδηγίας, και άρα η Τουρκία ως «πρώτη χώρα ασύλου», ειδικά δεδομένου ότι η γειτονική χώρα δεν πληροί τις προϋποθέσεις της «ασφαλούς τρίτης χώρας» του άρθρου 38, το οποίο θα πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη και στο πλαίσιο του άρθρου 35 της Οδηγίας.

iii. Συμπέρασμα

Με βάση το κείμενο του «Κοινού Ανακοινωθέντος», τόσο η Ελλάδα όσο και η Τουρκία θα πρέπει να επιφέρουν αλλαγές στη νομοθεσία τους, ούτως ώστε, αφενός, η Ελλάδα να θεωρεί την Τουρκία ως «πρώτη χώρα ασύλου» ή «ασφαλή τρίτη χώρα», και αφετέρου, η Τουρκία να καταστήσει αποτελεσματική τη διαδικασία και τους όρους χορήγησης ασύλου, και να εγγυάται τον σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων των προσφύγων σε Σύρους και μη, προκειμένου να πληροί τις προϋποθέσεις για να εντάσσεται στα παραπάνω καθεστάτα.

Ωστόσο, η μεν Τουρκία δεν έχει προβεί σε νομικά ή πρακτικά βήματα για την επίλυση των προβλημάτων που αναφέρθηκαν, αλλά, αντιθέτως έχει κινηθεί προς την ακριβώς αντίθετη κατεύθυνση, ο δε Έλληνας νομοθέτης παρά τις πιέσεις που ασκήθηκαν δεν έχει ορίσει έως σήμερα ρητώς την Τουρκία ως «πρώτη χώρα ασύλου» ή «ασφαλή τρίτη χώρα», παραλείποντας να το πράξει και στην πιο πρόσφατη ευκαιρία του³⁶. Εξάλλου, καίτοι δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο μελλοντικής τροποποίησης της ενωσιακής νομοθεσίας προς την κατεύθυνση μείωσης των όρων προστασίας, κάτι τέτοιο εκτός από απευκταίο είναι και απίθανο, αφού θα προσέκρουε στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ αλλά και στη Συνθήκη της Γενεύης, οι αρχές της οποίας δεσμεύουν την Ένωση³⁷, παρότι δεν συνιστά συμβαλλόμενο μέρος σε αυτή.

Επομένως, η Συμφωνία ΕΕ-Τουρκίας αφήνει αρρυθμιστο το ζήτημα της τήρησης από την Τουρκία των προϋποθέσεων εφαρμογής των άρθρων 35 και 38 της Οδηγίας, με συνέπεια να μένει ανοικτό το ενδεχόμενο να κριθεί σε επίπεδο δικαστικών ή διοικητικών αρχών ότι η Τουρκία δεν αποτελεί ούτε «πρώτη χώρα ασύλου», ούτε «ασφαλή τρίτη χώρα», και πολλές επαναπροωθήσεις να ανασταλούν. Πράγματι, με την πρώτη της κιόλας απόφαση της 19.05.2016 η ελληνική Δευτεροβάθμια Επιτροπή Ασύλου ακύρωσε την αντίθετη πρωτοβάθμια απόφαση και έκρινε ότι η Τουρκία αποτελεί «μη ασφαλή τρίτη χώρα» για τον

Σύριο προσφεύγοντα, επειδή δεν πληρούνται οι απαραίτητες προϋποθέσεις³⁸, επιβάλλοντας την επανεξέταση του αιτήματός του για χορήγηση ασύλου. Παρότι πρόκειται για εξατομικευμένη απόφαση που δεν είναι βέβαιο ότι θα αποτελέσει δεσμευτικό προηγούμενο, είναι πιθανόν το πρόβλημα να ανακύψει ξανά στο μέλλον πολλές φορές, δημιουργώντας προβλήματα τόσο στο κύρος της Συμφωνίας όσο και στην εφαρμογή της³⁹.

Σε κάθε περίπτωση, σε νομικό επίπεδο πρέπει να υφίσταται διαχωρισμός μεταξύ του εάν η Τουρκία είναι «ασφαλής τρίτη χώρα» για την επαναπροώθηση προσφύγων, και του εάν είναι «δημοκρατική χώρα» ή «χώρα που σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα» ως προς τη μεταχείριση των δικών της υπηκόων. Στο πλαίσιο της επαναπροώθησης αιτούντων άσυλο, το δεύτερο σκέλος είναι αδιάφορο, παραμένει όμως πολύ σημαντικό ως προς το τμήμα της Συμφωνίας που αναφέρεται στην τήρηση των όρων αυτών ως προϋπόθεση για την κατάργηση της *visa* για τους Τούρκους πολίτες και για την επιτάχυνση των ενταξιακών διαπραγματεύσεων. Πράγματι, η κατάσταση των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Τουρκία, ειδικά όπως διαμορφώνεται μετά την απόπειρα πραξικοπήματος της 15.07.2016, οπωσδήποτε προκαλεί ανυπόβλητο κώλυμα στη δυνατότητα της Ένωσης να εκπληρώσει τις δικές της δεσμεύσεις.

III. Πραγματικά ζητήματα

1. Οι τεχνικές αδυναμίες εφαρμογής

Αποτελεί θεμελιώδη όρο και διατυπώνεται ρητώς στο Κοινό Ανακοινωθέν ότι σκοπός της Συμφωνίας ΕΕ-Τουρκίας δεν είναι οι μαζικές επαναπροωθήσεις αιτούντων άσυλο, αλλά, αντιθέτως, η αποφυγή αυτής της πρακτικής. Τονίζεται δε ότι η κάθε περίπτωση αίτησης ασύλου στα ελληνικά νησιά θα εξετάζεται χωριστά, αρχή που είναι θεμελιώδης για το μεταναστευτικό δίκαιο, και μό-

36. Με την ψήφιση του ν. 4375/2016 (ΦΕΚ 51 Α' της 03.04.2016). Παρόλα αυτά η Επιτροπή θεωρεί ότι από την ελληνική νομοθεσία απορρέει εν τοις πράγμασι αυτή η διαπίστωση.

37. Άρθρα 78 παρ. 1 ΣΛΕΕ και 18 του Χάρτη.

38. Κατά τη Δευτεροβάθμια Επιτροπή, το πρωτοβάθμιο όργανο είχε εσφαλμένα υπολάβει ότι η απλή διέλευση και εργασία του προσφεύγοντος στην Τουρκία για λίγους μήνες, για εξοικονόμηση των πόρων συνέχισης του ταξιδιού του, θεωρείται επαρκής «σύνδεσμος» με τη χώρα αυτή, ενώ είχε παρακάμψει τόσο τα μαζικά περιστατικά βίαιων αρνήσεων εισόδου και επαναπροωθήσεων που διαπράττονται από την Τουρκία, όσο και το γεγονός ότι το Καθεστώς Προσωρινής Προστασίας που χορηγείται από την τελευταία στους Σύρους είναι ελεύθερα ανακλητό, αναβάλλει επ' αόριστον την εξέταση τυχόν ασκηθέντος αιτήματος ασύλου, απαγορεύει την ελεύθερη κυκλοφορία σε όλη την επικράτεια και την υποβολή αιτήματος πολιτογράφησης, και καταστρατηγεί το δικαίωμα στη νόμιμη εργασία με δυσανάλογους και επαχθείς αριθμητικούς περιορισμούς.

39. Με τροπολογία στο ν. 4375/2016 οι δευτεροβάθμιες επιτροπές ασύλου αντικαταστάθηκαν από τις «ανεξάρτητες επιτροπές προσφύγων».

νον εφόσον απορρίπτεται ως απαράδεκτη ή αβάσιμη, θα λαμβάνει χώρα η επαναπροώθηση του αιτούντος.

Ως αποτέλεσμα, προκειμένου να τηρήσει την παραπάνω αρχή ως οφείλει, το ελληνικό κράτος θα πρέπει να εξασφαλίζει ότι για κάθε πρόσφυγα θα πρέπει να παρέχεται «πραγματική δυνατότητα» υποβολής αίτησης διεθνούς προστασίας, δηλαδή, αφενός, να υφίστανται στελεχωμένες και οργανωμένες υπηρεσίες αποδοχής και επεξεργασίας των αιτήσεων, και αφετέρου, έως την εμπρόθεσμη υποβολή της αίτησης και κατά την αναμονή της απόφασης να εξασφαλίζεται στον αιτούντα στέγαση, διατροφή και περιθαλψη. Επιπλέον, η κάθε αίτηση θα πρέπει να κρίνεται ως προς το παραδεκτό και την ουσία της σε δύο τουλάχιστον βαθμούς, ενώ στη συνέχεια θα πρέπει να παρέχεται η δυνατότητα δικαστικής προστασίας, προσωρινής και οριστικής.

Επομένως, με βάση τη Συμφωνία η Ελλάδα αναλαμβάνει να φέρει σε πέρας ένα τιτάνιο και πρακτικά σχεδόν ανέφικτο έργο δεδομένου του αριθμού των αιτούντων, και εν όψει του ότι η παραμονή τους έως την επεξεργασία της αίτησης πρέπει να λαμβάνει χώρα στα νησιά εν μέσω τουριστικής περιόδου, παράμετροι που σε συνδυασμό με άλλες⁴⁰ μπορούν να διαμορφώσουν ένα καθεστώς *de facto* μαζικών επαναπροωθήσεων.

Περαιτέρω, αντίστοιχα προβλήματα προκαλούνται και από το γεγονός ότι δεν καλύπτονται από τη Συμφωνία οι περίπου 50.000 μετανάστες που βρίσκονταν ήδη εγκλωβισμένοι στην ηπειρωτική χώρα από πριν την 20ή Μαρτίου 2016. Με βάση το καθεστώς που διαμορφώνει η Συμφωνία, εάν τα αιτήματα χορήγησης διεθνούς προστασίας των προσφύγων αυτών απορριφθούν, δεν θα γίνονται δεκτοί στην Τουρκία, και επομένως θα πρέπει να βρεθεί τρόπος να επαναπροωθούνται στις χώρες καταγωγής τους, εάν δεν θεωρούνται επικίνδυνες και εφόσον είναι πρόθυμες να τους δεχθούν.

2. Η αρχή του «ένας Σύρος από τα ελληνικά νησιά προς την Τουρκία – ένας Σύρος από την Τουρκία προς την ΕΕ»

Το συγκεκριμένο σκέλος της Συμφωνίας δεν παρουσιάζει νομικά προβλήματα, αλλά πέραν του ηθικού ζητήματος υφίσταται και ένα πραγματικό. Ειδικότερα, στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της 20.07.2015 αποφασίστηκε με βάση την προθυμία του κάθε κράτους μέλους η κατανομή 18.000 προσφύγων στην Ένωση, ενώ η πρόβλεψη για την ένταξη στο πρόγραμμα άλλων 54.000 προσφύγων⁴¹ τελεί υπό την αίρεση του να διαπιστωθεί ως ανάγκη και

να εκδοθούν οι σχετικές αποφάσεις σε επίπεδο ενωσιακών οργάνων, κάτι που ακόμη δεν έχει συμβεί. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι από αυτούς τους 18.000 πρόσφυγες ένα μέρος έχει αποφασισθεί να προέλθει από τον Λίβανο και την Ιορδανία, και όχι μόνο από την Τουρκία.

Επομένως, με βάση τον κανόνα «ένας Σύρος από τα ελληνικά νησιά προς την Τουρκία – ένας Σύρος από την Τουρκία προς τα κράτη μέλη της ΕΕ», ο μέγιστος αριθμός προσφύγων που μπορούν να επαναπροωθηθούν από την Ελλάδα στην Τουρκία είναι μικρότερος από 18.000, αριθμός μάλλον ελάχιστος σε σχέση με το μέγεθος του προβλήματος και τις δυνατότητες της χώρας μας.

3. Η στάση της Τουρκίας

Η έως σήμερα στάση της Τουρκίας απέναντι στην Ένωση, η οποία εκφράζεται κυρίως μέσω δηλώσεων του προέδρου της⁴², καθώς και οι προφανείς πλέον παραβιάσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων από το τουρκικό κράτος με αποκορύφωμα την αναστολή ισχύος της ΕΣΔΑ μετά την πρόσφατη απόπειρα πραξικοπήματος, δείχνουν ότι η αναθεώρηση του καθεστώτος της visa για τους Τούρκους πολίτες και η επιτάχυνση των ενταξιακών διαπραγματεύσεων δεν θα λάβουν χώρα στο άμεσο μέλλον, ειδικά εντός των ασφυκτικών προθεσμιών που θέτει η Συμφωνία⁴³. Μία τέτοια τροπή δημιουργεί κίνδυνο να ανασταλεί ή να τραπέι η Συμφωνία σε «νεκρό γράμμα», με αποτέλεσμα να βρεθεί η Ελλάδα εκ νέου ενώπιον μίας αφόρητης κατάστασης.

Πράγματι, από το 2013 έως τον Μάρτιο του 2016 η Τουρκία είχε εκπληρώσει μόλις 35 από τους 72 όρους που έχουν επιβληθεί από την Ένωση για την αναθεώρηση του καθεστώτος visa για τους Τούρκους πολίτες, κάτι που φανερώνει το ανέφικτο του στόχου να εκπληρωθούν οι άλλοι 37 μέσα σε λίγους μήνες, ειδικά δεδομένου ότι ένας εκ των όρων αυτών, δηλαδή η τροποποίηση του τουρκικού αντιτρομοκρατικού νόμου, προσκρούει στην πάγια άρνηση της τουρκικής ηγεσίας.

Επομένως, αφενός, η ναρκοθέτηση της Συμφωνίας με όρους δυσχερείς να εκπληρωθούν από τα μέρη ήδη με την υπογραφή της, και αφετέρου, η στροφή της Τουρκίας προς ένα απολυταρχικό καθεστώς μετά την απόπειρα πραξικοπήματος της 15.07.2016, συνιστούν μείζον πρακτικό πρόβλημα στην εφαρμογή των συμφωνηθέντων.

42. Ο πρόεδρος της Τουρκίας Ταγίπ Ερντογάν σε δημόσια δήλωσή του την 24.05.2016 επεσήμανε ότι η συμφωνία ΕΕ – Τουρκίας θα «παγώσει», εφόσον δεν υπάρχει πρόοδος στο θέμα της visa.

43. Ήδη ο πρόεδρος της Τουρκίας Ταγίπ Ερντογάν σε δημόσια δήλωσή του την 10.05.2016 τόνισε ότι επιθυμεί την άρση της υποχρέωσης κατοχής visa για τους Τούρκους πολίτες που ταξιδεύουν στην ΕΕ «το αργότερο έως τον Οκτώβριο του 2016».

40. Όπως για παράδειγμα η δυσφορία του τοπικού πληθυσμού, οι δυσκολίες οργάνωσης χιλιάδων προσφύγων, οι καθυστερήσεις στην επεξεργασία αιτημάτων, κ.λπ.

41. Πρόκειται για πρόταση της Επιτροπής για τροποποίηση της Απόφασης του Συμβουλίου της 22.09.2015.

IV. Συμπεράσματα

Με βάση τα όσα αναφέρθηκαν στην παρούσα μελέτη, προκύπτει σαφώς ότι, πριν καν την έναρξη ουσιαστικής της εφαρμογής, η Συμφωνία ΕΕ – Τουρκίας της 18ης Μαρτίου 2016 έφερε εκ γενετής το στίγμα σημαντικών νομικών και πραγματικών αδυναμιών. Καίτοι κάποιες εξ αυτών μπορούν να εξηγηθούν με όρους επείγοντος, εντύπωση παρόλα αυτά προκαλεί το γεγονός ότι το ανέφικτο της πραγμάτωσης ορισμένων εκ των όρων της Συμφωνίας δεν μπορεί παρά να ήταν γνωστό και άρα αποδεκτό από τα συμβαλλόμενα μέρη. Έτσι, αμφότερα τα μέρη ανέλαβαν με την υπό μελέτη Συμφωνία την εκπλήρωση τόσο δύσκολων υποχρεώσεων και εντός τόσο μικρών προθεσμιών, που τελικώς η εντύπωση που μένει είναι ότι ο σκοπός της Συμφωνίας ήταν μάλλον – τουλάχιστον από πλευράς ΕΕ – η έστω και πρόσκαιρη αποθάρρυνση των προσφυγικών ροών, παρά η διαμόρφωση ενός όντως αποτελεσματικού πλαισίου διαχείρισής τους βάσει διμερούς συνεργασίας.

Πράγματι, ακόμη και εντός ολίγων μηνών ατελούς εφαρμογής της Συμφωνίας, η μεταναστευτική ροή από την Τουρκία προς την Ευρώπη μέσω των ελληνικών νησιών είχε σχεδόν διακοπεί, δίνοντας πολύτιμο χρόνο στις ελληνικές αρχές αλλά και στην Ένωση να προετοιμαστούν καλύτερα για μία μελλοντική «αναζωπύρωσή» της. Παρότι μετά την απόπειρα πραξικοπήματος της 15.07.2016 υπήρξε μία σταδιακή αναβίωση της προσφυγικής οδού του Αιγαίου, το βέβαιο είναι ότι υπό την οπτική του χρόνου η ΕΕ αναδεικνύεται ως το επωφελούμενο μέρος της Συμφωνίας, αφού ο βασικότερος στόχος που είχε θέσει επετεύχθη έστω και εν μέρει.

Σε κάθε περίπτωση, οι επόμενοι μήνες θα είναι ιδιαίτερα ενδιαφέροντες ως προς το θέμα που εξετάζεται.

Αφενός, θα φανεί στην πράξη το εφικτό και η εκατέρωθεν προθυμία εφαρμογής της Συμφωνίας, ειδικά ως προς το εάν η εκτέλεσή της θα «αντέξει» τη βάσανο της νέας, σκοτεινής κατάστασης στη γειτονική χώρα. Έως τώρα υπάρχουν αντιφατικές ενδείξεις, όπως για παράδειγμα το ότι την 29.07.2016 η Τουρκία δήλωσε ότι θα αποσύρει τους προβλεπόμενους από τη Συμφωνία Τούρκους παρατηρητές από τα νησιά του Αιγαίου, παρότι την προηγούμενη κιάλας ημέρα η Επιτροπή είχε αποφασίσει την αποδέσμευση 1,4 δις ευρώ για τη γειτονική χώρα, προκειμένου να αντιμετωπίσει τις επείγουσες ανάγκες της ως προς το προσφυγικό.

Αφετέρου, θα καταστεί δυνατός ο απαραίτητος δικαστικός έλεγχος της Συμφωνίας, ευθέως ή παρεμπιπτόντως, με συνέπεια να αντιμετωπιστούν τα νομικά ζητήματα που εγείρει. Ειδικότερα, οι μεν ενωσιακές νομοθετικές πράξεις που θα εκδοθούν προς εκτέλεση της Συμφωνίας θα μπορούν να ελεγχθούν από το ΔΕΕ, όπως άλλωστε και η ίδια η Συμφωνία παρεμπιπτόντως, τα δε εθνικά μέτρα που θα λαμβάνονται προς συμμόρφωση με τη Συμφωνία θα εξετάζονται με βάση τις Συνθήκες και τον Χάρτη⁴⁴ από τα εθνικά δικαστήρια, τα οποία θα μπορούν να αποστέλλουν και συναφή προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΕ.

44. Ακόμη και εάν θεωρηθεί ότι το Κοινό Ανακοινωθέν της 18ης Μαρτίου 2016 δεσμεύει τα ενωσιακά όργανα και τα κράτη μέλη ως διεθνής συμφωνία συναφθείσα από την Ένωση, οι κανόνες της αποτελούν πηγή ενωσιακού δικαίου κατώτερη από το πρωτογενές, ήτοι τις Συνθήκες και το Χάρτη (άρθρο 6 παρ. 1 ΣΕΕ). Βλ. σχετικά ΔΕΚ C-61/94, *Επιτροπή/Γερμανία*, 10.09.1996, ECLI:EU:C:1996:313, και ΔΕΚ C-228/06, *Soysal και Savatli*, 19.02.2009, ECLI:EU:C:2009:101, σκ. 59.

Η διάσταση του δικαίου των κρατικών ενισχύσεων στις δημόσιες συμβάσεις μεταξύ φορέων του δημόσιου τομέα (άρθρο 12 της Οδηγίας 2014/24 ΕΕ)*

Μιχαήλ Οικονόμου**

Με τον εκσυγχρονισμό του ενωσιακού δικαίου των δημοσίων συμβάσεων, διαμέσου της Οδηγίας 2014/24 ΕΕ, έτσι όπως ενσωματώθηκε στο εθνικό δίκαιο με τον ν. 4412/2016, για πρώτη φορά λαμβάνουν την μορφή κανόνα δικαίου τα πορίσματα της ενωσιακής νομολογίας για τις συμβάσεις in-house οι οποίες διαχρονικά εξαιρούνταν από το ρυθμιστικό πεδίο του δικαίου των δημοσίων συμβάσεων. Εκτός από την τεράστια πρακτική σημασία που έχουν οι συγκεκριμένες διατάξεις για την οικονομική λειτουργία του δημοσίου τομέα εν γένει, ανακύπτουν και εύλογοι προβληματισμοί που άπτονται της εφαρμογής του δικαίου των κρατικών ενισχύσεων. Η συγκεκριμένη συνδυαστική εφαρμογή, δύο εκ πρώτης όψεως διαφορετικών κλάδων του δικαίου, δύνανται να λάβει χώρα στον βαθμό που η πιθανολογούμενη εξαίρεση από την εφαρμογή των κανόνων περί δημοσίων συμβάσεων, λόγω της υπάρξεως σύμβασης in-house, ταυτίζεται εννοιολογικά συγχρόνως με μια απαγορευμένη χορήγηση κρατικής ενίσχυσης. Από την εν λόγω συνύπαρξη αναφέρονται, συνεπώς, άκρως ενδιαφέροντα ζητήματα, τόσο για τον θεωρητικό όσο και για τον εφαρμοστή του δικαίου.

δίκαιο δημοσίων συμβάσεων – δίκαιο κρατικών ενισχύσεων – ενωσιακή Οδηγία – δημόσιος τομέας – ανταγωνισμός – δημόσιες επιχειρήσεις – διαφάνεια

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Στο πλαίσιο αναζήτησης από την πλευρά του κράτους νέων τρόπων άσκησης δημόσιας πολιτικής, περισσότερο ευέλικτων και προσαρμοσμένων στις εκάστοτε οικονομικοκοινωνικές συνθήκες, σκόπιμη κρίνεται η αναφορά σε μορφές κρατικής επιχειρηματικής δραστηριότητας¹, όπως η απευθείας ανάθεση ορισμένης επιχειρηματικής δραστηριότητας σε, άμεσα εξαρτώμενη από αυτό ή άλλο νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου, δημόσια διοικητική υπηρεσία, οπότε λέγεται ότι η επιχείρηση ασκείται «δι' αυτεπιστασίας»², καθώς και όπως η ίδρυση νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, βάσει των αρχών της καθ' ύλην διοικητικής αυτοδιοίκησης, για την εξυπηρέτηση κοινωφελών σκοπών³.

* Το παρόν αποτέλεσε αντικείμενο εισήγησης στο 3ο Ετήσιο Επισημονικό Συνέδριο της Ένωσης Ελλήνων Δημοσιολόγων (ΕΕΔ) με θέμα «Το δημόσιο δίκαιο σε μετάβαση: προκλήσεις και προοπτικές», που έλαβε χώρα στο Ηράκλειο της Κρήτης, 22-23 Απριλίου 2016.

** Δ.Ν., Δικηγόρος, Νομική Υπηρεσία της Επιτροπής Λογιστικής Τυποποίησης και Ελέγχων του Υπουργείου Οικονομικών

1. Βλ. σχετικά, Α. CARTIER-BRESSON, L'État actionnaire, LGDJ, coll. BDP, tome 264, 2010.

2. Ι. ΣΥΜΕΩΝΙΔΗ, Η φύση των πράξεων των νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου του δημοσίου τομέα, διδακτ. διατριβή, 1991, σσ. 31-33, Γ.Μ. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗ, Σύστημα του ισχύοντος στην Ελλάδα διοικητικού δικαίου, 1983, σσ. 294-296.

3. Α.Ι. ΤΑΧΟΥ, Διοικητικό Οικονομικό Δίκαιο, 1990, σ. 321, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο, 2000, σσ. 304-305.

Διαχρονικά, οι αναθέτουσες αρχές διέθεταν και διαθέτουν μια πλειάδα επιλογών, όταν επιλέγουν να καλύψουν τις ανάγκες τους στο επίπεδο των έργων, των υπηρεσιών και των προμηθειών. Εάν επιλέξουν να προχωρήσουν σε μια in-house ανάθεση⁴, τότε, υπό το καθεστώς του ισχύοντος ενωσιακού δικαίου, αυτές οι συμβάσεις εκφεύγουν του ρυθμιστικού πεδίου των ενωσιακών Οδηγιών⁵ περί δημοσίων συμβάσεων⁶.

Η πλέον χαρακτηριστική απόφαση του ΔΕΚ (ήδη ΔΕΕ) στον τομέα των συμβάσεων in house είναι η απόφαση Teckal⁷, η οποία αφορούσε την, χωρίς διαγωνισμό, σύνα-

4. Βλ. Μ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Οι Συμβάσεις in-house, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2010.

5. Βλ. Οδηγία 2004/18/ΕΚ, ΕΕ 2004 L 134.

6. Ως προς το εθνικό και ενωσιακό δίκαιο δημοσίων συμβάσεων, βλ. αντί πολλών, Δ. ΠΑΪΚΟ, Δίκαιο δημοσίων συμβάσεων, εκδ. Σάκκουλα, 2014, με πλήθος παραπομπών. Από την διεθνή βιβλιογραφία, βλ. S. ARROWSMITH, The Law of Public and Utilities Procurement, 3rd ed., Sweet & Maxwell, London, 2014, L. RICHER, L'Europe des marchés publics, Marchés publics et concessions en droit communautaire, LGDJ, 2009.

7. Βλ. ΔΕΚ C-107/98, Teckal, 18.11.1999, ECLI:EU:C:1999:562. Βλ. σχετικά, Τ. ΚΑΑΡΡΕΣΑΛΟ, Procuring In-house: The Impact of the EC Procurement Regime, PPLR, 17, 2008. Για τον εν λόγω σχολιασμό, βλ. Α. ΒΡΩΝ, Case C-107/98: Application of Directive 93/36 where a Contracting Authority Entrusts Supply of Products to a Consortium in which it has a Holding, Inapplicability of the Directive where One Contracting Authority is Supplied by Another which it Controls and which Carries Out an Essential Part of the Awarding Authority's Activities, PPLR, 2000, σ. CS41-CS44, Β. ΒΡΕΝΕΤ, Groupement d'achats public et droit communautaire, AJDA, 2000 σσ. 784-786, 242, F. ΑΒΑΡΚΙΟΤΙ, The Application

ψη σύμβασης με αντικείμενο την προμήθεια προϊόντων ανάμεσα σε μία κοινότητα και μια κοινοπραξία κοινοτήτων. Στην απόφασή του, το Δικαστήριο, αφενός μεν, αναγνώρισε τον σκληρό πυρήνα της έννοιας της αυτεπιστασίας, ο οποίος δεν υπάγεται στο πεδίο εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου των δημοσίων συμβάσεων (ενδοϋπηρεσιακή ανάθεση μεταξύ αναθέτουσας αρχής και των οργάνων αυτής), αφετέρου δε, επεξέτεινε το πεδίο εφαρμογής της εξαίρεσης και στις σχέσεις οιονεί αυτεπιστασίας μεταξύ μίας αναθέτουσας αρχής και μίας αυτοτελούς νομικής οντότητας, υπό τον όρο της πλήρωσης συγκεκριμένων προϋποθέσεων. Ειδικότερα, το Δικαστήριο έκρινε ότι η εφαρμογή της εξαίρεσης in-house γίνεται δεκτή μόνον όταν συγχρόνως: 1) Η αναθέτουσα αρχή ασκεί επί του αναδόχου έλεγχο ανάλογο προς εκείνον που ασκεί επί των δικών του υπηρεσιών και 2) ο ανάδοχος πραγματοποιεί το ουσιώδες τμήμα της επιχειρηματικής του δραστηριότητας με τον ή τους οργανισμούς που ασκούν επ' αυτού τον προαναφερθέντα έλεγχο⁸. Κατά μια άλλη διατύπωση, ο βαθμός εξάρτησης ενός αυτοτελούς φορέα από μία αναθέτουσα αρχή, όσον αφορά τη διοίκησή του και την πραγματοποίηση της δραστηριότητάς του, μπορεί να λειτουργήσει ως αποφασιστικό κριτήριο ελέγχου για την κατάφαση ή μη της υποχρέωσης εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου των δημοσίων συμβάσεων⁹. Το κατά πόσον ο τρίτος αυτός φορέας (ανάδοχος) είναι επίσης αναθέτουσα αρχή, είναι, κατά το Δικαστήριο, άνευ σημασίας¹⁰. Η ερμηνευτική αυτή θέση

του Δικαστηρίου υπήρξε εξαιρετικά σημαντική για δύο λόγους: Πρώτον, διότι εισάγει μία πρότυπη διαδικασία διάγνωσης της ύπαρξης σχέσεως οιονεί αυτεπιστασίας, διά της οποίας δύνανται τα εμπλεκόμενα μέρη (αναθέτουσα αρχή – ανάδοχος) να αξιολογήσουν από νομική άποψη το είδος της σχέσης που τους συνδέει και να ελέγξουν, εάν η φύση και η ένταση αυτής επιτρέπουν την επίκληση της εξαίρεσης «in-house» κατά τη σύναψη συμβάσεων μεταξύ τους. Δεύτερον, διότι επεκτείνει το πεδίο εφαρμογής της εξαίρεσης, το οποίο καταλαμβάνει πλέον όλα τα είδη των συμβάσεων (έργων, προμηθειών και υπηρεσιών), σε αντίθεση με την κείμενη νομοθετική ρύθμιση η οποία περιορίζει τη δυνατότητα παρέκκλισης από την υποχρέωση εφαρμογής των διατάξεων των ενωσιακών Οδηγιών για τις δημόσιες συμβάσεις στις περιπτώσεις οιονεί αυτεπιστασίας, μόνο κατά την ανάθεση συμβάσεων υπηρεσιών.

Σχεδόν 15 χρόνια μετά την ως άνω απόφαση, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και η ενωσιακή έννομη τάξη, ενσωματώνοντας εν πολλοίς τα πορίσματα της νομολογίας *Teckal*, υιοθέτησε την Οδηγία 2014/24 ΕΕ της 26ης Φεβρουαρίου 2014, σχετικά με τις δημόσιες προμήθειες και την κατάργηση της Οδηγίας 2004/18/ΕΚ. Η Οδηγία αυτή, στο άρθρο 12¹¹ (Δημόσιες συμβάσεις μεταξύ φορέων του δημοσίου τομέα)¹² προβλέπει ότι «Μια δημόσια σύμβαση που ανατίθεται από αναθέτουσα αρχή σε άλλο νομικό πρόσωπο ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της παρούσας οδηγίας, εάν πληρούνται σωρευτικά μια σειρά προϋποθέσεων»¹³. Πράγματι, πρέπει

of EU Public Procurement Rules to 'In House' Arrangements, 2007, PPLR, σ. 22, K. WELTZIEN, Avoiding the Procurement Rules by Awarding Contracts to an In-House Entity-Scope of the Procurement Directives in the Classic Sector, 2005, PPLR, σ. 237.

8. ΔΕΚ C-107/98, ό.π. σκ. 50.

9. Βλ. K. WELTZIEN, ό.π., σσ. 237-255, F. AVARKIOTI, ό.π., σσ. 22-35, T. KAARRESALO, ό.π., σσ. 242-254, PERIN / CASALIM, Control over in-house providing organizations, 2009, PPLR, σσ. 227-240, 231, COMBA / TREUMER (eds), The in-house Providing in European Law, DJØF Publishing, Copenhagen, 2010, σσ. 165-185, 168, J. WIGGEN, Public procurement rules and cooperation between public sector entities: the limits of the in-house doctrine under EU procurement law, 2011, PPLR, σσ. 157-172, 161, ΔΕΚ C-26/03, *Stadt Halle*, 11.01.2005, ECLI:EU:C:2005:5, σκ. 50, ΔΕΚ C-231/03, *Coname*, 21.07.2005, ECLI:EU:C:2005:487, (2006, 1, C.M.L.R., 2, σκ. 26), ΔΕΚ C-29/04, *Επιτροπή/Αυστρία*, 10.11.2005, ECLI:EU:C:2005:67, (2006, I, C.M.L.R., 40, σκ. 47), ΔΕΚ C-410/04, *ANAV*, 06.04.2006, ECLI:EU:C:2006:237, (2006, 2, C.M.L.R., 63, σκ. 31), ΔΕΚ C-220/05, *Auroux κ.λπ.*, 18.01.2007, ECLI:EU:C:2007:31, σκ. 64, ΔΕΚ C-324/07, *Coditel Brabant*, 13.11.2008, ECLI:EU:C:2008:621, (2009, I, C.M.L.R., 29 σκ. 30, ΔΕΚ C-480/06, *Επιτροπή/Γερμανία*, 09.06.2009, ECLI:EU:C:2009:357, (2010, 1, C.M.L.R., 32, σκ. 36), ΔΕΚ C-573/07, *Sea*, 10.09.2009, ECLI:EU:C:2009:532 (2010, 1, C.M.L.R., 10, σκ. 46), ΔΕΚ C-196/08, *Acoset*, 15.10.2009, ECLI:EU:C:2009:628, (2010, 1, C.M.L.R., 35, σκ. 53) και ΔΕΕ C-91/08, *Wall*, 13.04.2010, ECLI:EU:C:2010:182, σκ. 51.

10. Βλ. ΔΕΚ C-107/98, ό.π. σκ. 50, βλ. και ΔΕΚ C-94/99, *ARGE*,

07.12.2000, ECLI:EU:C:2000:677, σκ. 40.

11. Βλ. L. LEVAIN / M. PRATS-DENOIX, Les relations in house a l'une des nouvelles directives européennes, JCP E, 2015, σ. 1188. J.-F. SESTIER, Les nouvelles dispositions relatives aux relations «in house» et aux coopérations «public-public», BJCP, 2014, σ. 170.

12. Όπως τροποποιήθηκε με το διορθωτικό στην Οδηγία 2014/24/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Φεβρουαρίου 2014, σχετικά με τις δημόσιες προμήθειες και την κατάργηση της Οδηγίας 2004/18/ΕΚ (ΕΕ 2014 L 94). Η αρχική διατύπωση της Οδηγίας χρησιμοποιούσε την ορολογία «οντοτήτων».

13. Βλ. αντί πολλών, N. SPIEGEL / M. URBANI, La "modernisation" des règles européennes sur les marchés publics: la nouvelle directive 2014/24/UE, RDUE, 2014, σσ. 701-778. Η νέα γενική Οδηγία για τις δημόσιες συμβάσεις 2014/24/ΕΕ, που καταργεί την υφιστάμενη Οδηγία 2004/18/ΕΚ από 18.04.2016 (άρθρο 91), περιλαμβάνει, στο άρθρο 12 υπό τον αντίστοιχο τίτλο, ειδικές διατάξεις για τις δημόσιες συμβάσεις μεταξύ οντοτήτων του δημοσίου τομέα, οι οποίες ρυθμίζουν το ζήτημα αυτό. Σύμφωνα με αυτές, «μια δημόσια σύμβαση που ανατίθεται από αναθέτουσα αρχή σε άλλο νομικό πρόσωπο ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της παρούσας οδηγίας, εάν πληρούνται οι κατωτέρω σωρευτικές προϋποθέσεις: α) η αναθέτουσα αρχή ασκεί επί του εν λόγω νομικού προσώπου έλεγχο ανάλογο εκείνου που ασκεί επί των δικών της υπηρεσιών β) πε-

ρισσότερο από το 80% των δραστηριοτήτων του ελεγχόμενου νομικού προσώπου διεξάγεται κατά την εκτέλεση καθηκόντων που της έχουν ανατεθεί από την ελέγχουσα αναθέτουσα αρχή ή άλλες νομικές οντότητες που ελέγχει η εν λόγω αναθέτουσα αρχή, και γ) δεν υπάρχει άμεση ιδιωτική κεφαλαιακή συμμετοχή στο ελεγχόμενο νομικό πρόσωπο εξαιρουμένων των μη ελεγχουσών και μη αποκλειουσών μορφών ιδιωτικής κεφαλαιακής συμμετοχής που απαιτούνται από τις εθνικές νομοθετικές διατάξεις, σύμφωνα με τις Συνθήκες και δεν ασκούν αποφασιστική επιρροή στο ελεγχόμενο νομικό πρόσωπο. Μια αναθέτουσα αρχή θεωρείται ότι ασκεί έλεγχο επί νομικού προσώπου ανάλογο με τον έλεγχο που ασκεί στις υπηρεσίες της κατά την έννοια του πρώτου εδαφίου στοιχείου α), όταν ασκεί αποφασιστική επιρροή τόσο στους στρατηγικούς στόχους όσο και στις σημαντικές αποφάσεις του ελεγχόμενου νομικού προσώπου. Ο έλεγχος μπορεί, επίσης, να ασκείται από άλλο νομικό πρόσωπο που ελέγχεται με τον ίδιο τρόπο από την αναθέτουσα αρχή. Τούτο ισχύει επίσης σε περίπτωση που ένα ελεγχόμενο νομικό πρόσωπο το οποίο είναι αναθέτουσα αρχή αναθέτει σύμβαση στην αναθέτουσα αρχή η οποία το ελέγχει ή σε άλλο νομικό πρόσωπο που τελεί υπό τον έλεγχο της ίδιας αναθέτουσας αρχής, εφόσον δεν υπάρχει άμεση ιδιωτική κεφαλαιακή συμμετοχή στο νομικό πρόσωπο στο οποίο ανατίθεται η δημόσια σύμβαση εξαιρουμένων των μη ελεγχουσών και μη αποκλειουσών μορφών ιδιωτικής κεφαλαιακής συμμετοχής που απαιτούνται από την εθνική νομοθεσία, σύμφωνα με τις Συνθήκες και δεν ασκούν αποφασιστική επιρροή στο ελεγχόμενο νομικό πρόσωπο, (σκ. 1 και 2 αρθρ. 12). Μια αναθέτουσα αρχή που δεν ασκεί έλεγχο κατά την προαναφερόμενη έννοια σε νομικό πρόσωπο ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου μπορεί, εντούτοις, να αναθέσει δημόσια σύμβαση στο εν λόγω νομικό πρόσωπο χωρίς να εφαρμόσει τις διατάξεις της παρούσας οδηγίας, εφόσον πληρούνται οι ακόλουθες σωρευτικές προϋποθέσεις (βλ. σκ. 3 αρθρ. 12): α) η αναθέτουσα αρχή ασκεί από κοινού με άλλες αναθέτουσες αρχές έλεγχο επί του εν λόγω νομικού προσώπου ανάλογο εκείνου που ασκούν επί των δικών τους υπηρεσιών· β) περισσότερο από το 80% των δραστηριοτήτων του εν λόγω νομικού προσώπου διεξάγεται κατά την εκτέλεση καθηκόντων που του έχουν ανατεθεί από τις ελέγχουσες αναθέτουσες αρχές ή άλλα νομικά πρόσωπα που ελέγχονται από τις ίδιες αναθέτουσες αρχές· και γ) δεν υπάρχει άμεση ιδιωτική κεφαλαιακή συμμετοχή στο ελεγχόμενο νομικό πρόσωπο εξαιρουμένων των μη ελεγχουσών και μη αποκλειουσών μορφών ιδιωτικής κεφαλαιακής συμμετοχής που απαιτούνται από τις εθνικές νομοθετικές διατάξεις, σύμφωνα με τις Συνθήκες και δεν ασκούν αποφασιστική επιρροή στο ελεγχόμενο νομικό πρόσωπο. Για τους σκοπούς του προεκτεθέντος πρώτου εδαφίου στοιχείου α), οι αναθέτουσες αρχές ασκούν από κοινού έλεγχο επί νομικού προσώπου, εφόσον πληρούνται οι κατωτέρω σωρευτικές προϋποθέσεις: i) τα όργανα λήψης αποφάσεων του ελεγχόμενου νομικού προσώπου απαρτίζονται από αντιπροσώπους όλων των αναθετουσών αρχών που συμμετέχουν· ένας αντιπρόσωπος μπορεί να εκπροσωπεί πολλές ή όλες τις συμμετέχουσες αναθέτουσες αρχές ii) οι εν λόγω αναθέτουσες αρχές είναι σε θέση να ασκούν από κοινού αποφασιστική επιρροή στους στρατηγικούς στόχους και τις σημαντικές αποφάσεις του ελεγχόμενου νομικού προσώπου· και iii) το ελεγχόμενο νομικό πρόσωπο δεν επιδιώκει συμφέροντα αντίθετα από αυτά των αναθετουσών αρχών που το ελέγχουν. Περαιτέρω, μια σύμβαση η οποία, συνάπτεται αποκλειστικά μεταξύ δύο ή περισσότερων αναθετουσών αρχών δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της παρούσας οδηγίας, εφόσον πληρούνται όλες οι κατωτέρω προϋπο-

να σημειωθεί ότι η κωδικοποίηση του δικαίου των συμβάσεων in-house διαμέσου της νέας Οδηγίας παρεκκλίνει σε μερικά σημεία από την ενωσιακή νομολογία, ούσα πιο περιοριστική¹⁴. Θα ήταν παράλειψη να μην σημειωθεί ότι, ήδη από την πρόταση σχεδίου υιοθέτησης, η συγκεκριμένη Οδηγία είχε απασχολήσει έντονα τη θεωρία¹⁵. Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να καταδείξει, αφενός, τη σημασία της συγκεκριμένης ενωσιακής νομοθετικής παρέμβασης για το δίκαιο των δημοσίων συμβάσεων και, αφετέρου, να φωτίσει τη διάσταση του δικαίου των κρατικών ενισχύσεων¹⁶, το πνεύμα του οποίου δια-

θέσεις (βλ. σκ. 4 αρθρ. 12): α) η σύμβαση καθιερώνει ή υλοποιεί συνεργασία μεταξύ των συμμετεχουσών αναθετουσών αρχών η οποία αποσκοπεί να διασφαλίσει ότι οι δημόσιες υπηρεσίες που πρέπει να εκτελούν οι εν λόγω αρχές παρέχονται για την επιδίωξη των κοινών τους στόχων. β) η υλοποίηση της συνεργασίας αυτής εξυπηρετεί αποκλειστικά σκοπούς δημοσίου συμφέροντος και γ) οι συμμετέχουσες αναθέτουσες αρχές εκτελούν στην ανοικτή αγορά λιγότερο από το 20 % των δραστηριοτήτων που αφορά η συνεργασία. Για τον προσδιορισμό του ποσοστού των δραστηριοτήτων που αναφέρεται στο στοιχείο β) του πρώτου εδαφίου της παραγράφου 1, στο στοιχείο β) του πρώτου εδαφίου της παραγράφου 3 και στο στοιχείο γ) της παραγράφου 4 του αρθρ. 12, λαμβάνεται υπόψη ο μέσος συνολικός κύκλος εργασιών ή άλλο ενδεδειγμένο μέτρο βάσει δραστηριοτήτων, όπως το κόστος που βαρύνει το συγκεκριμένο νομικό πρόσωπο ή αναθέτουσα αρχή όσον αφορά τις υπηρεσίες, τα αγαθά και τα έργα κατά την τριετία που προηγείται της ανάθεσης της σύμβασης. Αν, λόγω της ημερομηνίας κατά την οποία δημιουργήθηκε ή άρχισε τις δραστηριότητες του το συγκεκριμένο νομικό πρόσωπο ή αναθέτουσα αρχή, ή λόγω αναδιοργάνωσης των δραστηριοτήτων του, ο κύκλος εργασιών ή άλλο μέτρο βάσει δραστηριοτήτων, όπως το κόστος, δεν διατίθεται για την τελευταία τριετία ή δεν είναι πλέον κατάλληλο, αρκεί να αποδειχθεί ότι η μέτρηση της δραστηριότητας είναι αξιόπιστη, ιδίως μέσω προβολών επιχειρηματικών δραστηριοτήτων».

14. Βλ. J. WIGGEN, Directive 2014/24/EU: the new provision on cooperation in the public sector, PPLR, 2014, σσ. 83-93, F. BRENET, L'exception de «coopération» entre entités appartenant au secteur public dans les nouvelles directives, AJDA, 2014, σ. 849., W.A. JANSSEN, The Institutionalised and Non-Institutionalised Exemptions from EU Public Procurement Law: Towards a More Coherent Approach?, <http://www.utrechtlawreview.org>, 2014, σσ. 168-186.
15. Βλ. J. WIGGEN, Public procurement law and public – public cooperation: Reduced flexibility but greater legal certainty ahead? The Commission's Staff Working Paper on the application of EU public procurement law to relations between contracting authorities and the 2011 proposal for a new Directive, PPLR, 2012, NA-225.
16. Από τη σχετική βιβλιογραφία στην ελληνική, βλ. Α. ΜΕΤΑΞΑ, Η οριοθέτηση της έννοιας της κρατικής ενίσχυσης κατά το άρθρο 87 παρ. 1 ΣΕΚ, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003, passim, Α. ΣΤΟΥΡΙΔΟΥ, Άρθρο 87 ΕΚ, παρ. 5, εις Β. Σκουρή (επιμ.), Ερμηνεία Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003, Γ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Η χρηματοδότηση των υπηρεσιών γενικού οικονομικού συμφέροντος από τη σκοπιά των κοινοτικών κανόνων περί κρατικών ενισχύσεων,

πνέει την εν λόγω ενωσιακή ρύθμιση¹⁷. Η εν λόγω ρύθμιση αποτελεί ήδη και εθνικό δίκαιο, αφού η ως άνω Οδηγία έχει ενσωματωθεί με τον ν. 4412/2016 (Α' 147/2016) Δημόσιες Συμβάσεις Έργων, Προμηθειών και Υπηρεσιών (προσαρμογή στις Οδηγίες 2014/24/ΕΕ και 2014/25/ΕΕ)¹⁸

1. Ο ρυθμιστικός σκοπός των κανόνων in-house

Το άρθρο 345 ΣΛΕΕ προβλέπει ότι η Συνθήκη δεν προδικάζει με κανένα τρόπο το καθεστώς της ιδιοκτησίας στις χώρες της ΕΕ¹⁹. Ως εκ τούτου, δεν πρέπει να γίνεται αδικαιολόγητη διάκριση μεταξύ δημόσιων και ιδιωτικών επιχειρήσεων κατά την εφαρμογή των κανόνων ανταγωνισμού²⁰. Ο Γενικός Εισαγγελέας Κοσμάς στην υπόθεση *Teckal* διατύπωσε την άποψη «ότι το αποφασιστικό σημείο για τον διαχωρισμό ανάμεσα στην εσωτερική παραχώρηση²¹ και την συμβατική σχέση ανάμεσα σε δύο διακριτά νο-

μικά πρόσωπα είναι η παρουσία δύο αυτόνομων βουλήσεων που αντιπροσωπεύουν χωριστά έννομα συμφέροντα²², σύμφωνα με το σύνθημα σχήμα σχέσεων που χαρακτηρίζει τις συμβατικές σχέσεις δύο χωριστών υποκειμένων»²³, και έδωσε έμφαση στον στόχο των Οδηγιών για τις δημόσιες συμβάσεις, που είναι η διασφάλιση του ελεύθερου και ανόθευτου ανταγωνισμού²⁴.

Στην υπόθεση, *Azienda Sanitaria Locale di Lecce κ.λπ.*²⁵, το ΔΕΚ αποσαφήνισε ότι ως in house συμβάσεις νοούνται οι συμβάσεις που καθιερώνουν συνεργασία μεταξύ δημοσίων φορέων²⁶ με αντικείμενο τη διασφάλιση της εκπλήρωσης ορισμένης αποστολής δημόσιας υπηρεσίας, κοινής στους μετέχοντες φορείς²⁷. Συναφώς στην

εις Γενέθλιον Απόστολου Σ. Γεωργιάδη, τόμος II, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2006, σ. 1815, Β. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ, Κρατικές ενισχύσεις: Κοινοτική και εθνική ρύθμιση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη 2006, σ. 42 επ., Α. ΜΠΟΥΖΙΑ, Ο κοινοτικός μηχανισμός ελέγχου των κρατικών ενισχύσεων – Οι διαδικαστικοί κανόνες, ΕΕΕυρΔ, 2001, σ. 549 επ. Από την εκτενή ξενόγλωσση βιβλιογραφία βλ. αντί άλλων, Ph. NICOLAIDES, Competition and Services of General Economic Interest in the EU: Reconciling Economics and Law, EStAL, 2003, σ. 183, Α. SINNAEVE, State Financing of Public Services: The Court's Dilemma in the Altmark Case, EStAL, 2003, σ. 351, Α. BARTOSH, Clarification or Confusion? How to Reconcile the ECJ's Rulings in Altmark and Chronopost, EStAL, 2003, σ. 375, Ν. Travers, Public Service Obligations and State Aid: Is All Really Clear After Altmark?, EStAL, 2003, σ. 387, F. LOUIS/A. VALLERY, Ferring Revisited: The Altmark Case and State Financing of Public Service Obligations, World Competition, 2004, σ. 53.

17. Βλ. σχετικά, F. OLIVIER / J.-L. LESQUINS, Nouvelles directives européennes, in house et aides d'État, Contrats et Marchés Publics, n° 8-9 Αούτ-Σεπτέμβριος, 2014, σ. 7, G.S. ØLYKKE / C.F. ANDERSEN, A State Aid Perspective on Certain Elements of Article 12 of the New Public Sector Directive on In-house Provision, PPLR, 2015, σσ. 1-15.

18. Βλ. άρθρο 12 του νόμου.

19. Βλ. σχετικά, S. NICINSKI, Droit de la concurrence et contrats portant sur la propriété publique, in G. Clamour (dir.), Contrats et propriété publique, LexisNexis, 2011.

20. Βλ. σχετικά, Α. ΜΙΚΡΟΥΛΕΑ, Επιχειρηματικός ανταγωνισμός μεταξύ δημοσίων και ιδιωτικών επιχειρήσεων (όταν το κράτος βλέπει τον ανταγωνισμό), Ενέργεια και Δίκαιο, 2015, σ. 28 επ., Ν. ΖΕΥΓΩΛΗ, Anti-competitive Conduct from Public or Privileged Enterprises: Towards a Per Se Abuse of Dominant Position? Applicability of the Provision of TFEU art.106 (2) by National Competition Authorities, E.C.L.R., 2012, σσ. 82-90.

21. Με έντονη διάθεση κριτικής ως προς αυτό το κριτήριο, βλ. J. WIGGEN, Public procurement rules and cooperation between public sector entities: the limits of the in-house doctrine under EU procurement law, 2011.

22. Για την θεωρητική θεμελίωση, βλ. σχετικά, D. POUYAUD, Contrats entre personnes publiques, JCl. Adm., Fasc. 675, σ. 121, J.-D. DREYFUS, Contrats administratifs entre personnes publiques et théorie générale des contrats administratifs, AJDA, 2013, σ. 846, Ν. POULET-GIBOT LECLERC, La contractualisation des relations entre les personnes publiques, RFDA, 1999, σ. 551.

23. Βλ. προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Κοσμά της 1ης Ιουλίου 1999 για την υπόθεση *Teckal*, ό.π., σκ. 64 και 67.

24. Ibid, σκ. 65., βλ. επίσης Μ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Δημόσιες Συμβάσεις και Δίκαιο Ελεύθερου Ανταγωνισμού, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2009, και από την διεθνή βιβλιογραφία, Α. SANCHEZ GRAELLS, Public Procurement and the EU Competition Rules, 2nd ed., Hart Publishing, Oxford, 2015.

25. Βλ. εκτεταμένη διεθνή σχολιογραφία για την συγκεκριμένη απόφαση, D. POUPEAU, La CJUE affine sa jurisprudence sur les contrats entre personnes publiques, AJDA, 2012 σ. 2407, J. ARNAUD, La Cour de justice de l'UE considère que les contrats de prestation de services passés entre une université et une autre personne publique sont soumis aux règles de mise en concurrence (Università del Salento), Concurrences: revue des droits de la concurrence, 2013, σσ.183-185, A.L. DURVIAUX, La coopération horizontale, Revue trimestrielle de droit européen, 2013, σ. 346, A.L. DURVIAUX, Notion de marché public- interprétation finaliste du caractère onéreux, Revue trimestrielle de droit européen 2013, σ. 339, D. SIMON, Contrats de services entre entités publiques. Application du droit de l'Union sur les marchés publics à un contrat de «partenariat public/public», Europe, 2013 Février Comm. n° 2, σσ. 32-33, E. OLSSON, Azienda – the Creation of an Exemption from Public Procurement Law, PPLR, 2013, σσ. 225-235, Α.Μ. BROUSSY / E.C. HERVE, Chronique de jurisprudence de la CJUE. Marchés publics-Contrats entre personnes publiques, AJDA, 2013, σσ. 338-340, D. MCGOWAN, Clarification of Permissible Public Cooperation and Pecuniary Interest: Azienda Sanitaria Locale di Lecce, Università des Salento v Ordine degli Ingegneri della Provincia di Lecce (C-159/11), PPLR, 2013 σ. NA61-NA64.

26. Βλ. σχετικά, Κ. WAUTERS, CJEU case law on cooperative agreements between public authorities and its influence on certain national legal systems, PhD thesis, 2014, University of Glasgow, <http://theses.gla.ac.uk/5765/>, με εκτενείς παραπομπές.

27. Βλ. απόφαση του ΔΕΕ C-159/11, *Ordine degli Ingegneri della Provincia di Lecce κ.λπ.*, 19.12.2012, ECLI:EU:C:2012:817, σκ. 34. Η νομολογία *Ordine degli Ingegneri della Provincia di Lecce κ.λπ.*,

ίδια απόφαση σημειώνεται ότι η επίμαχη στην κύρια δίκη σύμβαση θα μπορούσε να έχει ως συνέπεια να ευνοηθούν ιδιωτικές επιχειρήσεις, στην περίπτωση που οι εξωτερικοί συνεργάτες υψηλών προσόντων τους οποίους επιτρέπεται να απασχολήσει το πανεπιστήμιο για την εκπλήρωση ορισμένων παροχών προέρχονται και από τον ιδιωτικό τομέα²⁸. Επιπλέον, τονίζεται ότι οι κανόνες του δικαίου της Ένωσης περί δημοσίων συμβάσεων δεν εφαρμόζονται, υπό την προϋπόθεση, πάντως, ότι οι συμβάσεις αυτές έχουν συναφθεί αποκλειστικά από δημόσιους φορείς, χωρίς τη συμμετοχή ιδιώτη, ότι καμία ιδιωτική επιχείρηση δεν περιέρχεται σε προνομιακή θέση έναντι των ανταγωνιστών της και ότι η συνεργασία την οποία καθιερώνουν οι εν λόγω φορείς διέπεται αποκλειστικά από εκτιμήσεις και επιταγές που προσιδιάζουν στην επιδίωξη σκοπών δημοσίου συμφέροντος²⁹. Άλλωστε, και η εθνική νομολογία εγκαίρως είχε σημειώσει την άρρηκτη σχέση μεταξύ κρατικών επιδοτήσεων προς κρατικές (δημοτικές εν προκειμένω) επιχειρήσεις και κρατικών ενισχύσεων, υπογραμμίζοντας, στο πλαίσιο πάντως εξέτασης προγραμματικών συμβάσεων, ότι «*Η δυνατότητα επιχορήγησης δημοτικών επιχειρήσεων από το Δήμο στα πλαίσια της κατάρτισης προγραμματικών συμβάσεων, έχει την έννοια της δυνατότητας χρηματοδότησης για την εκπλήρωση των όρων αυτών και όχι της οικονομικής ενίσχυσης των επιχειρήσεων αυτών για την επίτευξη των καταστατικών σκοπών ή στόχων τους. Η αντίθετη εκδοχή θα προσέκρουε στις επιταγές του κοινοτικού δικαίου (άρθρο 87 Συνθ. Ε.Κ), που απαγορεύουν την οικονομική ενίσχυση των επιχειρήσεων γενικά προς αποφυγή νόθευσης του υγιούς ανταγωνισμού. Συνακόλουθα, και σε συνδυασμό με τις προαναφερθείσες διατάξεις του Δ.Κ.Κ., όταν οι εν λόγω επιχειρήσεις συμμετέχουν σε προγραμματική σύμβαση που συνάπτεται μεταξύ ενός Δήμου και ενός Ν.Π.Δ.Δ. για την ανάπτυξη μιας περιοχής και αναλαμβάνουν επιπρόσθετα, έναντι αμοιβής, την υλοποίηση του αντικειμένου της σύμβασης με την εκ μέρους τους παροχή υπηρεσιών, την οποία θα μπορούσε να αναλάβει και οποιοσδήποτε τρίτος ιδιώτης, είναι υποκείμενα φόρου προστιθέμενης αξίας για το ποσό που λαμβάνουν για την παροχή της υπηρεσίας και συνεπώς, υποχρεούνται, κατά την είσπραξη του εν λόγω ποσού, στην έκδοση του προβλεπόμενου από τον Κώδικα Βιβλίων και Στοιχείων τιμολογίου, στο οποίο πρέπει να συνυπολογίζεται και ο αναλογών Φ.Π.Α. Σε κάθε περίπτωση, τυχόν απαλλαγή της ΑΝ.Ε.Δ.Κ. από το Φ.Π.Α. που αναλογεί στο ποσό που της καταβάλλεται για την εκτέλεση της εν λόγω υπηρεσίας, στο οποίο εμπεριέχονται το λειτουργικό κόστος, η αμοιβή της και κάθε είδους λοιπές δαπάνες (παραγωγικές ή μη) θα οδηγούσε, σύμφωνα και με την πάγια νομολογία του Δ.Ε.Κ. (βλ. C-45/01, C-141/00, C-498/03), σε*

ακολουθήθηκε από την απόφαση ΔΕΕ C-386/11, *Piepenbrock*, 13.06.2013, ECLI:EU:C:2013:385.

28. Ibid, σκ. 38.

29. Ibid, σκ. 35.

παραβίαση της αρχής της φορολογικής ουδετερότητας, η οποία απαγορεύει τη διαφορετική μεταχείριση, όσον αφορά την είσπραξη του Φ.Π.Α., των επιχειρηματιών που παρέχουν τις ίδιες υπηρεσίες καθώς και σε στρέβλωση του ανταγωνισμού, αφού οι επίμαχες υπηρεσίες θα μπορούσαν να ανατεθούν σε ιδιώτη – επιχειρηματία, χωρίς την απαλλαγή του Φ.Π.Α.»³⁰.

Σε κάθε περίπτωση, προκύπτει με σαφήνεια τόσο από την ανάλυση της ενωσιακής νομολογίας³¹ όσο και από την ανάγνωση των νέων Οδηγιών ότι το ΔΕΕ είναι έτοιμο να αποδεχθεί την επαρκή οργάνωση του δημοσίου τομέα, ως νόμιμη βάση για τη σύναψη και εκτέλεση πολλών ειδών συμφωνιών μεταξύ δημοσίων οντοτήτων³², όσο δεν υπάρχει υποβόσκουσα πρόθεση καταστρατήγησης των διατάξεων περί δημοσίων συμβάσεων³³. Ωστόσο, πρέπει να τονιστεί ότι το ΔΕΕ δεν έχει σταχυολογήσει ούτε απαριθμήσει περιοριστικά στη νομολογία του τους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσε να νοθευτεί ο ανταγωνισμός μεταξύ επιχειρήσεων, ως συνέπεια των in-house συμβάσεων. Ούτε στις νέες Οδηγίες υπάρχει ρητή πρόβλεψη για το πώς δύναται να νοθευτεί ο ανταγωνισμός μεταξύ των λοιπών επιχειρήσεων και των in-house οντοτήτων³⁴.

2. Το κριτήριο του «αντίστροφου ελέγχου» και το κριτήριο του «αναγκαίου μέρους των δραστηριοτήτων»

Στην απόφαση *Teckal* και στη συναφή νομολογία που επακολούθησε, το ΔΕΚ συνέδεσε άμεσα το επιτρεπτό με το σύννομο της απευθείας ανάθεσης σε οντότητες δια-

30. Βλ. πράξη του VII Τμήματος του ΕλΣυν/T7/16/2005.

31. Ουσιαστικά πρόκειται για το Case Law επί των quasi-in-house συμβάσεων.

32. Βλ. απόφαση του ΔΕΕ C-15/13, *Assica και Krafts Foods Italia* 08.05.2014, ECLI:EU:C:2014:30, με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το Hanseatisches Oberlandesgericht Hamburg (Γερμανία) με απόφαση της 6ης Νοεμβρίου 2012, στο πλαίσιο της δίκης Technische Universität Hamburg-Harburg, Hochschul Informations System GmbH, κατά Datenlotsen Informationssysteme GmbH.

33. Βλ. σχετικά, ΔΕΚ C-480/06, *Επιτροπή/Γερμανία*, 09.06.2009, ECLI:EU:C:2009:357, σκ. 48, ΔΕΚ C-220/06, *Asociacion Profesional de Empresas de Repartoy Manipulado de Correspondencia v Administracion General del Estado*, 18.12.2007, ECLI:EU:C:2007:815, σκ. 42 σε συνδυασμό 53-54 και 59 και ΔΕΕ C-145/08 και C-149/08, *Club Hotel Loutraki κ.λπ.*, 06.05.2010, ECLI:EU:C:2010:247, (2010, 10, C.M.L.R., 33, σκ. 59 και 61).

34. Ωστόσο το ΔΕΚ έχει αναγνωρίσει πιθανή νόθευση του ανταγωνισμού από δημόσιους υποψήφιους αναδόχους, βλ. ΔΕΚ C-305/08, *CoNISMa*, 23.12.2009, ECLI:EU:C:2009:807, και ιδίως σκ.32-33.

κριτές από την αναθέτουσα αρχή, αλλά κατέστησε αυτές τις αναθέσεις άμεσα συνδεδεμένες και εξαρτώμενες, μεταξύ άλλων, από την άσκηση αναλόγου ελέγχου με τον έλεγχο που ασκεί η αναθέτουσα αρχή στα εσωτερικά τμήματά της. Στην απόφαση *Coditel* επιτράπη περαιτέρω ο κοινός έλεγχος από περισσότερες αναθέτουσες αρχές³⁵, αν και στην προγενέστερη απόφαση *Coname*, το επιτρεπτό ενός τέτοιου είδους ελέγχου είχε απορριφθεί από το Δικαστήριο³⁶. Ωστόσο, το άρθρο 12 παρ. 2 της νέας Οδηγίας μετατοπίζει το κριτήριο του ελέγχου, προβλέποντας ότι οι ελεγχόμενες οντότητες μπορούν να αναθέτουν συμβάσεις στην ελέγχουσα αναθέτουσα αρχή και στις συγγενείς οντότητες³⁷ επίσης. Προφανώς, πρόκειται για μια θετική εξέλιξη, όσο ο έλεγχος που ασκείται από την ελέγχουσα οντότητα θα μπορούσε να επεκταθεί στις αγοραστικές δραστηριότητες και όσο οι δραστηριότητες θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι ασκούνται από συγγενείς οντότητες κατά περίπτωση³⁸.

Η επιλογή της υιοθέτησης του κριτηρίου του «αντίστροφου ελέγχου» πρέπει να ειδωθεί συνδυαστικά με το κριτήριο της άσκησης του ουσιώδους μέρους των δραστηριοτήτων, το οποίο δεν συνάγεται άνευ ετέρου και κατ' ανάγκη από τον περιορισμό της ελευθερίας δράσεως της εν λόγω επιχείρησης, αν η τελευταία εξακολουθεί να ασκεί σημαντικό μέρος της οικονομικής δραστηριότητάς της με άλλους επιχειρηματίες³⁹. Το ΔΕΕ είχε κατά το παρελθόν αρνηθεί να ορίσει ένα συγκεκριμένο ποσοστό ελέγχου περιορίζοντας τον σκοπό των δραστηριοτήτων για τις in-house οντότητες⁴⁰, ωστόσο στην κωδικοποίηση

του in-house νομολογιακού δικαίου το σχετικό ποσοστό έχει καθοριστεί στο ύψος του 20% ως ποσοστό συμμετοχής στην αγορά.

Ωστόσο, εύλογα θα μπορούν να εγερθούν ερωτήματα για το πώς υπολογίζεται το ποσοστό του 20%. Με δεδομένο ότι ο τρόπος υπολογισμού δεν έχει ακόμα απασχολήσει την ενωσιακή νομολογία, θα ανατρέξουμε απλά σε κάποιες αναφορές. Στην υπόθεση *Carbotermo* εκρίθη ότι, «για να γίνει δεκτό ότι η επίδικη επιχείρηση πραγματοποιεί το κύριο μέρος της δραστηριότητάς της σε συνεργασία με τον οργανισμό από τον οποίο ελέγχεται, κατά την έννοια της προαναφερθείσας αποφάσεως *Teckal*, η δραστηριότητα της εν λόγω επιχείρησης πρέπει να αφορά κυρίως τον οικείο οργανισμό και κάθε άλλη ενέργειά της να έχει επουσιώδη χαρακτήρα. Για την εκτίμηση αυτή, το αρμόδιο δικαστήριο πρέπει να λάβει υπόψη όλα τα στοιχεία της υπό κρίση υποθέσεως, τόσο τα ποιοτικά όσο και τα ποσοτικά χαρακτηριστικά⁴¹». Ωστόσο, το Δικαστήριο σημείωσε ότι «Όσον αφορά το ερώτημα αν πρέπει να ληφθεί υπόψη, στο πλαίσιο αυτό, μόνον ο κύκλος εργασιών που πραγματοποιήθηκε από τον επιβλέποντά οργανισμό ή ο κύκλος εργασιών που πραγματοποιήθηκε στο έδαφος του εν λόγω οργανισμού, πρέπει να γίνει δεκτό ότι ο καθοριστικός κύκλος εργασιών είναι εκείνος που η επίδικη επιχείρηση πραγματοποιεί βάσει των αποφάσεων περί αναθέσεως που εξέδωσε ο επιβλέπων οργανισμός, συμπεριλαμβανομένου του κύκλου εργασιών που πραγματοποιήθηκε με χρήστες προς εκτέλεση των εν λόγω αποφάσεων. Συγκεκριμένα, οι δραστηριότητες μιας αναδόχου επιχείρησης που πρέπει να ληφθούν υπόψη είναι όλες εκείνες που η επιχείρηση αυτή ασκεί στο πλαίσιο συνάψεως συμβάσεως με την αναθέτουσα αρχή, και τούτο ανεξαρτήτως της ταυτότητας του δικαιούχου, είτε πρόκειται για την αναθέτουσα αρχή, αυτή καθαυτή, είτε για τον χρήστη των παρασχεθεισών υπηρεσιών. Είναι άνευ σημασίας να προσδιοριστεί ο φορέας από τον οποίο αμείβεται η οικεία επιχείρηση, είτε πρόκειται για τον οργανισμό από τον οποίο ελέγχεται είτε για τρίτους χρήστες υπηρεσιών παρασχεθεισών βάσει παραχωρήσεων ή άλλων εννόμων σχέσεων που έχει συνάψει ο εν λόγω οργανισμός. Επίσης, δεν ασκεί επιρροή το έδαφος στο οποίο παρέχονται οι εν λόγω υπηρεσίες⁴²».

Στην απόφαση του ΔΕΚ *Asemfo*⁴³, το Δικαστήριο, αφού υπενθύμισε ότι «κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η προσφυγή στον ανταγωνισμό, σύμφωνα με τις οδηγίες περί συνάψεως δημοσίων συμβάσεων, δεν είναι υποχρεωτική, έστω και αν ο αντισυμβαλλόμενος είναι νομικώς διακριτός

35. Ibid, C-324/07, (2009, 1, C.M.L.R., 29, σκ. 30).

36. Βλ. ΔΕΚ C-231/03, *Coname*, 21.07.2005, ECLI:EU:C:2005:487, σκ. 24. Πλέον η νομολογία *Coditel* επικυρώθηκε και από μεταγενέστερες αποφάσεις, βλ. ΔΕΚ C-573/07, ό.π. και ΔΕΕ C-182/11, C-183/11, *Econord*, 29.11.2012, ECLI:EU:C:2012:758.

37. Έτσι η Οδηγία διαλαμβάνει, ότι «2. Η παράγραφος 1 εφαρμόζεται επίσης σε περίπτωση που ένα ελεγχόμενο νομικό πρόσωπο το οποίο είναι αναθέτουσα αρχή αναθέτει σύμβαση στην αναθέτουσα αρχή η οποία το ελέγχει ή σε άλλο νομικό πρόσωπο που τελεί υπό τον έλεγχο της ίδιας αναθέτουσας αρχής, εφόσον δεν υπάρχει άμεση ιδιωτική κεφαλαιακή συμμετοχή στο νομικό πρόσωπο στο οποίο ανατίθεται η δημόσια σύμβαση εξαιρουμένων των μη ελεγχουσών και μη αποκλειουσών μορφών ιδιωτικής κεφαλαιακής συμμετοχής που απαιτούνται από την εθνική νομοθεσία, σύμφωνα με τις Συνθήκες και δεν ασκούν αποφασιστική επιρροή στο ελεγχόμενο νομικό πρόσωπο».

38. Στην πρόσφατη απόφαση ΔΕΕ C-15/13, *Datenlotsen Informationssysteme*, 08.05.2014, ECLI:EU:C:2014:303, το ΔΕΕ δεν διέλαβε κρίση επί της συγκεκριμένης διάταξης της Οδηγίας, βλ. σκ. 32-33.

39. Βλ. απόφαση του ΔΕΚ C-340/04, *Carbotermo και Consorzio Alisei*, 11.05.2006, ECLI:EU:C:2006:308, σκ. 611 (2006, 3, C.M.L.R., 7).

40. Ibid, σκ. 56 και ΔΕΚ C-295/05, *Asociacion Nacional de Empresas Forestales*, 19.04.2007, ECLI:EU:C:2007:227, σκ. 63, όπου το

90% των δραστηριοτήτων επιβεβαιώθηκε. Βλ. έτσι, ΔΕΕ C-574/12, *Centro Hospitalar de Setubal και SUCH*, 19.06.2014, ECLI:EU:C:2014:2004, σκ. 20 σε συνδυασμό με σκ. 45.

41. Σκ. 63 και 64.

42. Σκ. 65-67.

43. Βλ. υποσημ. 36.

στις δημόσιες συμβάσεις μεταξύ φορέων του δημόσιου τομέα

φορέας σε σχέση με την αναθέτουσα αρχή, όταν πληρούνται δύο προϋποθέσεις. Αφενός, η δημόσια αρχή, που αποτελεί την αναθέτουσα αρχή, πρέπει να ασκεί επί του διακριτού αυτού φορέα έλεγχο ανάλογο με αυτόν που ασκεί στις δικές της υπηρεσίες και, αφετέρου, ο φορέας αυτός πρέπει να ασκεί το ουσιώδες τμήμα της δραστηριότητας του με τον ή τους δημοσίους οργανισμούς στους οποίους ανήκει»⁴⁴, κατέληξε ότι «μια συμφωνία συνεργασίας, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη»⁴⁵, δεν πληροί τις προϋποθέσεις που παρατέθηκαν στη σκέψη 58 της παρούσας απόφασης και δεν μπορεί, ως εκ τούτου, να εξαιρεθεί από το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 92/50»⁴⁶. Ωστόσο, στις προτάσεις του ο Γεν. Εισαγγελέας Geelhoed αποπειράθηκε και πράγματι υπολόγισε τα σχετικά ως άνω αναφερθέντα ποσοστά⁴⁷. Αυτή η προσέγγιση έχει κωδικοποιηθεί στο άρθρο 12 παρ. 5 της νέας ενωσιακής Οδηγίας.

3. Περιπτωσιολογία με τη συμμετοχή στο εταιρικό σχήμα ιδιωτικού κεφαλαίου

Σε όλη την ενωσιακή νομολογία, τη σχετική με συμμετοχή ιδιωτικού κεφαλαίου σε οντότητες, οι οποίες τα κράτη μέλη συμφώνησαν ότι ήταν in-house, το ΔΕΚ απεφάνθη ότι αυτή η ιδιωτική συμμετοχή ήταν σε θέση να νοθεύσει τον ανταγωνισμό και την αρχή της ίσης μεταχείρισης των αναδόχων, αφού αυτή η απευθείας ανάθεση θα προσέδιδε στις συγκεκριμένες ιδιωτικές εταιρίες ένα πλεονέκτημα

έναντι των ανταγωνιστών τους⁴⁸. Στην υπόθεση *Acoset*⁴⁹ αποσαφηνίστηκε ότι, αφενός, «Μολονότι στο πλαίσιο της αναθέσεως υπηρεσιών η έλλειψη διαγωνισμού είναι ασύμβατη με τα άρθρα 43 ΕΚ και 49 ΕΚ και με τις αρχές της ίσης μεταχειρίσεως και της απαγορεύσεως των δυσμενών διακρίσεων, παρά ταύτα η επιλογή του ιδιώτη εταίρου (...) και η επιλογή των κριτηρίων επιλογής του ιδιώτη εταίρου καθιστούν δυνατή την άρση του ασύμβατου στην κατάσταση αυτή όταν οι υποψήφιοι οφείλουν να αποδείξουν, πέρα από την ικανότητά τους να γίνουν μέτοχοι, προ πάντων την τεχνική τους ικανότητα να παράσχουν την υπηρεσία καθώς και τα οικονομικά και λοιπά πλεονεκτήματα που απορρέουν από την προσφορά τους»⁵⁰ και, αφετέρου, ότι «Πρέπει να διευκρινιστεί ότι μια εταιρία μικτού κεφαλαίου, δημόσιου και ιδιωτικού, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, πρέπει να έχει τον ίδιο εταιρικό σκοπό καθ' όλη τη διάρκεια της παραχωρήσεως και ότι οποιαδήποτε ουσιώδης τροποποίηση της συμβάσεως θα είχε ως συνέπεια να υπάρξει υποχρέωση διενέργειας διαγωνισμού»⁵¹, διαφορετικά μια νέα διαγωνιστική διαδικασία πρέπει να λάβει χώρα σύμφωνα με τα πορίσματα της απόφασης *Pressetext*, εφόσον η σύμβαση υπόκειται σε τροποποίηση του συμβατικού αντικείμενου⁵². Στην περίπτωση της απόφασης *Acoset*⁵³, το γεγονός ότι απευθύνθηκε ανοιχτή πρόκληση ενδιαφέροντος προς όλους τους πιθανούς αναδόχους θωράκισε τον ελεύθερο ανταγωνισμό παρά τη συμμετοχή εταιρίας ιδιωτικού κεφαλαίου και την τελική ανάθεση σε αυτήν. Αντιθέτως, το αντιανταγωνιστικό πλεονέκτημα θα υπήρχε, αν δεν ελάμβανε χώρα καμία διαγωνιστική διαδικασία.

44. Βλ. ΔΕΚ C-107/98, ό.π., σκ. 50, ΔΕΚ C-26/03, ό.π., σκ. 49, ΔΕΚ C-340/04, ό.π., σκ. 33 και *Asemfo*, ό.π., σκ. 55 και 58.

45. Δηλαδή η διαφορά μεταξύ της *Asociación Profesional de Empresas de Reparto y Manipulado de Correspondencia* (επαγγελματική ένωση επιχειρήσεων διανομής και επεξεργασίας αλληλογραφίας) και του *Administración General del Estado, Ministerio de Educación, Cultura y Deporte* (Υπουργείο Παιδείας, Πολιτισμού και Αθλητισμού), σχετικά με απόφαση του υπουργείου να αναθέσει απευθείας, χωρίς δημόσια πρόσκληση υποβολής προσφορών, τις ταχυδρομικές υπηρεσίες στη *Sociedad Estatal Correos y Telégrafos SA* (δημόσια ταχυδρομική και τηλεγραφική εταιρία), που είναι ο φορέας της καθολικής ταχυδρομικής υπηρεσίας στην Ισπανία.

46. Βλ. σκ. 59 επ.

47. Βλ. σκ. 62 των προτάσεων 28.09.2006 ΔΕΚ C-295/05, ό.π., όπου σημειώνει ότι «Το ποσοστό των παραγγελιών επί του συνολικού κύκλου εργασιών ποικίλλει. Από τα στοιχεία που παραθέτει η Επιτροπή στο σημείο 34 των γραπτών παρατηρήσεών της συνάγεται ότι αυτό κυμαίνεται μεταξύ 7 και 8,5%. Η *Tragsa* παραθέτει στο σημείο 96 των γραπτών παρατηρήσεών της κάπως διαφορετικούς αριθμούς, που δεν ταυτίζονται με αυτούς της Επιτροπής, διότι σ' αυτές παρατίθενται χωριστά τα αριθμητικά στοιχεία δύο θυγατρικών επιχειρήσεων. Όπως κι αν έχει το πράγμα, τα στοιχεία της Επιτροπής και αυτά της *Tragsa* είναι, κατά χονδρική εκτίμηση, του ίδιου μεγέθους».

48. Βλ. π.χ. ΔΕΚ C-26/03, ό.π. και ΔΕΚ C-29/04, ό.π., σκ. 48.

49. Βλ. υπόθεση ΔΕΚ C-196/08, ό.π.

50. *Ibid*, σκ. 59.

51. Βλ., στο ίδιο πνεύμα, C-454/06, *pressetext Nachrichtenagentur*, 19.06.2008, ECLI:EU:C:2008:351, σκ. 34 και 62.

52. *Ibid*. Η απόφαση κωδικοποιήθηκε στο άρθρο 72 της νέας Οδηγίας του Δημόσιου Τομέα στο άρθρο 89 της Οδηγίας για τους εξαιρούμενους τομείς, και στο άρθρο 43 της Οδηγίας για τις παραχωρήσεις. Βλ. σχετικά, Μ. KARPENSCHIF, *Du "in house" aux "in house" après la directive concession?*, CP-ACCP, 2014, σ. 64., S. TREUMER, *Contract changes and the duty to retender under the new EU public procurement Directive*, PPLR, 2014, σσ. 148-155, Σ. ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ, *Φως στο νέο καθεστώς σύναψης και εκτέλεσης συμβάσεων παραχώρησης υπηρεσιών κατά την Οδηγία 2014/23/ΕΕ*, ΕφημΔΔ, 2014, σσ. 782-790., Ε. ΠΙΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, *Οι συμβάσεις παραχώρησης: η Οδηγία 2014/23/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και οι συνέπειές της για την ελληνική έννομη τάξη*, ΔΔ, 2015, Ι. ΚΙΤΣΟ, *Συμπράξεις Δημοσίου Ιδιωτικού Τομέα (ΣΔΙΤ) και Συμβάσεις παραχώρησης, συνεργασίες δημοσίων και ιδιωτικών φορέων για την ανάπτυξη δημοσίων υποδομών με ιδιωτικές επενδύσεις κεφαλαίων, σύμφωνα με το διεθνές, το ευρωπαϊκό και το ενωσιακό δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2014.

53. ΔΕΚ C-196/08, ό.π.

Στο άρθρο 12 παρ. 1 της νέας Οδηγίας διαλαμβάνεται ότι η ανάθεση των συμβάσεων εκφεύγει του ρυθμιστικού πεδίου των Οδηγιών, εάν εκπληρώνονται τα κριτήρια της νομολογίας *Teckal*. Ωστόσο, ένα τρίτο κριτήριο έχει προστεθεί: «δεν υπάρχει άμεση ιδιωτική κεφαλαιακή συμμετοχή στο ελεγχόμενο νομικό πρόσωπο εξαιρουμένων των μη ελεγχουσών και μη αποκλειουσών μορφών ιδιωτικής κεφαλαιακής συμμετοχής που απαιτούνται από τις εθνικές νομοθετικές διατάξεις, σύμφωνα με τις Συνθήκες και δεν ασκούν αποφασιστική επιρροή στο ελεγχόμενο νομικό πρόσωπο». Άλλωστε, και στο σημείο 32 της αιτιολογικής έκθεσης της σχετικής Οδηγίας υπάρχει ταυτόσημη φρασεολογία⁵⁴.

54. Ειδικότερα σημειώνεται ότι «Οι δημόσιες συμβάσεις που ανατίθενται σε ελεγχόμενα νομικά πρόσωπα δεν θα πρέπει να υπόκεινται στην εφαρμογή των διαδικασιών που προβλέπονται στην παρούσα οδηγία, εάν η αναθέτουσα αρχή ασκεί στο εν λόγω πρόσωπο έλεγχο ανάλογο εκείνου που ασκεί επί των δικών της υπηρεσιών, υπό την προϋπόθεση ότι το ελεγχόμενο νομικό πρόσωπο εκτελεί ποσοστό άνω του 80 % των δραστηριοτήτων του κατά την εκτέλεση των συμβάσεων που του ανατίθενται από την ελέγχουσα αναθέτουσα αρχή ή από άλλα νομικά πρόσωπα ελεγχόμενα από την εν λόγω αναθέτουσα αρχή, ανεξαρτήτως του ωφελούμενου από την εκτέλεση των συμβάσεων. Η εξαίρεση δεν θα πρέπει να επεκτείνεται σε καταστάσεις όπου υπάρχει άμεση συμμετοχή ιδιωτικού οικονομικού φορέα στο κεφάλαιο του ελεγχόμενου νομικού προσώπου εφόσον, σε αυτές τις περιπτώσεις, η ανάθεση δημόσιας σύμβασης χωρίς διαγωνισμό θα παρέχει στον ιδιωτικό οικονομικό φορέα με κεφαλαιακή συμμετοχή στο ελεγχόμενο νομικό πρόσωπο αδικαιολόγητο πλεονέκτημα έναντι των ανταγωνιστών του. Ωστόσο, λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των δημόσιων φορέων με υποχρεωτική ιδιότητα μέλους, όπως των οργανισμών που είναι υπεύθυνοι για τη διαχείριση ή άσκηση ορισμένων δημόσιων υπηρεσιών, αυτό δεν θα πρέπει να εφαρμόζεται σε περιπτώσεις κατά τις οποίες η συμμετοχή συγκεκριμένων ιδιωτικών οικονομικών φορέων στο κεφάλαιο του ελεγχόμενου νομικού προσώπου καθίσταται υποχρεωτική μέσω διάταξης του εθνικού δικαίου, σύμφωνα με τις Συνθήκες, υπό την προϋπόθεση ότι η συμμετοχή αυτή είναι δεν προβλέπει ελέγχους και αποκλεισμούς και δεν συνεπάγεται αποφασιστική επιρροή στις αποφάσεις του ελεγχόμενου νομικού προσώπου. Θα πρέπει να διευκρινιστεί περαιτέρω ότι το αποφασιστικό στοιχείο είναι μόνο η άμεση ιδιωτική συμμετοχή στο ελεγχόμενο νομικό πρόσωπο. Κατά συνέπεια, όταν υπάρχει ιδιωτική κεφαλαιακή συμμετοχή στην ελέγχουσα αναθέτουσα αρχή ή αρχές, αυτό δεν αποκλείει την ανάθεση δημόσιων συμβάσεων στο ελεγχόμενο νομικό πρόσωπο, χωρίς την εφαρμογή των διαδικασιών της παρούσας οδηγίας, διότι οι εν λόγω συμμετοχές δεν επηρεάζουν αρνητικά τον ανταγωνισμό μεταξύ ιδιωτικών οικονομικών φορέων. Επίσης, θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι οι αναθέτουσες αρχές, όπως οι οργανισμοί δημοσίου δικαίου, οι οποίες μπορούν να έχουν ιδιωτική κεφαλαιακή συμμετοχή, θα πρέπει να είναι σε θέση να χρησιμοποιούν την εξαίρεση για την οριζόντια συνεργασία. Κατά συνέπεια, όταν πληρούνται όλες οι προϋποθέσεις όσον αφορά την οριζόντια συνεργασία, η σχετική εξαίρεση θα πρέπει να επεκταθεί στις εν λόγω αναθέτουσες αρχές, όταν η σύμβαση συνάπτεται αποκλειστικά μεταξύ αναθετουσών αρχών».

4. Συγκριτική αξιολόγηση, όταν το αντικείμενο της παρεχόμενης υπηρεσίας είναι ΥΓΟΣ

Ένα από τα βασικότερα πεδία στα οποία παρατηρείται έντονη όσμωση μεταξύ των κανόνων για τις δημόσιες συμβάσεις και τις κρατικές ενισχύσεις είναι αυτό των υπηρεσιών γενικού οικονομικού συμφέροντος (ΥΓΟΣ). Η έννοια των ΥΓΟΣ αποτελεί αντικείμενο αναφοράς τόσο στην ίδια τη Συνθήκη (άρθρα 14 και 106 παρ. 2 ΣΛΕΕ) όσο και στο προσαρτημένο σε αυτήν πρωτόκολλο υπ' αριθμόν 26, χωρίς ωστόσο να δίδεται κάποιος ορισμός στο κείμενο της Συνθήκης ή στο παράγωγο δίκαιο. Ο ενωσιακός νομοθέτης δεν δίδει ορισμό των Υ.Κ.Ω., αλλά απονέμει ευρεία ευχέρεια στα κράτη μέλη να επιλέγουν και να οργανώνουν, στο πλαίσιο της αρχής της επικουρικότητας, τόσο το περιεχόμενο και τη διαδικασία επιβολής Υ.Κ.Ω. όσο και τους τρόπους αποκατάστασης της ζημίας των επιχειρήσεων που βαρύνονται με Υ.Κ.Ω. Επομένως, ορισμός των Υ.Κ.Ω. νοείται μόνο στο πλαίσιο των εθνικών δικαίων των κρατών μελών της Ε.Ε.⁵⁵ Σύμφωνα με την Επιτροπή, «οι ΥΓΟΣ είναι οικονομικές δραστηριότητες που παράγουν αποτελέσματα προς το γενικό δημόσιο όφελος, οι οποίες δεν θα μπορούσαν να παρασχεθούν από την αγορά χωρίς την παρέμβαση του κράτους (ή θα μπορούσαν να παρασχεθούν με διαφορετικούς όρους ποιότητας, ασφάλειας, οικονομικής προσιτότητας, ίσης μεταχείρισης ή καθολικής πρόσβασης)»⁵⁶. Το Δικαστήριο έχει χαρακτηρίσει τις ΥΓΟΣ ως υπηρεσίες με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που τις διακρίνουν από άλλες δραστηριότητες της οικονομικής ζωής⁵⁷. Ακολούθως, έχει αποφανθεί ότι τα κράτη μέλη διαθέτουν ευρεία διακριτική ευχέρεια στον ορισμό τους⁵⁸.

55. Όπως σημειώνεται στο σημείο 18 της πρότασης ψηφίσματος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με την Πράσινη Βίβλο για τις Υ.Κ.Ω., το οποίο έχει δημοσιευθεί στο δικτυακό τόπο <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A5-2003-484+0+DOC+XML+V0//EL>, «... καμία οδηγία δεν μπορεί να θεσπίσει ενιαίο ευρωπαϊκό ορισμό των υπηρεσιών κοινής ωφέλειας, καθώς ο ορισμός και η διάρθρωσή τους πρέπει να συνεχίσουν να εμπίπτουν αποκλειστικά στην αρμοδιότητα των κρατών μελών και των συνταγματικών τους υποδιαίρεσεων».

56. Οδηγός για την εφαρμογή των κανόνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με τις κρατικές ενισχύσεις, τις δημόσιες συμβάσεις και την εσωτερική αγορά στις υπηρεσίες γενικού οικονομικού συμφέροντος, και ιδίως στις κοινωνικές υπηρεσίες κοινής ωφέλειας Βρυξέλλες, 29.04.2013 SWD (2013) 53 final/2 http://ec.europa.eu/competition/state_aid/overview/new_guide_eu_rules_procurement_el.pdf. Βλ. και Οδηγό κρατικών ενισχύσεων της Μονάδας Κρατικών Ενισχύσεων του Κέντρου Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 27 επ.

57. ΔΕΚ C-179/90, *Merci convenzionali porto di Genova*, 10.12.1991, ECLI:EU:C:1991:464, σκ. 27, ΔΕΚ C-242/95, *GT-Link*, 17.07.1997, ECLI:EU:C:1997:376, σκ. 53 και ΔΕΚ C-266/96, *Corsica Ferries France*, 18.06.1998, ECLI:EU:C:1998:306, σκ. 45.

58. ΠΕΚ T-17/02, *Olsen/Επιτροπή*, 15.06.2005, ECLI:EU:T:2005:218,

Ένα από τα κομβικά σημεία στην παροχή ΥΓΟΣ είναι ο καθορισμός της σχετικής αντιστάθμισης, καθώς, εάν αυτή δεν ανταποκρίνεται προς την παρεχόμενη υπηρεσία, ενεργοποιείται το άρθρο 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ. Πιο συγκεκριμένα, με την εμβληματική απόφασή του στην υπόθεση *Altmark*, το Δικαστήριο έκρινε ότι η αντιστάθμιση υποχρεώσεων παροχής δημόσιας υπηρεσίας δεν συνιστά κρατική ενίσχυση δυνάμει του άρθρου 107 της ΣΛΕΕ, εφόσον πληρούνται σωρευτικά τέσσερα κριτήρια⁵⁹: α) η δικαιούχος επιχείρηση πρέπει να είναι επιφορτισμένη με την εκπλήρωση υποχρέωσης παροχής δημόσιας υπηρεσίας, η οποία πρέπει να είναι σαφώς καθορισμένη, β) οι βασικές παράμετροι, βάσει των οποίων υπολογίζεται η αντιστάθμιση πρέπει να έχουν προσδιορισθεί προηγουμένως αντικειμενικά και με διαφάνεια, γ) η αντιστάθμιση δεν μπορεί να υπερβαίνει το μέτρο του αναγκαίου για την κάλυψη του συνόλου ή μέρους των δαπανών που πραγματοποιούνται για την εκπλήρωση υποχρέωσης παροχής δημόσιας υπηρεσίας, λαμβανομένων υπόψη των σχετικών εσόδων και ενός ευλόγου κέρδους και δ) εφόσον η επιλογή της επιχείρησης, στην οποία ανατίθεται η εκτέλεση υποχρέωσης δημόσιας υπηρεσίας σε μια συγκεκριμένη περίπτωση, δεν πραγματοποιείται με διαδικασία διαγωνισμού που επιτρέπει να επιλεγεί υποψήφιος ικανός να παρέχει τις υπηρεσίες αυτές με το μικρότερο κόστος για το κοινωνικό σύνολο, το ύψος της αναγκαίας αντιστάθμισης πρέπει να καθορίζεται με βάση την ανάλυση των εξόδων που θα είχε για την εκτέλεση των υποχρεώσεων αυτών μια μέση επιχείρηση με χρηστή διαχείριση και κατάλληλο εξοπλισμό⁶⁰.

Με αφετηρία την απόφαση *Altmark*, η Επιτροπή διαμόρφωσε μια δέσμη κανόνων αναφορικά με τις κρατικές ενί-

σχύσεις στις ΥΓΟΣ⁶¹. Σύμφωνα με σχετική ανακοίνωση της Επιτροπής, η οποία συμπεριλαμβάνεται στην παράπάνω δέσμη και διασαφηνίζει βασικές έννοιες κρατικών ενισχύσεων σε σχέση με τις ΥΓΟΣ, ο απλούστερος τρόπος, για να ανταποκριθούν οι δημόσιες αρχές στο τέταρτο κριτήριο που θέτει η απόφαση *Altmark*, είναι να εφαρμόσουν μια ανοικτή, διαφανή και χωρίς διακρίσεις διαδικασία υποβολής προσφορών, σύμφωνα με τις επιταγές των Οδηγιών⁶². Ακόμα κι αν δεν υφίσταται νομική απαίτηση, όπως σημειώνει η ανακοίνωση, «μια ανοικτή, διαφανής και χωρίς διακρίσεις διαδικασία υποβολής προσφορών είναι κατάλληλη μέθοδος για να συγκριθούν διαφορετικές πιθανές προσφορές και να καθορισθεί η αντιστάθμιση ώστε να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο στοιχείου ενίσχυσης»⁶³. Περαιτέρω, η Επιτροπή παρέχει χρήσιμες διευκρινήσεις για το είδος της διαγωνιστικής διαδικασίας που δύναται να επιλέξουν οι αναθέτουσες αρχές, προκειμένου να συμμορφωθούν με το τέταρτο κριτήριο της νομολογίας *Altmark*. Ειδικότερα, η ανοικτή και η κλειστή διαδικασία ικανοποιούν σύμφωνα με την εκτίμηση της Επιτροπής το εν λόγω κριτήριο, ενώ ο ανταγωνιστικός διάλογος και η διαδικασία με διαπραγμάτευση και με προηγούμενη δημοσίευση, μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις θεωρείται ότι επαρκούν για την πλήρωσή του. Η δε διαδικασία με

σκ. 216, ΠΕΚ T-289/03, *BUPA κ.λπ./Επιτροπή*, 12.02.2008, ECLI:EU:T:2008:29, σκ. 166-169, ΠΕΚ T-309/04, *TV2 Δανία/Επιτροπή*, 22.10.2008, ECLI:EU:T:2008:457, σκ. 113 επ. Στους τομείς οι οποίοι έχουν εναρμονισθεί σε επίπεδο Ένωσης, και για τους οποίους έχουν ληφθεί υπόψη οι στόχοι γενικού συμφέροντος, η διακριτική ευχέρεια των κρατών μελών δεν μπορεί να αντιβαίνει τους κανόνες που διέπουν την εν λόγω εναρμόνιση, ενώ τελεί πάντοτε υπό τον έλεγχο προδήλου σφάλματος.

59. ΔΕΚ C-280/00 *Altmark*, 24.07.2003, ECLI:EU:C:2003:415, σκ. 77-81.

60. Να σημειωθεί ότι η αντιστάθμιση για την παροχή δημόσιας υπηρεσίας που εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού για τις ενισχύσεις ήσσονος σημασίας στις ΥΓΟΣ (Κανονισμός 360/2012 της Επιτροπής της 25ης Απριλίου 2012 σχετικά με την εφαρμογή των άρθρων 107 και 108 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις ενισχύσεις ήσσονος σημασίας οι οποίες χορηγούνται σε επιχειρήσεις που παρέχουν υπηρεσίες γενικού οικονομικού συμφέροντος, ΕΕ 2012 L 114/8) θεωρείται ότι δεν συνιστά κρατική ενίσχυση. Σύμφωνα με τον Κανονισμό, η αντιστάθμιση για την παροχή μιας ΥΓΟΣ με ποσό που δεν υπερβαίνει τα 500.000 ευρώ κατά τη διάρκεια οποιασδήποτε περιόδου τριών οικονομικών ετών δεν υπόκειται στον έλεγχο κρατικών ενισχύσεων.

61. Ανακοίνωση της Επιτροπής σχετικά με την εφαρμογή των κανόνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τις κρατικές ενισχύσεις στην αντιστάθμιση για παροχή δημόσιας υπηρεσίας γενικού οικονομικού συμφέροντος, ΕΕ 2012 C 8/02. Η Ανακοίνωση διασαφηνίζει βασικές έννοιες κρατικών ενισχύσεων σε σχέση με τις ΥΓΟΣ, όπως οι έννοιες της ενίσχυσης, της ΥΓΟΣ, της οικονομικής δραστηριότητας, η σχέση μεταξύ κανόνων για δημόσιες συμβάσεις και τις κρατικές ενισχύσεις, κ.λπ. Η αναθεωρημένη Απόφαση της Επιτροπής (Απόφαση 2012/21/ΕΕ της 20ης Δεκεμβρίου 2011, για την εφαρμογή του άρθρου 106 παρ. 2 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις κρατικές ενισχύσεις υπό μορφή αντιστάθμισης για την παροχή δημόσιας υπηρεσίας που χορηγούνται σε ορισμένες επιχειρήσεις επιφορτισμένες με τη διαχείριση υπηρεσιών γενικού οικονομικού συμφέροντος, ΕΕ 2011 L 7/3) απαλλάσσει τα κράτη μέλη από την υποχρέωση να κοινοποιούν την αντιστάθμιση δημόσιας υπηρεσίας στην Επιτροπή, εάν πληρούνται οι όροι της Απόφασης σχετικά με το συμβιβασμό. Το αναθεωρημένο Πλαίσιο της Επιτροπής (Πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τις κρατικές ενισχύσεις υπό μορφή αντιστάθμισης για την παροχή δημόσιας υπηρεσίας 2011, ΕΕ 2012 C 8/15) ορίζει τους κανόνες για την εκτίμηση της αντιστάθμισης της παροχής ΥΓΟΣ η οποία συνιστά κρατική ενίσχυση και δεν απαλλάσσεται από την υποχρέωση κοινοποίησης βάσει της απόφασης. Οι περιπτώσεις αυτές πρέπει να κοινοποιούνται στην Επιτροπή και μπορούν να κηρυχθούν συμβατές, εάν πληρούν ορισμένα κριτήρια.

62. Ανακοίνωση της Επιτροπής σχετικά με την εφαρμογή των κανόνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τις κρατικές ενισχύσεις στην αντιστάθμιση για παροχή δημόσιας υπηρεσίας γενικού οικονομικού συμφέροντος, ΕΕ 2012 C 8/02.

63. *Ibid*, σημείο 64.

διαπραγμάτευση χωρίς να προηγηθεί δημοσίευση «δεν μπορεί να διασφαλίσει ότι η διαδικασία θα οδηγήσει στην επιλογή του υποψηφίου που είναι σε θέση να παράσχει την υπηρεσία με το μικρότερο κόστος για το κοινωνικό σύνολο», όπως επιτάσσει η νομολογία. Συμπερασματικά, όσο μεγαλύτερη διακριτική ευχέρεια διαθέτει η αναθέτουσα αρχή στην επιλογή του αναδόχου, τόσο δυσχερέστερη θα καθίσταται η πλήρωση του τέταρτου κριτηρίου της απόφασης *Altmark*.

Αναφορικά με το κριτήριο ανάθεσης, το κριτήριο της χαμηλότερης τιμής ασφαλώς ικανοποιεί το τέταρτο κριτήριο της νομολογίας *Altmark*, χωρίς, ωστόσο, να αποκλείεται το κριτήριο της συμφέρουσας από οικονομικής άποψης προσφοράς⁶⁴.

5. Οι προϋποθέσεις έγκυρης επιβολής Υ.Κ.Ω. στην ενωσιακή έννομη τάξη

Στις διατάξεις του άρθρου 3 των Οδηγιών 2003/54/ΕΚ και 2009/72/ΕΚ προβλέπεται ότι η έγκυρη θέσπιση Υ.Κ.Ω. εξαρτάται από την τήρηση τεσσάρων προϋποθέσεων, που πρέπει να συντρέχουν σωρευτικώς. Πρώτον, οι Υ.Κ.Ω. πρέπει να εναρμονίζονται με τη διάταξη του άρθρου 86 της Σ.Ε.Κ. (ήδη άρθρο 106 παρ. 2 της ΣΛΕΕ), (άρθρο 3 παρ. 2 εδάφιο α΄ αμφοτέρων των Οδηγιών). Η διάταξη αυτή ορίζει ότι οι επιχειρήσεις, που είναι επιφορτισμένες με τη διαχείριση υπηρεσιών γενικού οικονομικού συμφέροντος (ΥΓΟΣ) ή έχουν χαρακτήρα δημοσιονομικού μονοπωλίου, υπόκεινται στους κανόνες των Συνθηκών, ιδίως στους κανόνες ανταγωνισμού, κατά το μέτρο που η εφαρμογή των κανόνων αυτών δεν εμποδίζει νομικά ή πραγματικά την εκπλήρωση της ιδιαίτερης αποστολής που τους έχει ανατεθεί. Δεύτερον, οι Υ.Κ.Ω. πρέπει να ορίζονται σαφώς, να είναι διαφανείς, αμερόληπτες και επαληθεύσιμες και να διασφαλίζουν την ισότιμη πρόσβαση όλων των καταναλωτών στις υπηρεσίες κοινής ωφέλειας (άρθρο 3 παρ. 2 εδάφιο β΄ αμφοτέρων των Οδηγιών). Τρίτον, οι Υ.Κ.Ω. πρέπει να εξυπηρετούν τους ειδικότερους στόχους της ασφάλειας, συμπεριλαμβανομένης

της ασφάλειας του εφοδιασμού, της τακτικής παροχής, της ποιότητας και των τιμών παροχής καθώς και της προστασίας του περιβάλλοντος, συμπεριλαμβανομένης της ενεργειακής αποδοτικότητας, της ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές και της προστασίας του κλίματος (άρθρο 3 παρ. 2 εδάφιο α΄ αμφοτέρων των Οδηγιών). Τέταρτον, τα κράτη μέλη πρέπει να ενημερώνουν την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για τυχόν μέτρα επιβολής παροχής Υ.Κ.Ω. που λαμβάνουν (άρθρο 3 παρ. 9 Οδηγίας 2003/54/ΕΚ άρθρο 3 παρ. 15 Οδηγίας 2009/72/ΕΚ). Οι προϋποθέσεις αυτές αναλύονται ως ακολούθως.

α) Η εναρμόνιση των Υ.Κ.Ω. με τους κανόνες ανταγωνισμού – Οι προϋποθέσεις παροχής οικονομικού ή άλλου αντισταθμίματος σε επιχείρηση βαρυνόμενη με Υ.Κ.Ω.

Η πρώτη προϋπόθεση έγκυρης θέσπισης Υ.Κ.Ω. αναφέρεται στην εξυπακουόμενη εναρμόνιση των Υ.Κ.Ω. με το πρωτογενές δίκαιο των Συνθηκών, ιδίως δε με το κανονιστικό πλαίσιο επιβολής και αποκατάστασης της ζημίας από ΥΓΟΣ^{65,66}, όπως αυτό καθορίζεται σε επίπεδο πρωτογενούς δικαίου⁶⁷ και ερμηνεύεται από τα δικαιοδοτικά όργανα της Ε.Ε.

Η τήρηση των κανόνων του ανταγωνισμού υφίσταται τόσο στο επίπεδο της επιβολής παροχής Υ.Κ.Ω. όσο και στο επίπεδο καθορισμού αντισταθμίσεων για την αποκατάσταση της ζημίας επιχειρήσεων που επιβαρύνονται με Υ.Κ.Ω. Επειδή οι Υ.Κ.Ω. συνιστούν απόκλιση από την αρχή του ανταγωνισμού, η επιβολή των υποχρεώσεων αυτών δεν θα πρέπει να νοθεύει τον ανταγωνισμό και την ανάπτυξη των συναλλαγών εντός της Ε.Ε. Από την άλλη

64. Ibid, σημείο 67: «Όσον αφορά τα κριτήρια ανάθεσης, το κριτήριο «αποκλειστικά η χαμηλότερη τιμή» ικανοποιεί εμφανώς το τέταρτο κριτήριο *Altmark*. Επίσης μπορεί να κριθεί επαρκές το κριτήριο της «πλέον συμφέρουσας από οικονομική άποψη προσφοράς». Η προϋπόθεση είναι τα κριτήρια ανάθεσης, συμπεριλαμβανομένων των περιβαλλοντικών ή των κοινωνικών κριτηρίων, να αφορούν άμεσα το αντικείμενο της παρεχόμενης υπηρεσίας και επιτρέπουν στην πλέον συμφέρουσα οικονομικά προσφορά να είναι αντίστοιχη της αγοραίας αξίας. Όταν παρουσιάζονται τέτοιες περιπτώσεις, ενδείκνυται ενδεχομένως ένας μηχανισμός ανάκτησης για να ελαχιστοποιηθεί εκ των προτέρων ο κίνδυνος υπεραντισταθμίσεως. Η αναθέτουσα αρχή δύναται επίσης να καθορίζει ποιοτικά πρότυπα τα οποία οφείλουν να πληρούν όλοι οι οικονομικοί φορείς ή να λαμβάνει υπόψη κατά τη λήψη της απόφασης ανάθεσης ποιοτικές πτυχές σχετικές με τις διάφορες προτάσεις».

65. Σύμφωνα με τη Λευκή Βίβλο για τις Υ.Κ.Ω και την Πράσινη Βίβλο για τις Υ.Κ.Ω., οι Υ.Κ.Ω. είναι όρος ευρύτερος από τις ΥΓΟΣ, καθώς καλύπτει τόσο εμπορεύσιμες (ιδίως ταχυδρομικές υπηρεσίες, υπηρεσίες τηλεπικοινωνιών, μεταφορών ή εφοδιασμού με ηλεκτρική ενέργεια και αέριο) όσο και μη εμπορεύσιμες υπηρεσίες (ιδίως αστυνομία, δικαιοσύνη και τα υποχρεωτικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης). Ο όρος ΥΓΟΣ καλύπτει μόνον εμπορεύσιμες υπηρεσίες. Συνεπώς, οι ΥΓΟΣ είναι οι οικονομικής φύσης υποχρεώσεις δημόσιας υπηρεσίας στις οποίες υπόκεινται επιχειρήσεις, χάριν του δημοσίου συμφέροντος. (βλ. Παράρτημα 1 της Λευκής Βίβλου για τις Υ.Κ.Ω. και σημεία 16 και 17 της Πράσινης βίβλου για τις Υ.Κ.Ω.).

66. Κοινά χαρακτηριστικά των Υ.Κ.Ω. και των ΥΓΟΣ αποτελούν, ιδίως, η καθολική υπηρεσία, η συνέχεια της υπηρεσίας, η ποιότητα της υπηρεσίας, το προστιτό κόστος και η προστασία χρηστών και καταναλωτών, βλ. αναλυτικά, Μ. ΠΑΠΑΝΤΩΝΗ, Το δίκαιο της ενέργειας, 2003, σ. 285 επ, ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Οι υπηρεσίες Γενικού Οικονομικού Συμφέροντος, 2013, σ. 42 επ., Α. ΗΛΙΑΔΟΥ, Η διείσδυση του δημοσίου δικαίου στη ρύθμιση αγορών δικτύου, εκδ. Νομικής Βιβλιοθήκης, 2015.

67. Άρθρα 14 και 106 παρ. 2 της Σ.Λ.Ε.Ε. (άρθρα 16 και 104 παρ. 2, αντιστοίχως, της Σ.Ε.Κ.), 36 του Χάρτη των Θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ε.Ε. και άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου (Αριθ. 26) των μελών κρατών που επιγράφεται «Σχετικά με τις Υπηρεσίες Γενικού Συμφέροντος».

πλευρά, η παροχή αντιστάθμισης προς τις επιχειρήσεις που νομίμως βαρύνονται με παροχή Υ.Κ.Ω. πρέπει αυστηρώς να αποβλέπει στην ανόρθωση της ζημίας τους και να μην τις περιάγει σε πλεονεκτικότερη θέση έναντι των ανταγωνιστών τους.

Ειδικώς ως προς το επίπεδο καθορισμού αντιστάθμισης για την αποκατάσταση της ζημίας επιχειρήσεων που βαρύνονται με Υ.Κ.Ω., η νομολογία των δικαιοδοτικών οργάνων της Ε.Ε., ερμηνεύοντας συστηματικά⁶⁸ τις διατάξεις των άρθρων 106 παρ. 2 της ΣΛΕΕ (άρθρο 86 παρ. 2 της Σ.Ε.Κ.), το οποίο αποσκοπεί στον συγκερασμό των ΥΓΟΣ με τους κανόνες του ανταγωνισμού, και 107 παρ. 1 της ΣΛΕΕ (πρώην άρθρο 87 παρ. 1 της Σ.Ε.Κ.), το οποίο απαγορεύει την κρατική ενίσχυση επιχειρήσεων, έχει καταλήξει στη διατύπωση τεσσάρων κριτηρίων ελέγχου της νομιμότητας των χορηγούμενων αντιστάθμισεων σε επιχειρήσεις που έχουν την ευθύνη παροχής ΥΓΟΣ⁶⁹. Πρόκειται για τα προαναφερθέντα κριτήρια, τα οποία πρέπει να συντρέχουν σωρευτικώς, προκειμένου η παροχή οικονομικού ή άλλου αντισταθμίσιματος σε επιχειρήσεις χάριν των ΥΓΟΣ που παρέχουν να μην συνιστά κρατική ενίσχυση σε αυτές⁷⁰:

i) Η δικαιούχος επιχείρηση πρέπει να είναι νομίμως επιφορτισμένη με την εκπλήρωση υποχρέωσης παροχής δημόσιας υπηρεσίας και η υποχρέωση αυτή να είναι σαφώς καθορισμένη.

ii) Οι βασικές παράμετροι, βάσει των οποίων θα υπολογιστεί η αντιστάθμιση, πρέπει να έχουν προσδιοριστεί εκ των

προτέρων, αντικειμενικά και με διαφάνεια, με σκοπό να αποφευχθεί το ενδεχόμενο να περιλαμβάνει η αντιστάθμιση αυτή οικονομικό πλεονέκτημα, ικανό να ευνοήσει τη δικαιούχο επιχείρηση έναντι των ανταγωνιστριών της.

iii) Η αντιστάθμιση δεν μπορεί να υπερβαίνει το μέτρο του αναγκαίου για την κάλυψη του συνόλου ή μέρους των δαπανών που πραγματοποιούνται για την εκπλήρωση υποχρέωσης παροχής δημόσιας υπηρεσίας, λαμβανομένων υπόψη των σχετικών εσόδων και ενός ευλόγου κέρδους σχετικού με την εκπλήρωση των υποχρεώσεων αυτών. Η τήρηση της προϋπόθεσης αυτής είναι απαραίτητη για να εξασφαλιστεί ότι δεν χορηγείται στη δικαιούχο επιχείρηση κανένα πλεονέκτημα που νοθεύει ή απειλεί να νοθεύσει τον ανταγωνισμό, με ενίσχυση της ανταγωνιστικής θέσης της.

iv) Όταν η επιλογή της επιχείρησης, στην οποία πρόκειται να ανατεθεί η εκπλήρωση υποχρέωσης παροχής δημόσιας υπηρεσίας σε συγκεκριμένη περίπτωση δεν πραγματοποιείται στο πλαίσιο διαδικασίας σύναψης δημοσίας σύμβασης, παρέχουσας τη δυνατότητα επιλογής του υποψηφίου που είναι σε θέση να παράσχει τις σχετικές υπηρεσίες με το μικρότερο για το κοινωνικό σύνολο κόστος, το επίπεδο της απαραίτητης αντιστάθμισης πρέπει να καθορίζεται βάσει ανάλυσης των δαπανών. Πρόκειται για τις δαπάνες, στις οποίες θα προέβαινε μια μέση επιχείρηση, με χρηστή διαχείριση και κατάλληλα εξοπλισμένη με μεταφορικά μέσα προς ικανοποίηση των απαιτήσεων σχετικά με την παροχή δημόσιας υπηρεσίας, προκειμένου να εκπληρώσει τις ως άνω υποχρεώσεις, λαμβάνοντας υπόψη τα σχετικά έσοδα και ένα εύλογο κέρδος από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων αυτών⁷¹.

Σε αρκετές περιπτώσεις το αντικείμενο της σύμβασης in-house συνιστά ΥΓΟΣ, όπως οι δημόσιες μεταφορές και η διανομή ύδατος και ηλεκτρισμού⁷². Η απόφαση *Altmark* αφορούσε την απευθείας ανάθεση σύμβασης για την προμήθεια υπηρεσιών μεταφοράς μέσω λεωφορείων και συνδεδεμένες υποχρεώσεις παροχής κοινής ωφέλειας⁷³.

68. Σύμφωνα με την πάγια νομολογία των δικαιοδοτικών οργάνων της Ε.Ε., η οποία απηχεί τις παραδεδομένες ερμηνευτικές μεθόδους του ηπειρωτικού δικαίου, «... για την ερμηνεία διάταξης του κοινοτικού δικαίου πρέπει να λαμβάνονται υπόψη όχι μόνον το γράμμα, αλλά και το πλαίσιο και οι σκοποί της ρύθμισης, της οποίας αποτελεί μέρος η διάταξη αυτή», βλ. Γε-ΔΕΕ T-456/05 και T-457/05, *Gütermann και Zwicky/Επιτροπή*, 28.04.2010, ECLI:EU:T:2010:168, σκ. 90, ΔΕΚ C-17/03, *VEWV κ.λπ.*, 07.06.2005, ECLI:EU:C:2005:362, σκ. 41.

69. Βλ. ενδεικτικώς, ΔΕΚ C-280/00, ό.π., παρ. 87-93, ΠΕΚ T-289/03, ό.π., παρ. 229, 235-238, 241, 246, 249, ΠΕΚ T-354/05, *TF1/Επιτροπή*, 11.03.2009, ECLI:EU:T:2009:66, παρ. 126 επ. ΔΕΚ C-206/06, *Essent Netwerk Noord κ.λπ.*, 17.07.2008, ECLI:EU:C:2008:413, παρ. 83.

70. Ο χαρακτηρισμός ενός μέτρου ως ενίσχυσης, κατά την έννοια της διάταξης του άρθρου 107 παρ. 1 της ΣΛΕΕ, προϋποθέτει ότι πληρούνται σωρευτικώς τα τέσσερα κριτήρια, επί των οποίων διαρθρώνεται η διάταξη αυτή. Πρόκειται για τη χρηματοδότηση του μέτρου από το κράτος ή με κρατικούς πόρους (πρώτο κριτήριο), την ύπαρξη πλεονεκτήματος για μια επιχείρηση (δεύτερο κριτήριο), τον επιλεκτικό χαρακτήρα του μέτρου (τρίτο κριτήριο) και τις επιπτώσεις στο εμπόριο μεταξύ κρατών μελών και τη νόθευση του ανταγωνισμού που προκύπτει από τις επιπτώσεις αυτές (τέταρτο κριτήριο), βλ. ενδεικτικώς, ΔΕΚ C-393/04 και C-41/05, *Air Liquide Industries Belgium*, 15.06.2006, ECLI:EU:C:2006:403, παρ. 28 και C-172/03, *Heiser*, 03.03.2005, ECLI:EU:C:2005:130, παρ. 27.

71. Βλ. σχετικά Ανακοίνωση της Επιτροπής σχετικά με την έννοια της κρατικής ενίσχυσης όπως αναφέρεται στο άρθρο 107 παρ. 1 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2016/C 262/01), ΕΕ 2016 C 262/1.

72. Βλ. σχετικά, Θ. ΓΑΛΑΝΗ, Η τήρηση των κανόνων για τις δημόσιες συμβάσεις ως μέσο διασφάλισης της απουσίας κρατικών ενισχύσεων, ΘΠΔΔ, 2015, σ. 1002 επ..

73. ΔΕΚ C-280/00, ό.π., σκ. 77-81. Βλ. αντί πολλών, Δ. ΡΑΙΚΟ, Αναστολή εκτέλεσης πράξεων παράνομων κρατικών ενισχύσεων, ΘΠΔΔ, 2014, σ. 118 επ., όπου διαλαμβάνεται, ότι «Στον βαθμό που μια κρατική παρέμβαση πρέπει να θεωρηθεί ως αντιστάθμιση αποτελούσα την αντιπαροχή έναντι παρεχομένων εκ μέρους των δικαιούχων επιχειρήσεων υπηρεσιών προς εκπλήρωση υποχρεώσεων δημόσιας υπηρεσίας, έτσι ώστε οι επιχειρήσεις αυτές να μην επωφελούνται στην πραγματικότητα από ένα οικονομικό πλεονέκτημα, με αποτέλεσμα να μην περιέρχονται λόγω της ως

άνω παρεμβάσεως οι επιχειρήσεις αυτές σε ευνοϊκότερη θέση ως προς τον ανταγωνισμό σε σχέση με τις επιχειρήσεις που τις ανταγωνίζονται, η παρέμβαση αυτή δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 92, παράγραφος 1, της Συνθήκης. Εντούτοις, για να μην πρέπει να χαρακτηριστεί ως κρατική ενίσχυση μια τέτοια αντιστάθμιση σε συγκεκριμένη περίπτωση, πρέπει να πληρούνται ορισμένες προϋποθέσεις. Πρώτον, η δικαιούχος επιχείρηση πρέπει να είναι πράγματι επιφορτισμένη με την εκπλήρωση υποχρεώσεως παροχής δημόσιας υπηρεσίας, ενώ η υποχρέωση αυτή πρέπει να είναι σαφώς καθορισμένη. Δεύτερον, οι βασικές παράμετροι βάσει των οποίων υπολογίζεται η αντιστάθμιση πρέπει να έχουν προσδιοριστεί προηγουμένως αντικειμενικά και με διαφάνεια, με σκοπό να αποφευχθεί το ενδεχόμενο να περιλαμβάνει η αντιστάθμιση αυτή ένα οικονομικό πλεονέκτημα ικανό να ευνοήσει τη δικαιούχο επιχείρηση έναντι των ανταγωνιστριών της. Έτσι, η εκ μέρους κράτους μέλους αντιστάθμιση των ζημιών επιχείρησης χωρίς προηγούμενο καθορισμό των παραμέτρων μιας τέτοιας αντιστάθμισης, όταν αποδεικνύεται εκ των υστέρων ότι η εκμετάλλευση της παροχής ορισμένων υπηρεσιών στο πλαίσιο της υποχρεωτικής παροχής δημόσιας υπηρεσίας δεν ήταν οικονομικά βιώσιμη, συνιστά χρηματοδοτική παρέμβαση που καλύπτεται από την έννοια της ενισχύσεως. Τρίτον, η αντιστάθμιση δεν μπορεί να υπερβαίνει το μέτρο του αναγκαίου για την κάλυψη του συνόλου ή μέρους των δαπανών που πραγματοποιούνται για την εκπλήρωση υποχρεώσεως παροχής δημόσιας υπηρεσίας, λαμβανομένων υπόψη των σχετικών εσόδων και ενός ευλόγου κέρδους για την εκπλήρωση των υποχρεώσεων αυτών. Η τήρηση της προϋποθέσεως αυτής είναι απαραίτητη για να εξασφαλιστεί ότι δεν χορηγείται στη δικαιούχο επιχείρηση κανένα πλεονέκτημα που νοθεύει ή απειλεί να νοθεύσει τον ανταγωνισμό, με ενίσχυση της ανταγωνιστικής θέσεως της επιχείρησης αυτής. Τέτατον, όταν η επιλογή της επιχείρησης στην οποία πρόκειται να ανατεθεί η εκπλήρωση υποχρεώσεως παροχής δημόσιας υπηρεσίας σε συγκεκριμένη περίπτωση δεν πραγματοποιείται στο πλαίσιο διαδικασίας συνάψεως δημοσίας συμβάσεως, παρέχουσας τη δυνατότητα επιλογής του υποψηφίου που είναι σε θέση να παράσχει τις σχετικές υπηρεσίες με το μικρότερο, για το κοινωνικό σύνολο κόστος, το επίπεδο της απαραίτητης αντιστάθμισης πρέπει να καθορίζεται βάσει αναλύσεως των δαπανών στις οποίες θα προέβαινε μια μέση επιχείρηση, με χρηστή διαχείριση και κατάλληλα εξοπλισμένη με μεταφορικά μέσα προς ικανοποίηση των απαιτήσεων σχετικά με την παροχή δημόσιας υπηρεσίας προκειμένου να εκπληρώσει τις ως άνω υποχρεώσεις, λαμβάνοντας υπόψη τα σχετικά έσοδα και ένα εύλογο κέρδος από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων αυτών. Από τις ανωτέρω σκέψεις προκύπτει ότι, καθόσον δημόσιες επιδοτήσεις υπέρ επιχειρήσεων που έχουν ρητά επιφορτιστεί με την εκπλήρωση υποχρεώσεων παροχής δημόσιας υπηρεσίας, χορηγούμενες προς αντιστάθμιση των δαπανών που προκαλούνται από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων αυτών, οι επιδοτήσεις αυτές δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 107 ΣυνθΛΕΕ. Αντιστρόφως, η κρατική παρέμβαση που δεν πληροί μία ή περισσότερες από τις ανωτέρω προϋποθέσεις πρέπει να θεωρείται κρατική ενίσχυση υπό την έννοια της διατάξεως αυτής» πρβλ. ΔΕΚ C-280/00, ό.π., σκ. 87 επ.. Για το ζήτημα των αντισταθμιστικών παροχών ΥΓΟΣ βλ. και ΔΕΚ C-34/01 έως C-38/01, *Enirisorse*, 27.11.2003, ECLI:EU:C:2003:640, Α.Κ. ΜΠΑΛΤΑ, Κρατικές ενισχύσεις και αντισταθμιστικές παροχές υπηρεσιών γενικού οικονομικού συμφέροντος: ένας συσχετισμός σε διαρκή εξέλιξη, ΘΠΔΔ, 2006, σ. 775 επ., Ε. ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ, Η αντιστάθμιση για την παροχή δη-

Αν και δεν διατυπώνεται ξεκάθαρα στην απόφαση, η οποία δεν κάνει μνεία στις ΥΓΟΣ⁷⁴, η σχέση μεταξύ ΥΓΟΣ και ΥΚΩ ακολουθεί τη λεκτική διατύπωση του άρθρου 106 παρ. 2 της ΣΛΕΕ⁷⁵.

Σε αυτό το σημείο ακριβώς, υπεισέρχεται η προβληματική των συμβάσεων in-house, όπου δεν λαμβάνει χώρα διαγωνιστική διαδικασία. Συνεπώς, σε περιπτώσεις in-house συμβάσεων όπου η σχετική δραστηριότητα είναι ΥΓΟΣ, τα πορίσματα της νομολογίας *Altmark* πρέπει να ακολουθούνται, ώστε να διασφαλιστεί ότι δεν θα χορηγηθεί απαγορευμένη κρατική ενίσχυση. Η ευελιξία στις προϋποθέσεις της νομολογίας *Altmark*, συγκρινόμενη με την εφαρμογή των άρθρων 107 και 108 ΣΛΕΕ, είναι αυτή που φέρνει την αποζημίωση και την αντιστάθμιση έξω από το ρυθμιστικό πεδίο αυτών των ρυθμίσεων, υπονοώντας ότι Ευρωπαϊκή Επιτροπή⁷⁶ δεν χρειάζεται να ενημερωθεί προκαταβολικά με την προβλεπόμενη κοινοποίηση.

β) Περιπτώσιολογία, όταν το αντικείμενο της παρεχόμενης υπηρεσίας δεν συνιστά ΥΓΟΣ

Σε πολλές περιπτώσεις, η παρεχόμενη υπηρεσία in-house δεν είναι ΥΓΟΣ, όπως π.χ. υπηρεσίες καθαριότητας, εστίασης κλπ. Σε αυτές τις περιπτώσεις, το γενικό κριτήριο που χρησιμοποιείται από το δίκαιο των κρατικών ενισχύσεων

μόσιας υπηρεσίας αποτελεί κρατική ενίσχυση; (με αφορμή την απόφαση *Altmark* του ΔΕΚ της 24.07.2003), ΔηΣΚΕ, 2004, σ. 42 επ., Χ. ΣΥΝΟΔΙΝΟ, Αποτελεσματική προστασία στις συμβάσεις του δημοσίου, μέσω των κοινοτικών διατάξεων ανταγωνισμού, ΔΕΕτ, 1998, σ. 796 επ. (807 επ.), Α. ΗΛΙΑΔΟΥ, Η ιδείσδυση του δημοσίου δικαίου στη ρύθμιση αγορών δικτύου, 2010, σ. 82.

74. Βλ. ΔΕΚ C-280/00, ό.π., σκ.74-93.

75. «Οι επιχειρήσεις που είναι επιφορτισμένες με τη διαχείριση υπηρεσιών γενικού οικονομικού συμφέροντος [...] θα υπόκεινται στους κανόνες περί ανταγωνισμού, στο βαθμό που η εφαρμογή των εν λόγω κανόνων δεν εμποδίζει, εμπράκτως ή νομικώς, την εκτέλεση της συγκεκριμένης αποστολής που τους έχει ανατεθεί».

76. Βλ. σχετικά Κανονισμό (ΕΕ) αριθ. 360/2012 της Επιτροπής της 25ης Απριλίου 2012 σχετικά με την εφαρμογή των άρθρων 107 και 108 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις ενισχύσεις ήσσονος σημασίας οι οποίες χορηγούνται σε επιχειρήσεις που παρέχουν υπηρεσίες γενικού οικονομικού συμφέροντος ΕΕ 2012 L 14/8, και απόφαση της Επιτροπής της 20ής Δεκεμβρίου 2011 για την εφαρμογή του άρθρου 106 παρ. 2 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις κρατικές ενισχύσεις υπό μορφή αντιστάθμισης για την παροχή δημόσιας υπηρεσίας που χορηγούνται σε ορισμένες επιχειρήσεις επιφορτισμένες με τη διαχείριση υπηρεσιών γενικού οικονομικού συμφέροντος [κοινοποιηθείσα υπό τον αριθμό Ε (2011) 9380], ΕΕ 2012 L 7/3, οι οποίες εξαιρούν κάτω από συγκεκριμένους όρους εξαιρεί την αντιστάθμιση ΥΚΩ που δεν ανταποκρίνεται στα κριτήρια της νομολογίας *Altmark* από την υποχρέωση να κοινοποιηθεί στην Επιτροπή σύμφωνα με το άρθρο 108(3) ΣΛΕΕ.

προς επιμέτρηση της συμμετοχής των κρατών είναι η αρχή του ιδιώτη επενδυτή⁷⁷ σε οικονομία αγοράς⁷⁸.

Η ως άνω αρχή απαιτεί η συναλλαγή που διενεργείται από το κράτος να προσομοιάζει με την συναλλαγή που ένας υποθετικός ιδιώτης επενδυτής του ίδιου μεγέθους και της ίδιας οικονομικής ισχύος θα είχε διενεργήσει με τους ίδιους όρους. Σε αυτή την περίπτωση, που οι όροι της αγοράς θα επικρατήσουν, κανένα πλεονέκτημα δεν θα αποδοθεί κατά το άρθρο 107 ΣΛΕΕ και άρα δεν θα χορηγηθεί απαγορευμένη κρατική ενίσχυση⁷⁹. Το κριτήριο θα μπορούσε επίσης να χρησιμοποιηθεί, όταν το κράτος δρα ως αγοραστής ή ως πωλητής⁸⁰.

Και στις in-house συμβάσεις, το ίδιο κριτήριο του ιδιώτη επενδυτή θα υποβάλλει τις αναθέτουσες αρχές στη διαδικασία να συγκρίνουν τις αγορές τους με έναν υποθετικό «ιδιώτη επενδυτή» με το βλέμμα τόσο στην αναγκαιότητα της εν λόγω αγοράς⁸¹ όσο και στο πιθανό τίμημα αυτής. Το κριτήριο θα μπορούσε, συνεπώς, να χρησιμοποιηθεί, προκειμένου να εκτιμηθούν οι όροι και το τίμημα της συναλλαγής μεταξύ της οντότητας in-house και της ελέγχουσας οντότητας. Ένα παράδειγμα του πώς

η Επιτροπή εκτιμά την πιθανή παρουσία κρατικής ενίσχυσης σε in-house συναλλαγές, όπου η παρεχόμενη υπηρεσία δεν είναι ΥΓΟΣ, είναι η απόφαση *Clusterfonds Seed*⁸². Το αντικείμενο της απόφασης αφορά τη διαχείριση ενός ταμείου, το οποίο με τη σειρά του θα διαχειριζόταν ένα σχήμα επισφαλών κεφαλαίων. Η αρμοδιότητα αυτή είχε ανατεθεί από μία κρατική τράπεζα στη θυγατρική της, επί της οποίας διέθετε τον πλήρη έλεγχο. Μία πτυχή της υπόθεσης αφορούσε το εάν αυτή η σύμβαση in-house εμπεριείχε στοιχεία κρατικής ενίσχυσης. Η Επιτροπή, εφαρμόζοντας το κριτήριο του ιδιώτη επενδυτή, αποδέχτηκε την επιχειρηματολογία της Γερμανίας, ότι η αποζημίωση για τις δραστηριότητες διοίκησης και διαχείρισης βρίσκονταν στα τρέχοντα επίπεδα της αγοράς. Η Επιτροπή, επίσης, έδωσε έμφαση στο γεγονός ότι το Ταμείο απαγορευόταν να επεκτείνει τις δραστηριότητές του σε τομείς άλλους από αυτόν του καθεστώτος κεφαλαίου επιχειρηματικού κινδύνου και ότι ο διαχωρισμός των λογαριασμών⁸³ μεταξύ της διοίκησης του ταμείου και των άλλων δραστηριοτήτων της in-house οντότητας προβλεπόταν από τις γερμανικές αρχές. Ο όρος που περιορίζει την επέκταση σε άλλες δραστηριότητες υπήρξε επίσης κομβικής σημασίας για τη διαμόρφωση της νομολογίας in-house και θα μπορούσε να θεωρηθεί ως αντίβαρο της νόθευσης του ανταγωνισμού στις σχετικές αγορές⁸⁴. Ο όρος του διαχωρισμού των λογαριασμών συνιστά ένα ανάχωμα απέναντι στις σταυροειδείς επιδοτήσεις, όπως θα αναλυθεί εν συνεχεία.

γ) Διαχωρισμός των λογαριασμών και κατανομή κόστους

Καθώς οι οικονομικές σχέσεις του κράτους με τις δημόσιες επιχειρήσεις είναι αδιαμφισβήτητα πολύπλοκες και μπορούν να επηρεάσουν δυσμενώς την αποτελεσματικότητα της εφαρμογής των διατάξεων περί ανταγωνισμού της Συνθήκης, η Επιτροπή, αποσκοπώντας στην εξασφάλιση της μέγιστης δυνατής διαφάνειας επί των σχέσεων αυτών, υιοθέτησε την Οδηγία 80/723/ΕΟΚ⁸⁵ «περί της διαφάνειας των οικονομικών σχέσεων μεταξύ των κρατών-μελών και των δημοσίων επιχειρήσεων και για την οικονομική διαφάνεια εντός ορισμένων επιχειρήσεων», η οποία επέβαλε στα κράτη μέλη να παρέχουν λεπτομερείς πληροφορίες στην Επιτροπή σχετικά με την εσωτερική χρηματοοικονομική και οργανωτική διάρθρωση των δημοσίων επιχειρήσεων.

77. Πράγματι, το κριτήριο αυτό, όταν είναι εφαρμοστέο, περιλαμβάνεται στα στοιχεία τα οποία η Επιτροπή υποχρεούται να λάβει υπόψη της προκειμένου να διαπιστώσει την ύπαρξη τέτοιας ενίσχυσης, βλ., υπό την έννοια αυτή, ΔΕΚ C-342/96, *Ισπανία/Επιτροπή*, 29.04.1999, ECLI:EU:C:1999:210, σκ. 46 και ΔΕΚ C-256/97, *DM Transport*, 29.06.1999, ECLI:EU:C:1999:332, σκ. 24.

78. Βλ. N. TOSICS / N. GAAL, Public procurement and State aid control – the issue of economic advantage, *Competition Policy Newsletter*, 2007, σ. 16, NICOLAIDES / I.E. RUSU, Competitive Selection of Undertakings and State Aid: Why and When Does it Not Eliminate Advantage?, *European Procurement & Public Private Partnership Law Review*, 2012, σσ. 10-11. H.W. FRIEDERISZICK / M. TRÖGE, Applying the Market Economy Investor Principle to State Owned Companies – Lessons Learned from the German Landesbanken Cases, *Competition Policy Newsletter Number*, Spring 2006, σ. 105.

79. Άρθρο 107 σκ. 1 ΣυνθΛΕΕ : «1. Ενισχύσεις που χορηγούνται υπό οποιαδήποτε μορφή από τα κράτη ή με κρατικούς πόρους και που νοθεύουν ή απειλούν να νοθεύσουν τον ανταγωνισμό διά της εμπορικής μεταχείρισης ορισμένων επιχειρήσεων ή ορισμένων κλάδων παραγωγής είναι ασυμβίβαστες με την εσωτερική αγορά, κατά το μέτρο που επηρεάζουν τις μεταξύ κρατών μελών συναλλαγές, εκτός αν οι Συνθήκες ορίζουν άλλως».

80. Βλ. BARTOSCH, The relationship between public procurement and State aid surveillance – the toughest standard applies? (2002, 3, C.M.L.R., 556). ΠΕΚ T-14/96, *BAI/Επιτροπή*, 28.01.1999, ECLI:EU:T:1999:12 (1999, 3, C.M.L.R., 245), ΠΕΚ T-116/01 και T-118/01, *P & O European Ferries (Vizcaya)/Επιτροπή*, 05.08.2003, ECLI:EU:T:2003:217 (2003, 3, C.M.L.R., 14), ΔΕΚ C-442/03 *P* και C-471/03 *P*, *P & O European Ferries (Vizcaya)/Επιτροπή*, 01.06.2006, ECLI:EU:C:2006:356.

81. Ibid, ΠΕΚ T-14/96 (E.C.R., 1999, σσ. 11-139 σε 79) και ΠΕΚ T-116/01 και T-118/01 (E.C.R., 2003, σσ. 11-2957 σε 123).

82. Βλ. N 406/2009, Germany: Risk Capital Scheme 'Clusterfonds Seed GmbH & Co. KG'.

83. Διαζευκτικά χρησιμοποιείται και η ορολογία λογιστικός διαχωρισμός.

84. Βλ. σχετικά, υπόθεση ΔΕΚ C-196/08, ό.π., σ. 62 και *Parking Brixen*, ό.π.

85. ΕΕ 1980 L 195/35.

Ειδικότερα, σύμφωνα με την Οδηγία, επιχειρήσεις που απολαμβάνουν αποκλειστικών ή ειδικών δικαιωμάτων ή είναι επιφορτισμένες με τη διαχείριση ΥΓΟΣ και λαμβάνουν αντισταθμιστικές παροχές υπό τη μορφή κρατικών ενισχύσεων, ενώ ταυτόχρονα δραστηριοποιούνται και σε τομείς εμπορικού ενδιαφέροντος, είναι υποχρεωμένες να τηρούν χωριστούς και αναλυτικούς λογαριασμούς⁸⁶ για τις διάφορες δραστηριότητες που ασκούν. Κύριοι στόχοι της Οδηγίας περί διαφάνειας είναι η σαφήνεια του προορισμού των δημοσίων πόρων, η παρακολούθηση του τρόπου χρησιμοποίησης των πόρων αυτών και η αποφυγή κάθε υπερβάλλοντος αντισταθμίματος και της συνακόλουθης νόθευσης του ανταγωνισμού. Όπως θα εκτεθεί και παρακάτω, η Οδηγία 80/723 τροποποιήθηκε στις 28.11.2005 από την Οδηγία 2005/81/ΕΚ⁸⁷, η οποία επέκτεινε την υποχρέωση τήρησης χωριστών λογαριασμών σε όλες τις επιχειρήσεις που είναι επιφορτισμένες με τη διαχείριση ΥΓΟΣ, ανεξαρτήτως από τον χαρακτηρισμό των αντισταθμίσεων που τους παρέχονται ως κρατικές ενισχύσεις.

Ο διαχωρισμός των λογαριασμών μπορεί να χρησιμοποιηθεί, για να αποτρέψει τη σταυροειδή επιδότηση⁸⁸.

Απαιτώντας από την in-house οντότητα να διαχωρίσει τους λογαριασμούς, η αναθέτουσα αρχή, αφενός, διασφαλίζει τη διαφάνεια ως προς το κόστος της παροχής in-house υπηρεσιών και ανταγωνιστικών δραστηριοτήτων και, αφετέρου, διασφαλίζει ότι οι πόροι δεν μεταφέρονται από τη μια δραστηριότητα στην άλλη⁸⁹. Ωστόσο, για να επιτευχθεί αυτός ο σκοπός, πρέπει να καθοριστεί πώς θα κατανεμηθούν οι δαπάνες και ποιες μέθοδοι κατανομής κόστους θα χρησιμοποιηθούν.

Πράγματι, υπάρχουν αρκετά βέλη στη φαρέτρα, προκειμένου να αποφευχθεί και να αποτραπεί η χορήγηση κρατικής ενίσχυσης και έτσι να νοθευτεί ο ανταγωνισμός

στις in-house οντότητες. Ωστόσο, δεν υπάρχει σαφής πρόβλεψη στο άρθρο 12 της νέας Οδηγίας που να απαγορεύει τη χορήγηση κρατικής ενίσχυσης. Προφανώς, ο πιο ενδεδειγμένος τρόπος, ώστε να διασφαλιστεί ο υγιής ανταγωνισμός, είναι ο σεβασμός των διαγωνιστικών διαδικασιών, οι οποίες θα απέτρεπαν τη χορήγηση επιλεκτικών πλεονεκτημάτων⁹⁰. Όπως ήδη προαναφέρθηκε, αυτό είναι το βέλτιστο εργαλείο έτσι ώστε να εκμηδενιστεί κάθε αντανταγωνιστικό πλεονέκτημα από τη συμμετοχή ιδιωτικού κεφαλαίου σε in-house οντότητες μικτού κεφαλαίου. Εντούτοις, σε in-house καταστάσεις χωρίς ιδιωτική συμμετοχή, είναι ακριβώς η απουσία του ανταγωνισμού για την ανάθεση της σύμβασης που δύναται να δημιουργήσει ευκαιρίες για τη νόθευση του ανταγωνισμού από τις in-house οντότητες⁹¹. Αυτή η ενότητα θα ασχοληθεί με μεθόδους που μπορούν να μετέλθουν οι αναθέτουσες αρχές, προκειμένου να αποφευχθεί η νόθευση του ανταγωνισμού μέσω της χορήγησης απαγορευμένης κρατικής ενίσχυσης, όταν δεν έχει ακολουθηθεί διαγωνιστική διαδικασία για την ανάθεση της σύμβασης.

δ) Οι μέθοδοι της κατανομής κόστους

Η συγκεκριμένη επιλογή της κατανομής κόστους για την αποτροπή των σταυροειδών επιδοτήσεων έχει αναπτυχθεί στη διεθνή βιβλιογραφία εκτενώς⁹². Στο πλαίσιο της θεματικής των οντοτήτων in-house που δρουν σε ανταγωνιστικές αγορές και με την προσοχή επικεντρωμένη στην αποτροπή της χορήγησης απαγορευμένων κρατικών ενισχύσεων, η επιλογή της μεθόδου της κατανομής κόστους είναι κρίσιμη, καθώς αποτυπώνει την τιμολογιακή πολιτική των ως άνω οντοτήτων στις ανταγωνιστικές αγορές⁹³. Ακόμα και αν οι συνθήκες της νομολογίας *Altmark* και το κριτήριο του ιδιώτη επενδυτή διασφαλίζουν ότι η αναθέτουσα αρχή δεν αποζημιώνει υπερβολικά τον αντισυμβαλλόμενο πάροχο της παροχής in-house, απαιτείται περαιτέρω αξιολόγηση του εύρους της αποζημίωσης. Θα συνιστούσε υπεραντιστάθμιση, εάν η αποζημίωση για τις in-house δραστηριότητες προοριζόταν να καλύψει όλα τα συνήθη κόστη, έτσι ώστε οι δραστηριότητες του παρόχου των in-house υπηρεσιών να συνεισφέρουν για να καλύπτονται τα κόστη τα οποία είναι κοινά τόσο για τις in-house παροχές⁹⁴ όσο και για τις παροχές σε συνθήκες αγο-

86. Όπως αναφέρεται και την αιτιολογική σκ. υπ' αρ. 15 της κωδικοποιητικής Οδηγίας 2006/111 ΕΚ «στους λογαριασμούς πρέπει να γίνεται διάκριση μεταξύ των διαφόρων δραστηριοτήτων, να προκύπτουν οι δαπάνες και τα έσοδα κάθε δραστηριότητας, οι μέθοδοι καταλογισμού και κατανομής των δαπανών και των εσόδων. Οι χωριστοί λογαριασμοί πρέπει να καταρτίζονται, αφενός, για τα προϊόντα και τις υπηρεσίες για τα οποία το κράτος μέλος έχει χορηγήσει ειδικά ή αποκλειστικά δικαιώματα ή έχει αναθέσει στην επιχείρηση τη διαχείριση υπηρεσίας γενικού οικονομικού συμφέροντος, καθώς και, αφετέρου, για κάθε άλλο προϊόν ή υπηρεσία στα οποία δραστηριοποιείται η επιχείρηση».

87. ΕΕ 2005 L 312/47. Την 17.11.2006, οι παραπάνω Οδηγίες κωδικοποιήθηκαν με την Οδηγία 2006/11/ΕΚ.

88. Βλ. M. FEHLING, Problems of cross-subsidization, in M. Krajewski / U. Neergaard / J. van de Gronden, The Changing Legal Framework for Services of General Interest in Europe – Between Competition and Solidarity, T.M.C. Asser Press, The Hague, 2009, σ. 135.

89. Βλ. G. ECKERT, Contrats entre personnes publiques et droit de la concurrence, AJDA, 2013, σ. 849.

90. Για την έννοια της επιλεκτικότητας, βλ. την Ανακοίνωση της Επιτροπής, ΕΕ 2016 C 262, ό.π., σ. 27 επ.

91. Βλ. G. ECKERT, La coopération public-public, entre espoirs et inquiétudes, in Mélanges en l'honneur du professeur Richer, LGDJ, Paris, 2013, σσ. 617-632.

92. Βλ. G.B. ABBAMONTE, Cross-subsidization and Community Competition Rules: Efficient Pricing versus Equity, E.L.Rev., 1998, σ. 414. Από την ελληνική βιβλιογραφία, βλ. Γ. ΔΕΛΛΗ, Κοινή ωφέλεια και αγορά, εκδ. Σάκουλα, 2008.

93. Βλ. M. FEHLING, Problems of cross-subsidisation, ό.π., σ. 131.

94. Βλ. S. NICINSKI, Prestations intégrées: le «in house», Groupe

ράς. Τα κοινά κόστη θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν το διοικητικό κόστος, το κόστος της διατήρησης εξοπλισμού και αυτό του ίδιου του εξοπλισμού.

Θα μπορούσε να διατυπωθεί το επιχείρημα ότι το κριτήριο του ιδιώτη επενδυτή απαιτεί από τις αναθέτουσες αρχές να αναλάβουν εκείνο το μέρος του κόστους που θα έπρεπε να διατεθεί για τις ανταγωνιστικές δραστηριότητες, αφού ένας υποθετικός ιδιώτης ανάδοχος δεν θα αποδεχόταν να καλύψει όλες τις κοινές δαπάνες των δραστηριοτήτων in-house. Αυτή η απαίτηση διευκολύνεται από την εύκολη πρόσβαση στις οικονομικές πληροφορίες από την in-house οντότητα η οποία ελέγχεται από την αναθέτουσα αρχή. Ωστόσο, αυτό που απομένει είναι η κατανομή κόστους ανάμεσα στην πρόβλεψη των ΥΓΟΣ και τις ανταγωνιστικές δραστηριότητες. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανέδειξε το εν λόγω θέμα στην απόφαση *Altmark*⁹⁵, η οποία αφορούσε την εφαρμογή των προϋποθέσεων της απόφασης *Altmark* κάτω από συγκριμένες περιστάσεις και για συγκεκριμένες υπηρεσίες, και το πλαίσιο της νομολογίας *Altmark*⁹⁶, το οποίο αφορά τη συμβατότητα της αντιστάθμισης για τις ΥΓΟΣ σε όλες τις περιστάσεις. Αυτά τα μέτρα ειδικά αφορούν την περίπτωση κατά την οποία ένας πάροχος υπηρεσίας ΥΓΟΣ, δραστηριοποιείται επίσης σε ανταγωνιστικές αγορές και προβλέπει ότι οι δαπάνες που συνδέονται με όλες τις δραστηριότητες εκτός του σκοπού των ΥΓΟΣ πρέπει να περιλαμβάνουν όλες τις άμεσες δαπάνες και μια ανάλογη συνεισφορά στις συνήθεις δαπάνες⁹⁷. Με άλλα λόγια, προκειμένου να διασφαλιστεί η απουσία της υπερ-αντιστάθμισης και της απαγορευμένης κρατικής ενίσχυσης και σε σχέση με τις in-house δραστηριότητες και να αποτραπεί ο κίνδυνος της σταυροειδούς επιδότησης των ανταγωνιστικών δραστηριοτήτων⁹⁸, η τιμή στις ανταγωνιστικές αγορές πρέπει να καλύπτει ταυτόχρονα τόσο το άμεσα αποδοτέο κόστος των υπηρεσιών, όσο και ένα ανάλογο μέρος των συνήθων δαπανών⁹⁹.

Moniteur, avr. 2013 II. 610.1, σ. 7.

95. Βλ. απόφαση της Επιτροπής, της 20ής Δεκεμβρίου 2011 για την εφαρμογή του άρθρου 106 παρ. 2 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις κρατικές ενισχύσεις υπό μορφή αντιστάθμισης για την παροχή δημόσιας υπηρεσίας που χορηγούνται σε ορισμένες επιχειρήσεις επιφορτισμένες με τη διαχείριση υπηρεσιών γενικού οικονομικού συμφέροντος [κοινοποιηθείσα υπό τον αριθμό E(2011) 9380] (2012/21/ΕΕ).

96. Βλ. ανακοίνωση της Επιτροπής, Πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τις κρατικές ενισχύσεις υπό μορφή αντιστάθμισης για την παροχή δημόσιας υπηρεσίας (2011), 2012/C 8/03.

97. Βλ. ΔΕΚ C-280/00, ό.π., (2003, 3, C.M.L.R., 12, άρθρο 5 (9), σκ. 44 σε συνδυασμό με σκ. 31.

98. Βλ. L. HANCHER, Public Sector Aid, in L. Hancher / T. Ottervanger / J.P. Slot, EU State Aids, 4th ed., Sweet & Maxwell, London, 2012, σ. 286.

99. Βλ. M. FEHLING, Problems of cross-subsidization, ό.π., σ. 135.

6. Συμπερασματικές σκέψεις

Κλείνοντας την ως άνω ανάλυση, καταλήγουμε αναπόδραστα σε κάποιες πορισματικές σκέψεις. Αναλυτικότερα, όταν το θεσμικό πλαίσιο των δημοσίων συμβάσεων δεν εφαρμόζεται, εκ του γεγονότος ότι έχουμε σύναψη σύμβασης in-house, οι κανόνες περί κρατικών ενισχύσεων είναι πλήρως εφαρμόσιμοι. Προκειμένου η συνεργασία μεταξύ δημοσίων οντοτήτων να αποτελέσει πραγματικά μια εναλλακτική στις συμβάσεις δημόσιας ανάθεσης, πρέπει, σύμφωνα με τη γαλλική Αρχή Ανταγωνισμού, «να έχει προηγηθεί μια σύγκριση η οποία θα περιλαμβάνει τον απολογισμό των επιβαρύνσεων και των πλεονεκτημάτων των διαφορετικών τρόπων παρέμβασης έτσι ώστε η τελική επιλογή να βασίζεται πάνω σε αυτή τον απολογισμό»¹⁰⁰.

Η κωδικοποίηση της ενωσιακής νομολογίας διαμέσου των διατάξεων των νέων Οδηγιών περί δημοσίων συμβάσεων αναντίρρητα υπήρξε κομβικής σημασίας πρόκληση για την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τα αποτελέσματα αντανakλούν τη διάθεση των κρατών-μελών για ευελιξία. Αντιθέτως, οι στόχοι και τα ζητούμενα που διαχρονικά έχουν τεθεί από την ενωσιακή νομολογία, ήτοι η μη νόθευση του ανταγωνισμού ανάμεσα στις ιδιωτικού δικαίου οντότητες και στους in-house φορείς¹⁰¹, εκ πρώτης όψεως δεν δείχνουν να διασφαλίζονται από την ανάλυση των νέων ενωσιακών Οδηγιών. Συνεπώς, εναπόκειται καθ' ολοκληρία στα κράτη μέλη να βρουν τη χρυσή τομή ανάμεσα στη σύννομη σύναψη συμβάσεων in-house και στον σεβασμό του ενωσιακού δικαίου περί κρατικών ενισχύσεων. Η παρούσα μελέτη διέτρεξε και αποπειράθηκε να αναδείξει τρία εργαλεία, τα οποία δύναται δραστικά να μειώσουν τον κίνδυνο χορήγησης απαγορευμένων κρατικών ενισχύσεων διαμέσου της σύναψης συμβάσεων in-house.

Εν πρώτοις, όταν τα ιδιωτικά κεφάλαια είναι απαραίτητα, η διαγωνιστική διαδικασία πρέπει να λαμβάνει χώρα, όπως διαλαμβάνει η νομολογία *Acosef*. Μέσω της τήρησης της διαγωνιστικής διαδικασίας θα εξαλειφθεί κάθε δυνητικό αντιανταγωνιστικό πλεονέκτημα στον ιδιώτη συμμετέχοντα στην εταιρία μικτής οικονομίας. Δεύτερον, οι όροι των συμβάσεων in-house θα πρέπει να συγκεράζονται αρμονικά με τους όρους της αγοράς, ανεξαρτήτως αν πρόκειται για ΥΓΟΣ ή για μια κοινή οικονομική δραστηριότητα. Τρίτον, εάν οι in-house οντότητες δραστηριοποιούνται σε ανταγωνιστικές αγορές, θα πρέπει να υποχρεώνονται να τηρούν χωριστούς λογαριασμούς και να διενεργούν την κατάλληλη κατανομή κόστους, τόσο για τις in-house δραστηριότητες όσο και για αυτές τις αγορές, έτσι ώστε να αυξηθεί η διαφάνεια και να αποφευχθεί το φαινόμενο των σταυροειδών επιδοτήσεων, το οποίο νοθεύει τον ανταγωνισμό στις αγορές.

100. Autorité de la Concurrence, 24.11.2011, Avis relatif à la création des SPL, n° 11-A-18, pt. 23.

101. Διαμέσου της χορήγησης απαγορευμένων κρατικών ενισχύσεων.

Η υποχρέωση σεβασμού της εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας: εξερευνώντας τη «γραμμή Maginot» των εθνικών έννομων τάξεων

Δήμητρα Γαμπά*

Η παρούσα μελέτη έχει ως αντικείμενο την υποχρέωση σεβασμού της «εθνικής-συνταγματικής» ταυτότητας, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ. Ειδικότερα, θα εξετασθούν τρία ζητήματα: η θεσμοθέτηση της λεγόμενης ρήτρας εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας, η έννοιά της και ο μέχρι τώρα ρόλος της στη διαμόρφωση των σχέσεων μεταξύ ενωσιακής και εθνικών έννομων τάξεων. Η μελέτη είναι, για συστηματικούς λόγους, διαρθρωμένη σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος, επιχειρείται, αρχικά, μια θεωρητική ανάλυση των λόγων θέσπισης της διάταξης και των πιθανών της στόχων και, ακολούθως, μια ανίχνευση του νοηματικού περιεχομένου του όρου «εθνική-συνταγματική ταυτότητα». Το μέρος αυτό ολοκληρώνεται με την ανάπτυξη του προβληματισμού γύρω από την επίδραση της διάταξης στη δημιουργία ενός νέου μοντέλου σχέσεων μεταξύ ενωσιακού και εθνικού (κατά βάση συνταγματικού) δικαίου, του μοντέλου του νομικού πλουραλισμού. Για να δοθεί απάντηση στο ερώτημα, ακολουθεί, στο δεύτερο μέρος, η παρουσίαση της νομολογιακής μεταχείρισης της εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η μελέτη ολοκληρώνεται με ένα σύντομο συμπέρασμα, επικεντρωμένο στις πιθανές μελλοντικές χρήσεις του άρθρου 4 παρ. 2 ΣΕΕ, αλλά και στα όρια της δυναμικής που μπορεί να αναπτύξει σε σχέση με τις ελπίδες που τα κράτη-μέλη έχουν εναποθέσει πάνω του.

ευρωπαϊκή ενοποίηση – εθνική ταυτότητα – συνταγματική ταυτότητα – συνταγματικό δίκαιο – δημόσια τάξη – νομικός πλουραλισμός

Εισαγωγή

Από οργανισμός με αυστηρά οικονομικό προσανατολισμό η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει εξελιχθεί σε δομή με συνταγματικά γνωρίσματα¹. Η πορεία είναι γνωστή. Η πολιτική εμβάθυνση υλοποιείται σταδιακά, αφενός, με την ενίσχυση της σχέσης πολίτη-Ένωσης, μέσω της θέσπισης της ιδιότητας του πολίτη της Ένωσης και των εξ αυτής απορρέοντων πολιτικών δικαιωμάτων, και, αφετέρου, με την ταυτόχρονη ενίσχυση της σχέσης κράτους-Ένωσης, μέσω της αναβάθμισης του ρόλου των εθνικών κοινοβουλίων και των εθνικών συνταγμάτων².

Στην κατεύθυνση της ενίσχυσης της σχέσης κράτους-Ένωσης εντάσσεται και η θεσμοθέτηση, με τη Συνθήκη της Λισσαβόνας (ΣΤΛ), της υποχρέωσης σεβασμού της εθνικής ταυτότητας στο άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ. Το άρθρο αυτό έρχεται να αντικαταστήσει το πρώην άρθρο 6 παρ. 3 ΣΕΕ, το οποίο όριζε πως «[η] Ένωση σέβεται την εθνική ταυτότητα των κρατών μελών της»³.

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγέρη» ΚΔΕΟΔ

1. Το Δικαστήριο αναφέρθηκε για πρώτη φορά στις ιδρυτικές συνθήκες ως τον καταστατικό-συνταγματικό χάρτη των τότε Κοινοτήτων στη ΔΕΚ 294/83, *Les Verts/Kοινοβούλιο*, 23.04.1986, ECLI:EU:C:1986:166, σκ. 23.
2. Βλ. έτσι Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΑΛΟΥΧΟΥ, Η Συνθήκη της Λισσαβόνας και η εθνική συνταγματική τάξη: η εμβάθυνση ενός συνταγματικού δεσμού, σε Τιμητικό Τόμο για τον Καθηγητή Παναγιώτη Ι. Κανελλόπουλο, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2015, σ. 217 επ.
3. Η έννοια της εθνικής ταυτότητας δεν ήταν, πάντως, εντελώς άγνωστη στην κοινοτική έννομη τάξη, καθώς και πριν από τη θέσπιση του παλαιού άρθρου 6 παρ. 3 ΣΕΕ το Δικαστήριο είχε λάβει σοβαρά υπόψη του τη συνταγματική πρόβλεψη της Ιρλαν-

δικής για υποχρεωτική γνώση της ιρλανδικής γλώσσας για την πρόσληψη σε θέση δασκάλας σε δημόσιο σχολείο και είχε κρίνει δικαιολογημένο τον περιορισμό στην ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων. Βλ. ΔΕΚ 379/87, *Groener/Minister for Education and the City of Dublin Vocational Educational Committee*, 28.11.1989, ECLI:EU:C:1989:599, σκ. 18, όπου αναφέρονται επί λέξει τα εξής: «Όπως προκύπτει από τη δικογραφία, μολονότι η ιρλανδική γλώσσα δεν ομιλείται από το σύνολο του ιρλανδικού πληθυσμού, η πολιτική των ιρλανδικών κυβερνήσεων από πολλών ετών είχε ως αντικείμενο όχι μόνο την υποστήριξη, αλλά και την προώθηση της χρήσεως της γλώσσας αυτής ως μέσου εκφράσεως της εθνικής ταυτότητας και του εθνικού πολιτισμού. Για τον λόγο αυτό, τα μαθήματα ιρλανδικής είναι υποχρεωτικά για τους μαθητές της πρωτοβάθμιας και προαιρετικά για τους μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Η υποχρέωση των καθηγητών των δημοσίων σχολών επαγγελματικής εκπαίδευσεως να έχουν ορισμένες γνώσεις ιρλανδικής γλώσσας περιλαμβάνεται στα μέτρα που θέσπισε η ιρλανδική κυβέρνηση στο πλαίσιο της πολιτικής αυτής».

4. Βλ. Μ. DOBBS, *Sovereignty, article 4 (2) TEU and the respect of national identities: swinging the balance of power in favour of the Member States*, YBEL, 2014, σ. 298 επ.
5. Βλ. τα όσα αναφέρει σχετικά η Α. ΣΓΟΥΡΙΔΟΥ, σε Β. Σκουρή (επιμ.), *Ερμηνεία Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2003, σσ. 47-57.

μόνιση στο πλαίσιο της εσωτερικής αγοράς⁶), η επίκληση της από τα κράτη-μέλη δεν συνδεόταν με συγκεκριμένες έννομες συνέπειες⁷. Παρά, όμως, τις αμφιβολίες που δημιουργήθηκαν από τη θέσπισή της, άσκησε σημαντική επιρροή στη νομολογία των εθνικών δικαστηρίων και αποτέλεσε σημείο αναφοράς σε έναν – περιορισμένο, είναι η αλήθεια – αριθμό αποφάσεων του Δικαστηρίου και προτάσεων των Γεν. Εισαγγελέων. Ανάλογη διάταξη είχε περιληφθεί και στη Συνθήκη για τη θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης. Συγκεκριμένα, το άρθρο I-5 παρ. 1 προέβλεπε: *«[η] Ένωση σέβεται την ισότητα των κρατών μελών ενώπιον του Συντάγματος καθώς και την εθνική τους ταυτότητα που είναι συμφυής με τη θεμελιώδη πολιτική και συνταγματική τους δομή, στην οποία συμπεριλαμβάνεται η περιφερειακή και τοπική αυτοδιοίκηση. Σέβεται τις ουσιαστικές λειτουργίες του κράτους, ιδίως δε τις λειτουργίες που αποβλέπουν στη διασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας, τη διατήρηση της δημόσιας τάξης και την προστασία της εθνικής ασφάλειας»*. Αναπαράγοντας, με μικρές τροποποιήσεις, το περιεχόμενο της τελευταίας αυτής διάταξης, το σημερινό άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ αναφέρει ότι *«[η] Ένωση σέβεται την ισότητα των κρατών μελών ενώπιον των Συνθηκών καθώς και την εθνική τους ταυτότητα που είναι συμφυής με τη θεμελιώδη πολιτική και συνταγματική τους δομή, στην οποία περιλαμβάνεται η περιφερειακή και τοπική αυτοδιοίκηση»*⁸. Η νέα διάταξη εντάσσεται στο άρθρο 4 ΣΕΕ, το οποίο, στο σύνολό του, ρυθμίζει όψεις των σχέσεων μεταξύ Ένωσης και κρατών μελών⁹.

6. Το άρθρο 114 παρ. 5 ΣΛΕΕ ορίζει ότι, εάν, μετά τη θέσπιση μέτρου εναρμόνισης από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, από το Συμβούλιο ή από την Επιτροπή, ένα κράτος μέλος θεωρεί αναγκαία τη θέσπιση εθνικών διατάξεων επί τη βάση νέων επισημονικών στοιχείων σχετικών με την προστασία του περιβάλλοντος ή του χώρου εργασίας, για λόγους οι οποίοι συντρέχουν μόνο στην περίπτωση του και οι οποίοι έχουν ανακύψει μετά τη θέσπιση του μέτρου εναρμόνισης, κοινοποιεί στην Επιτροπή τις μελετώμενες διατάξεις και τους λόγους που υπαγορεύουν τη θέσπισή τους.

7. Βλ. Μ. DOBBS, ό.π.

8. Για τις γλωσσικές διαφοροποιήσεις κατά την απόδοση της διάταξης στις επίσημες γλώσσες της Ένωσης βλ. L. BESSELINK, Case C-208/09, Ilonka Sayn-Wittgenstein v. Landeshauptmann von Wien, judgment of the Court (Second Chamber) of 22 December 2010, CML Rev., 2012, σ. 671 επ.

9. Η παρ. 1 του άρθρου 4 ΣΕΕ αναφέρεται στην αρμοδιότητα των κρατών-μελών να καθορίζουν κυριαρχικά την αρμοδιότητά τους (Kompetenz-Kompetenz) και προβλέπει ότι *«(...) κάθε αρμοδιότητα η οποία δεν απονέμεται στην Ένωση με τις Συνθήκες ανήκει στα κράτη μέλη»*. Η παρ. 3 του άρθρου 4 ΣΕΕ αναφέρεται στην αρχή της καλόπιστης συνεργασίας (παλαιότερα γνωστή ως αρχή της κοινοτικής πίστης) και ορίζει ότι *«(...) η Ένωση και τα κράτη μέλη εκπληρώνουν τα εκ των Συνθηκών καθήκοντα βάσει αμοιβαίου σεβασμού και αμοιβαίας συνεργασίας. Τα κράτη μέλη λαμβάνουν κάθε γενικό ή ειδικό μέτρο ικανό να διασφαλίσει την εκτέλεση των υποχρεώσεων που απορρέουν από τις Συνθήκες ή προκύπτουν*

Η παρούσα μελέτη έχει ως αντικείμενο την εξέταση μιας συγκεκριμένης έκφρασης της εθνικής ταυτότητας, αυτή της συνταγματικής δομής ή, όπως εν συντομία έχει επικρατήσει να αποκαλείται από τη θεωρία, της «εθνικής-συνταγματικής» ταυτότητας. Συνοπτικά, τρία ζητήματα θα εξετασθούν: η θεσμοθέτηση της λεγόμενης ρήτρας εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας, η έννοιά της και ο μέχρι τώρα ρόλος της στη διαμόρφωση των σχέσεων μεταξύ ενωσιακής και εθνικών έννομων τάξεων. Η μελέτη είναι, για συστηματικούς λόγους, διαρθρωμένη σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος, επιχειρείται, αρχικά, μια θεωρητική ανάλυση των λόγων θέσπισης της διάταξης και των πιθανών της στόχων και, ακολούθως, μια ανίχνευση του νοηματικού περιεχομένου του όρου «εθνική-συνταγματική ταυτότητα». Το μέρος αυτό ολοκληρώνεται με την ανάπτυξη του προβληματισμού γύρω από την επίδραση της διάταξης στη δημιουργία ενός νέου μοντέλου σχέσεων μεταξύ ενωσιακού και εθνικού (κατά βάση συνταγματικού) δικαίου, του μοντέλου του νομικού πλουραλισμού. Για να δοθεί απάντηση στο ερώτημα, ακολουθεί, στο δεύτερο μέρος, η παρουσίαση της νομολογιακής μεταχείρισης της εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η μελέτη ολοκληρώνεται με ένα σύντομο συμπέρασμα, επικεντρωμένο στις πιθανές μελλοντικές χρήσεις του άρθρου 4 παρ. 2 ΣΕΕ, αλλά και στα όρια της δυναμικής που μπορεί να αναπτύξει σε σχέση πάντα με τις ελπίδες που τα κράτη-μέλη έχουν εναποθέσει πάνω του.

Α. Η εθνική-συνταγματική ταυτότητα: σκοπός, έννοια και δυναμικές

1. Σκοπός και λειτουργία της ρήτρας

1.1. Ο εφησυχασμός των κρατών μελών ...

Ο ρόλος της διάταξης του άρθρου 4 παρ. 2 ΣΕΕ είναι πρωταρχικά πολιτικός, με καθοριστική συνεισφορά στον εφησυχασμό ορισμένων κρατών μελών που θεωρούσαν πως η ΣτΛ θα μπορούσε να απειλήσει την κυριαρχία τους και, ειδικότερα, το προνόμιό τους να διαθέτουν την αρμοδιότητα της αρμοδιότητας¹⁰. Εν προκειμένω, βέβαια, εύλογα προκύπτει το ερώτημα γιατί τα κράτη μέλη νιώθουν μία υπαρξιακή αγωνία ως προς τη διατήρηση του εθνικού δικαίου και την ευνοϊκή αντιμετώπιση των εθνι-

από πράξεις των θεσμικών οργάνων της Ένωσης. Τα κράτη μέλη διευκολύνουν την Ένωση στην εκπλήρωση της αποστολής της και απέχουν από τη λήψη οποιουδήποτε μέτρου ικανού να θέσει σε κίνδυνο την πραγματοποίηση των στόχων της Ένωσης». Για ένα γενικό σχόλιο στο εν λόγω άρθρο βλ. Μ. ΚΡΗΤΙΚΟΣ, σε Β. Χριστιανό (επιμ.), Συνθήκη ΕΕ & ΣΛΕΕ: κατ' άρθρο ερμηνεία, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012, σσ. 20-24.

10. Βλ. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, Ευρωπαϊκό δίκαιο, 2η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2013, σσ. 197-200.

κών τους συνταγμάτων, ενώ τα ίδια είναι που παραχωρούν στην Ένωση τις δοτές της αρμοδιότητες. Η απάντηση βρίσκεται στη θεωρία του «spillover effect», την οποία οι ιδρυτές των Κοινοτήτων και, κυρίως, ο Jean Monnet έθεσαν ως κινητήριο δύναμη εξέλιξης της ενοποιητικής διαδικασίας¹¹. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η οικονομική ένωση, με στόχο τη δημιουργία μίας εσωτερικής αγοράς, θα είχε ως παράπλευρο αποτέλεσμα τη σταδιακή ενοποίηση και σε άλλους τομείς που δεν θα μπορούσαν να μείνουν ανεπηρέαστοι και «αναγκαστικά» θα εντάσσονταν στο πεδίο εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου¹². Πράγματι, οι στόχοι της Ένωσης και το πεδίο εφαρμογής του δικαίου της έχουν υποστεί μεγάλη διεύρυνση, καθώς η κανονιστική δραστηριότητα στον τομέα της εσωτερικής αγοράς ήταν αδύνατον να μην επιδράσει και σε άλλους τομείς, όπως, για παράδειγμα, στα θεμελιώδη δικαιώματα, στην προστασία του περιβάλλοντος κ.ά. Με αυτόν τον τρόπο, τα κράτη μέλη έβλεπαν σταδιακά αρμοδιότητες που θα ήθελαν να κρατήσουν για τον εαυτό τους να μεταβιβάζονται, κατ' ανάγκη ή ακόμη και χωρίς τη ρητή βούλησή τους, μέσω νομολογιακών κατασκευών του Δικαστηρίου, στην Ένωση. Η ενοποιητική διαδικασία και η διεύρυνση των ενωσιακών αρμοδιοτήτων έχουν, δηλαδή, έως έναν βαθμό, αυτονομηθεί και απαγκιστρωθεί από τη βούληση των κρατών μελών, ορισμένα εκ των οποίων προσπαθούν τώρα να δημιουργήσουν αναχώματα. Ένα τέτοιο ανάχωμα αποτελεί ή, έστω, επιδιώχθηκε να αποτελέσει ο σεβασμός της εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας των κρατών μελών¹³. Χαρακτηριστική περίπτωση συνιστά η Δανία, ένα κράτος μέλος με ιδιαίτερες ανησυχίες ως προς τη διακινδύνευση των θεσμικών προνομίων του κράτους και την πιθανότητα ενσωμάτωσής του σε μία ταχέως ομοσπονδοποιούμενη Ένωση. Η ρήτρα υπέρ της εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας, μαζί με άλλες φυσικά διατάξεις, έπαιξε στη συγκεκριμένη

περίπτωση καθοριστικό ρόλο: συνέβαλε στην απόφαση για τη μη διενέργεια δημοψηφίσματος για την επικύρωση της ΣτΛ, καθώς έγινε αντιληπτή ως μία, πολιτική τουλάχιστον, δικλίδα ασφαλείας¹⁴.

1.2. ... μέσω της επιβολής ορίου στην ενοποίηση ...

Η Ένωση προχωρά σε μία πορεία εμβάθυνσης της ενοποίησης, χωρίς όμως να έχει καταφέρει να επιλύσει τα προβλήματα δημοκρατικού ελλείμματος που την ταλανίζουν. Η απόρριψη του σχεδίου Συνθήκης για το Σύστημα της Ευρώπης από δύο ευρωπαϊκούς λαούς, μέσω δημοψηφίσματος, έκανε περισσότερο από ποτέ φανερή την ανάγκη για μεγαλύτερη δημοκρατική νομιμοποίηση και, ταυτόχρονα, την επιθυμία έγερσης φραγμών στην προσπάθεια δημιουργίας ενός ενιαίου ευρωπαϊκού συνταγματικού χώρου με σύμβολα και θεσμούς που παραπέμπουν σε εθνικό κράτος¹⁵. Για τον λόγο αυτόν, στη ΣτΛ παρατηρείται μία προσπάθεια ενίσχυσης των τομέων που σχετίζονται με τη δημοκρατική λειτουργία, τη θέση του πολίτη και την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων¹⁶. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η προσπάθεια του νομοθέτη, αφενός, να αμβλύνει ίσως τη στάση του ενωσιακού δικαστή, ο οποίος, σε περιπτώσεις συγκρούσεων, επέλεγε συχνά ως λύση την ιεράρχηση των πηγών του δικαίου και την επίκληση της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου, και, αφετέρου, να εισάγει μια σειρά διατάξεων που θα οριοθετούσαν τη διαδικασία ενοποίησης, μέσω της ανάδειξης της ποικιλομορφίας των εθνικών έννομων τάξεων και της απαίτησης σεβασμού της διαφορετικότητας. Έτσι, το άρθρο 3 παρ. 3 εδάφιο ε' ΣΕΕ, αναφερόμενο

11. Πρόκειται για τη θεωρία του νεολειτουργισμού (neofunctionalism), μία από τις κυρίαρχες θεωρίες περιφερειακής ολοκλήρωσης. Βλ., μεταξύ άλλων, Α. HEYWOOD, Εισαγωγή στην πολιτική, μετ. Γ. Καραμπέλα, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2011, σ. 213.

12. Βλ. το περίφημο απόσπασμα από τη διακήρυξη του R. Schuman της 09.05.1950 «Η Ευρώπη δεν θα δημιουργηθεί διαμιάς, ούτε σε ένα συνολικό οικοδόμημα: Θα διαμορφωθεί μέσα από συγκεκριμένα επιτεύγματα που θα δημιουργήσουν πρώτα μία πραγματική αλληλεγγύη», όπως παρατίθεται σε Π. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟ, Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 5η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2010, σ. 7.

13. Ως τέτοιο την αντιμετωπίζει και το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο, το οποίο, στην περίφημη απόφασή του για τη Συνθήκη της Λισσαβόνας, αγωνιά ιδίως για την πιθανή μετατροπή της Ένωσης σε κράτος, μέσω του σφετερισμού των παραδοσιακών κρατικών αρμοδιοτήτων, και, άρα, την ουσιαστική εξαφάνιση των ίδιων των κρατών-μελών. Βλ. J.-H. REESTMAN / L. BESSELINK, On the Lissabon-urteil: democracy and a democratic paradox, EurConstLR, 2009, σ. 341 επ.

14. Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκύπτει από την αλλαγή στάσης της δανικής κυβέρνησης ως προς την ανάγκη διεξαγωγής δημοψηφίσματος: για την κύρωση της Συνταγματικής Συνθήκης το δημοψήφισμα είχε θεωρηθεί απαραίτητο, ενώ για την επικύρωση της Συνθήκης της Λισσαβόνας, που παρουσιάζει μεγάλες ομοιότητες με το προηγούμενο κείμενο, η διαδικασία αυτή αποφεύχθηκε. Βλ. περισσότερο σε F. LAURSEN, Denmark and the ratification of the Lisbon Treaty: how a referendum was avoided, δημοσιευμένο στον ιστότοπο: <http://finnlaursen.com>.

15. Αναλυτικά σχετικά με το αρνητικό δημοψήφισμα στη Γαλλία βλ. European Commission, The European Constitution: Post-referendum survey in France, Flash Eurobarometer, June 2005. Για την περίπτωση της Ολλανδίας βλ. European Commission, The European Constitution: Post-referendum survey in Netherlands, Flash Eurobarometer, June 2005.

16. Αναβαθμίζεται ο ρόλος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, άρα και ο ρόλος του πολίτη της Ένωσης στον καθορισμό των πολιτικών, ο Χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων καθίσταται νομικά δεσμευτικός και διακηρύσσεται η προσχώρηση της Ένωσης στην ΕΣΔΑ. Γενικά για τα ζητήματα αυτά βλ., μεταξύ πολλών άλλων, τις συμβολές στο συλλογικό έργο Α. BIONDI ... [et al.] (eds.), EU Law after Lisbon, Oxford University Press, Oxford, 2012, ενώ ειδικά για τον ΧΘΔ βλ. και Α. ΓΚΙΖΑΡΗ-ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, Ο Χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων της ΕΕ μετά τη Συνθήκη της Λισσαβόνας, ΕΕΕυρΔ, 2011, σ. 11 επ.

στην πολιτιστική πολυμορφία, ορίζει πως «[η] Ένωση σέβεται τον πλούτο της πολιτιστικής και γλωσσικής της πολυμορφίας»¹⁷, το άρθρο 53 ΧΘΔ ορίζει ότι «[κ]αμία διάταξη του παρόντος Χάρτη δεν πρέπει να ερμηνεύεται ως περιορίζουσα ή θίγουσα τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις θεμελιώδεις ελευθερίες που αναγνωρίζονται στα αντίστοιχα πεδία εφαρμογής από το δίκαιο της Ένωσης, το διεθνές δίκαιο καθώς και από τις διεθνείς συμβάσεις, στις οποίες είναι μέρη η Ένωση, ή όλα τα κράτη μέλη, και ιδίως από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, καθώς και από τα Συντάγματα των κρατών μελών» και, τέλος, το άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ, όπως έχει ήδη σημειωθεί, θεμελιώνει τον σεβασμό της εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας¹⁸.

Ωστόσο, το άρθρο 3 παρ. 3 ΣΕΕ για τη γλωσσική και πολιτισμική πολυμορφία έχει μόνο μία φορά μέχρι τώρα αποτελέσει αντικείμενο ουσιαστικής επίκλησης ενώπιον του Δικαστηρίου¹⁹, ενώ το άρθρο 53 ΧΘΔ έχει ερμηνευθεί περιοριστικά από το Δικαστήριο και η δυνατότητα επίκλησής του τελεί υπό την προϋπόθεση της διαφύλαξης της ενότητας, της αποτελεσματικότητας και της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου. Η μέχρι τώρα πορεία των διατάξεων αυτών παρέχει ενδιαφέροντα στοιχεία για τα όρια των επιδιωκόμενων περιορισμών στη διαδικασία της ενοποίησης και, κυρίως, για τα όρια στη δυναμική που μπορεί να αναπτύξει η ίδια η ρήτρα περί εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας. Από την ερμηνεία ιδίως του άρθρου 53 ΧΘΔ, στην απόφαση *Melloni*, η οποία αφορούσε ευνοϊκότερη για τα θεμελιώδη δικαιώματα του κατηγορουμένου σε ποινική δίκη διάταξη του ισπανικού συντάγματος, διαφαίνεται ξεκάθαρα η τάση του Δικαστηρίου να υποτάσσει, όταν το κρίνει αναγκαίο, τη διαφορετικότητα των εθνικών εννόμων τάξεων στην ανάγκη αποτελεσματικής εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου, επιλέγοντας εν τέλει

μία περιοριστική ερμηνεία των διατάξεων του ίδιου του ενωσιακού δικαίου οι οποίες μπορούν να απειλήσουν αυτές τις καθοριστικές για το ενωσιακό οικοδόμημα αρχές²⁰. Άλλωστε, όπως προέκυπτε και από τη φράση-σύνθημα της Συνταγματικής Συνθήκης «ενωμένοι στη διαφορετικότητα», η ενότητα που επιδιώκει η ενοποιητική διαδικασία συμβαδίζει με την πολυμορφία και δεν απειλείται από αυτήν την τελευταία και, κατ' επέκταση, από τις διατάξεις που την διαφυλάττουν, καθώς η Ένωση και τα κράτη μέλη επιδιώκουν απλώς την ενότητα και όχι την ταυτότητα, την ταύτιση, που θα συνεπαγόταν η μεταξύ τους απόλυτη ομοιομορφία²¹.

1.3. ... και στην αρχή της υπεροχής

Άλλος – αν και, όπως έχει ήδη γίνει αντιληπτό, στενά συνδεδεμένος με τον προηγούμενο – λόγος για αυτήν την επιλογή υπήρξε η πεποίθηση των κρατών μελών πως μια τέτοια ρύθμιση θα αποτελούσε και το όριο στην αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου. Οι αντιδράσεις εντός των κρατών μελών, δηλαδή, ερμηνεύθηκαν από ορισμένους ως αντίδραση στη δυναμική που το ενωσιακό δίκαιο έχει αναπτύξει, καθιστώντας ακόμα και συνταγματικές προβλέψεις ανενεργές, όποτε αυτό χρειασθεί²². Τα εθνικά συντάγματα, ωστόσο, χαίρουν, κατά γενική ομολογία, μεγαλύτερης νομιμοποίησης, βρίσκονται πιο κοντά στους πολίτες και εκφράζουν ίσως με καλύτερο τρόπο την ιστορική διαδρομή αλλά και την πολιτική, κοινωνική και πολιτιστική πραγματικότητα των κρατών, άρα και των λαών τους. Επομένως, θεωρήθηκε πως όσα στοιχεία ανήκουν στον στενό πυρήνα συνταγματικού και εθνικού καθορισμού ενός κράτους, τουλάχιστον αυτά, πρέπει να εξαιρούνται από μια αυστηρή ιεραρχική πρόσληψη που αντιμετωπίζει την αρχή της υπεροχής ως πανάκεια²³, ώστε να επιτραπεί ένας στενότερος διάλογος με

17. Σχετικό είναι και το άρθρο 22 ΧΘΔ, σύμφωνα με το οποίο, η Ένωση σέβεται την πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική πολυμορφία. Η διάταξη αυτή δεν θεσπίζει ένα υποκειμενικό, αγωγίμο δικαίωμα, αλλά αναγνωρίζει την αρχή που πηγάζει από τον σεβασμό στην εθνική ταυτότητα, όπως κατοχυρώνεται στα άρθρα 3 παρ. 3 και 4 παρ. 2 ΣΕΕ, λειτουργεί δε ως κριτήριο ερμηνείας και εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου και ελέγχου του κύρους των ενωσιακών νομοθετικών και μη πράξεων. Βλ. Μ. ΠΕΡΑΚΗΣ, Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2015, σ. 253.

18. Βλ. L. BESSELINK, Does EU law recognize legal limits to integration? Accommodating diversity and its limits, σε T. Giegerich ... [et al.] (eds.), *The EU between 'an ever closer Union' and inalienable policy domains of Member States*, Nomos, Baden-Baden, 2014, σ. 53 επ.

19. Και μόνο σε συνδυασμό με τα άρθρα 4 παρ. 2 ΣΕΕ και 22 ΧΘΔ. Βλ. ΔΕΕ C-391/09, *Runevič-Vardyn* και *Wardyn*, 12.05.2011, ECLI:EU:C:2011:291, για την οποία γίνεται λόγος αναλυτικά παρακάτω, στο δεύτερο μέρος.

20. Βλ. ΔΕΕ C-399/11, *Melloni*, 26.02.2013, ECLI:EU:C:2013:107, σκ. 60, όπου αναφέρεται ότι «(...) το άρθρο 53 του Χάρτη επιβεβαιώνει ότι, όταν πράξη της Ένωσης υπαγορεύει την εφαρμογή εθνικών μέτρων, είναι κατ' αρχήν θεμιτό οι εθνικές αρχές και τα εθνικά δικαστήρια να εφαρμόζουν τα κατοχυρωμένα στα Συντάγματά τους θεμελιώδη δικαιώματα, αρκεί η εν λόγω εφαρμογή να μη θέτει υπό διακύβευση την υπεροχή, την ενότητα και την αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης, συμπεριλαμβανομένου του Χάρτη».

21. Βλ. I. PERNICE, Πολυεπίπεδος συνταγματισμός και η κρίση της δημοκρατίας στην Ευρώπη, δημοσιευμένο στον ιστότοπο: <http://www.constitutionalism.gr>.

22. Βλ., για παράδειγμα, ΔΕΚ 106/77, *Amministrazione delle finanze dello Stato/Simmenthal*, 09.03.1978, ECLI:EU:C:1978:49, και ΔΕΚ C-473/93, *Επιτροπή/Λουξεμβούργο*, 02.07.1996, ECLI:EU:C:1996:263.

23. Πρέπει, βέβαια, εδώ να σημειωθεί πως το Δικαστήριο έχει κινήσει σε πολλές περιπτώσεις μια πιο ήπια στάση, αποφεύγοντας να «προκαλέσει» συνταγματικές διατάξεις. Εκτός από τις περιπτώσεις, δηλαδή, όπου γίνεται ρητή επίκληση της έννοιας της εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας, υπάρχει μια σειρά

δύο στόχους: αφενός, τη συνταγματοποίηση του ενωσιακού δικαίου και, αφετέρου, τον καθησυχασμό των κρατών-μελών ως προς την άνευ όρων επικράτηση του ενωσιακού δικαίου έναντι του εθνικού²⁴. Με την εισαγωγή, όμως, της ρήτρας εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας, ίσως συμβαίνει εν τέλει το ακριβώς αντίθετο. Ο σκληρός πυρήνας των εθνικών συντάγμάτων μετατρέπεται σε ενωσιακό δίκαιο, καθώς εφαρμόζεται μέσω του άρθρου 4 παρ. 2 ΣΕΕ, μιας διάταξης του πρωτογενούς δικαίου της Ένωσης, και όχι άμεσα, ως εθνικό δίκαιο, με αποτέλεσμα να μη δημιουργείται η οποιαδήποτε σύγκρουση με την αρχή της υπεροχής.

Από την άλλη, όπως έχει υποστηριχθεί από μεγάλο μέρος της θεωρίας, η ΣτΛ αποτελεί ουσιαστικά ένα ευρωπαϊκό σύνταγμα, χωρίς να έχει αυτόν τον τίτλο²⁵ και έτσι ίσως να μην εξαρτάται πλέον από τη δανεική νομιμοποίηση που τα εθνικά συντάγματα παρέχουν²⁶. Αν και η ανωτέρω άποψη συναντά τα όριά της στη διατήρηση του οικονομικοκεντρικού χαρακτήρα της Ένωσης, στη διατήρηση, με άλλα λόγια, μιας προφανούς δομικής μεροληψίας υπέρ των οικονομικών στοχεύσεων και σε βάρος άλλων τομέων που στα παραδοσιακά εθνικά συντάγματα καταλαμβάνουν κεντρική θέση²⁷, είναι εμφανείς οι προσπάθειες προς αυτήν την κατεύθυνση, τουλάχιστον σε ένα διακηρυκτικό επίπεδο πλούσιο σε πολιτικούς συμβολισμούς²⁸. Εξάλλου, στη ΣτΛ έχουμε για πρώτη φορά

τη θέσπιση, έστω με τη μορφή δήλωσης, της αρχής της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου, αρχή που έως τώρα θεμελιωνόταν στην πάγια νομολογία του Δικαστηρίου²⁹. Παραμένει, ωστόσο, γεγονός, πως η απόρριψη του ευρωπαϊκού συντάγματος συνεπάγεται την απόρριψη της δημιουργίας ενός ενιαίου ευρωπαϊκού νομικού χώρου με απόλυτη ιεραρχία κανόνων και την αφορμή για τη δοκιμή νέων μοντέλων συνύπαρξης των έννομων τάξεων.

2. Από την εθνική στη συνταγματική ταυτότητα: έννοια και περιεχόμενο των όρων

Ο επιθετικός προσδιορισμός «εθνικός» προκύπτει από τον όρο «έθνος» (nation). Ως έθνος ορίζεται μία ομάδα ανθρώπων οι οποίοι μοιράζονται κοινά στοιχεία, συνήθως γλώσσα, ιστορία, παραδόσεις, πολιτισμό κ.λπ.³⁰. Ωστόσο, σε ορισμένες γλώσσες ο επιθετικός προσδιορισμός εθνικός-ή (national) αναφέρεται στο κράτος π.χ. national government, national debt. Ένα βασικό ερώτημα συνίσταται, επομένως, στο εάν η εθνική ταυτότητα είναι η ταυτότητα του λαού ή του κράτους³¹. Η πλειοψηφία των απόψεων που έχουν διατυπωθεί στη θεωρία υποστηρίζουν ότι το έθνος αναφέρεται σε μία ομάδα ανθρώπων που ανήκουν σε ένα κράτος, συνδυάζοντας, έτσι, τις δύο πιθανές νοηματοδοτήσεις³².

αποφάσεων, ακόμη και πριν από τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης του Μάαστριχτ, από τις οποίες γίνεται φανερό η τάση του Δικαστηρίου να προβαίνει σε έναν ιδιότυπο δικαστικό αυτοπεριορισμό, να δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην κρίση συμβατότητας των συνταγματικών διατάξεων των κρατών μελών και τελικά να υιοθετεί μια πιο ελαστική στάση. Βλ., για παράδειγμα, ΔΕΚ C-379/87, ό.π., ΔΕΚ C-88/03, *Πορτογαλία/Επιτροπή*, 06.09.2006, ECLI:EU:C:2006:511, και ΔΕΕ C-188/10 και C-189/10, *Melki και Abdeli*, 22.06.2010, ECLI:EU:C:2010:363.

24. Για τον ανταγωνισμό μεταξύ κρατών-μελών και Ένωσης ως προς τις «κυρίαρχες αρμοδιότητες», βλ. Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Εκχώρηση αρμοδιοτήτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση και επιφύλαξη κυριαρχίας κατά το άρθρο 28 παρ. 2 και 3 Σ., ΕΕΕυρΔ, 2003, σ. 741 επ., και Κ. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ, Συνταγματισμός και κυριαρχία. Αναζητώντας τη συνταγματική εγκυρότητα του Ευρωπαϊκού δικαίου: η ερμηνεία του άρθρου 28 Σ, ΤοΣ, 2001, σ. 275 επ.

25. Βλ. έτσι Ν. ΜΟΥΣΗΣ, Ευρωπαϊκή Ένωση: δίκαιο, οικονομία, πολιτικές, 15η έκδ., εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2011, σ. 24.

26. Βλ. Ι. PERNICE, *European v national constitutions*, EurConstLR, 2005, σσ. 99-103.

27. Σχετικά με το διακηρυχθέν στη Συνθήκη του Μάαστριχτ οικονομικό μοντέλο της Ένωσης (οικονομία της αγοράς με ελεύθερο ανταγωνισμό) που αποτελεί και βασικό της στόχο, βλ. Μ. ΚΟΥΣΚΟΥΝΑ, σε Β. Χριστιανό (επιμ.), *Συνθήκη ΕΕ και ΣΛΕΕ: κατ' άρθρο ερμηνεία*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012, σ. 284.

28. Βλ. Κ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Η επίδραση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2013, σ. 390,

όπου υποστηρίζεται πως η δημιουργία μίας εσωτερικής αγοράς με ελεύθερο ανταγωνισμό συνεχίζει να είναι το βασικό πρόταγμα της Συνθήκης, στο οποίο, ιδίως μετά το ξέσπασμα της κρίσης χρέους στα κράτη μέλη της ζώνης του ευρώ, έρχεται πλέον να προστεθεί ως κεντρικός στόχος η σταθερότητα του ενιαίου νομίσματος, στόχος που δημιουργεί μια ακόμη μεγαλύτερη προσήλωση στο οικονομικό μοντέλο, αυτή τη φορά στη νομισματική του διάσταση. Βλ. και Π. ΜΑΝΤΖΟΥΦΑΣ, *Οικονομική κρίση και Σύνταγμα*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2014, σ. 52 επ.

29. Δεν πρέπει, όμως, να αγνοηθεί η μεταφορά της θεμελίωσης της αρχής από το σώμα της Συνθήκης όπου βρισκόταν στο σχέδιο της Συνταγματικής Συνθήκης, σε προσαρτημένη στη Συνθήκη δήλωση. Βλ. δήλωση 17 σχετικά με την υπεροχή: «*Η Διάσκεψη υπενθυμίζει ότι, σύμφωνα με την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι Συνθήκες και το δίκαιο που θεσπίζεται από την Ένωση βάσει των Συνθηκών υπερισχύουν του δικαίου των κρατών μελών, υπό τους όρους που ορίζονται στην εν λόγω νομολογία*».

30. Βλ. τη χρήση αυτών των στοιχείων και από την ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας στη ΣτΕ 460/2013, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

31. Βλ. J.-H. REESTMAN, *The Franco-German constitutional divide: reflections on national and constitutional identity*, EurConstLR, 2009, σσ. 374-390.

32. Το φαινόμενο διακρίνεται σε διαφορετικούς τύπους λόγω των πολλαπλών μορφών και της ρευστότητάς του. Έτσι, ο Hans Kohh διακρίνει τον ευρωπαϊκό εθνικισμό σε εκείνον που αναπτύχθηκε στη Δυτική Ευρώπη και σε εκείνον της Ανατολικής Ευρώπης, ο John Hutchinson αναφέρεται σε πολιτικό (political) και πολιτισμικό (cultural) εθνικισμό, ενώ ο Anthony Smith προβαίνει στον διαχωρισμό μεταξύ πολιτικού (civic = συνδυασμένου με την έννοια του πολίτη) και εθνικού (ethnic = συνδυα-

Σύμφωνα με το αγγλικό λεξικό της Οξφόρδης, «ταυτότητα» είναι «η σταθερότητα ενός ατόμου ή πράγματος διαχρονικά και υπό κάθε περίπτωση. Η συνθήκη ή το γεγονός πως κάποιος-α είναι ο εαυτός του και όχι κάποιος άλλος. Η ατομικότητα»³³. Σύμφωνα με το Λεξικό της ελληνικής γλώσσας των εκδόσεων Πάπυρος, «ταυτότητα» είναι «όλα τα μόνιμα και θεμελιώδη χαρακτηριστικά ενός ατόμου, πράγματος ή συνόλου, τα οποία αποτελούν την ατομικότητά του, δημιουργούν τη μοναδικότητά του, το διαφοροποιούν από τα άλλα και επιτρέπουν την αναγνώρισή του ως τέτοιου».

Από τον ανωτέρω ορισμό προκύπτουν δύο εκφράσεις της έννοιας της ταυτότητας. Η διαχρονική (diachronic)³⁴, που συνεπάγεται ομοιότητα-σταθερότητα στο πέρασμα του χρόνου, και η συγχρονική (synchronic), που συνεπάγεται τη διαφοροποίηση από κάποιον «άλλον». Πρόκειται, δηλαδή, για μία κλασική περίπτωση ετεροπροσδιορισμού μέσω χαρακτηριστικών που επικαθορίζουν την καθεμία από τις πολλαπλές ταυτότητες που φέρουν τα άτομα³⁵. Οι δύο αυτές εκφράσεις της έννοιας της ταυτότητας είναι αλληλένδετες και ουσιαστικά αποτελούν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, καθώς η διαχρονική σταθερότητα ενός ατόμου ή μίας ομάδας ατόμων την καθιστά και διαφοροποιήσιμη σε σχέση με άλλα άτομα

σμένου με την έννοια του έθνους) ή αλλιώς εθνο-συμβολικού εθνικισμού. Βλ. Μ. ΚΑΡΑΓΕΩΡΓΟΥ, Ελληνική εθνική ταυτότητα και εθνικισμός: η ιστορική συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας του Νεοέλληνα και ο ρόλος της Ευρώπης δημοσιευμένο στον ιστότοπο: www.greekhelsinki.gr.

33. <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/identity>.

34. Τη διαχρονική έννοια της ταυτότητας προτάσσει και ο Γεν. Εισαγγελέας Ροιαres Maduro, ΔΕΚ C-213/07, *Μηχανική*, 08.10.2008, ECLI:EU:C:2008:544.

35. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ιστορική και πολιτική συνθήκη εμφάνισης των κινήματων ανάδειξης της ταυτότητας. Η έννοια αυτή, ως προμετωπίδα κινητοποιήσεων και χάραξης πολιτικής, εμφανίζεται κυρίως στη μετααποικιακή περίοδο, με τους λαούς που αποτινάζουν την αποικιακή κυριαρχία να προσπαθούν να συγκροτηθούν και να αυτοπροσδιορισθούν αναδεικνύοντας τον δικό τους πολιτισμό, τη δική τους γλώσσα, θρησκεία, ιστορία, χαρακτηριστικά τα οποία συνήθως υπονομεύονταν ως εξωτικά και κατώτερα από τη δυτική κυριαρχία. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσονται και τα κινήματα των μαύρων, κυρίως στις ΗΠΑ, αλλά και τα φεμινιστικά κινήματα, αρχικά στη Δύση και πλέον στις μουσουλμανικές χώρες της Ασίας και της Αφρικής. Η ανάδειξη της ταυτότητας είχε τον ρόλο της αντιστροφής του εχθρικού κλίματος απέναντι στη διαφορετικότητα και την ενίσχυση του αισθήματος της υπερηφάνειας όλων όσων έως τότε είχαν ετεροκαθορισθεί ως κατώτεροι. Τα στοιχεία αυτά, χωρίς φυσικά να μπορούν να μεταφερθούν αυτούσια στην ενωσιακή πραγματικότητα, παρουσιάζουν ένα ενδιαφέρον, καθώς σχετίζονται με μια περισσότερο «ψυχολογοποιημένη» σχέση που τα κράτη-μέλη και οι λαοί τους έχουν αναπτύξει με το οικοδόμημα της Ένωσης. Βλ. Α. HEYWOOD, ό.π., σ. 258.

ή άλλες ομάδες³⁶. Ιστορικά, η ταυτότητα είναι μια έννοια κεντρική στη φιλελεύθερη ιδεολογία και η επιλογή της από το δίκαιο της Ένωσης για τον προσδιορισμό των καθοριστικών στοιχείων των κρατών μελών δεν πρέπει να θεωρηθεί τυχαία. Στο πεδίο του έθνους-κράτους, η ταυτότητα χρησιμοποιήθηκε για να διαμορφώσει την ιδιότητα του πολίτη. Στο πλαίσιο του μοντερνισμού, «ταυτότητα» ονομάστηκε το σύνολο των χαρακτηριστικών τα οποία αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση συμμετοχής στην πολιτική ζωή, τα στοιχεία, θα μπορούσε να πει κανείς, τα οποία επιτρέπουν μια προνομιακή μεταχείριση του φορέα τους³⁷.

2.1. Εθνική ταυτότητα

Ο συνδυασμός των δύο ανωτέρω αναλυθεισών εννοιών δημιουργεί την εθνική ταυτότητα, μία έννοια με αρκετές δυσκολίες ως προς τον ορισμό της. Η βασική δυσκολία έγκειται στην υποκειμενικότητα που διέπει την κρίση ενός ατόμου ή, εν προκειμένω, μίας ομάδας ατόμων για τα στοιχεία εκείνα που την ταυτοποιούν σε βάθος χρόνου και τη διαφοροποιούν από άλλες αντίστοιχες ομάδες. Επειδή, όμως, το ζήτημα είναι ιδιαίτερα περίπλοκο και μία εκτενής ανάλυσή του ξεφεύγει από τα στενά όρια της παρούσας μελέτης, θα γίνει, για λόγους οικονομίας, εξαρχής δεκτική η άποψη που θέλει ως εθνική ταυτότητα την αίσθηση του υποκειμένου πως ανήκει σε μία ομάδα συγκροτούμενη με βάση ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά³⁸. Ακριβώς λόγω της υποκειμενικής τους διάστασης, τα χαρακτηριστικά αυτά είναι εξαιρετικά δύσκολο να εντοπισθούν³⁹. Εάν, λοιπόν, η κοινωνιολογική διάσταση του ζητήματος εμφανίζει τόσες δυσκολίες, είναι κατανοητό γιατί η χρήση της έννοιας σε ένα νομικά δεσμευτικό κείμενο προκάλεσε μεγάλη ανασφάλεια και αμηχανία⁴⁰.

36. Βλ. J.-H. REESTMAN, ό.π.

37. Βλ. S. HEKMAN, *Beyond identity: feminism, identity and identity politics*, *Feminist Theory*, 2000, σσ. 289-308.

38. Συγκεκριμένα, από το λεξικό της Οξφόρδης χρησιμοποιείται η φράση "sense of ...".

39. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το άρθρο του J. TOWNSEND, *Branding peace: Norway's identity put to the test*, διαθέσιμο στον ιστότοπο: <http://www.huffingtonpost.com>, σχετικά με τη νορβηγική εθνική ταυτότητα, η οποία, μετά από τη μαζική δολοφονική επίθεση του ακροδεξιού Anders Behring Breivik, συγκροτείται γύρω από τα χαρακτηριστικά της επιθυμίας προάσπισης της ειρήνης και της ανεκτικότητας μέσα σε μία κοινωνία ανοικτή στη διαφορετικότητα, αποδεικνύοντας ακριβώς την ποικιλία και την υποκειμενικότητα στην αντίληψη των στοιχείων που λειτουργούν καθοριστικά στη δόμηση της εθνικής ταυτότητας.

40. Πέραν των δυσκολιών που αναφέρονται, υπάρχει και πλήθος απόψεων που ασκούν δριμεία κριτική στην «εθνική ταυτότητα» ως μια κατασκευασμένη ιδιότητα, με σκοπό τη δημιουργία δεσμών σε ένα κατά τα άλλα ανομοιογενές και χωρίς κοινά συμφέροντα σύνολο. Η εθνική ταυτότητα είναι αυτό που ο Μάρξ ονόμαζε «ψευδή συνείδηση», καθώς αποπροσανατολίζει τα

Η μετάβαση, επομένως, στην έννοια της συνταγματικής ταυτότητας, αρχικά με το σχέδιο του ευρωπαϊκού συντάγματος και έπειτα με τη ΣΤΛ, μετέφερε τον νομικό κόσμο στον πιο οικείο, ασφαλή και διαχειρίσιμο συνταγματικό χώρο⁴¹.

2.2. Συνταγματική ταυτότητα

Η αλλαγή που επήλθε στη ρήτρα της «εθνικής ταυτότητας» εκλαμβάνεται μάλλον ως μια διευκρίνιση και όχι ως βούληση για αλλαγή του νοήματος που είχε υπό το καθεστώς της Συνθήκης του Μάαστριχτ⁴². Η εθνική ταυτότητα, δηλαδή, αναφερόταν ανέκαθεν στη συνταγματική δομή του κράτους μέλους και έπρεπε αυτό να καταστεί σαφές για λόγους διαφάνειας και ασφάλειας δικαίου. Τι είναι, όμως, η συνταγματική ταυτότητα και ποια στοιχεία την απαρτίζουν; Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει παραχωρήσει ένα ευρύ πεδίο διακριτικής ευχέρειας στα κράτη μέλη να ορίζουν τα ίδια ποια χαρακτηριστικά συγκροτούν τη συνταγματική τους ταυτότητα, διατηρώντας για τον εαυτό του την τελική κρίση περί συμβατότητας με το ενωσιακό δίκαιο, όπως θα παρουσιασθεί αναλυτικά στη συνέχεια⁴³.

Όπως με την εθνική ταυτότητα, έτσι και με τη συνταγματική, δημιουργείται ένα βασικό ερώτημα σχετικά με το αν αναφέρεται στο κράτος ή στον λαό. Η διάκριση αυτή βασίζεται στις διαφορετικές αντιλήψεις που θέλουν ως θεμέλιο του συντάγματος, από τη μία, τη λαϊκή βούληση και, από την άλλη, το κράτος. Η πρώτη αντίληψη, που συναντάται έντονα στη γερμανική θεωρία και νομολογία, θέλει το σύνταγμα να είναι το αποτέλεσμα της λαϊκής βούλησης, όπως αυτή αυθεντικά έχει εκφραστεί από τον

συντακτικό νομοθέτη, τον οποίο έχει εξουσιοδοτήσει ο λαός με την ψήφο του. Η συνταγματική δομή ενός κράτους είναι αυτή που ο λαός θέλησε να είναι· επομένως, αποτελεί τη δική του έκφραση. Η δεύτερη αντίληψη, της συνταγματικής ταυτότητας ως κρατικής ταυτότητας εμφανίζεται κυρίως στη νομολογία του γαλλικού Conseil constitutionnel, που προτάσσει την προστασία της «εθνικής ταυτότητας της Γαλλίας»⁴⁴. Σε κάθε περίπτωση, όπως έχει ήδη αναφερθεί, η διάκριση μεταξύ ταυτότητας του λαού και ταυτότητας του κράτους είναι δύσκολο να γίνει, ειδικά όταν μιλάμε για σύγχρονα δυτικά κράτη με στοιχειωδώς έστω δημοκρατικά πολιτεύματα, καθώς, σε αυτά, στην ίδια την έννοια του κράτους ενυπάρχει ένας λαός δυνάμενος να εκφράζει τη βούλησή του, ιδίως μέσα από την κορυφαία διαδικασία της σύνταξης συντάγματος⁴⁵. Επομένως, ένας βασικός και αφαιρετικός ορισμός της έννοιας της συνταγματικής ταυτότητας ικανός, στη γενικότητά του, να καλύψει κάθε κράτος μέλος είναι ο εξής: Η συνταγματική ταυτότητα είναι η βασική πολιτική και συνταγματική δομή ενός κράτους, η οποία έχει συνέχεια μέσα στον χρόνο και γίνεται αποδεκτή από την πλειοψηφία του λαού (των πολιτών) του εν λόγω κράτους.

3. Η δυναμική στη σχέση μεταξύ των έννομων τάξεων: αποτελεί το άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ ένα βήμα προς την πλουραλιστική θεώρηση;

Η ένταξη στο κείμενο της ΣΕΕ της υποχρέωσης σεβασμού της εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας, δεσμευτικής για την Ένωση και τα όργανα της, είναι ενδεικτική των σχέσεων που η ΣΤΛ προσπαθεί να εδραιώσει μεταξύ αυτόνομων εννόμων τάξεων, οι οποίες όμως συνυπάρχουν και αναπόδραστα αλληλεπιδρούν. Η Ένωση έχει, ήδη από τη δεκαετία του 1960, διακηρύξει την αυτονομία της από τα κράτη μέλη και τις εθνικές έννομες τάξεις και, πολύ πιο πρόσφατα, με την απόφαση *Kadi*⁴⁶, η αυτονομία αυτή ρητά επεκτάθηκε και στο διεθνές περιβάλλον, ενώ η υπεροχή του ενωσιακού δικαίου και η άμεση-οριζόντια εφαρμογή του αποτελούν παγιωμένες αρχές. Με βάση αυτές τις αρχές έχει συγκροτηθεί η θεωρία του Ευρωπαϊκού μονισμού, με κύριο εκφραστή της το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο μονισμός, γενικότερα, αναφέρεται στην ύπαρξη ενός ενιαίου νομικού συστήματος, όπου εντάσσονται τόσο οι εθνικοί όσο και οι διεθνείς ή ενωσιακοί κανόνες, ευρισκόμενοι μεταξύ τους σε κάθετη ιεραρχική σχέση. Πρόκειται για την περίφημη πυραμίδα του ενιαίου νομικού χώρου, όπως είχε περιγραφεί από

υποκείμενα από την αντίληψη της ταξικά διαρθρωμένης κοινωνίας και την πάλη για τα πραγματικά τους συμφέροντα. Βλ. C. MARX / F. ENGELS, Η γερμανική ιδεολογία, μετάφραση, Κ. Φιλίνη, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2003. Από μια νεοφιλελεύθερη οπτική γωνία, η εθνική ταυτότητα έχει μειωμένη αξία, με το σκεπτικό ότι, σε μία παγκοσμιοποιημένη κοινωνία, το άτομο δεν χρειάζεται πλέον να έχει στενούς δεσμούς με το κράτος. Βλ. F. BECHHOFFER / D. McCRONE, National identity, nationalism and constitutional change, Palgrave Macmillan, London, 2009, σ. 6.

41. J.-H. REESTMAN, ό.π.

42. Ibid.

43. Ο Γεν. Εισαγγελέας Poiares Maduro, ΔΕΚ C-53/04, *Marrosu και Sardino*, 20.09.2005, ECLI:EU:C:2005:569, σημείο 40, αναφέρει σχετικά: «Χωρίς αμφιβολία, πρέπει να αναγνωρισθεί στις εθνικές αρχές, και ειδικότερα στα συνταγματικά δικαστήρια, η ευθύνη να καθορίζουν τον χαρακτήρα των εθνικών ιδιομορφιών που μπορεί να δικαιολογήσουν μια τέτοια διαφορετική μεταχείριση. Πράγματι, τα συνταγματικά δικαστήρια βρίσκονται σε καλύτερη θέση για να καθορίζουν τη συνταγματική ταυτότητα των κρατών μελών την οποία η Ένωση έταξε ως σκοπό να σέβεται. Πάντως, το Δικαστήριο έχει καθήκον να εξακριβώνει ότι η εκτίμηση αυτή είναι σύμφωνη προς τα θεμελιώδη δικαιώματα και τους στόχους την τήρηση των οποίων διασφαλίζει στο κοινотικό πλαίσιο».

44. Βλ. J.-H. REESTMAN, ό.π.

45. Για τη διαδικασία σύνταξης συντάγματος – μια κορυφαία στιγμή με θεολογικές πτυχές – βλ. Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Ελληνικό συνταγματικό δίκαιο Ι, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2004, σ. 453 επ.

46. Βλ. ΔΕΚ C-402/05 P και C-415/05 P, *Kadi και Al Barakaat International Foundation/Συμβούλιο και Επιτροπή*, 03.09.2008, ECLI:EU:C:2008:461.

τον H. Kelsen⁴⁷. Σύμφωνα με τον κρατικό μονισμό, στην κορυφή αυτού του συστήματος βρίσκεται το εθνικό σύνταγμα ως ιστορικά αλλά και λογικά προϋπάρχον, ενώ, σύμφωνα με τον ευρωπαϊκό μονισμό, οι εθνικές έννομες τάξεις συγκροτούν μία πυραμίδα στην κορυφή της οποίας βρίσκεται η Συνθήκη⁴⁸. Στον δεύτερο, το ευρωπαϊκό νομικό σύστημα αντιμετωπίζεται ως ενιαίο, με τις εθνικές έννομες τάξεις να αποτελούν υποσυστήματα-μέρη σε σχέση με το όλον. Στην περίπτωση αυτή, η ιεραρχία διατηρείται με την επίκληση της αρχής της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου, ως τον ύστατο κανόνα επίλυσης των συγκρούσεων, τουλάχιστον όταν πρόκειται για τη λεγόμενη «υψηλή υπεροχή»⁴⁹.

Τίθεται, επομένως, εύλογα το ερώτημα αν η ρήτρα εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας λειτουργεί προς την κατεύθυνση της απόρριψης της μονιστικής αντίληψης που θέλει μια αυστηρά κάθετη σχέση μεταξύ εννόμων τάξεων με ρητή την υπεροχή της μίας έναντι της άλλης. Εντάσσεται, δηλαδή, η υποχρέωση σεβασμού της εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας σε ένα πλουραλιστικό σύστημα, το οποίο σκοπεί να επιτρέψει τη συνάρθρωση των εννόμων τάξεων χωρίς απόλυτη ιεραρχική δομή; Ο νομικός πλουραλισμός, ως τρόπος αντίληψης των διαφορετικών πηγών δικαίου, είναι γνήσιο τέκνο της παγκοσμιοποίησης και της σταδιακής εξασθένισης του άλλοτε πανίσχυρου κράτους ως αποκλειστικού υποκειμένου παραγωγής θετικού δικαίου⁵⁰. Αποτελεί την παραδοχή πως, σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, διαφορετικές πηγές δικαίου ισχύουν στον ίδιο χώρο και χρόνο, αναζητώντας ένα μοντέλο συνύπαρξης και οργάνωσης σύμφωνα με ένα κυκλικό πρότυπο. Κατά συνέπεια, για να εφαρμοσθεί, απαιτεί την απομάκρυνση από θεωρητικές προσεγγίσεις μονιστικού τύπου με απαίτηση κάθετων σχέσεων, είτε αυτές τοποθετούν στην κορυφή της πυραμίδας το εθνικό σύνταγμα είτε το ενωσιακό δίκαιο⁵¹. Οι μονιστικές προσεγγίσεις προτιμώνται κυρίως από τα δικαστήρια, τα οποία, σε μία προσπάθεια επίλυσης πρακτικών ζητημά-

των, επιλέγουν συνήθως τη λιγότερο πολύπλοκη και, υπό μία έννοια, ασφαλέστερη οδό της ιεράρχησης⁵².

Με τη θεσμοθέτηση, ωστόσο, της υποχρέωσης σεβασμού της εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας, μιας υποχρέωσης με αποδέκτες όλα τα θεσμικά όργανα της Ένωσης, άρα και το Δικαστήριο, θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε αν επήλθε ένα μικρό ρήγμα στο δόγμα της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου. Είναι, δηλαδή, αυτή η επιλογή δείγμα αντίθετων αντιλήψεων μεταξύ ενωσιακού δικαστή και ενωσιακού νομοθέτη, με τον δεύτερο να επιλέγει την οδό του συνταγματικού πλουραλισμού, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά έναν στενό πυρήνα εθνικών προβλέψεων; Η σωστή απάντηση δεν βρίσκεται ούτε στο ναί ούτε στο όχι, αλλά μάλλον κάπου στη μέση. Η ρητή αναφορά στον σεβασμό της εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας, διαφοροποιημένη μάλιστα σε σχέση με την προηγούμενη διατύπωση της Συνθήκης του Μάαστριχτ, δείχνει πως ο νομοθέτης αποφάσισε, για λόγους πολιτικούς και ιστορικούς, να ανοίξει ένα παράθυρο προς τον πλουραλισμό, ως, όμως, την εξαίρεση στον κανόνα του ευρωπαϊκού μονισμού, η οποία θα αφορά αποκλειστικά έναν περιορισμένο στενό πυρήνα συνταγματικών προβλέψεων, με τις λοιπές διατάξεις να ερμηνεύονται υπό το φως της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης⁵³. Το ρήγμα, λοιπόν, είναι υπαρκτό, μένει, ωστόσο, να φανεί πώς έχει ερμηνευθεί νομολογιακά σε ενωσιακό επίπεδο, προκειμένου να εντοπισθεί η πραγματική δυναμική της εν λόγω διάταξης στις σχέσεις μεταξύ των εννόμων τάξεων. Να εντοπισθεί, με άλλα λόγια, αν η ρήτρα υπέρ της εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας αποτελεί ένα όριο ή άλλη μια συμβολή στην υλοποίηση των σκοπών της Ένωσης⁵⁴.

B. Η εθνική-συνταγματική ταυτότητα ενώπιον του ΔΕΕ: Προκλήσεις και περιπτώσιολογία

1. Οι δυνατότητες χρήσεις της ρήτρας εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας

Μετά την κατάργηση του πρώην άρθρου 46 ΣΕΚ, η ρήτρα εθνικής συνταγματικής ταυτότητας έχει αποκτήσει νέα δυναμική, καθώς είναι πλέον δυνατή η επίκλησή της ενώπιον του Δικαστηρίου, ως αυτοτελούς νομικής βάσης για την άσκηση προσφυγής. Επιπλέον, η διάταξη καθίσταται δεσμευτική για το Δικαστήριο που πλέον υποχρεούται, χωρίς να διαθέτει περιθώριο εκτίμησης, να τη λαμβάνει υπόψη του⁵⁵.

52. Ibid.

53. Γεν. Εισαγγελέας Poiares Maduro, ΔΕΚ C-213/07, *Μηχανική*, ό.π.

54. Βλ. Κ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 378, και Τ. ΚΟΝΣΤΑΔΙΝΙΔΗΣ, *Constitutional identity as a shield and as a sword: the European legal order within the framework of national constitutional settlement*, CYELS, 2010-2011, σ. 195.

55. Βλ. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, ό.π., σ. 201.

47. Βλ. Χ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, *Συγκριτικό δίκαιο και νομικός πλουραλισμός*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2008, σ. 12.

48. Βλ. Λ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εθνικό σύνταγμα και κοινοτικό δίκαιο: το ζήτημα της «υπεροχής»*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2009, σ. 585.

49. Από μέρος της θεωρίας γίνεται η διάκριση μεταξύ απλής και υψηλής υπεροχής, όπου ως «υψηλή» νοείται η υπεροχή απέναντι σε κανόνες υπέρτερης νομικής ισχύος, κυρίως συνταγματικούς. Σε αυτές τις τελευταίες περιπτώσεις, γίνεται προσπάθεια αποφυγής της ιεραρχικής προσέγγισης από το Δικαστήριο. Βλ. Λ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., σ. 586, καθώς και ανωτέρω, υποσημ. 23.

50. Βλ. Χ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, ό.π., σ. 10 επ.

51. Βλ. C. TIMMERMANS, *The magic world of constitutional pluralism*, EurConstLR, 2014, σ. 349 επ.

Η χρησιμότητα της διάταξης εντός του ενωσιακού πλαισίου μπορεί να είναι πολλαπλή. Καταρχάς, ήδη υπό την προηγούμενη μορφή της, προσφερόταν ως βάση διαπραγματεύσεων για τη θέση κόκκινων γραμμών, εξαιρέσεων και παραχωρήσεων εκ μέρους των κρατών μελών σε συζητήσεις για την πορεία της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Ο πολιτικός ρόλος της διάταξης είναι, όμως, ενισχυμένος στην παρούσα μορφή της ΣΕΕ, καθώς η δυνατότητα δικαστικής προσβολής μίας ενωσιακής πράξης στο μέλλον καθιστά το διαπραγματευτικό χαρτί ισχυρότερο. Άλλη – και μάλλον η κύρια – χρησιμότητα της διάταξης είναι η θεμελίωση λόγου εξαιρέσης από υποχρέωση που επιβάλλει το δίκαιο της Ένωσης. Η ρήτρα εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας είναι δυνατόν είτε να αποτελέσει η ίδια λόγο εξαιρέσης είτε να αποτελέσει λόγο για την ευρύτερη ερμηνεία των κατά τα λοιπά στενά ερμηνευόμενων εξαιρέσεων, όπως η δημόσια τάξη και η δημόσια ασφάλεια. Η τελευταία περίπτωση απαντάται στο σκεπτικό του Δικαστηρίου στην προαναφερθείσα απόφαση *Omega*, η οποία κρίθηκε με το παλαιό καθεστώς του άρθρου 6 παρ. 3 ΣΕΕ, αλλά και στις πρόσφατες αποφάσεις που εξετάζονται αναλυτικά παρακάτω. Τέλος, τρίτος τρόπος χρήσης της διάταξης είναι η επίκλησή της ως λόγου ακύρωσης πράξης ενωσιακού οργάνου. Αυτή η περίπτωση, ωστόσο, και δεν έχει ακόμη απασχολήσει το Δικαστήριο και δεν αναμένεται να το κάνει για τρεις βασικούς λόγους: Πρώτον, γιατί η ακύρωση *erga omnes* μίας ενωσιακής πράξης, επειδή παραβιάζει την εθνική ταυτότητα ενός μόνο κράτους μέλους (του προσφεύγοντος κράτους-μέλους) θα έθετε σε κίνδυνο την αποτελεσματικότητα του ενωσιακού δικαίου και θα ερχόταν σε αντίθεση με την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας και της αποφυγής δημιουργίας εμποδίων κατά την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης, αρχές αμφοτέρως κατοχυρωμένες στο άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ. Επομένως, σε μία τέτοια περίπτωση, το κράτος θα ήταν πιθανότερο να επιλέξει την *ad hoc* επίκληση εξαιρέσης με ευνοϊκότερους όρους⁵⁶. Εάν πάλι μία πράξη παραβιάζει την υποχρέωση σεβασμού της εθνικής συνταγματικής ταυτότητας περισσότερων κρατών, τότε πιθανώς να ενεργοποιηθεί και το άρθρο 2 ΣΕΕ σχετικά με τις κοινές αξίες της Ένωσης και να δημιουργηθεί ένα συνολικότερο πρόβλημα για την εν λόγω πράξη, το οποίο, όμως, σε αυτή την περίπτωση δύσκολα θα περάσει απαρατήρητο στα στάδια παραγωγής και ψήφισης της πράξης. Τέλος, ακόμη και αν η πράξη κατάφερε εν τέλει να περάσει τα προπαρασκευαστικά στάδια και εκδιδόταν περιέχοντας παραβιάσεις πολλαπλών εθνικών-συνταγματικών ταυτοτήτων, οι διαδικαστικές προϋποθέσεις που θέτει το άρθρο 263 ΣΛΕΕ και, κυρίως, η χρονική προθεσμία των δύο μηνών θα καθι-

56. Βλ. Μ. DOBBS, ό.π.

στούσαν τη δυνατότητα αυτή περιορισμένη, ειδικά για τους ιδιώτες⁵⁷.

Η μέχρι τώρα, πάντως, χρήση της διάταξης από τα κράτη μέλη αφορά αποκλειστικά τη θεμελίωση εξαιρέσης από μια θεμελιώδη ελευθερία και έχει προκύψει μέσω της διαδικασίας της προδικαστικής παραπομπής, οπότε και το Δικαστήριο ακολουθεί ένα σταθερό σκεπτικό: Σε ένα πρώτο στάδιο, μιας και η εθνική-συνταγματική ταυτότητα δεν αποτελεί αυτόνομη έννοια του δικαίου της Ένωσης, το περιεχόμενό της καθορίζεται από τα ίδια τα κράτη-μέλη και τα εθνικά δικαστήρια⁵⁸. Στις έως τώρα αποφάσεις του, το Δικαστήριο δεν έχει κρίνει κάποια σχετική εκτίμηση ως μη εμπιπτουσα στην εν λόγω έννοια, ο τρόπος αποδοχής των εκτιμήσεων αυτών, όμως, δείχνει πως δεν είναι απίθανο, στο μέλλον, κάτι που έχει χαρακτηριστεί ως στοιχείο της εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας από τον εθνικό δικαστή να μην υπαχθεί στην έννοια αυτή από το Δικαστήριο⁵⁹. Σε ένα δεύτερο στάδιο, το Δικαστήριο προχωρά σε έλεγχο αναλογικότητας της θεμελιωμένης στο άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ εξαιρέσης, καθώς ναι μεν υπάρχει σεβασμός στην εθνική ταυτότητα, ο σεβασμός αυτός δεν είναι, ωστόσο, απόλυτος⁶⁰. Ειδικότερα, ελέγχει την καταλληλότητα, την αναγκαιότητα και τη *stricto sensu* αναλογικότητα του μέτρου και, τέλος, σε ορισμένες περιπτώσεις, εντάσσει την εξαιρέση στην έννοια της δημόσιας τάξης, καθιστώντας έτσι την εθνική-συνταγματική ταυτότητα μία όψη της τελευταίας, ενώ, σε μία μεμονωμένη περίπτωση, αρκέσθηκε στη θεμελίωση της εξαιρέσης στον συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 3 παρ. 3 ΣΕΕ, 22 ΧΘΔ και 4 παρ. 2 ΣΕΕ⁶¹.

57. Για τους όρους υπό τους οποίους ιδιώτες δύνανται να ασκήσουν προσφυγή ακύρωσης ενώπιον του ΔΕΕ, βλ. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, ό.π., σ. 570 επ.

58. Η φύση της έννοιας ως μη αυτόνομης προκύπτει εξ αντιδιαστολής, δηλαδή από τη σιωπή του Δικαστηρίου καθώς οι έννοιες που καθίστανται αυτόνομες χαρακτηρίζονται ρητά ως τέτοιες. Σχετικά με τις αυτόνομες έννοιες του δικαίου της Ένωσης, βλ. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, ό.π., σ. 543, και την εκεί παρατιθέμενη νομολογία του ΔΕΕ.

59. Η πιθανότητα αυτή έχει διακηρυχθεί από τον Γεν. Εισαγγελέα Roiares Maduro, ΔΕΚ C-213/07, *Μηχανική*, ό.π. Εκεί, ο Γεν. Εισαγγελέας μιλά για καταρχήν ευθύνη των κρατών-μελών να καθορίζουν το περιεχόμενο της εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας, απονώντας πως και το Δικαστήριο έχει σε ένα επόμενο στάδιο αρμοδιότητα, όχι καθορισμού αλλά ελέγχου του περιεχομένου αυτού. Ο ίδιος Γεν. Εισαγγελέας, στις προαναφερθείσες προτάσεις του στην υπόθεση *Marrosu και Sardino*, προχωρά στον περιορισμό της δυνατότητας καθορισμού της ρήτρας από τα κράτη-μέλη, καθώς πρέπει να πρόκειται για εθνικές ιδιομορφίες και για στοιχεία που δεν αντιβαίνουν στα θεμελιώδη δικαιώματα και στο κοινοτικό κεκτημένο.

60. Βλ. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, ό.π., σ. 200.

61. Επομένως, ο συλλογισμός του Δικαστηρίου περιέλαβε τρία στάδια στις αποφάσεις *Omega*, *Sayn-Wittgenstein* και δύο στην απόφαση *Vardyn-Wardyn*. Οι τρεις αυτές αποφάσεις είναι οι μό-

2. Η εθνική-συνταγματική ταυτότητα στις αποφάσεις του Δικαστηρίου

Η πρώτη αναφορά στη ρήτρα εθνικής ταυτότητας έγινε ήδη με το καθεστώς της Συνθήκης του Μάαστριχτ στην απόφαση *Επιτροπή/Λουξεμβούργο*⁶². Εκεί, το λουξεμβουργιανό κράτος κατέφυγε στο άρθρο 6 παρ. 3 ΣΕΕ, προκειμένου να δικαιολογήσει τη συνταγματικά προβλεπόμενη εξαίρεση των αλλοδαπών από τις θέσεις εργασίας στη δημόσια διοίκηση. Σε αυτήν την αρχική φάση, ωστόσο, το Δικαστήριο απέρριψε τον ισχυρισμό, χωρίς να ασχοληθεί καθόλου με την ουσία του.

Η επόμενη απόφαση, στο πλαίσιο της οποίας το ΔΕΚ ασχολήθηκε με την εθνική ταυτότητα, ήταν η απόφαση *Omega*. Γερμανικό δικαστήριο απέστειλε προδικαστικό ερώτημα σχετικά με τη συμβατότητα απαγόρευσης διεξαγωγής παιχνιδιών λείζερ με προσομοίωση θανάτωσης ανθρώπων με το δικαίωμα εγκατάστασης των σημερινών άρθρων 49-55 ΣΛΕΕ. Η γερμανική κυβέρνηση στήριξε την ανάγκη απαγόρευσης στην υποχρέωση σεβασμού του θεμελιώδους δικαιώματος στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Σύμφωνα με την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η Ένωση σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως προκύπτουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, τις διεθνείς συμβάσεις αλλά και τον τότε μη δεσμευτικό ΧΘΔ. Σε κανένα, όμως, διεθνές κείμενο, αλλά ούτε και στην πλειοψηφία των συνταγμάτων των κρατών μελών η ανθρώπινη αξιοπρέπεια δεν κατοχυρώνεται ως θεμελιώδες δικαίωμα, αλλά συνιστά μία γενική αρχή. Πρόκειται, συνεπώς, για μία συνταγματική ιδιαιτερότητα της γερμανικής έννομης τάξης, η οποία, εξαιτίας του εθνικοσοσιαλιστικού παρελθόντος της, θέλησε να προσδώσει πλήρη κανονιστική ισχύ και ιδιαίτερη συμβολική βαρύτητα στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Το Δικαστήριο δέχθηκε ότι, ένεκα ακριβώς της ιστορικής διαδρομής και της συμβολικής σημασίας του, το εν λόγω δικαίωμα εντάσσεται στην εθνική ταυτότητα του κράτους μέλους και μπορεί να θεμελιώσει εξαίρεση από τη θεμελιώδη ελευθερία της εσωτερικής αγοράς (το δικαίωμα εγκατάστασης) για λόγους δημόσιας τάξης⁶³.

Με τη νέα διατύπωση της ρήτρας κατόπιν της θέσης σε ισχύ της ΣτΛ ασχολήθηκε το Δικαστήριο για πρώτη φορά στην υπόθεση *Επιτροπή/Λουξεμβούργο*⁶⁴. Η Επι-

τροπή προσέφυγε κατά του εν λόγω κράτους μέλους, υποστηρίζοντας πως η απαγόρευση απόκτησης άδειας ασκήσεως του επαγγέλματος του συμβολαιογράφου από αλλοδαπούς πολίτες της Ένωσης προσέβαλε το δικαίωμα εγκατάστασης. Η λουξεμβουργιανή κυβέρνηση χρησιμοποίησε ως πρώτη γραμμή άμυνας την επίκληση της δημόσιας τάξης και, όταν αυτή απορρίφθηκε, επικαλέσθηκε το τότε ισχύον άρθρο 6 παρ. 3 ΣΕΕ σχετικά με την ανάγκη διαφύλαξης της χρήσης της λουξεμβουργιανής γλώσσας κατά την άσκηση των δραστηριοτήτων του συμβολαιογράφου. Το Δικαστήριο απάντησε πως τόσο η γλωσσική πολυμορφία όσο και η εθνική ταυτότητα προστατεύονται από το δίκαιο της Ένωσης και αποτελούν θεμιτούς λόγους εξαίρεσης, αλλά, στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο περιορισμός δεν πληροί την αρχή της αναλογικότητας, καθώς υπάρχουν άλλα μέτρα, λιγότερο επαχθή και περισσότερο κατάλληλα για να πετύχουν τον επιδιωκόμενο σκοπό.

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η απόφαση *Sayn-Wittgenstein*, η οποία αφορούσε τη συνταγματική απαγόρευση της Αυστρίας ως προς την κατοχή τίτλων ευγενείας από τους Αυστριακούς πολίτες⁶⁵. Η απαγόρευση αυτή αποτελούσε εμπόδιο στην ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων, καθώς αφορούσε το όνομα Αυστριακής πολιτίδας, η οποία, μετά τη νομότυπη υιοθέσια της ως ενήλικη από Γερμανό πολίτη, απέκτησε, ως μέρος του ονόματός της, τον τίτλο *Frustin, von*, δηλαδή πριγκίπισσα⁶⁶. Το εμπόδιο συνίστατο στην αφαίρεση του μέρους αυτού από το όνομα της προσφεύγουσας στο δημοτολόγιο, όπως και σε κάθε άλλο επίσημο κρατικό έγγραφο. Σύμφωνα με πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, οι αλλοιώσεις στο όνομα είναι ικανές να καταστήσουν λιγότερο ελκυστική την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων, όπως αυτή απορρέει από την ευρωπαϊκή ιθαγένεια και, επομένως, αποτελούν απαγορευμένο περιορισμό⁶⁷. Στην προκειμένη περίπτωση, όμως, ο περιορισμός αυτός κρίθηκε επιτρεπτός, με το σκεπτικό ότι σχετίζεται με τη συνταγματική ταυτότητα της Αυστρίας και, συγκεκριμένα, με την πολιτειακή της δομή ως ρεπουμπλικανικής δημοκρατίας και με την ιστορική πορεία του κράτους, άρα εντάσσεται στην έννοια της δημόσιας τάξης, όπως αυτή προκύπτει από το άρθρο 36 ΣΛΕΕ. Ενώ, δηλαδή, γίνεται αποδεκτή η ένταξη της συ-

νες στις οποίες η εξαίρεση έχει γίνει δεκτή. Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις, ο έλεγχος αναλογικότητας ήταν αρνητικός για το μέτρο, κατά συνέπεια δεν είναι ακόμη ξεκάθαρη η στάση του Δικαστηρίου σχετικά με την αντιμετώπιση της εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας ως αυτοτελούς νομικής βάσης ή ως έκφρασης της δημόσιας τάξης.

62. Βλ. ΔΕΚ C-473/93, *Επιτροπή/Λουξεμβούργο*, ό.π.

63. Βλ. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, *Θεμελιώδεις κοινωνικές ελευθερίες και ανθρώπινη αξιοπρέπεια*, Αρμ, 2007, σ. 3 επ.

64. ΔΕΕ C-51/08, *Επιτροπή/Λουξεμβούργο*, 24.05.2011, ECLI:EU:C:

2011:336, σκ. 124

65. ΔΕΕ C-208/09, *Sayn-Wittgenstein*, 22.12.2010, ECLI:EU:C:2010:806.

66. Ενώ το όνομά της πριν την υιοθέσια, σε ηλικία 47 ετών, ήταν *Kerakes*. Η επιλογή και η ιδιαίτερη σημασία του ονόματος για την προσφεύγουσα σχετίζεται και με την επαγγελματική της δραστηριότητα, την ενοικίαση και πώληση πολυτελών κατοικιών και κάστρων.

67. ΔΕΚ C-353/06, *Grunkin και Paul*, 14.10.2008, ECLI:EU:C:2008:559. Βλ. και Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, *Το ονοματεπώνυμο ενός προσώπου στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, ΕΕΕυρΔ, 2014, σ. 83 επ.

γκεκριμένης απαγόρευσης στην έννοια της συνταγματικής ταυτότητας, δεν χρησιμοποιείται το άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ για τη θεμελίωση της εξαιρέσεως αλλά το άρθρο 36 ΣΕΕ, ερμηνεύοντας διασταλτικά μία εισάγουσα εξαιρέση διάταξη, που θα έπρεπε να ερμηνεύεται στενά⁶⁸.

Η τρίτη βασική απόφαση όπου απασχόλησε η εθνική-συνταγματική ταυτότητα είναι η *Runevic-Wardyn*⁶⁹. Η προσφεύγουσα λιθουανή πολίτις ήταν μέλος της πολωνικής μειονότητας της Λιθουανίας και είχε πολωνικό όνομα. Αργότερα, σύναψε γάμο με Πολωνό πολίτη και υιοθέτησε το επώνυμό του, το οποίο και πάλι στα λιθουανικά μητρώα μεταγράφηκε με το λιθουανικό αλφάβητο ως *Vardyn* και όχι *Wardyn*, όπως ήταν στην πολωνική γραφή. Στη συνέχεια, το ζεύγος εγκαταστάθηκε μαζί με τον γιο του στο Βέλγιο. Η προσφεύγουσα ισχυρίστηκε πως η αλλαγή που υπήρξε στον τρόπο καταχώρησης του ονόματός της στα λιθουανικά έγγραφα συνιστούσε εμπόδιο στην ελεύθερη κυκλοφορία των Ευρωπαίων πολιτών, όπως προκύπτει από το άρθρο 21 ΣΛΕΕ. Παρότι το Δικαστήριο έκανε δεκτό τον ισχυρισμό περί ύπαρξης εμποδίου, θεώρησε πως το εμπόδιο αυτό δικαιολογείται αντικειμενικά από λόγους γενικού συμφέροντος, όπως είναι η προστασία της γλωσσικής και πολιτιστικής πολυμορφίας (άρθρο 3 παρ. 3 ΣΕΕ και άρθρο 22 ΧΘΔ), στοιχεία που, με τη σειρά τους, εντάσσονται στην έννοια της εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας⁷⁰. Στην περίπτωση αυτή, η εθνική ταυτότητα χρησιμοποιείται ως περιορισμός σε θεμελιώδη δικαιώματα. Το Δικαστήριο αναγνωρίζει πως τόσο η προστασία της γλώσσας ως εθνική-συνταγματική ταυτότητα όσο και τα θεμελιώδη δικαιώματα προστατεύονται από το ενωσιακό δίκαιο και απαιτείται μία μεταξύ τους στάθμιση⁷¹. Σε αντίθεση με την έως τώρα συνηθισμένη στάθμιση μεταξύ θεμελιωδών οικονομικών ελευθεριών και θεμελιωδών δικαιωμάτων, με τα δεύτερα

να αποτελούν την εξαίρεση, εν προκειμένω θεμελιώδης οικονομική ελευθερία και δικαίωμα συμβαδίζουν και εξαίρεση αποτελεί η εθνική-συνταγματική ταυτότητα⁷². Η τελευταία καταφέρνει να περάσει επιτυχώς το τεστ της αναλογικότητας και η απόφαση *Runevič-Vardyn* και *Wardyn* γίνεται η δεύτερη απόφαση με θετική κατάληξη για την προστασία της εθνικής συνταγματικής ταυτότητας στο καθεστώς μετά τη θέση σε ισχύ της ΣΤΛ⁷³.

Σε κάπως διαφορετικά συμφραζόμενα, το άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ αναφέρεται στην απόφαση *Digibet*, σχετική με τη νομοθεσία περί τυχερών παιγνίων, όπως θεσπίζεται σε περιφερειακό επίπεδο από τα κρατίδια της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας. Συγκεκριμένα, με αφορμή την εξυπηρετούσα το δημόσιο συμφέρον και, ταυτόχρονα, περιορίζουσα τις θεμελιώδεις οικονομικές ελευθερίες νομοθεσία των *Länder*, το Δικαστήριο οριοθέτησε την αρμοδιότητά του να αποφαινεται επί της κατανομής αρμοδιοτήτων μεταξύ των κρατιδίων, ως αρμοδιότητα ανήκουσα στην εθνική ταυτότητα του κράτους. Σε αυτή την περίπτωση, δηλαδή, έντονα προσδιοριστική της εθνικής ταυτότητας δεν είναι η συνταγματική της διάσταση, αλλά οι κρατικές επιλογές στην περιφερειακή αυτοδιοίκηση⁷⁴.

Σύντομη και όχι ιδιαίτερα αναλυτική αναφορά στο άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ γίνεται και στην απόφαση *Torresi και Torresi*. Εκεί, ιταλικό δικαστήριο έκρινε ως αντίθετη στο ιταλικό σύνταγμα και στην εθνική συνταγματική ταυτότητα το άρθρο 3 της Οδηγίας 98/5/EK, για την άσκηση του δικηγορικού επαγγέλματος σε χώρα άλλη από τη χώρα κτήσης του επαγγελματικού διπλώματος. Η πα-

68. Πάγια νομολογία με αφετηρία τις ΔΕΚ 41/74, *Duyn/Home Office*, 04.12.1974, ECLI:EU:C:1974:133, σκ. 18, και ΔΕΚ 67/74, *Bonsignore/Stadt Köln*, 26.02.1975, ECLI:EU:C:1975:34, σκ. 6.

69. ΔΕΕ C-391/09, *Runevič-Vardyn και Wardyn*, ό.π.

70. Φαίνεται να παγιώνεται η ένταξη του στοιχείου της γλώσσας στην έννοια της εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας, όπως για πρώτη φορά είχε προταθεί από τον Γεν. Εισαγγελέα Maduro, ΔΕΚ C-160/03, *Ισπανία/Eurojust*, 16.12.2004, ECLI:EU:C:2004:817, σημείο 36, όπου, πολύ χαρακτηριστικά, αναφέρεται ότι «Η πατρίδα μου είναι η πορτογαλική γλώσσα. Η περιήγηση αυτή ρήση του Pessoa, που επαναλήφθηκε από πολλούς ανθρώπους των γραμμάτων, όπως είναι ο *Camus*, εκφράζει καλά τον σύνδεσμο που μπορεί να υπάρχει μεταξύ της γλώσσας και του αισθήματος ότι ανήκει κανείς σε ένα έθνος. Η γλώσσα δεν αποτελεί μόνο ένα λειτουργικό μέσο κοινωνικής επικοινωνίας. Αποτελεί ουσιώδες στοιχείο της προσωπικής ταυτότητας και, ταυτόχρονα, θεμελιώδες στοιχείο της εθνικής ταυτότητας».

71. Τα θεμελιώδη δικαιώματα που διακυβεύονται εν προκειμένω είναι η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, όπως προστατεύονται στα άρθρα 7 ΧΘΔ και 8 ΕΣΔΑ.

72. Βλ. Ι. ΚΤΕΝΙΔΗΣ, Κοινοτικές οικονομικές ελευθερίες και θεμελιώδη δικαιώματα: τομείς σύγκλισης και πεδία τριβής, ΕΕΕυρΔ, 2014, σ. 39 επ.

73. Δεν μπορεί να περάσει απαρατήρητο το στοιχείο που ενώνει τις δύο αποφάσεις, *Wardyn* και *Sayn-Wittgenstein*, διακρίνοντάς τις ταυτόχρονα από τις λοιπές με αρνητική για την εθνική-συνταγματική ταυτότητα κατάληξη: αμφότερες αφορούσαν ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων, χωρίς όμως να σχετίζεται με οικονομική δραστηριότητα. Αντίθετα, σε όλες τις υπόλοιπες περιπτώσεις επρόκειτο για εμπόδια στις θεμελιώδεις οικονομικές ελευθερίες. Διαφαίνεται, λοιπόν, μία τάση του Δικαστηρίου να δείχνει μεγαλύτερη αυστηρότητα στις εξαιρέσεις, όταν αφορούν την εσωτερική αγορά και μικρότερη όταν αφορούν την ιδιότητα του πολίτη και τα εξ αυτής απορρέοντα δικαιώματα. Βλ. Τ. ΚΟΝΣΤΑΔΙΝΙΔΕΣ, ό.π., σ. 195.

74. ΔΕΕ C-156/13, *Digibet και Albers*, 12.06.2014, ECLI:EU:C:2014:1756, σκ. 34, όπου αναφέρεται ότι «(...) η κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ των *Länder* δεν μπορεί να αμφισβητηθεί, δεδομένου ότι αυτή τυγχάνει της προστασίας που παρέχει το άρθρο 4, παράγραφος 2, ΣΕΕ, κατά το οποίο η Ένωση υποχρεούται να σεβαστεί την εθνική ταυτότητα των κρατών μελών που είναι συμφών με τη θεμελιώδη πολιτική και συνταγματική τους δομή, στην οποία συμπεριλαμβάνεται η περιφερειακή και τοπική αυτοδιοίκηση».

ραβίαση, συγκεκριμένα, του άρθρου 33 του ιταλικού συντάγματος προκύπτει από την παράκαμψη των εξετάσεων που πιστοποιούν την ικανότητα των υποψηφίων να ασκήσουν ικανοποιητικά το σχετικό με την απονομή της δικαιοσύνης επάγγελμα. Το επιχείρημα αυτό δεν έγινε δεκτό από το Δικαστήριο, το οποίο, χωρίς να επέμβει στη διαμόρφωση του περιεχομένου της έννοιας της συνταγματικής ταυτότητας του κράτους, ερμήνευσε το άρθρο 3 της ανωτέρω Οδηγίας με τρόπο ώστε να μη σχετίζεται με τις επιβαλλόμενες από το άρθρο 33 παρ. 5 του ιταλικού συντάγματος προϋποθέσεις⁷⁵.

Στην απόφαση *Las*, σχετικά με την υποχρεωτική σύνταξη συμβάσεων εργασίας που συνάπτονται στο ολλανδόφωνο τμήμα του Βελγίου στην ολλανδική γλώσσα, το Δικαστήριο ενέταξε την προώθηση και τη διατήρηση της γλώσσας στην εθνική συνταγματική ταυτότητα που γίνεται σεβαστή από το άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ, έκρινε όμως τη ρύθμιση αντίθετη με την αρχή της αναλογικότητας και, κατ'έπекταση, αντίθετη με το ενωσιακό δίκαιο⁷⁶.

Τέλος, σε μια ιδιαίτερη περίπτωση ενάσκησης του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων, του άρθρου 21 ΣΛΕΕ, στην απόφαση *Ουγγαρία κατά Σλοβακίας*, η καθ' ης η προσφυγή επικαλέσθηκε τον σεβασμό της εθνικής-συνταγματικής της ταυτότητας για να δικαιολογήσει την απαγόρευση εισόδου του Ούγγρου πρωθυπουργού στη χώρα, την ημέρα της εθνικής επετείου⁷⁷. Από τη μεριά του, το Δικαστήριο έκρινε τον περιορισμό στην ελεύθερη κυκλοφορία δικαιολογημένο στη βάση του διεθνούς δικαίου και του ιδιαίτερου καθεστώτος στο οποίο υπάγονται οι αρχηγοί κρατών⁷⁸.

3. Η εθνική-συνταγματική ταυτότητα στις προτάσεις των Γεν. Εισαγγελέων

Οι Γεν. Εισαγγελείς, στα πιο μακροσκελή και πιο κοντά στο ακαδημαϊκό ύφος κείμενά τους, έχουν ασχοληθεί σε περισσότερες περιπτώσεις με την εθνική-συνταγματική ταυτότητα. Καθώς, όμως, τις περισσότερες φορές οι παρατηρήσεις τους είχαν έναν μάλλον παρεμπόπτοντα χαρακτηρισμό με μικρή επιρροή στην εξέλιξη της υπόθεσης, θα γίνει μία επιλεκτική αναφορά σε δύο περιπτώσεις, όπου η εθνική ταυτότητα είχε πρωταγωνιστικό ρόλο και

όπου έγινε μία δημιουργική, τουλάχιστον για το μέλλον, προσέγγιση της⁷⁹.

Χαρακτηριστικές είναι οι παρατηρήσεις του Γεν. Εισαγγελέα Poiares Maduro στην ελληνικού ενδιαφέροντος υπόθεση του «βασικού μετόχου». Στα σημεία 30-35 των προτάσεων του, ο Γεν. Εισαγγελέας προχωρά σε μία σύντομη αλλά εξόχως περιεκτική ανάλυση της έννοιας της εθνικής ταυτότητας πριν, όμως, από τη θέση σε ισχύ της ΣΤΛ και του άρθρου 4 παρ. 2 ΣΕΕ. Εκεί, παρουσιάζεται ξεκάθαρα η σύνδεση μεταξύ εθνικής και συνταγματικής ταυτότητας, αλλά και οι προϋποθέσεις επίκλησης της εν λόγω ρήτρας. Η Ένωση είναι αυτή που θέτει τους κανόνες κατά την επίκληση μίας συνταγματικής δικαιολογούμενης εξαίρεσης και το Δικαστήριο αυτό που θα έχει τον τελευταίο λόγο. Ενώ ο ίδιος Γεν. Εισαγγελέας, σε προηγούμενες προτάσεις του, είχε διακηρύξει την αρμοδιότητα των εθνικών δικαστηρίων να αποφαινούνται επί του περιεχομένου της εθνικής ταυτότητας, έρχεται τώρα να περιορίσει την αρμοδιότητά τους, οριοθετώντας την έννοια της συνταγματικής ταυτότητας ως μία έννοια εξαιρετική η οποία θα πρέπει να ερμηνεύεται στενά. Παραπέμποντας ρητά στη νομολογία *Internationale Handelsgesellschaft*, ο Γεν. Εισαγγελέας υποτάσσει την έννοια της εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας στις ανάγκες της ομοιόμορφης και αποτελεσματικής εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου και την περιορίζει μόνο σε έναν μικρό αριθμό διατάξεων, μάλλον αυτών που ήδη από τη Συνταγματική Συνθήκη είχαν ονομαστεί «συμφυείς με τη θεμελιώδη συνταγματική δομή»⁸⁰. Και πάλι, όμως, ακόμη και αυτές οι λίγες διατάξεις αποτελούν εξαίρεση από το ενωσιακό δίκαιο, ερμηνεύονται στενά και υπόκεινται σε έλεγχο αναλογικότητας, αρμόδιος για τον οποίο είναι καταρχήν ο εθνικός δικαστής, ο οποίος όμως οφείλει να συμμορφώνεται με την καθοδήγηση που του προσφέρει το Δικαστήριο. Ο Γεν. Εισαγγελέας φαίνεται αρχικά να αντιλαμβάνεται την επίδραση μεταξύ ενωσιακού και εθνικού δικαίου ως μία ισότιμη αλληλεπίδραση. Αναφέρει συγκεκριμένα: «Όπως το κοινοτικό δίκαιο λαμβάνει υπόψη του τη συνταγματική ταυτότητα των κρατών μελών,

75. ΔΕΕ C-58/13 και C-59/13, *Torresi*, 17.07.2014, ECLI:EU:C:2014:2088.

76. ΔΕΕ C-202/11, *Las*, 16.04.2013, ECLI:EU:C:2013:239, σκ. 26.

77. Η επίσκεψη είχε προγραμματισθεί για την 21^η Αυγούστου, μία ημέρα με ιδιαίτερη σημασία για τη σλοβακική ιστορία, καθώς την ίδια ημέρα, το 1968, οι ένοπλες δυνάμεις πέντε χωρών του Συμφώνου της Βαρσοβίας, στις οποίες συμμετείχαν ουγγρικά στρατεύματα, εισέβαλαν στη Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Τσεχοσλοβακίας. Βλ. ΔΕΕ C-364/10, *Ουγγαρία/Σλοβακία*, 16.10.2012, ECLI:EU:C:2012:630, σκ. 35.

78. ΔΕΕ C-364/10, ό.π.

79. Πέραν των δύο περιπτώσεων στις οποίες θα γίνει εκτενέστερη αναφορά, η εθνική-συνταγματική ταυτότητα έχει αποτελέσει αντικείμενο (πιο περιορισμένης) ανάλυσης στις προτάσεις των Γεν. Εισαγγελέων Poiares Maduro, ΔΕΚ C-160/03, *Ισπανία/Eurojust*, ό.π., Poiares Maduro, ΔΕΚ C-53/04, *Marrosu και Sardino*, ό.π., Ruiz-Jarabo Colomer, ΔΕΚ C-205/08, *Umweltanwalt von Kärnten*, 25.06.2009, ECLI:EU:C:2009:397, Kokott, ΔΕΕ C-566/10 P, *Ιταλία/Επιτροπή*, 21.06.2012, ECLI:EU:C:2012:368, και πολύ πρόσφατα, Mengozzi, ΔΕΕ C-115/14, *RegioPost*, 09.09.2015, ECLI:EU:C:2015:566.

80. Διότι μπορεί τότε να μην βρισκόταν σε ισχύ η ΣΤΛ, το κείμενο της τελικά απορριφθείσας Συνταγματικής Συνθήκης που έκανε αναφορά στη «συνταγματική δομή» ήταν, όμως, ήδη γνωστό.

έτσι και το εθνικό συνταγματικό δίκαιο οφείλει να προσαρμόζεται στις επιταγές της κοινοτικής έννομης τάξης». Αλλά η επόμενη πρόταση αποδεικνύει πως τα πράγματα δεν είναι ακριβώς έτσι, καθώς: «*Εν προκειμένω, οι εθνικοί συνταγματικοί κανόνες μπορούν να ληφθούν υπόψη, στο μέτρο που εμπíπτουν στη διακριτική ευχέρεια την οποία διαθέτουν τα κράτη μέλη για τη διασφάλιση του σεβασμού της αρχής της ίσης μεταχείρισης τον οποίο επιβάλλει η Οδηγία. Η άσκηση της εν λόγω διακριτικής ευχέρειας πρέπει, ωστόσο, να παραμένει εντός των ορίων που καθορίζει η αρχή αυτή και η ίδια η Οδηγία*». Αυτό σημαίνει πως οι εθνικοί κανόνες μπορούν να επιδράσουν στο ενωσιακό δίκαιο μόνον εντός των ορίων που το ίδιο θέτει. Αντίθετα, το εθνικό δίκαιο δεν έχει λόγο για την επίδραση που ασκεί σε αυτό, και κυρίως σε συνταγματικό επίπεδο, το ενωσιακό δίκαιο. Πρόκειται μεν για αλληλεπίδραση, οι όροι και τα όριά της τίθενται όμως, σε κάθε περίπτωση, από την ενωσιακή έννομη τάξη.

Στην υπόθεση *Melloni*, ο Γεν. Εισαγγελέας Bot απέρριψε γρήγορα την πιθανότητα θεμελίωσης εξαίρεσης με βάση την εθνική συνταγματική ταυτότητα, παρότι επρόκειτο για συνταγματική ιδιαιτερότητα της Ισπανίας και μάλιστα σχετική με την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ποινική δίκη⁸¹. Η στάση του σχετίζεται με τη σιωπή της Ισπανίας κατά την έκδοση της υπό εξέταση απόφασης-πλαίσιο. Οι αποφάσεις-πλαίσια εκδίδονταν υπό το προηγούμενο καθεστώς των πυλώνων με τη διακυβερνητική διαδικασία, δηλαδή με αποκλειστική αρμοδιότητα του Συμβουλίου, το οποίο, μάλιστα, αποφάσιζε με ομοφωνία⁸². Σε αυτή τη διαδικασία, η αρνητική στάση ενός κράτους μέλους και η προβολή ένστασης σχετικά με την εθνική συνταγματική ταυτότητα θα μπορούσε να είναι καθοριστική είτε για τη μη έκδοση της είτε για την τροποποίηση της. Η Ισπανία, όμως, κατά το προπαρασκευαστικό στάδιο δεν προέβαλε κάποια σχετική ένσταση, με αποτέλεσμα ένα τέτοιο επιχείρημα παρότι παραδεκτά προβαλλόμενο, να αποδυναμώνεται. Άλλωστε, σύμφωνα με την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας και της μη δημιουργίας εμποδίων κατά την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου, τα κράτη υποχρεούνται να προβάλλουν τις αντιρρήσεις τους στο πιο πρώιμο δυνατό στάδιο, ώστε να μη διακυβεύεται η ενότητα και η αποτελεσματικότητα των ενωσιακών πράξεων⁸³.

81. Γεν. Εισαγγελέας Bot, ΔΕΕ C-399/11, *Melloni*, 02.10.2012, ECLI:EU:C:2012:600. Βλ. και A. TORRES PEREZ, *Melloni in three acts: from dialogue to monologue*, EurConstLR, 2014, σσ. 308-331

82. Από την πλούσια νομική φιλολογία για τις αποφάσεις-πλαίσια βλ., τελειώς ενδεικτικά, A. HINAREJOS, *On the legal effects of framework decisions and decisions: directly applicable, directly effective, self-executing, supreme?*, ELJ, 2008, σσ. 620-634.

83. Βλ. M. DOBBS, ό.π.

4. Ποιός πραγματικά αποφασίζει επί της εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας;

Με την νέα διατύπωση του άρθρου 4 παρ. 2 ΣΕΕ περιορίζεται η δυνατότητα των εθνικών εννόμων τάξεων να ορίζουν το περιεχόμενο της εθνικής ταυτότητας, καθώς αυτή πρέπει πλέον απαραίτητα να είναι συμφυής με τη θεμελιώδη πολιτική και συνταγματική τους δομή και, σύμφωνα με την έως τώρα νομολογία, να αποτελεί εθνική ιδιομορφία η οποία δεν προσβάλλει τα θεμελιώδη δικαιώματα και το κοινοτικό κεκτημένο⁸⁴.

Μέσω του άρθρου 4 παρ. 2 ΣΕΕ, οι τομείς της γλώσσας, του πολιτισμού, της θρησκείας κ.λπ. των κρατών μελών, μετατρέπονται σε εθνική ταυτότητα, η εθνική ταυτότητα μετατρέπεται σε συμφυή συνταγματική δομή, και η συνταγματική δομή μετατρέπεται σε ενωσιακό δίκαιο. Η μετατροπή του εθνικού δικαίου σε ενωσιακό δεν είναι πρωτοφανής, συναντάται και στην κοινοτικοποίηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων μέσω των γενικών αρχών που δεσμεύουν την κοινότητα⁸⁵. Η διαδικασία αυτή αποτελεί μέθοδο αντιμετώπισης του κινδύνου εφαρμογής εθνικών διατάξεων, σε περιπτώσεις που το ενωσιακό δίκαιο δεν είναι κατάλληλα εξοπλισμένο για να αντιμετωπίσει κρίσιμα προβλήματα⁸⁶. Στις περιπτώσεις αυτές, τα συνταγματικά δικαστήρια με προεξέχον το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο έχουν δηλώσει έτοιμα να εφαρμόσουν το εθνικό δίκαιο, αφήφώντας τις θεμελιώδεις αρχές της υπεροχής και της αυτονομίας. Η απάντηση της Ένωσης συνίσταται στη μετατροπή των εθνικών κανόνων σε ενωσιακού, επί των οποίων αρμο-

84. Μια τέτοια προσβολή θα ήταν, βέβαια, αντίθετη και με μία σειρά άρθρων των Συνθηκών (για παράδειγμα, άρθρο 2 ΣΕΕ για τις κοινές αξίες των κρατών-μελών) και του νομικά δεσμευτικού πλέον ΧΘΔ, επομένως η αποφυγή της καθίσταται αυτονόητη στο παρόν στάδιο εξέλιξης του ενωσιακού δικαίου.

85. Βλ. τις «κλασικές» ΔΕΚ 4/73, *Nold/Επιτροπή*, 14.05.1974, ECLI:EU:C:1974:51, ΔΕΚ 11/70, *Internationale Handelsgesellschaft*, 17.12.1970, ECLI:EU:C:1970:114, και ΔΕΚ 29/69, *Stauder/Ulm*, 12.11.1969, ECLI:EU:C:1969:57. Βλ. επίσης Π. ΣΤΑΓΚΟΣ, *Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην κοινοτική έννομη τάξη*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2004, σσ. 13 επ. και 256 επ.

86. Το ίδιο το Δικαστήριο είχε επιστήσει την προσοχή σε αυτόν τον κίνδυνο (ΔΕΚ 11/70, *Internationale Handelsgesellschaft*, ό.π., σκ. 3), τονίζοντας ότι «[η] προσφυγή σε κανόνες ή νομικές έννοιες εθνικού δικαίου, για την εκτίμηση του κύρους πράξεων που εκδόθηκαν από τα όργανα της Κοινότητας, θα είχε ως αποτέλεσμα να θίξει την ενότητα και την αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου. Το κύρος τέτοιων πράξεων δεν θα μπορούσε να κριθεί παρά με βάση το κοινοτικό δίκαιο. Πράγματι, δεν θα ήταν δυνατό, λόγω της φύσεώς του, ν' αντιταχθούν δικαστικώς στο δίκαιο που γεννιέται από τη Συνθήκη, αφού απορρέει από αυτόνομη πηγή, κανόνες εθνικού δικαίου, όποιοι κι αν είναι, χωρίς το δίκαιο αυτό να χάσει τον κοινοτικό του χαρακτήρα και χωρίς να τεθεί υπό αμφισβήτηση η νομική βάση της ίδιας της Κοινότητας».

διότητα ερμηνείας και ελέγχου έχει το ίδιο το Δικαστήριο, όταν φυσικά βρισκόμαστε στο πεδίο εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου. Συνεπώς, ακόμα και η εξαιρετική κάμψη της υπεροχής σχετικοποιείται, καθώς δεν εφαρμόζεται ένα αυτόνομο εθνικό δίκαιο, αλλά ένα στοιχείο ενωσιοποιημένης πλέον συνταγματικής ταυτότητας, την εφαρμογή του οποίου έχει επιτρέψει το ίδιο το Δικαστήριο.

Στο πλαίσιο αυτής της διαδικασίας αλληλεπίδρασης μεταξύ εθνικού και ενωσιακού δικαίου, τα εθνικά δικαστήρια και, κυρίως, το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο, με τη μεγάλη επιρροή που ασκεί στις λοιπές εθνικές έννομες τάξεις⁸⁷, έχουν ήδη από την εποχή της νομολογίας *Solange II*, *Honeywell* και *Bananas* διακηρύξει πως δεν θα ελέγχουν το ενωσιακό δίκαιο σύμφωνα με το σύνταγμα, παρά μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις⁸⁸. Το Δικαστήριο της Ένωσης, αντίθετα, προχωρά σε σχολαστικό έλεγχο συμβατότητας ακόμη και των συνταγματικών διατάξεων, παρεμβαίνοντας έτσι τόσο στη διαμόρφωση της συνταγματικής ταυτότητας όσο και, γενικότερα, στο ίδιο το κανονιστικό περιεχόμενο του συντάγματος⁸⁹. Παρά, δηλαδή, την αποδοχή και από τους ενωσιακούς δικαστές της αρμοδιότητας των εθνικών δικαστηρίων να εντοπίζουν τα στοιχεία που αποτελούν τη συνταγματική τους ταυτότητα, στην πράξη, η αυστηρότητα του ελέγχου συμβατότητας που ασκεί το Δικαστήριο βρίσκεται σε συνάρτηση με την ουσιαστική εκτίμηση επί της ύπαρξης στοιχείου συνταγματικής ταυτότητας. Η συγκεκριμένη επέκταση της αρμοδιότητας του ΔΕΕ να κρίνει όχι μόνο το συμβατό της επίκλησης, αλλά και την ουσία, φαίνεται από τη σύγκριση των αποφάσεων *Sayn-Wittgenstein* και *Omega* με την απόφαση *Μηχανική*. Το κοινό στοιχείο και των τριών αποφάσεων είναι ο έλεγχος συμβατότητας συνταγματικής διάταξης, με τις πρώτες δύο να βρίσκονται σε σύγκρουση με το πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης, ενώ, στην περίπτωση της *Μηχανική*, η αντίθεση αφορούσε δευτερογενές δίκαιο. Σε όλες τις περιπτώσεις, ο έλεγχος του Δικαστηρίου ακολούθησε τα ίδια βήματα, με τον έλεγχο αναλογικότητας να είναι όμως στην περίπτωση του βασικού μετόχου ιδιαίτερα αυστηρός, χωρίς να αναφέρεται στην ιδιαίτερη

φύση μίας συνταγματικής διάταξης που έχει προκύψει από αναθεωρητική διαδικασία⁹⁰. Τα διαφορετικά αποτελέσματα για την τύχη της συνταγματικής διάταξης φαίνεται να οφείλονται, λαμβάνοντας υπόψη και την απουσία οποιασδήποτε αναφοράς στην απόφαση *Simmenthal*, στην ουσιαστική κρίση του δικαστηρίου πως η περίπτωση του βασικού μετόχου και το άρθρο 14 παρ. 9 του ελληνικού συντάγματος δεν εντάσσονται στην ελληνική συνταγματική ταυτότητα.

Η ένταξη της συνταγματικής ταυτότητας στο ενωσιακό δίκαιο φαίνεται να αναδιαμορφώνει τις σχέσεις μεταξύ ενωσιακού και συνταγματικού δικαίου, καθώς πλέον η νομολογία *Simmenthal* σχετικά με την απόλυτη ιεραρχική σχέση υπεροχής αμβλύνεται, για τις περιπτώσεις όμως μόνο, για τις οποίες και το ίδιο το ΔΕΕ φαίνεται να συμφωνεί πως υπάρχει σύγκρουση με τη συνταγματική ταυτότητα, έναν σκληρό πυρήνα των συνταγματικών διατάξεων⁹¹.

Την άποψη αυτή έρχεται να επιβεβαιώσει μία ελάχιστη προγενέστερη της *Sayn-Wittgenstein* απόφαση, η *Wiener-Wetten*, επιβεβαιώνοντας ταυτόχρονα τον εξαιρετικό χαρακτήρα του άρθρου 4 παρ. 2 ΣΕΕ. Εκεί, επανέρχεται το μοντέλο της κάθετης ιεραρχίας, όπως το είχαμε δει να πρωτοεμφανίζεται στην απόφαση *Simmenthal*. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο κάνει αναφορά σε όλη τη βασική νομολογία που είχε διακηρύξει την υπεροχή, την ιεραρχική σχέση και την ανάγκη αποτελεσματικής και ομοιόμορφης εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου. Το εθνικό δίκαιο, δηλαδή, πρέπει να υποχωρεί και να μένει ανεφάρμοστο, όταν έρχεται σε αντίθεση με το ενωσιακό δίκαιο, σεβόμενο την αρχή της υπεροχής και τους σκοπούς που επιτυγχάνει, όπως αυτοί είχαν διακηρυχθεί ήδη με την απόφαση *Internationale Handelsgesellschaft*⁹².

87. Βλ. Γ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΡΑΣ, Τσέχικο Συνταγματικό Δικαστήριο η κήρυξη ως αντισυνταγματικής απόφασης του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΤοΣ, 2012, σ. 721 επ.

88. Βλ. Bundesverfassungsgericht, αποφάσεις *Solange II*, *Bananas* και *Honeywell*, όλες δημοσιευμένες στον ιστότοπο: www.bundesverfassungsgericht.de

89. Σχετικά με την άδηλη διαδικασία αναθεώρησης του συντάγματος λόγω της συμμετοχής στην ευρωπαϊκή ενοποίηση βλ. Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Οι θεσμικές παρενέργειες της υπόθεσης "βασικός μέτοχος": η εκνόμηση του συντάγματος και η παραγνώριση των άδηλων τροποποιήσεων του συντάγματος μέσω των ευρωπαϊκών Συνθηκών, δημοσιευμένο στον ιστότοπο: <http://www.constitutionalism.gr>.

90. Βέβαια, το Δικαστήριο έχει ρητά εκφράσει την υποχρέωση σεβασμού του ενωσιακού δικαίου ακόμη και κατά τη διαδικασία αναθεώρησης ενός συντάγματος. Βλ. ΔΕΚ C-378/07, *Αγγελιδάκη κ.λπ.*, 23.04.2009, ECLI:EU:C:2009:250.

91. Βλ. Τ. ΚΟΝΣΤΑΔΙΝΙΔΕΣ, ό.π., σ. 195.

92. ΔΕΕ C-409/06, *Winner Wetten*, 08.09.2010, ECLI:EU:C:2010:503. Στη θεωρία, ωστόσο, υπάρχει διχονομία γύρω από την ανάγνωση της συγκεκριμένης απόφασης. Ένα μέρος της εξέλαβε την έκδοσή της ως επιβεβαίωση του κανόνα της υπεροχής, της μικρής σημασίας που θα έχει η εθνική ταυτότητα στη νομολογία του Δικαστηρίου και της απόρριψης ενός πλουραλιστικού μοντέλου. Ένα άλλο υποστηρίζει πως οι διαφορές μεταξύ των αποφάσεων *Wiener Wetten* και *Sayn-Wittgenstein* οφείλονται στη διαφορά των επίμαχων διατάξεων και, συγκεκριμένα, στο ότι στην πρώτη τελικά έμεινε ανεφάρμοστη όχι κάποια συνταγματική διάταξη, αλλά μια διάταξη της κοινής και μάλιστα της περιφερειακής νομοθεσίας (επρόκειτο για νομοθεσία ενός γερμανικού κρατιδίου και όχι για ομοσπονδιακό δίκαιο), για την ιεραρχική σχέση της οποίας με το ενωσιακό δίκαιο δεν υπάρχει καμία αμφισβήτηση. Βλ. και L. BESSELINK, Case C-208/09, *Ilonka*

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Το άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ και, ειδικότερα, η ρήτρα περί εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας αποτέλεσε τη βάση πλήθους συζητήσεων σχετικά με την έναρξη μίας νέας εποχής στις σχέσεις της ένωσης και των κρατών μελών. Η διάταξη έγινε δεκτή με μεγάλη αισιοδοξία από τους υπέρμαχους της θεωρίας του νομικού πλουραλισμού, αλλά και από ορισμένα εθνικά δικαστήρια τα οποία είδαν μία ευκαιρία για την επαναδιακδίκηση της συνταγματικής υπεροχής ή, έστω, του κυκλικού διαλόγου μεταξύ των έννομων τάξεων. Η παρούσα μελέτη δεν συμμερίζεται, ωστόσο, αυτόν τον ενθουσιασμό. Η διάταξη, χωρίς να μειώνεται η σημασία της σε πολιτικό κατά βάση επίπεδο, έχει ήδη φανεί πως διαθέτει περιορισμένες δυνατότητες και, σε καμία περίπτωση, δεν μπορεί να αποτελέσει τη βάση αποδόμησης του ευρωπαϊκού μονισμού, όπως έχει κατασκευασθεί από τη νομολογία του Δικαστηρίου και πλέον ενσωματωθεί στο γραπτό ενωσιακό δίκαιο. Όπως έχει διακηρυχθεί ήδη με την απόφαση *Costa*, η αυτονομία και η υπεροχή του ενωσιακού δικαίου θεμελιώνονται σε μία ισχυρή έννοια, την ανάγκη⁹³. Πράγματι, οι δύο αυτές αρχές αποτελούν τις αναγκαίες προϋποθέσεις για τη λειτουργία του ενωσιακού οικοδομήματος και όχι μία αυθαίρετη απαίτηση του ενωσιακού δικαίου για συρρίκνωση των εθνικών έννομων τάξεων. Αυτή η ανάγκη, που οδήγησε στη διακήρυξη των εννοιών της αυτονομίας και της υπεροχής, μολονότι έχει μεταβληθεί, σίγουρα δεν έχει εξαλειφθεί. Μπορεί το ενωσιακό δίκαιο να έχει πλέον μια μακρά ιστορική εξέλιξη με ισχυρά θεμέλια, έχει όμως και διαρκώς νέους κοινωνούς, νέα κράτη μέλη για τα οποία η εξέλιξη και η δυναμική αυτή δεν είναι καθόλου δεδομένες. Η απόφαση του τσέχικου συνταγματικού δικαστηρίου, στην υπόθεση *Ladtova* – αν και μεμονωμένη – αποτελεί ένα δείγμα των κινδύνων που ακόμη ελλοχεύουν. Επίσης, το ίδιο ισχύει όχι μόνο για τις τάσεις διεύρυνσης αλλά και για τις τάσεις εμβάθυνσης. Όσο η ενοποιητική διαδικασία εμβαθύνει και οι αρμοδιότητες της Ένωσης επεκτείνονται σε ακόμη περισσότερους τομείς, η θέση του ενωσιακού δικαίου θα αμφισβητείται, με το παράδειγμα της απόφασης *Gauweiler* να είναι ενδεικτικό των μελλοντικών προκλήσεων. Αποδεικνύεται

Sayn-Wittgenstein v. Landeshauptmann von Wien, judgment of the Court (Second Chamber) of 22 December 2010, CML Rev., 2012, σσ. 671-693.

93. ΔΕΚ 6/64, *Costa/ENEL*, 15.07.1964, ECLI:EU:C:1964:66. Η ενσωμάτωση διατάξεων που προέρχονται από κοινοτική πηγή στο δίκαιο κάθε κράτους μέλους και, γενικότερα, το γράμμα και το πνεύμα της Συνθήκης έχουν ως αναγκαία συνέπεια ότι τα κράτη μέλη δεν μπορούν να επικαλούνται κατά διατάξεων της έννομης τάξης την οποία έχουν αποδεχθεί με βάση την αρχή της αμοιβαιότητας μεταγενέστερο μονομερές μέτρο, το οποίο, ως εκ τούτου, δεν είναι δυνατόν να αντιτάσσεται στην έννομη αυτή τάξη.

λοιπόν πως οι συνθήκες για την καθιέρωση ενός πλουραλιστικού μοντέλου δεν έχουν ακόμη ωριμάσει και η ανάγκη που οδήγησε στην καθιέρωση του ευρωπαϊκού μονισμού εξακολουθεί να υφίσταται.

Μεγαλύτερη κρίνεται η αξία της διάταξης στην *ad hoc* οριοθέτηση του ενωσιακού δικαίου. Αν και, όπως ειπώθηκε ήδη στο πρώτο μέρος, η διάταξη λειτουργεί περισσότερο ως μοχλός ισχυροποίησης του ενωσιακού δικαίου σε ένα γενικό επίπεδο, σε συγκεκριμένες περιπτώσεις με χαλαρό σύνδεσμο με το δίκαιο της Ένωσης, το άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση οριοθέτησης της εφαρμογής του. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων περιπτώσεων αποτελούν οι πολυσυζητημένες αποφάσεις *Åkerberg Fransson*⁹⁴ και *Ruiz Zambrano*⁹⁵. Στις υποθέσεις αυτές, το Δικαστήριο εντόπισε έναν ιδιαίτερα χαλαρό σύνδεσμο με το ενωσιακό δίκαιο και εφάρμοσε ενωσιακές διατάξεις, στην πρώτη περίπτωση σχετικές με τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως προκύπτουν από τον ΧΘΔ, και στη δεύτερη σχετικές με την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων, όπως απορρέει από την ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης. Σε παρόμοιες υποθέσεις που θα προκύψουν στο μέλλον, η επίκληση της εθνικής ταυτότητας θα μπορούσε να λειτουργήσει ως φραγμός της επέκτασης του πεδίου εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου και ως ασπίδα διασφάλισης ορισμένων πεδίων ως αποκλειστικά (π.χ. ποινικό δίκαιο στην περίπτωση *Åkerberg Fransson*) ή κατά βάση κρατικής αρμοδιότητας. Δεν θα πρέπει, ωστόσο, να διαφεύγει πως η ρήτρα εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας είναι μεν αντιτάξιμη προς την Ένωση, τις πραγματικές συνέπειές της, όμως, τις επωμίζονται οι πολίτες, των οποίων τα δικαιώματα και οι ελευθερίες περιορίζονται. Και αν στην απόφαση *Omega* μία θεμελιώδης ελευθερία περιορίστηκε εξαιτίας της σύγκρουσης με ένα θεμελιώδες δικαίωμα, στις περιπτώσεις *Sayn-Wittgenstein* και *Wardyn*, η ελευθερία των πολιτών περιορίστηκε χάριν της απρόσκοπτης ενάσκησης κρατικών εξουσιών. Αυτή, επομένως, είναι μία πτυχή του ρόλου που πρόκειται να παίξει η διάταξη, η οποία θα έπρεπε να ληφθεί σοβαρά υπόψη.

Ολοκληρώνοντας, σημειώνεται πως, ανεξάρτητα από τη δυναμική που θα αναπτύξει η ρήτρα εθνικής και συνταγματικής ταυτότητας στο μέλλον και από την επίδραση που θα έχει στη διαμόρφωση των σχέσεων ένωσης-κρατών, θεωρείται μάλλον μεγαλύτερης σημασίας η προ-

94. ΔΕΕ C-617/10, *Åkerberg Fransson*, 07.05.2013, ECLI:EU:C:2013:105. Για την αύξηση των πιθανοτήτων σύγκρουσης μεταξύ των δύο Δικαστηρίων μετά την εν λόγω απόφαση βλ. D. THYM, Separation versus fusion – or how to accommodate national autonomy and the Charter? Diverging views of the Constitutional Court and the European Court of Justice, *EurConstLR*, 2013, σσ. 391-419.

95. ΔΕΕ C-34/09, *Ruiz Zambrano*, 08.03.2011, ECLI:EU:C:2011:124.

σπάθεια βελτίωσης και όχι περιορισμού της δράσης της Ένωσης. Η οχύρωση των κρατών μελών πίσω από την, ίσως και μεταφυσική, έννοια της εθνικής ταυτότητας δεν είναι ικανή να προσφέρει λύσεις στα πραγματικά φλέγοντα προβλήματα που αντιμετωπίζει σήμερα η Ευρώπη. Η ανάγκη για πολιτισμική και συνταγματική πολυμορφία, δηλαδή, δεν πρέπει να μεταβληθεί σε μία – μάλλον καταδικασμένη να αποτύχει – προσπάθεια υπεκφυγής των σύγχρονων προκλήσεων, όπως εμφανίζονται στο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον⁹⁶.

96. Ο πρωθυπουργός της Ουγγαρίας, Βίκτωρ Ορμπάν, προσπάθησε να αποποιηθεί τις ευθύνες της Ουγγαρίας ως κράτους

μέλους της Ένωσης σχετικά με την υποδοχή των προσφυγικών κυμάτων, κάνοντας λόγο για ένα «γερμανικό και όχι ευρωπαϊκό πρόβλημα». Βλ. E. ZALAN, *Orban: Migrant crisis is Germany's problem*, δημοσιευμένο στον ιστότοπο: <https://euobserver.com>. Η δήλωση αυτή, σε συνδυασμό με την επίκληση της χριστιανικής θρησκείας ως στοιχείου της εθνικής ταυτότητας ευρισκόμενου σε κίνδυνο εξαιτίας των μουσουλμάνων, κατά βάση, προσφύγων και μεταναστών/ριών, αποτελεί ίσως ένα δείγμα μιας απευκταίας μελλοντικής χρήσης της εθνικής ταυτότητας, σε πολιτικό τουλάχιστον επίπεδο. Βλ. και M. BIRNBAUM / G. WITTE, *People in Europe are full of fear over refugee influx*, δημοσιευμένο στον ιστότοπο: <https://www.washingtonpost.com>.

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ

Επιμ.: Αναστασία Καλλίδου, Ελισάβετ Παναγιωτίδου

I. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

► Η Επιτροπή συζητά τις δεσμεύσεις που προσφέρονται από την Paramount Pictures για την αντιμετώπιση των προβλημάτων ανταγωνισμού (22.04.2016)

αντιμονοπωλιακή νομοθεσία – συμβατικές ρήτρες – συνδρομητική τηλεόραση – τηλεοπτικοί φορείς – στούντιο ταινιών – Ηνωμένο Βασίλειο – Ιρλανδία

Η Επιτροπή εκφράζει ανησυχίες σχετικά με τις συμβατικές ρήτρες στη συνδρομητική τηλεόραση σε ορισμένες διμερείς συμφωνίες μεταξύ των έξι μεγάλων στούντιο ταινιών, συμπεριλαμβανομένης της Paramount Pictures και της Sky UK. Οι ρήτρες αυτές φαίνεται να αποτρέπουν τη Sky UK από το να παρέχει στους καταναλωτές της ΕΕ που βρίσκονται αλλού πρόσβαση, μέσω δορυφόρου ή σε απευθείας σύνδεση, σε υπηρεσίες συνδρομητικής τηλεόρασης διαθέσιμες στο Ηνωμένο Βασίλειο και την Ιρλανδία.

Η Επιτροπή ενημέρωσε τα έξι μεγάλα στούντιο ταινιών και τη Sky UK για αυτές τις ανησυχίες σε μια κοινοποίηση των αιτιάσεων αυτών τον Ιούλιο του 2015. Η προκαταρκτική άποψη της Επιτροπής, όπως περιγράφεται στην κοινοποίηση των αιτιάσεων, είναι ότι αυτές οι ρήτρες παρέχουν «απόλυτη εδαφική αποκλειστικότητα» στη Sky UK και/ή άλλους ραδιοτηλεοπτικούς φορείς και ότι εξαλείφουν τον διασυννοριακό ανταγωνισμό μεταξύ συνδρομητικής τηλεόρασης και κατατέμνουν την ενιαία αγορά πέραν των εθνικών συνόρων. Για την αντιμετώπιση των ανησυχιών της Επιτροπής ανταγωνισμού, η Paramount Pictures έχει προσφέρει συγκεκριμένες δεσμεύσεις, οι οποίες θα ισχύουν σε όλο τον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο (ΕΟΧ). Οι δεσμεύσεις θα ισχύουν για περίοδο πέντε ετών και καλύπτουν τις βασικές υπηρεσίες συνδρομητικής τηλεόρασης και, στον βαθμό που περιλαμβάνονται στην άδεια(ες) με ένα ραδιοτηλεοπτικό οργανισμό, τη συνδρομή video-on-demand υπηρεσιών. Οι δεσμεύσεις θα καλύπτουν τόσο τις online υπηρεσίες όσο και τις υπηρεσίες δορυφορικής εκπομπής. Μια περίληψη των προτεινόμενων δεσμεύσεων έχει δημοσιευθεί στην Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, ενώ οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να υποβάλουν τις παρατηρήσεις τους εντός ενός μηνός από την ημερομηνία της δημοσίευσης. Εάν η δοκιμή της αγοράς δείχνει ότι οι δεσμεύσεις είναι ένας ικανοποιητικός τρόπος για την αντιμετώπιση των ανησυχιών της Επιτροπής Ανταγωνισμού, η Επιτροπή μπορεί να εκδώσει απόφαση, καθιστώντας τις δεσμεύσεις νομικά δεσμευτικές για την Paramount Pictures (σύμφωνα με το άρθρο 9 του αντιμονοπωλιακού Κανονισμού της ΕΕ, 1/2003). Μια τέτοια απόφαση δεν θα κατέληγε στο συμπέρασμα ότι υπάρχει παραβίαση των αντιμονοπωλιακών κανόνων της

ΕΕ, αλλά θα δέσμευε νομικά την Paramount Pictures να σεβαστεί τις δεσμεύσεις που παρέιχε. Αν μια εταιρεία παραβεί τέτοιες δεσμεύσεις, η Επιτροπή μπορεί να επιβάλει πρόστιμο μέχρι το 10% του παγκόσμιου κύκλου εργασιών της εταιρείας, χωρίς να χρειάζεται να διαπιστώσει παράβαση των αντιμονοπωλιακών κανόνων της ΕΕ.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-1530_en.htm

► Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή καθορίζει τα κριτήρια για τις τράπεζες, ώστε να διατηρούν εύκολα μέσα «bail-inable» (23.05.2016)

τράπεζες – bail-in – ανακεφαλαιοποίηση – εξυγίανση – ζημιές

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έκανε ένα σημαντικό βήμα για τη διασφάλιση της αποτελεσματικότητας των λεγόμενων κανόνων «bail-in» για τις τράπεζες και, γενικότερα, την αποσαφήνιση του συνολικού πλαισίου εξυγίανσης της ΕΕ. Ο προτεινόμενος Κανονισμός καθορίζει τα κριτήρια που οι αρμόδιες αρχές θα πρέπει να εξετάζουν κατά τον καθορισμό των Ελάχιστων Απαιτήσεων για Ίδια Κεφάλαια και τις Επιλέξιμες Υποχρεώσεις (MREL) – ή πιο εύκολα τα μέσα «bail-inable» – για τον σκοπό της απορρόφησης των ζημιών και την ανακεφαλαιοποίηση των τραπεζών. Η Οδηγία για την Ανάκαμψη και Εξυγίανση των Τραπεζών (BRRD) δεν προβλέπει ένα εναρμονισμένο ελάχιστο επίπεδο bail-in μέσα στο επίπεδο των επιμέρους τραπεζών. Το κανονιστικό πρότυπο πρέπει να σέβεται αυτή την επιλογή του συν-νομοθέτη. Στη θέση αυτού, παρέχει στις αρχές εξυγίανσης λεπτομερείς οδηγίες για τον καθορισμό των απαιτήσεων αυτών σχετικά με τις μεμονωμένες τράπεζες. Η ειδική φύση της MREL που προσανατολίζεται στις τράπεζες αναγνωρίζει την πολυμορφία των επιχειρηματικών μοντέλων και των στρατηγικών χρηματοδότησης μεταξύ των ευρωπαϊκών τραπεζών, τα οποία εμπίπτουν στο ευρύ πεδίο της BRRD. Ο σκοπός της MREL είναι να διασφαλιστεί ότι οι τράπεζες διαθέτουν επαρκή ποσά, πράγμα που βοηθά να διασφαλιστεί ότι οι δαπάνες της διάσωσης τους θα επιβαρύνουν τους ιδιοκτήτες και τους πιστωτές τους και όχι τους φορολογούμενους.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-1752_en.htm

► Η Επιτροπή ενισχύει τις ΜΜΕ στους τομείς του πολιτισμού και της δημιουργίας (30.06.2016)

επενδύσεις – χρηματοδότηση – Δημιουργική Ευρώπη – Ευρωπαϊκό Ταμείο Στρατηγικών Επενδύσεων

Ένα νέο χρηματοδοτικό μέσο, το οποίο δημιουργήθηκε στο πλαίσιο της διατομεακής συνιστώσας του προγράμματος «Δημιουργική Ευρώπη», είναι το πρώτο με τόσο

ευρύ πεδίο εφαρμογής στους τομείς του πολιτισμού και της δημιουργίας. Επιδιώκει τον ίδιο στόχο με το σκέλος για τις ΜΜΕ του Ευρωπαϊκού Ταμείου Στρατηγικών Επενδύσεων (ΕΤΣΕ), που αποτελεί την κινητήρια δύναμη του Επενδυτικού Σχεδίου για την Ευρώπη, μέσω της αύξησης χορήγησης δανείων στις ΜΜΕ, ώστε αυτές να μπορούν να επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους.

Η «Δημιουργική Ευρώπη» είναι ένα 7ετές πρόγραμμα (2014-2020) που στοχεύει στη στήριξη των φορέων στους τομείς της δημιουργίας και του πολιτισμού, με συνολικό προϋπολογισμό ύψους 1,46 δισ. ευρώ. Αποτελείται από το πρόγραμμα MEDIA για την ανάπτυξη και τη διανομή των ευρωπαϊκών οπτικοακουστικών έργων, το πρόγραμμα «Πολιτισμός», το οποίο υποστηρίζει πρωτοβουλίες του πολιτιστικού τομέα για την προώθηση π.χ. της διασυνοριακής συνεργασίας και της λογοτεχνικής μετάφρασης, καθώς και της διατομεακής συνιστώσας. Στόχος της «Δημιουργικής Ευρώπης» είναι η προαγωγή της πολιτιστικής πολυμορφίας, η μεγαλύτερη δυνατή προβολή του ευρωπαϊκού πολιτισμού και της δημιουργικότητας και η ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των τομέων του πολιτισμού και της δημιουργίας.

Από την άλλη πλευρά, το Ευρωπαϊκό Ταμείο Επενδύσεων (ΕΤΕ) έχει ως βασική αποστολή την υποστήριξη των ευρωπαϊκών πολύ μικρών, μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων (ΜΜΕ), διευκολύνοντας την πρόσβασή τους στη χρηματοδότηση. Το ΕΤΕ σχεδιάζει και αναπτύσσει επιχειρηματικά και αναπτυξιακά κεφάλαια, εγγυήσεις και μέσα μικροχρηματοδότησης που προορίζονται ειδικά για το συγκεκριμένο τμήμα της αγοράς. Στο πλαίσιο αυτού του ρόλου, το ΕΤΕ προωθεί τους στόχους της ΕΕ για τη στήριξη της καινοτομίας, της έρευνας και τεχνολογικής ανάπτυξης, της επιχειρηματικότητας, της οικονομικής ανάπτυξης και της απασχόλησης.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Ευρωπαϊκό Ταμείο Επενδύσεων (ΕΤΕ) παρουσίασαν στις 30 Ιουνίου 2016 μια πρωτοβουλία εγγυήσεων, ύψους 121 εκατ. ευρώ, για τη στήριξη ΜΜΕ στους τομείς του πολιτισμού και της δημιουργίας μέσω χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων. Χάρη σε αυτόν τον μηχανισμό, αναμένεται να χορηγηθούν τραπεζικά δάνεια ύψους άνω των 600 εκατ. ευρώ κατά τα επόμενα έξι έτη.

Η πρωτοβουλία αυτή δίνει τη δυνατότητα στο ΕΤΕ να παρέχει δωρεάν εγγυήσεις και αντεγγυήσεις σε επιλεγμένους ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς φορείς, ώστε αυτοί να μπορούν να χορηγούν περισσότερα δάνεια σε επιχειρηματίες στον τομέα του πολιτισμού και της δημιουργίας.

Οι εμπορικές τράπεζες/τράπεζες λιανικής, οι αναπτυξιακές τράπεζες και άλλοι ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί φορείς που δικαιούνται να λάβουν την εγγύηση ύψους 121 εκατ. ευρώ θα υποστηρίξουν περισσότερες από δέκα

χιλιάδες ΜΜΕ σε ένα ευρύ φάσμα τομέων, όπως ο οπτικοακουστικός τομέας (συμπεριλαμβανομένων του κινηματογράφου, της τηλεόρασης, των κινούμενων σχεδίων, των βιντεοπαιχνιδιών και των πολυμέσων), τα φεστιβάλ, η μουσική, η λογοτεχνία, η αρχιτεκτονική, τα αρχαία, οι βιβλιοθήκες και τα μουσεία, η καλλιτεχνική χειροτεχνία, η πολιτιστική κληρονομιά, ο σχεδιασμός αντικειμένων, οι παραστατικές τέχνες, οι εκδόσεις, το ραδιόφωνο και οι εικαστικές τέχνες.

Στους τομείς του πολιτισμού και της δημιουργίας αντιστοιχούν περισσότερες από 7 εκατ. θέσεις εργασίας στην ΕΕ και το 4,2 % του ΑΕΠ της ΕΕ. Η πρόσβαση στη χρηματοδότηση μπορεί να είναι δύσκολη για τους εν λόγω τομείς, κυρίως λόγω της άυλης φύσης των στοιχείων ενεργητικού και των εξασφαλίσεών τους, του περιορισμένου μεγέθους της αγοράς, της αβεβαιότητας της ζήτησης, καθώς και της αδυναμίας των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών φορέων να αντιμετωπίσουν τις ιδιαιτερότητες αυτών των τομέων λόγω της έλλειψης εμπειρογνώσιας.

Ο νέος μηχανισμός εγγυοδοσίας για τους τομείς του πολιτισμού και της δημιουργίας προβλέπει δραστηριότητες ανάπτυξης ικανοτήτων για τους ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς φορείς, παρέχοντάς τους ειδική εμπειρογνώσια όσον αφορά βασικά στοιχεία των εν λόγω τομέων (π.χ. ειδικά επιχειρηματικά μοντέλα και αξιολόγηση πιστωτικών κινδύνων στους συγκεκριμένους τομείς). Η ανάπτυξη ικανοτήτων θα αναλαμβάνεται από παρόχους υπηρεσιών ανάπτυξης ικανοτήτων που θα επιλέγονται από το ΕΤΑ (π.χ. εταιρείες συμβούλων ειδικευμένες στον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν οι τομείς του πολιτισμού και της δημιουργίας) μετά από ανοικτή πρόσκληση υποβολής υποψηφιοτήτων. Η κατάρτιση αυτή θα παρέχεται δωρεάν στους ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς φορείς.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-2345_el.htm

II. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

► Η ΕΕ στηρίζει παιδιά σε 42 χώρες με την εκπαίδευση σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης (05.04.2016)

ανθρωπιστική βοήθεια – εκπαιδευτικά προγράμματα – ΜΚΟ – Μέση Ανατολή – Αφρική – Ασία – Ουκρανία – Κεντρική Αμερική – Κολομβία

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανακοίνωσε ένα πακέτο 52.000.000 ευρώ ανθρωπιστικής βοήθειας που απευθύνεται ειδικά σε εκπαιδευτικά προγράμματα για πάνω από 2.300.000 παιδιά σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης, το 2016. Το πακέτο αντανάκλα τη δέσμευση της Επιτροπής να διαθέσει το 4% του προϋπολογισμού της ανθρωπιστικής βοήθειας στην εκπαίδευση. Η χρηματοδότηση θα υποστηρίξει πάνω από 2.300.000 παιδιά σε 42 χώρες σε όλο τον κόσμο και θα απευθύνεται σε περιοχές, όπου τα παιδιά διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να μείνουν εκτός

εκπαίδευσης ή όπου η εκπαίδευσή τους διαταράσσεται: τη Μέση Ανατολή (κυρίως τη Συρία και το Ιράκ), την Ανατολή, την Κεντρική και τη Δυτική Αφρική, την Ασία, την Ουκρανία, την Κεντρική Αμερική, και την Κολομβία. Η βοήθεια θα διοχετεύεται μέσω μη κυβερνητικών οργανώσεων (ΜΚΟ), οργανισμών των Ηνωμένων Εθνών και διεθνών οργανισμών. Για παράδειγμα, η UNICEF θα βελτιώσει την ποιότητα του μαθησιακού περιβάλλοντος στο Χαλέπι (Συρία), παρέχοντας ηλιακούς συλλέκτες στα σχολεία, τα οποία συχνά αντιμετωπίζουν διακοπές ρεύματος. Τα παιδιά από τη Συρία θα μπορούν να έχουν πρόσβαση σε ψηφιακούς πόρους στα σχολεία με υπολογιστές και ταμπλέτες χαμηλού κόστους. Στην Αιθιοπία, η οργάνωση «Save the Children» θα βελτιώσει την πρόσβαση σε ποιοτική εκπαίδευση για τα παιδιά στους καταυλισμούς των προσφύγων μέσω της κατάρτισης των εκπαιδευτικών και της ανακαίνισης ή της δημιουργίας νέων ασφαλών χώρων μάθησης.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-1224_en.htm

► **Η επίσημη αναπτυξιακή βοήθεια της ΕΕ ανέρχεται στο υψηλότερο μέχρι σήμερα ποσοστό του ακαθάριστου εθνικού εισοδήματος (13.04.2016)**

■ *χορηγίες βοήθειας – πρόσφυγες – αναπτυξιακή βοήθεια – αναπτυσσόμενες χώρες*

Τα νέα αριθμητικά στοιχεία επιβεβαιώνουν ότι η ΕΕ και τα κράτη μέλη της παρέμειναν και το 2015 οι μεγαλύτεροι χορηγοί βοήθειας παγκοσμίως. Η Ευρωπαϊκή Ένωση και τα κράτη μέλη της διατήρησαν εκ νέου τη θέση τους, παρέχοντας περισσότερο από το ήμισυ του συνόλου της επίσημης αναπτυξιακής βοήθειας (ΕΑΒ) που κοινοποιήθηκε το προηγούμενο έτος από τα μέλη της Επιτροπής Αναπτυξιακής Βοήθειας του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ-ΕΑΒ). Η συλλογική ΕΑΒ της ΕΕ είναι κατά πολύ υψηλότερη από τον μέσο όρο ΕΑΒ/ΑΕΕ στις εκτός ΕΕ χώρες της Επιτροπής Αναπτυξιακής Βοήθειας. Υπό το πρίσμα της συνεχιζόμενης προσφυγικής κρίσης, τα φετινά δεδομένα του ΟΟΣΑ παρουσιάζουν επίσης – για πρώτη φορά – το επίπεδο των δαπανών για τους πρόσφυγες σε κάθε χώρα-χορηγό, οι οποίες αναφέρονται ως ΕΑΒ από τα μέλη της Επιτροπής Αναπτυξιακής Βοήθειας. Με άλλα λόγια, το 2015, η ΕΕ αύξησε τόσο την παροχή στήριξης προς τους πρόσφυγες όσο και την αναπτυξιακή της βοήθεια προς τις αναπτυσσόμενες χώρες. Παρά την πραγματική αύξηση της ΕΑΒ της ΕΕ κατά περίπου 40% από το 2002, η οικονομική κρίση και οι σοβαρές δημοσιονομικές πιέσεις στα περισσότερα κράτη μέλη της ΕΕ είχαν ως αποτέλεσμα τη μη εκπλήρωση του στόχου της ΕΕ το 2015, σχετικά με το προσφυγικό ζήτημα. Ωστόσο, τον Μάιο του 2015, πριν από την τρίτη διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για τη χρηματοδότηση της ανάπτυξης στην Αντί Αμπέμπα, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο επιβεβαίωσε τη δέσμευση για

την επίτευξη αυτού του στόχου εντός του χρονοδιαγράμματος του προγράμματος δράσης για την περίοδο μετά το 2015 (δηλαδή πριν από το 2030). Η αύξηση της ΕΑΒ της ΕΕ, που προορίζεται να χρηματοδοτήσει τις περσινές δαπάνες των χορηγών για τους πρόσφυγες, αντικατοπτρίζει το γεγονός ότι το 2015 πολλές χώρες της ΕΕ, ευρισκόμενες αντιμέτωπες με την πρωτοφανή αύξηση των προσφύγων, παρέιχαν ζωτικής σημασίας βοήθεια έκτακτης ανάγκης και στήριξη σε μεγάλο αριθμό προσφύγων εντός των συνόρων τους.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-1362_en.htm

► **Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο εγκρίνει Κανονισμό για μείωση της γραφειοκρατίας (09.06.2016)**

■ *γραφειοκρατία – μείωση κόστους – δημόσια έγγραφα – γνησιότητα – επισημείωση της Χάγης – εσωτερική αγορά*

Η Επιτροπή είχε προτείνει τη μείωση του κόστους και των διατυπώσεων για τους πολίτες που χρειάζεται να υποβάλουν ένα δημόσιο έγγραφο σε άλλη χώρα της ΕΕ.

Προς το παρόν, οι πολίτες που μετακινούνται ή ζουν σε άλλη χώρα της ΕΕ πρέπει να επικυρώνουν τα δημόσια έγγραφα που προσκομίζουν (όπως ληξιαρχική πράξη γέννησης, γάμου ή θανάτου), για να αποδείξουν τη γνησιότητά τους. Με τον νέο Κανονισμό, η σφραγίδα της επικύρωσης και οι σχετικές γραφειοκρατικές διαδικασίες δεν θα απαιτούνται πλέον κατά την υποβολή στις αρχές μιας χώρας της ΕΕ δημόσιων εγγράφων που έχουν εκδοθεί σε άλλη χώρα της ΕΕ.

Ο Κανονισμός ασχολείται μόνο με τη γνησιότητα των δημόσιων εγγράφων, οπότε τα κράτη μέλη θα εξακολουθήσουν να εφαρμόζουν τους εθνικούς κανόνες, τους σχετικά με την αναγνώριση του περιεχομένου και των αποτελεσμάτων που παράγουν τα έγγραφα που έχουν εκδοθεί σε άλλη χώρα της Ένωσης.

Ο νέος Κανονισμός αναμένεται να θέσει τέρμα σε πολλές γραφειοκρατικές διαδικασίες. Πιο συγκεκριμένα, τα δημόσια έγγραφα (για παράδειγμα, ληξιαρχική πράξη γέννησης, ληξιαρχική πράξη γάμου ή απόσπασμα ποινικού μητρώου) που έχουν εκδοθεί σε μια χώρα της Ένωσης πρέπει να γίνονται δεκτά ως αυθεντικά στα άλλα κράτη μέλη, χωρίς να απαιτείται σφραγίδα για την απόδειξη της γνησιότητας (δηλ. επισημείωση). Επιπλέον, με τον Κανονισμό καταργείται η υποχρέωση να παρέχουν οι πολίτες σε κάθε περίπτωση επικυρωμένο αντίγραφο και επικυρωμένη μετάφραση των δημόσιων εγγράφων τους. Οι πολίτες μπορούν, επίσης, να χρησιμοποιούν ένα πολύγλωσσο τυποποιημένο έντυπο που θα είναι διαθέσιμο σε όλες τις γλώσσες της ΕΕ. Αυτό θα χρησιμεύει ως μεταφραστικό βοήθημα, θα είναι προσαρτημένο στο δημόσιο έγγραφο και, χάρη σ' αυτό, θα αποφεύγεται η μετάφραση του συνόλου του πιστοποιητικού. Τέλος, με τον Κανονισμό παρέχονται ασφαλιστικές δικλίδες κατά της απάτης: αν

η παραλαμβάνουσα αρχή έχει εύλογες αμφιβολίες για τη γνησιότητα ενός εγγράφου που έχει εκδώσει μια δημόσια αρχή, θα είναι σε θέση να ελέγξει τη γνησιότητά του, ρωτώντας την εκδούσα αρχή της άλλης χώρας μέσω της υπάρχουσας πλατφόρμας ΤΠΕ, συγκεκριμένα του συστήματος πληροφόρησης για την εσωτερική αγορά (IMI).

Τα κράτη μέλη διαθέτουν δύομισι χρόνια από την ημερομηνία έναρξης ισχύος του Κανονισμού, για να λάβουν όλα τα αναγκαία μέτρα που θα επιτρέψουν την ομαλή εφαρμογή του Κανονισμού στο τέλος της εν λόγω περιόδου.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-2092_el.htm

► Η Επιτροπή προτείνει νέους κανόνες για την καλύτερη προστασία των παιδιών (30.06.2016)

Προστασία παιδιών – Κανονισμός Βρυξέλλες ΙΙα – γαμικές διαφορές – διασυνοριακές υποθέσεις

Ο Κανονισμός Βρυξέλλες ΙΙα αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο της δικαστικής συνεργασίας της ΕΕ σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας, συμπεριλαμβανομένης και της επιμέλειας, των δικαιωμάτων προσωπικής επικοινωνίας και της απαγωγής παιδιών. Ο Κανονισμός χρησιμεύει για την επίλυση συγκρούσεων δικαιοδοσίας μεταξύ κρατών μελών και διευκολύνει την ελεύθερη κυκλοφορία των δικαστικών αποφάσεων σε ολόκληρη την ΕΕ, μέσω της θέσπισης διατάξεων σχετικά με την αναγνώριση και την εκτέλεση των αποφάσεων σε άλλο κράτος μέλος. Για τις περιπτώσεις διασυνοριακών απαγωγών παιδιών από γονέα, ορίζει μια διαδικασία για την επιστροφή του παιδιού στο κράτος μέλος της συνήθους διαμονής του. Ο Κανονισμός άρχισε να εφαρμόζεται την 1η Μαρτίου 2015 και εφαρμόζεται σε όλα τα κράτη μέλη εκτός από τη Δανία.

Η σημασία του Κανονισμού γίνεται ολοένα και μεγαλύτερη, καθώς οι διασυνοριακές διαφορές σε οικογενειακές υποθέσεις έχουν αυξηθεί στην ΕΕ, εφόσον ο αριθμός των διεθνών οικογενειών αυξάνεται.

Στις 30 Ιουνίου 2016, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε βελτιώσεις στους κανόνες της ΕΕ για την προστασία των παιδιών στο πλαίσιο διασυνοριακών διαφορών γονικής μέριμνας που αφορούν την επιμέλεια, το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας και την απαγωγή παιδιών. Οι νέοι κανόνες θα επιταχύνουν τις νομικές και διοικητικές διαδικασίες και θα διασφαλίσουν ότι λαμβάνεται πάντοτε υπόψη το συμφέρον του παιδιού.

Είναι γεγονός, πως όταν οικογένειες βιώνουν διαφορές ή όταν χωρίζουν διεθνή ζευγάρια, η διασυνοριακή δικαστική συνεργασία έχει ζωτική σημασία για την κατοχύρωση ασφαλούς νομικού πλαισίου για τα παιδιά, έτσι ώστε να διατηρούν σχέσεις και με τους δύο γονείς (και κηδεμόνες), οι οποίοι μπορεί να ζουν σε διαφορετικές ευρωπαϊκές χώρες.

Οι αναθεωρημένοι κανόνες βασίζονται στην αξιολόγηση των υφιστάμενων κανόνων και έχουν σκοπό να αποκατα-

στήσουν τις ελλείψεις που έχουν διαπιστωθεί. Συγκεκριμένα, βασικός στόχος είναι να εξασφαλιστούν συνολικά ταχύτερες διαδικασίες, δεδομένου ότι ο χρόνος παίζει ζωτικό ρόλο για την προστασία του συμφέροντος των παιδιών, στο πλαίσιο διασυνοριακών διαφορών σχετικά με τη γονική μέριμνα. Ειδικότερα, προτείνονται στοχευμένες τροποποιήσεις, όπως πιο αποτελεσματικές διαδικασίες για την αντιμετώπιση των διασυνοριακών υποθέσεων απαγωγών παιδιών από γονέα, η εξασφάλιση της ακρόασης των παιδιών, η ταχεία εκτέλεση των αποφάσεων σε άλλα κράτη μέλη, καθώς επίσης και η βελτίωση της συνεργασίας μεταξύ των αρχών των κρατών μελών.

Οι νέοι αυτοί κανόνες θα ωφελήσουν τόσο τις οικογένειες όσο και τα παιδιά. Θα μειωθεί ο χρόνος ολοκλήρωσης των διαδικασιών και θα αποφεύγεται το μεγάλο οικονομικό κόστος που συνεπάγονται συχνά οι εν λόγω διαδικασίες. Η κατάργηση, επίσης, της διαδικασίας κήρυξης της εκτελεστότητας θα συμβάλει στην εξοικονόμηση μεταξύ 1.100 και 4.000 ευρώ περίπου ανά υπόθεση σε ορισμένα κράτη μέλη. Επιπλέον, η ταχύτερη εκτέλεση θα επιτρέψει στις οικογένειες να εξοικονομήσουν τις δαπάνες αμοιβής εξειδικευμένου δικηγόρου, οι οποίες εκτιμώνται, ανάλογα με το κράτος μέλος, από 1.000 έως και 4.000 ευρώ για κάθε 10 ώρες εργασίας.

Η πρόταση που εγκρίθηκε στις 30 Ιουνίου 2016 από την Επιτροπή θα αποσταλεί στο Συμβούλιο της ΕΕ. Η απόφαση του Συμβουλίου λαμβάνεται ομόφωνα, σύμφωνα με την ειδική νομοθετική διαδικασία για τη δικαστική συνεργασία σε θέματα οικογενειακού δικαίου (άρθρο 81 παρ. 3 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης). Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο θα γνωμοδοτήσει σχετικά με την πρόταση.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-2351_el.htm

III. ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

► Η Επιτροπή εκδίδει δεύτερη σύσταση για την αποκατάσταση των μεταφορών προς την Ελλάδα (15.06.2016)

Άσυλο – Κανονισμός του Δουβλίνου – χρηματοδότηση – προσφυγική κρίση – κέντρα υποδοχής – ελληνικές αρχές

Για να λειτουργήσει το κοινό ευρωπαϊκό σύστημα ασύλου, πρέπει να υπάρχει πραγματική δυνατότητα επιστροφής των αιτούντων άσυλο στο κράτος πρώτης εισόδου στην ΕΕ, όπως προβλέπουν οι από κοινού συμφωνηθέντες ενωσιακοί κανόνες. Από το 2011, τα κράτη μέλη δεν έχουν κατορθώσει να εκτελέσουν τις μεταφορές, βάσει του καθεστώτος του Δουβλίνου, προς την Ελλάδα, ύστερα από δύο αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΑΔ) και του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ), το οποίο εντόπισε συστημικές ελλείψεις στο ελληνικό σύστημα χορήγησης ασύλου.

Στις 10 Φεβρουαρίου, η Επιτροπή εξέδωσε σύσταση προς την Ελλάδα, σχετικά με τα επείγοντα μέτρα που πρέπει να ληφθούν εν όψει της ενδεχόμενης επανέναρξης ορισμένων μεταφορών βάσει του Κανονισμού του Δουβλίνου. Κατά το διάστημα που μεσολάβησε από την απόφαση του Δικαστηρίου το 2011, η Ελλάδα έχει λάβει μέτρα για να καλύψει τα κενά στο σύστημα ασύλου της, ενώ παρακολουθείται στενά από την Επιτροπή, την Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Υποστήριξης για το Άσυλο και τα άλλα κράτη μέλη.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρέχει σημαντική χρηματοδότηση στην Ελλάδα, προκειμένου να στηρίξει τη χώρα στις προσπάθειές της να συμμορφώσει το σύστημα διαχείρισης της με τα πρότυπα της ΕΕ.

Ειδικότερα, από τις αρχές του 2015, έχει παρασχεθεί στην Ελλάδα επείγουσα βοήθεια συνολικού ύψους 262 εκατ. ευρώ μέσω των ταμείων εσωτερικών υποθέσεων (Ταμείο Ασύλου, Μετανάστευσης και Ένταξης – ΤΑΜΕ και του Ταμείου Εσωτερικής Ασφάλειας – ΤΕΑ). Η βοήθεια αυτή έχει χορηγηθεί είτε απευθείας στις ελληνικές αρχές είτε μέσω των υπηρεσιών της Ένωσης και διεθνών οργανισμών που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα, ιδίως όσον αφορά τα μέτρα που αποσκοπούν στην αύξηση της ικανότητας των ελληνικών αρχών ως προς την καταγραφή των μεταναστών και την επεξεργασία των αιτήσεων ασύλου, τη δημιουργία καλύτερων συνθηκών διαβίωσης των ευάλωτων μεταναστών, την ενίσχυση της διαδικασίας καταχώρισης και χορήγησης ασύλου. Η βοήθεια αυτή έχει λάβει τη μορφή διάθεσης πρόσθετων ανθρώπινων πόρων, διασφάλισης καλύτερης υποδομής πληροφορικής, αύξηση της διαθεσιμότητας διερμηνέων και εξασφάλιση καλύτερης πρόσβασης στην πληροφόρηση.

Στις 15 Ιουνίου 2016, η Επιτροπή εξέδωσε τη δεύτερη σύσταση σχετικά με τα επείγοντα μέτρα που πρέπει να λάβει η Ελλάδα για να εφαρμόσει πλήρως τα πρότυπα της ΕΕ για το άσυλο, με σκοπό την καλύτερη διαχείριση της προσφυγικής κρίσης και την ενδεχόμενη επανέναρξη ορισμένων μεταφορών ατόμων που αιτούνται ασύλου από άλλα κράτη μέλη, σύμφωνα με τον Κανονισμό του Δουβλίνου. Η σύσταση επισημαίνει ότι η Ελλάδα, παρά τη δυσχερή κατάσταση που αντιμετωπίζει, καταβάλλει, από τον Φεβρουάριο, από όταν δηλαδή εκδόθηκε η πρώτη σύσταση, συνεχείς προσπάθειες για τη βελτίωση του εθνικού συστήματος ασύλου, στην κατεύθυνση της αύξησης της συνολικής ικανότητας υποδοχής, της αποτελεσματικότητας της υπηρεσίας ασύλου, της δημιουργίας ενός πλαισίου για την παροχή δωρεάν νομικής αρωγής και νέων αρχών υποβολής προσφυγών. Ωστόσο, υπάρχει αρκετό περιθώριο προόδου που πρέπει να επιτευχθεί πριν να είναι δυνατή η επανέναρξη των μεταφορών προς την Ελλάδα, βάσει του καθεστώτος του Δουβλίνου, μέχρι το τέλος του έτους, όπως είναι ο στόχος.

Εναπόκειται στις αρχές των κρατών μελών, υπό τον έλεγχο των δικαστηρίων τους και των Ευρωπαϊκών δικαστηρίων, να αποφασίσουν εάν θεωρούν πως οι συνθήκες είναι τέτοιες ώστε να επιτραπεί η περιορισμένη επανέναρξη των μεταφορών προς την Ελλάδα, βάσει του καθεστώτος του Δουβλίνου. Η σύσταση της Επιτροπής αποτελεί χάρτη πορείας που καθορίζει τα μέτρα τα οποία πρέπει να λάβει η Ελλάδα, ώστε να εξασφαλιστεί η καλή λειτουργία του συστήματος ασύλου και η χώρα να αποτελέσει αναπόσπαστο μέρος του συστήματος του Δουβλίνου.

Αξιοποιώντας την οικονομική ενίσχυση της Επιτροπής, η Ελλάδα έχει αυξήσει σημαντικά τη συνολική ικανότητα υποδοχής της τόσο για παράτυπους μετανάστες όσο και για αιτούντες διεθνή προστασία και έχει καταγράψει πρόοδο στη σύσταση περιφερειακών υπηρεσιών ασύλου, καθώς και στην πρόσληψη πρόσθετου προσωπικού για την υπηρεσία ασύλου, με σκοπό την αύξηση της ικανότητας επεξεργασίας των αιτήσεων. Η ελληνική υπηρεσία ασύλου διαθέτει πλέον διπλάσιους ανθρώπινους πόρους σε σχέση με εκείνους που διέθετε το 2015 και έχει σημειώσει σημαντική πρόοδο σχετικά με τη διευθέτηση των επί μακρόν εκκρεμών υποθέσεων ασύλου.

Η σύσταση που εκδόθηκε στις 15 Ιουνίου 2016 καθορίζει τα συγκεκριμένα μέτρα που θα πρέπει να λάβει η Ελλάδα για να επανενταχθεί στο σύστημα του Δουβλίνου, εστιάζοντας κατά προτεραιότητα στην εδραίωση κατάλληλων, μόνιμων και προσωρινών ανοικτών κέντρων υποδοχής και στη διασφάλιση επαρκών συνθηκών υποδοχής στις εν λόγω εγκαταστάσεις. Οι επαρκείς αυτές συνθήκες περιλαμβάνουν την πρόσβαση στην εκπαίδευση για τους ανήλικους, την αποτελεσματική πρόσβαση στη διαδικασία ασύλου, μεταξύ άλλων, διασφαλίζοντας ότι η ελληνική υπηρεσία ασύλου είναι επαρκώς στελεχωμένη και οργανωμένη, την ίδρυση, χωρίς καθυστέρηση, νέας αρχής υποβολής προσφυγών, η οποία θα είναι επαρκώς στελεχωμένη για την αντιμετώπιση όλων των εκκρεμών και μελλοντικών προσφυγών, την εξασφάλιση της πρόσβασης σε δωρεάν νομική αρωγή στην πράξη, καθώς και τη δημιουργία υποδομών για ευάλωτους αιτούντες, συμπεριλαμβανομένων των ασυνόδευτων ανηλίκων και τέλος, τη δημιουργία αρμόζουσας διαδικασίας επιτροπείας.

Η Επιτροπή ζήτησε από την Ελλάδα να υποβάλει έκθεση έως το τέλος Ιουνίου, και στη συνέχεια σε μηνιαία βάση, για να επιδεικνύει τους τομείς στους οποίους έχει επιτευχθεί πρόοδος και τι μέτρα λαμβάνουν οι ελληνικές αρχές για την αντιμετώπιση των ανεπαρκειών που υφίστανται στο σύστημα ασύλου. Η Επιτροπή θα υποβάλει τον Σεπτέμβριο έκθεση σχετικά με την πρόοδο που έχει επιτευχθεί από τις ελληνικές αρχές και θα προχωρήσει στην κατάλληλη επικαιροποίηση των συγκεκριμένων συστάσεών της. Απώτερος στόχος είναι η επανένταξη της Ελλάδας στο καθεστώς του Δουβλίνου και η επανέναρξη των μεταφορών μέχρι τα τέλη Δεκεμβρίου το αργότερο,

σύμφωνα με το χάρτη πορείας για την αποκατάσταση του χώρου Σένγκεν.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-2182_el.htm

► **Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εκδίδει την τελευταία έκθεση προόδου σχετικά με τα προγράμματα επείγουσας μετεγκατάστασης και επανεγκατάστασης (15.06.2016)**

Επανεγκατάσταση – μετεγκατάσταση – έκθεση προόδου – αιτήματα μετεγκατάστασης – επιτάχυνση

Το προσωρινό πρόγραμμα επείγουσας μετεγκατάστασης θεσπίστηκε με δύο αποφάσεις του Συμβουλίου, τον Σεπτέμβριο του 2015, στις οποίες τα κράτη μέλη δεσμεύτηκαν για τη μετεγκατάσταση 160.000 ατόμων από την Ιταλία και την Ελλάδα (και κατά περίπτωση από άλλα κράτη μέλη), έως τον Σεπτέμβριο του 2017.

Στις 8 Ιουνίου 2015, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε πρόταση για ένα ευρωπαϊκό πρόγραμμα επανεγκατάστασης. Ακολούθησε η συμφωνία της 20ής Ιουλίου 2015 μεταξύ των κρατών μελών, για την επανεγκατάσταση 22.504 ατόμων, τα οποία είχαν σαφώς ανάγκη διεθνούς προστασίας, με βάση τα στοιχεία που κατέθεσε η Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες (UNHCR).

Μετά τη σύνοδο κορυφής των ηγετών της ΕΕ με την Τουρκία, στις 29 Νοεμβρίου 2015, εγκρίθηκε το σχέδιο δράσης ΕΕ-Τουρκίας. Το εθελοντικό πρόγραμμα εισδοχής που προτάθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στις 15 Δεκεμβρίου 2015 είναι ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία του προγράμματος, με στόχο τη στήριξη της Τουρκίας για τη διαχείριση των προσφύγων, καθώς και την παροχή νόμιμης και ασφαλούς διόδου για τα άτομα που έχουν πραγματική ανάγκη προστασίας.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της 7ης Μαρτίου ζήτησε να επιταχυνθεί η εφαρμογή της μετεγκατάστασης, προκειμένου να βελτιωθεί η ανθρωπιστική κατάσταση στην Ελλάδα. Η έκθεση της 15ης Ιουνίου 2016 απαντά στα συμπεράσματα του Συμβουλίου και στη δέσμευση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στο πλαίσιο του χάρτη πορείας «Αποκατάσταση του χώρου Σένγκεν».

Στο παραπάνω πλαίσιο, η Επιτροπή εξέδωσε, στις 15 Ιουνίου 2016, την τελευταία έκθεση προόδου σχετικά με τα προγράμματα επείγουσας μετεγκατάστασης και επανεγκατάστασης, η οποία αξιολογεί τις ενέργειες που έγιναν κατά τον τελευταίο μήνα. Σε σχέση με την προηγούμενη έκθεση, τα κράτη μέλη έχουν αυξήσει σημαντικά τις προσπάθειες επανεγκατάστασης, στο πλαίσιο της υλοποίησης της δήλωσης ΕΕ-Τουρκίας. Ο αριθμός των μετεγκαταστάσεων έχει αυξηθεί σε 2.280, με το ποσοστό τους να έχει σχεδόν διπλασιαστεί από την τρίτη έκθεση της Επιτροπής στις 18 Μαΐου. Παρά τα θετικά αυτά σημάδια, η πρόοδος εξακολουθεί να είναι εξαιρετικά αργή. Πρέπει

να ενταθούν οι προσπάθειες, ώστε να αποφευχθεί η επιστροφή των μεταναστών σε παράτυπες διαδρομές.

Ο αριθμός των επανεγκαταστάσεων από την Τουρκία, στο πλαίσιο της δήλωσης ΕΕ-Τουρκίας, σημειώνει σταθερή αύξηση και αναμένεται να ενισχυθεί περαιτέρω κατά τους προσεχείς μήνες, καθώς τα κράτη μέλη ολοκληρώνουν τις αξιολογήσεις των υποθέσεων που τους κοινοποίησε η Τουρκία, μέσω της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (UNHCR). Από τις 4 Απριλίου 2016, 511 Σύροι έχουν επανεγκατασταθεί από την Τουρκία στην ΕΕ, συμπεριλαμβανομένων των 330 που επανεγκαταστάθηκαν μετά την τελευταία έκθεση, ενώ ο αριθμός των κρατών μελών που συμμετέχουν ενεργά στο πρόγραμμα αυξήθηκε. Μετά την τελευταία έκθεση προόδου, εκτός από τη Φινλανδία, τη Γερμανία, τη Λιθουανία, τις Κάτω Χώρες και τη Σουηδία, έχει πραγματοποιηθεί επανεγκατάσταση προσφύγων και στην Ιταλία, στο Λουξεμβούργο και στην Πορτογαλία.

Με βάση τα στοιχεία που ελήφθησαν από τα συμμετέχοντα κράτη, 7.272 άτομα είχαν επανεγκατασταθεί μέχρι τις 10 Ιουνίου 2016, στο πλαίσιο του προγράμματος επανεγκατάστασης της 20ής Ιουλίου 2015, κυρίως από την Τουρκία, τον Λίβανο και την Ιορδανία. Τα άτομα αυτά έγιναν δεκτά από 19 κράτη επανεγκατάστασης (Αυστρία, Βέλγιο, Τσεχική Δημοκρατία, Δανία, Φινλανδία, Γαλλία, Γερμανία, Ισλανδία, Ιρλανδία, Ιταλία, Λιχτενστάιν, Λιθουανία, Λουξεμβούργο, Κάτω Χώρες, Νορβηγία, Πορτογαλία, Σουηδία, Ελβετία και Ηνωμένο Βασίλειο).

Κατά τη διάρκεια της περιόδου αναφοράς, από τις 13 Μαΐου έως τις 14 Ιουνίου, ο αριθμός των μετεγκαταστάσεων αυξήθηκε. Μετεγκαταστάθηκαν 780 επιπλέον άτομα, που ισοδυναμούν με σχεδόν διπλάσιο ποσοστό σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο. Έτσι, ο συνολικός αριθμός των ατόμων που μετεγκαταστάθηκαν έφθασε, στις 14 Ιουνίου, τα 2.280 (1.503 από την Ελλάδα και 777 από την Ιταλία). Μολονότι διαπιστώνεται πρόοδος, η κατάσταση εξακολουθεί να απέχει κατά πολύ από τον προταθέντα στόχο της Επιτροπής για τη μετεγκατάσταση 6.000 ατόμων τον μήνα. Τα κράτη μέλη χρειάζεται να κάνουν πολλά ακόμη για να ανταποκριθούν στις δεσμεύσεις που ανέλαβαν στο πλαίσιο των αποφάσεων του Συμβουλίου σχετικά με τη μετεγκατάσταση. Ο μηνιαίος μέσος όρος των μετεγκαταστάσεων από την Ελλάδα κυμαίνεται σήμερα από 260 έως 300 άτομα. Επιπλέον, η παρατηρούμενη αύξηση οφείλεται σε μεγάλο βαθμό, στις μεγαλύτερες προσπάθειες των κρατών μελών, τα οποία δραστηριοποιούνταν ήδη περισσότερο στο πρόγραμμα μετεγκατάστασης.

Ο αριθμός των μεταφορών για λόγους μετεγκατάστασης και των σχετικών δεσμεύσεων στην Ιταλία παραμένει ιδιαίτερα χαμηλός, λόγω της αύξησης του αριθμού των πιθανών αιτούντων μετεγκατάσταση που φθάνουν στη χώρα.

Στην Ελλάδα, περίπου 49.000 αιτούντες άσυλο και μεταναστες βρίσκονται σε επίσημους χώρους προσωρινής

υποδοχής στην ηπειρωτική χώρα, όπου αναμένουν την καταγραφή και επεξεργασία των αιτήσεών τους. Με την οικονομική στήριξη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και την επιτόπου βοήθεια της Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Υποστήριξης για το Άσυλο (EASO) και της Ύπατης Αρμοστείας των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες (UNHCR), η Ελληνική Υπηρεσία Ασύλου ξεκίνησε, στις 8 Ιουνίου, μια εκτεταμένη διαδικασία προκαταγραφής, με σκοπό την προκαταγραφή 1.400 ατόμων, η οποία θα επιταχύνει την ταυτοποίηση και την πλήρη καταγραφή των αιτούντων μετεγκατάσταση. Ένας σημαντικός αριθμός επιπλέον αιτούντων άσυλο θα είναι έτοιμος για μετεγκατάσταση κατά τους επόμενους μήνες – υπάρχει η πεποίθηση ότι το 60 έως το 65% των ατόμων που έχουν προκαταγραφεί ανήκουν σε μια από τις εθνικότητες που είναι επιλέξιμες για μετεγκατάσταση.

Στην ανωτέρω έκθεση, η Επιτροπή αναγνωρίζει τις προσπάθειες που έχουν καταβάλει ορισμένες χώρες και παροτρύνει όλα τα κράτη μέλη να κάνουν τον απαιτούμενο προγραμματισμό, ώστε να αυξήσουν τις δεσμεύσεις τους και τις μεταφορές για λόγους μετεγκατάστασης κατά τους επόμενους έξι μήνες. Το κλειδί στην επιτυχή υλοποίηση του προγράμματος είναι η μείωση του χρόνου ικανοποίησης των αιτημάτων μετεγκατάστασης.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-2178_el.htm

IV. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ

► Η Επιτροπή παρουσιάζει κατευθυντήριες γραμμές με στόχο να στηρίξει τους καταναλωτές (02.06.2016)

Πάροχοι υπηρεσιών – καταναλωτές – εταιρικές άδειες – συνεργατική οικονομία – εμπορικές πρακτικές

Δεδομένου ότι η συνεργατική οικονομία παγιώνεται στην ΕΕ, οι εθνικές και οι τοπικές αρχές ανταποκρίνονται με ένα συνονθύλευμα διαφορετικών κανονιστικών δράσεων. Στο πλαίσιο αυτό, η Επιτροπή εξέδωσε, στις 2 Ιουνίου 2016, κατευθυντήριες γραμμές προς τα κράτη μέλη, ώστε να συμβάλει στην εξασφάλιση της ισόρροπης ανάπτυξης της συνεργατικής οικονομίας μεταξύ των καταναλωτών, των επιχειρήσεων και των δημόσιων αρχών.

Οι πάροχοι υπηρεσιών θα πρέπει να υποχρεούνται να λάβουν εταιρικές άδειες ή εγκρίσεις, στις περιπτώσεις που αυτές είναι απολύτως αναγκαίες για την επίτευξη σχετικών στόχων δημοσίου συμφέροντος. Η απόλυτη απαγόρευση μιας δραστηριότητας θα πρέπει να αποτελεί μόνο την έσχατη λύση. Οι πλατφόρμες δεν θα πρέπει να υπόκεινται σε εγκρίσεις ή άδειες, όταν έχουν απλώς διμεσολαβητικό ρόλο μεταξύ των καταναλωτών και των παρόχων της πραγματικής υπηρεσίας (π.χ. υπηρεσίες μεταφορών ή διαμονής). Τα κράτη μέλη θα πρέπει, επίσης, να προχωρούν σε διαφοροποίηση μεταξύ των απλών

πολιτών που παρέχουν υπηρεσίες σε περιστασιακή βάση και των παρόχων που ενεργούν υπό μια επαγγελματική ιδιότητα, για παράδειγμα με τη θέσπιση κατωτάτων ορίων βάσει της δραστηριότητας.

Επιπλέον, οι συνεργατικές πλατφόρμες μπορούν να απαλλάσσονται από την ευθύνη για τις πληροφορίες που αποθηκεύουν εξ ονόματος των παρόχων υπηρεσιών. Ωστόσο, οι συνεργατικές πλατφόρμες δεν θα πρέπει να απαλλάσσονται από την ευθύνη για υπηρεσίες που παρέχουν οι ίδιες, όπως π.χ. υπηρεσίες πληρωμών. Η Επιτροπή ενθαρρύνει τις συνεργατικές πλατφόρμες να συνεχίσουν να αναλαμβάνουν εθελοντική δράση για την καταπολέμηση του παράνομου περιεχομένου στο διαδίκτυο και την ενίσχυση της εμπιστοσύνης.

Ακόμη, τα κράτη μέλη θα πρέπει να διασφαλίζουν ότι οι καταναλωτές απολαμβάνουν υψηλό επίπεδο προστασίας από τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές, χωρίς, ταυτόχρονα, να επιβάλλουν δυσανάλογες υποχρεώσεις σε ιδιώτες, οι οποίοι παρέχουν απλώς υπηρεσίες σε περιστασιακή βάση.

Το εργατικό δίκαιο εμπίπτει, κατά κύριο λόγο, στην αρμοδιότητα των κρατών μελών και συμπληρώνεται από τις ελάχιστες κοινωνικές προδιαγραφές και τη νομολογία της ΕΕ. Τα κράτη μέλη μπορούν να λαμβάνουν υπόψη κριτήρια, όπως η σχέση εξάρτησης με την πλατφόρμα, η φύση της εργασίας και η αμοιβή, όταν αποφασίζουν εάν ένα πρόσωπο μπορεί να θεωρηθεί ως υπάλληλος μιας πλατφόρμας.

Οι πάροχοι υπηρεσιών και οι πλατφόρμες της συνεργατικής οικονομίας οφείλουν να καταβάλλουν φόρους, όπως ακριβώς και οι λοιποί συμμετέχοντες στην οικονομία. Οι σχετικοί φόροι περιλαμβάνουν τον φόρο προσωπικού εισοδήματος, τον φόρο εισοδήματος εταιρειών, καθώς και τον φόρο προστιθέμενης αξίας. Τα κράτη μέλη ενθαρρύνονται να συνεχίσουν την απλούστευση και τη διασαφήνιση της εφαρμογής των φορολογικών κανόνων για τη συνεργατική οικονομία. Οι πλατφόρμες συνεργατικής οικονομίας θα πρέπει να συνεργάζονται πλήρως με τις εθνικές αρχές για την καταγραφή της οικονομικής δραστηριότητας και τη διευκόλυνση της είσπραξης των φόρων.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-2001_el.htm

V. ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

► Η Επιτροπή παρουσιάζει από κοινού με το Facebook, το Twitter, το YouTube και τη Microsoft έναν κώδικα συμπεριφοράς (31.05.2016)

Μέσα κοινωνικής δικτύωσης – ριζοσπαστικοποίηση – διακρίσεις – ελευθερία – ανοχή – ξενοφοβία

Η Επιτροπή συνεργάζεται με τις επιχειρήσεις μέσω κοινωνικής δικτύωσης, για να διασφαλίσει ότι η ρητορική μίσους αντιμετωπίζεται στο διαδίκτυο με παρόμοιο τρόπο, όπως και σε άλλα μέσα ενημέρωσης.

Οι πρόσφατες τρομοκρατικές επιθέσεις και η χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης από τρομοκρατικές ομάδες για τη ριζοσπαστικοποίηση νέων έχουν καταστήσει πιο επείγουσα την αντιμετώπιση του εν λόγω ζητήματος.

Η Επιτροπή ξεκίνησε, ήδη τον Δεκέμβριο του 2015, το Φόρουμ της ΕΕ για το Διαδίκτυο, για την προστασία του κοινού από τη διάδοση τρομοκρατικού υλικού και την τρομοκρατική εκμετάλλευση διαύλων επικοινωνίας για τη διευκόλυνση και διοργάνωση των δραστηριοτήτων τους. Η κοινή δήλωση του έκτακτου Συμβουλίου Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις των Βρυξελλών υπογράμμισε την ανάγκη εντατικοποίησης των προσπαθειών στον τομέα αυτόν και επίτευξης συμφωνίας, σχετικά με έναν κώδικα συμπεριφοράς για τη ρητορική μίσους στο διαδίκτυο.

Η απόφαση-πλαίσιο για την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας ποινικοποιεί τη δημόσια υποκίνηση πράξεων βίας ή μίσους που στρέφονται κατά ομάδες προσώπων ή μέλους τέτοιας ομάδας που προσδιορίζεται βάσει της φυλής, του χρώματος, της θρησκείας, των γενεαλογικών καταβολών ή της εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής. Η εν λόγω απόφαση αποτελεί τη νομική βάση για τον καθορισμό του παράνομου διαδικτυακού περιεχομένου.

Η ελευθερία της έκφρασης αποτελεί θεμελιώδη ευρωπαϊκή αξία, η οποία πρέπει να διαφυλαχθεί. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου όρισε τη σημαντική διάκριση μεταξύ περιεχομένου «που προσβάλλει, σοκάρει ή διαταράσσει το κράτος ή ένα τμήμα του πληθυσμού» και περιεχομένου που περιέχει πραγματική και σοβαρή υποκίνηση πράξεων βίας και μίσους. Το Δικαστήριο έχει καταστήσει σαφές ότι τα κράτη μέλη μπορούν να επιβάλλουν κυρώσεις ή να εμποδίζουν την υποκίνηση.

Οι επιχειρήσεις τεχνολογίας πληροφοριών στηρίζουν την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην προσπάθειά τους να αντεπεξέλθουν στην πρόκληση του να διασφαλίσουν ότι οι διαδικτυακές πλατφόρμες δεν θα παρέχουν τη δυνατότητα στην παράνομη ρητορική μίσους να εξαπλώνεται σαν ιός στο διαδίκτυο. Οι εν λόγω επιχειρήσεις, μαζί με άλλες πλατφόρμες και επιχειρήσεις κοινωνικής δικτύωσης, μοιράζονται μια συλλογική ευθύνη και υπερωφάνεια για την πρόωθηση και διευκόλυνση της ελευθερίας έκφρασης σε ολόκληρο τον κόσμο του διαδικτύου. Ωστόσο, η Επιτροπή και οι επιχειρήσεις τεχνολογίας πληροφοριών αναγνωρίζουν ότι η διάδοση παράνομης ρητορικής μίσους στο διαδίκτυο έχει αρνητικές συνέπειες, όχι μόνο για τις ομάδες ή τα πρόσωπα κατά των οποίων στρέφεται, αλλά και για όσους υπερασπίζονται ανοικτά την ελευθερία, την ανοχή και την αποφυγή των διακρίσεων στις ανοικτές κοινωνίες, ενώ δημιουργεί κλίμα που δυσχεραίνει τον δημοκρατικό διάλογο στις διαδικτυακές πλατφόρμες.

Για να αποτραπεί η διάδοση παράνομης ρητορικής μίσους, είναι ουσιώδες να διασφαλιστεί ότι τα συναφή εθνι-

κά νομοθετήματα μεταφοράς της απόφασης-πλαισίου του Συμβουλίου για την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας εφαρμόζονται πλήρως από τα κράτη μέλη τόσο στο διαδικτυακό περιβάλλον όσο και έξω απ' αυτό. Ενώ η αποτελεσματική εφαρμογή των διατάξεων που ποινικοποιούν τη ρητορική μίσους εξαρτάται από την ύπαρξη ενός στιβαρού συστήματος επιβολής ποινικών κυρώσεων στα πρόσωπα που υποπίπτουν σε πράξεις ρητορικής μίσους, η ποινικοδικαϊκή αυτή αντιμετώπιση πρέπει να συμπληρώνεται με δράσεις που θα επιδιώκουν να διασφαλίσουν ότι η παράνομη ρητορική μίσους στο διαδίκτυο θα εξετάζεται εσπευσμένα από διαδικτυακούς διαμεσολαβητές και πλατφόρμες μέσων κοινωνικής δικτύωσης, σε εύθετο χρονικό πλαίσιο από την παραλαβή έγκυρης σχετικής ειδοποίησης. Στο πλαίσιο αυτό, για να θεωρηθεί ορισμένη ειδοποίηση ως έγκυρη, θα πρέπει να είναι επαρκώς ακριβής ή τεκμηριωμένη.

Με την υπογραφή του εν λόγω κώδικα συμπεριφοράς, οι επιχειρήσεις τεχνολογίας πληροφοριών δεσμεύονται να συνεχίσουν τις προσπάθειές τους για την αντιμετώπιση της παράνομης ρητορικής μίσους στο διαδίκτυο. Σ' αυτές περιλαμβάνεται η συνεχιζόμενη ανάπτυξη εσωτερικών διαδικασιών και κατάρτισης του προσωπικού, ώστε να διασφαλίζεται ότι εξετάζουν την πλειονότητα των έγκυρων ειδοποιήσεων για την απόσυρση παράνομης ρητορικής μίσους σε λιγότερο από 24 ώρες και, εφόσον απαιτείται, αποσύρουν το εν λόγω περιεχόμενο ή απενεργοποιούν την πρόσβαση σ' αυτό. Οι επιχειρήσεις τεχνολογίας πληροφοριών θα προσπαθήσουν, επίσης, να ενισχύσουν την υφιστάμενη συνεργασία τους με τις οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών που συμβάλουν στη σήμανση περιεχομένου, το οποίο προωθεί την υποκίνηση σε πράξεις βίας και μίσους. Οι επιχειρήσεις τεχνολογίας πληροφοριών και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή σχεδιάζουν, επίσης, να συνεχίσουν το έργο τους για τον εντοπισμό και την πρόωθηση ανεξάρτητων, εναλλακτικών αφηγημάτων, νέων ιδεών και πρωτοβουλιών, καθώς και για την υποστήριξη εκπαιδευτικών προγραμμάτων που ενθαρρύνουν την κριτική σκέψη.

Επίσης, οι επιχειρήσεις τεχνολογίας πληροφοριών υπογραμμίζουν ότι ο παρών κώδικας συμπεριφοράς αποσκοπεί τόσο στην καθοδήγηση των δικών τους δραστηριοτήτων όσο και στην ανταλλαγή βέλτιστων πρακτικών με άλλες διαδικτυακές επιχειρήσεις, πλατφόρμες και φορείς εκμετάλλευσης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης.

Ο κώδικας συμπεριφοράς περιλαμβάνει τις ακόλουθες δημόσιες δεσμεύσεις: καταρχήν, οι επιχειρήσεις τεχνολογίας πληροφοριών, αναλαμβάνοντας ηγετικό ρόλο στην καταπολέμηση της διάδοσης ρητορικής μίσους στο διαδίκτυο, συμφώνησαν με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή επί ενός κώδικα συμπεριφοράς, ο οποίος προβλέπει πως οι επιχειρήσεις τεχνολογίας πληροφοριών δεσμεύονται να καθιερώσουν σαφείς και αποτελεσματικές διαδικασίες για την εξέταση ειδοποιήσεων που αφορούν παράνομη

ρητορική μίσους στις υπηρεσίες τους, ώστε να μπορούν να αποσύρουν το σχετικό περιεχόμενο ή να απενεργοποιήσουν την πρόσβαση σ' αυτό. Οι επιχειρήσεις τεχνολογίας πληροφοριών δεσμεύονται να θεσπίσουν κανόνες ή κατευθυντήριες οδηγίες χρήσης των υπηρεσιών τους από την κοινότητα των χρηστών τους, με τις οποίες να αποσαφηνίζουν ότι απαγορεύουν την προώθηση πράξεων υποκίνησης βίας ή μίσους.

Επιπλέον, οι επιχειρήσεις τεχνολογίας πληροφοριών δεσμεύονται, μόλις λάβουν έγκυρη ειδοποίηση απόσυρσης, να ελέγχουν την εν λόγω αίτηση με βάση τους κανόνες και τις κατευθυντήριες οδηγίες χρήσης των υπηρεσιών τους από την κοινότητα των χρηστών τους και, εφόσον απαιτείται, με την εθνική νομοθεσία μεταφοράς της απόφασης-πλαισίου 2008/913/ΔΕΥ, χρησιμοποιώντας προς τον σκοπό αυτόν ομάδες ειδικά επιφορτισμένες με την εξέταση των αιτήσεων.

Επιπρόσθετα στα ανωτέρω, οι επιχειρήσεις τεχνολογίας πληροφοριών δεσμεύονται να εκπαιδεύουν και να ευαισθητοποιούν τους χρήστες των υπηρεσιών τους, σχετικά με τα είδη περιεχομένου που απαγορεύονται, βάσει των κανόνων και των κατευθυντήριων οδηγιών χρήσης των υπηρεσιών τους, από την κοινότητα των χρηστών τους. Ως μέσο για την επίτευξη του σκοπού αυτού θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί το σύστημα ειδοποιήσεων.

Ακόμη, οι επιχειρήσεις τεχνολογίας πληροφοριών δεσμεύονται να παρέχουν πληροφορίες σχετικά με τις διαδικασίες για την υποβολή ειδοποιήσεων, με στόχο τη βελτίωση της ταχύτητας και της αποτελεσματικότητας της επικοινωνίας μεταξύ των αρχών των κρατών μελών και των επιχειρήσεων τεχνολογίας πληροφοριών, ιδίως όσον αφορά τις ειδοποιήσεις και την απενεργοποίηση της πρόσβασης σε παράνομη ρητορική μίσους στο διαδίκτυο ή την απόσυρση του εν λόγω περιεχομένου. Οι εν λόγω πληροφορίες πρέπει να διαβιβάζονται μέσω των εθνικών σημείων επαφής που θα ορίσουν, αντιστοίχως, οι επιχειρήσεις τεχνολογίας πληροφοριών και τα κράτη μέλη. Με τον τρόπο αυτόν, θα παρασχεθεί, επιπλέον, η δυνατότητα στα κράτη μέλη, και ιδίως στις υπηρεσίες επιβολής του νόμου, να εξοικειωθούν περαιτέρω με τις μεθόδους εντοπισμού της παράνομης ρητορικής μίσους στο διαδίκτυο και της σχετικής ειδοποίησης των οικείων επιχειρήσεων.

Οι επιχειρήσεις τεχνολογίας πληροφοριών στηρίζονται στην υποστήριξη των κρατών μελών και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για να διασφαλίσουν την πρόσβαση σε αντιπροσωπευτικό δίκτυο εταίρων από οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών και «έμπιστων ανταποκριτών» σε όλα τα κράτη μέλη, οι οποίοι θα συμβάλλουν στην υποβολή ειδοποιήσεων υψηλής ποιότητας. Οι επιχειρήσεις τεχνολογίας πληροφοριών δεσμεύονται να δημοσιεύουν πληροφορίες σχετικά με τους «έμπιστους ανταποκριτές» στους δικτυακούς τόπους τους.

Συμπερασματικά, οι επιχειρήσεις τεχνολογίας πληροφοριών και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή συμφωνούν να επαναξιολογούν σε τακτική βάση τις δημόσιες δεσμεύσεις που περιλαμβάνονται στον παρόντα κώδικα συμπεριφοράς, συμπεριλαμβανομένου του αντικτύπου τους. Προς τον σκοπό αυτόν, θα διοργανώνονται τακτικές συναντήσεις και θα υποβληθεί σχετική προκαταρκτική αξιολόγηση στην ομάδα υψηλού επιπέδου για την καταπολέμηση του ρατσισμού, της ξενοφοβίας και άλλων μορφών μισαλλοδοξίας, έως το τέλος του 2016.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-1937_el.htm

VI. ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

► Η Επιτροπή της Αφρικανικής Ένωσης και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανταποκρίνονται στην αντιμετώπιση των κοινών προκλήσεων της ΕΕ-Αφρικής (05.04.2016)

Αφρική – μετανάστευση – ειρήνη – ασφάλεια – αειφόρος ανάπτυξη – διοικητική συνεργασία

Η Επιτροπή της Αφρικανικής Ένωσης και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή συνεργάζονται για την αντιμετώπιση των προκλήσεων που οι δύο ήπειροι αντιμετωπίζουν από κοινού. Οι δύο Επιτροπές πραγματοποίησαν την ετήσια συνεδρίασή τους, «College-to-College» στην Αντίς Αμπέμπα. Η ετήσια αυτή συνάντηση είναι η μεγαλύτερη πολιτική συνάντηση ΕΕ-Αφρικής αυτού του έτους. Οι συζητήσεις θα επικεντρωθούν σε βασικά θέματα, όπως η μετανάστευση, η ειρήνη, η ασφάλεια και η αειφόρος ανάπτυξη, καθώς και σε άλλους τομείς πολιτικής που αναφέρονται στην κοινή στρατηγική ΕΕ-Αφρικής (JAES). Η ΕΕ (συμπεριλαμβανομένων των κρατών μελών της) είναι ο κύριος οικονομικός υποστηρικτής της Επιτροπής της Αφρικανικής Ένωσης και παρέχει περισσότερο από το 80% του προϋπολογισμού της.

Μόνον η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έδωσε περίπου 1,7 δις ευρώ στην Αφρικανική Ένωση από το 2004 μέχρι το 2015. Η συνεργασία μεταξύ των δύο καλύπτει κυρίως την ειρήνη και την ασφάλεια, τις δραστηριότητες ανάπτυξης ικανοτήτων, καθώς και τα προγράμματα συνεργασίας σε διάφορους θεματικούς τομείς που αφορούν ένα ευρύ φάσμα παραγόντων, όπως τα κράτη μέλη, τα θεσμικά όργανα και τους εταίρους υλοποίησης.

Αναμένεται να συναφθεί μια συμφωνία μεταξύ της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Εξωτερικής Δράσης από τη μία και της Επιτροπής της Αφρικανικής Ένωσης από την άλλη πλευρά, με στόχο την ανανέωση της διοικητικής συνεργασίας μεταξύ τους, εντείνοντας τις ανταλλαγές προσωπικού και τη συνεργασία σε μια σειρά τομέων προτεραιότητας αμοιβαίου ενδιαφέροντος.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-1226_en.htm

► **Η ΕΕ υπογράφει συμφωνία οικονομικής εταιρικής σχέσης με τις χώρες της Μεσημβρινής Αφρικής (10.06.2016)**

Εμπορικές συναλλαγές – οικονομικές εταιρικές σχέσεις – εισαγωγή προϊόντων – πρόσβαση στην αγορά

Οι συμφωνίες εμπορικών συναλλαγών και οικονομικής εταιρικής σχέσης αποτελούν σημαντικό πυλώνα της συμφωνίας ΑΚΕ-ΕΕ του Κοτονού.

Η ομάδα ΣΟΕΣ της ΚΑΜΑ αποτελείται από 6 από τα 15 μέλη της Κοινότητας για την Ανάπτυξη της Μεσημβρινής Αφρικής (Μποτσουάνα, Λεσόθο, Μοζαμβίκη, Ναμίμπια, Σουαζιλάνδη, Νότια Αφρική). Η Αγκόλα έχει καθεστώς παρατηρητή και μπορεί να προσχωρήσει στη συμφωνία στο μέλλον.

Η ΕΕ είναι ο μεγαλύτερος εμπορικός εταίρος της ομάδας ΣΟΕΣ της ΚΑΜΑ. Το 2015 η ΕΕ εισήγαγε προϊόντα αξίας περίπου 32 δισεκατομμυρίων ευρώ από την περιοχή, κυρίως ορυκτά και μέταλλα. Η ΕΕ εξήγαγε προϊόντα της ίδιας σχεδόν αξίας, κυρίως μηχανολογικά προϊόντα, προϊόντα αυτοκινητοβιομηχανίας και χημικά προϊόντα.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση και έξι χώρες της Κοινότητας για την Ανάπτυξη της Μεσημβρινής Αφρικής (ΚΑΜΑ) υπέγραψαν, στις 10 Ιουνίου 2016, συμφωνία οικονομικής εταιρικής σχέσης (ΣΟΕΣ). Η υπογραφή πραγματοποιήθηκε στο Κασάνε της Μποτσουάνα. Η συμφωνία αυτή έχει ως γνώμονα την ανάπτυξη και είναι η πρώτη του είδους της με μια αφρικανική περιφέρεια που έχει σκοπό την περιφερειακή οικονομική ολοκλήρωση.

Η ΣΟΕΣ λαμβάνει υπόψη το διαφορετικό επίπεδο ανάπτυξης κάθε εταίρου. Εγγυάται στην Μποτσουάνα, το Λεσόθο, τη Μοζαμβίκη, τη Ναμίμπια και τη Σουαζιλάνδη αδασολόγητη και χωρίς ποσοτώσεις πρόσβαση στην ευρωπαϊκή αγορά. Η Νότιος Αφρική θα επωφεληθεί, επίσης, από τη βελτιωμένη πρόσβαση στην αγορά, πέραν της υφιστάμενης διμερούς συμφωνίας. Επιπλέον, η συμφωνία που υπεγράφη σήμερα αυξάνει την ευελιξία των παραγωγών της Νότιας Αφρικής, όσον αφορά τη σύνθεση προϊόντων με συστατικά από διάφορες χώρες, χωρίς να διακυβεύεται η ελεύθερη πρόσβασή τους στην αγορά της ΕΕ. Προβλέπει, επίσης, ορισμένα μέτρα προστασίας σχετικά, για παράδειγμα, με εκκολαπτόμενους και ευαίσθητους κλάδους ή με την επισιτιστική ασφάλεια.

Οι αγορές της Μεσημβρινής Αφρικής θα ανοίξουν σταδιακά και εν μέρει για τις εξαγωγές της ΕΕ με ασύμμετρο τρόπο. Στο πλαίσιο της διαδικασίας διαφοροποίησης των οικονομιών τους και διεύρυνσης της παραγωγής, οι εισαγωγές ορισμένων προϊόντων είναι σημαντικές για τις χώρες της Μεσημβρινής Αφρικής – για παράδειγμα, ορισμένα βιομηχανικά εξαρτήματα, σπόροι και μηχανήματα. Οι εισαγωγικοί δασμοί για πολλά από τα λεγόμενα ενδιάμεσα προϊόντα θα μειωθούν σημαντικά, καθιστώντας τα προϊόντα αυτά πιο εύκολα προσιτά στους επιχειρηματίες της Μεσημβρινής Αφρικής.

Ειδικά για την αγορά της Νότιας Αφρικής, χορηγήθηκε ιδιαίτερο πλεονέκτημα σε ευρωπαίους παραγωγούς παραδοσιακών προϊόντων ποιότητας με παγκόσμια φήμη – όπως κρασιά και προϊόντα διατροφής – οι οποίοι θα αποκτήσουν πλέον το αποκλειστικό δικαίωμα χρήσης των παραδοσιακών ονομασιών τους ή των «γεωγραφικών ενδείξεων» στη Νότια Αφρική.

Με την υπογραφή της συμφωνίας, όλοι οι συμμετέχοντες δεσμεύονται να ενεργούν για την επίτευξη αιεφόρου ανάπτυξης, μεταξύ άλλων, με την τήρηση κοινωνικών και περιβαλλοντικών προτύπων. Η ΣΟΕΣ προβλέπει επίσης μια διαδικασία διαβούλευσης σχετικά με περιβαλλοντικά ή εργασιακά θέματα και καθορίζει έναν εκτενή κατάλογο τομέων, στους οποίους οι εταίροι θα συνεργάζονται για την προώθηση της αιεφόρου ανάπτυξης. Η κοινωνία των πολιτών θα διαδραματίζει ιδιαίτερο ρόλο στη διαμόρφωση του αντίκτυπου της συμφωνίας. Επιπλέον, σε αναλυτικό κεφάλαιο για την αναπτυξιακή συνεργασία, προσδιορίζονται οι σχετικοί με το εμπόριο τομείς που θα μπορούσαν να επωφεληθούν από χρηματοδοτική στήριξη της ΕΕ.

Η ΣΟΕΣ δημιουργεί κοινά όργανα για την υποστήριξη του διαλόγου, της ομαλής διεκπεραίωσης όλων των εμπορικών ζητημάτων και της παρακολούθησης του αντίκτυπου της εμπορικής συμφωνίας. Η ΕΕ θα συνεργαστεί με τους εταίρους της στην ΚΑΜΑ για την ομαλή εφαρμογή της συμφωνίας, από κοινού με περιφερειακούς και εθνικούς φορείς αναπτυξιακής συνεργασίας.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-2154_el.htm

VII. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

► **Σαράντα χρόνια επενδύσεων βελτίωσαν τα ύδατα κολύμβησης στην Ευρώπη (25.05.2016)**

Ύδατα κολύμβησης – αποχέτευση – προδιαγραφές ποιότητας – λιμενικές περιοχές – παράκτιες περιοχές – αστικές περιοχές – υγεία

Οι προσπάθειες της Ευρωπαϊκής Ένωσης να εξασφαλίσει καθαρά και υγιεινά ύδατα κολύμβησης άρχισαν πριν από σαράντα χρόνια με την έκδοση της πρώτης Οδηγίας για τα ύδατα κολύμβησης. Η ετήσια έκθεση για τα ύδατα κολύμβησης αποδεικνύει την αξία της νομοθεσίας και των πολυετών επενδύσεων σε υποδομές αποχέτευσης και άλλα μέτρα περιορισμού της ρύπανσης. Η έκθεση δείχνει ότι η ποιότητα των υδάτων κολύμβησης βελτιωνόταν συνεχώς με την πάροδο του χρόνου, με αποτέλεσμα το 96% των περιοχών κολύμβησης που τελούν υπό παρακολούθηση στην ΕΕ να πληροί τις ελάχιστες προδιαγραφές ποιότητας των υδάτων το 2015. Η έκθεση περιλαμβάνει αναλύσεις δειγμάτων νερού που ελήφθησαν σε περισσότερες από 21.000 παράκτιες και εσωτερικές περιοχές

κολύμβησης σε ολόκληρη την ΕΕ, την Ελβετία και την Αλβανία και δείχνουν αν τα ύδατα έχουν μολυνθεί από περιττωματική μόλυνση, από λύματα και κτηνοτροφικά απόβλητα ή όχι. Ενώ το 96% των περιοχών κολύμβησης πληρούσε τις ελάχιστες απαιτήσεις, πάνω από το 84% ικανοποιούσε τις αυστηρότερες προδιαγραφές του επιπέδου «εξαιρετικής ποιότητας». Διάφορες μεγάλες τουριστικές περιοχές και πόλεις, όπως το Blackpool, η Κοπεγχάγη και το Μόναχο αρχίζουν επίσης να επωφελούνται από επενδύσεις σε βελτιωμένα συστήματα αποχέτευσης, γεγονός που οδηγεί σε καθαρότερες περιοχές κολύμβησης σε λιμενικές περιοχές, καθώς και σε αστικές περιοχές κοντά σε ποταμούς και ακτές.

Την κολυμβητική περίοδο 2015, ήταν η πρώτη φορά που όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ παρακολούθησαν τις κολυμβητικές περιοχές σύμφωνα με τις διατάξεις της αναθεωρημένης Οδηγίας της ΕΕ για τα ύδατα κολύμβησης (2006/7/ΕΚ).

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-1759_en.htm

VIII. ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

► **Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρουσιάζει κριτήρια για τον προσδιορισμό των ενδοκρινικών διαταρακτών στους τομείς φυτοπροστατευτικών προϊόντων και βιοκτόνων (15.06.2016)**

διαταράκτες – φυτοπροστατευτικά προϊόντα – βιοκτόνα – δοκιμές – ρυθμιστικά μέτρα – έκθεση κινδύνων

Οι χημικές ουσίες που προκαλούν ενδοκρινική διατάραξη είναι ουσίες που τροποποιούν τη λειτουργία ενός ορμονικού συστήματος και προκαλούν, έτσι, δυσμενείς επιπτώσεις στην υγεία του ανθρώπου. Καθώς η επίγνωση και η πληροφόρηση σχετικά με τους ενδοκρινικούς διαταράκτες αυξανόταν, η Επιτροπή ανταποκρίθηκε με μια «στратηγική για τους ενδοκρινικούς διαταράκτες» το 1999.

Στη νομοθεσία της ΕΕ σχετικά με τα χημικά προϊόντα, οι ενδοκρινικοί διαταράκτες πολλές φορές εξετάζονται ειδικά (νομοθεσία περί φυτοπροστατευτικών προϊόντων, περί βιοκτόνων και περί ποιότητας του νερού, Κανονισμός REACH) ή εξετάζονται με μεθοδολογία γενικής εκτίμησης επικινδυνότητας, ώστε να διασφαλίζεται υψηλό επίπεδο προστασίας για τους καταναλωτές και το περιβάλλον.

Πολλές χημικές ουσίες που χρησιμοποιούνταν σε φυτοπροστατευτικά ή βιοκτόνα προϊόντα έχουν ήδη απαγορευτεί λόγω των δυσμενών επιδράσεών τους. Αυτό αποδεικνύει τη δέσμευση της ΕΕ στην προστασία των πολιτών από τους κινδύνους που παρουσιάζουν οι μη ασφαλείς χημικές ουσίες.

Οι ενδοκρινικοί διαταράκτες είναι ουσίες (τόσο φυσικές ουσίες όσο και χημικά προϊόντα) που μπορούν να τροποποιήσουν τη λειτουργία ενός ορμονικού συστήματος και να προκαλέσουν δυσμενείς επιπτώσεις στην υγεία του

ανθρώπου ή των ζώων. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρουσιάζει σήμερα δύο σχέδια νομικών πράξεων με επιστημονικά κριτήρια, τα οποία θα επιτρέψουν τον ορθότερο προσδιορισμό των χημικών ουσιών που δρουν ως ενδοκρινικοί διαταράκτες στους τομείς των φυτοπροστατευτικών προϊόντων και των βιοκτόνων.

Η δέσμη εγγράφων της 15ης Ιουνίου 2016 περιλαμβάνει, καταρχήν, μια ανακοίνωση, όπου παρέχεται μια επισκόπηση του σχετικού επιστημονικού και ρυθμιστικού πλαισίου. Στη συνέχεια, περιλαμβάνεται μία έκθεση εκτίμησης επιπτώσεων, όπου παρουσιάζονται οι σύγχρονες επιστημονικές γνώσεις σχετικά με τα διάφορα κριτήρια προσδιορισμού των ενδοκρινικών διαταρακτών και παρέχονται πληροφορίες για τις πιθανές επιπτώσεις και τέλος, δύο σχέδια νομικών πράξεων – το ένα βάσει της νομοθεσίας για τα βιοκτόνα και το άλλο βάσει της νομοθεσίας για τα φυτοπροστατευτικά προϊόντα – όπου καθορίζονται τα κριτήρια προσδιορισμού των ενδοκρινικών διαταρακτών.

Τα επιστημονικά κριτήρια που εγκρίθηκαν από την Επιτροπή βασίζονται στον ορισμό του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (ΠΟΥ) για τους ενδοκρινικούς διαταράκτες, ως προς τον οποίο υπάρχει ευρεία συναίνεση.

Ο ΠΟΥ ορίζει τους ενδοκρινικούς διαταράκτες ως «εξωγενείς ουσίες ή μείγματα που τροποποιούν μία ή περισσότερες λειτουργίες ενός ενδοκρινικού συστήματος, με αποτέλεσμα να προκαλούν δυσμενείς επιδράσεις στην υγεία ενός άθικτου οργανισμού ή των απογόνων του, ή σε (υπο)πληθυσμούς».

Τα κριτήρια που εγκρίθηκαν περιγράφουν επίσης τον τρόπο με τον οποίον θα πρέπει να προσδιορίζονται οι ενδοκρινικοί διαταράκτες, όπως με αξιοποίηση όλων των σχετικών επιστημονικών στοιχείων, βάσει μιας προσέγγισης στάθμισης αποδεικτικών στοιχείων («βάρος της απόδειξης») και με εφαρμογή αυστηρής συστηματικής ανασκόπησης.

Η ανακοίνωση της Επιτροπής που συνοδεύει τις δύο νομικές πράξεις, παρέχει μια επισκόπηση του πολυσύνθετου επιστημονικού και ρυθμιστικού πλαισίου που διέπει τους ενδοκρινικούς διαταράκτες και περιγράφει την πορεία προς την επίτευξη επιστημονικής συμφωνίας πάνω στον ορισμό, κατά τα τελευταία χρόνια. Όλα αυτά τα στοιχεία ελήφθησαν υπόψη κατά τη λήψη απόφασης από την Επιτροπή. Πέρα από τα κριτήρια, η Επιτροπή περιγράφει μια σειρά από δράσεις, με τις οποίες θα ενισχύσει τις προσπάθειές της να ελαχιστοποιηθεί η έκθεση σε ενδοκρινικούς διαταράκτες τόσο βραχυπρόθεσμα (έρευνα και διεθνείς συνεργασίες) όσο μεσοπρόθεσμα (μέθοδοι δοκιμών) και μακροπρόθεσμα (μέσω ρυθμιστικών μέτρων).

Με στόχο την ταχύτερη ανάληψη δράσης, η Επιτροπή ζητά από την Ευρωπαϊκή Αρχή για την Ασφάλεια των Τροφίμων και από τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Χημικών Προϊόντων να αρχίσουν να μελετούν το κατά πόσον ορι-

σμένες εγκεκριμένες ουσίες που παρουσιάζουν ενδείξεις δράσης ενδοκρινικού διαταράκτη μπορούν να χαρακτηριστούν ενδοκρινικοί διαταράκτες, με βάση τα κριτήρια που παρατίθενται στα σημερινά σχέδια κειμένων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, θα επιβεβαιωθεί επίσης ότι οι δύο αυτοί ρυθμιστικοί οργανισμοί είναι έτοιμοι να εφαρμόσουν τα κριτήρια που παρουσιάζονται σήμερα από την Επιτροπή, σύμφωνα με τις ισχύουσες ρυθμιστικές διαδικασίες, όταν αυτά τεθούν σε ισχύ.

Τα δύο σχέδια νομικών πράξεων που περιλαμβάνουν τα κριτήρια θα πρέπει στη συνέχεια να εγκριθούν από την Επιτροπή σύμφωνα με τις σχετικές διαδικασίες. Στο πλαίσιο του Κανονισμού για τα φυτοπροστατευτικά προϊόντα, το σχέδιο νομικού κειμένου που καθορίζει τα κριτήρια θα ψηφιστεί από τα κράτη μέλη. Στο πλαίσιο του Κανονισμού, το σχέδιο για τα βιοκτόνα θα συζητηθεί σε ομάδα εμπειρογνομώνων από τα κράτη μέλη πριν από τη θέσπισή του από την Επιτροπή.

Αμφότερες οι πράξεις συνεπάγονται συμμετοχή του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου. Προκειμένου να εξασφαλιστεί η συνοχή μεταξύ των δύο πράξεων, η Επιτροπή θα παρουσιάσει τα δύο κείμενα ταυτόχρονα στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, για να ασκήσουν τον ελεγκτικό τους ρόλο.

Η Επιτροπή προτίθεται, επίσης, να τροποποιήσει τη βάση για τυχόν παρεκκλίσεις σύμφωνα με τη νομοθεσία περί φυτοπροστατευτικών προϊόντων, ώστε να λαμβάνονται υπόψη οι πιο πρόσφατες επιστημονικές πληροφορίες. Η προσέγγιση βάσει κινδύνων που ακολουθείται στον Κανονισμό περί φυτοφαρμάκων θα διατηρηθεί, γεγονός που σημαίνει ότι η απαγόρευση ουσιών θα αποφασίζεται με βάση τους κινδύνους, χωρίς να λαμβάνεται υπό-

ψη η έκθεση. Ωστόσο, η βάση για πιθανές παρεκκλίσεις τροποποιείται προκειμένου να συμφωνεί με την επιστημονική γνώση και να αξιοποιεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τα διαθέσιμα επιστημονικά στοιχεία, συμπεριλαμβανομένων των πληροφοριών σχετικά με την έκθεση και την επικινδυνότητα.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-2152_el.htm

ΙΧ. ΑΛΙΕΙΑ

► **Η Επιτροπή επενδύει πάνω από 7.500.000 ευρώ για την αειφόρο ανάπτυξη και την απασχόληση στους τομείς της θάλασσας και της ναυτιλίας (05.04.2016)**

αειφόρος ανάπτυξη – ναυτιλία – καινοτομία – Γαλάζια Οικονομία – εξειδίκευση – υδατοκαλλιέργεια – βιοτεχνολογία

Η Επιτροπή έχει επενδύσει πάνω από 7.500.000 ευρώ για την ενίσχυση της καινοτομίας και τη δημιουργία θέσεων εργασίας στον θαλάσσιο χώρο και τη ναυτιλία. Η καινοτομία σε τομείς όπως η υδατοκαλλιέργεια, η βιοτεχνολογία ή η ενέργεια των ωκεανών είναι ζωτικής σημασίας για την ανάπτυξη της γαλάζιας οικονομίας, όπως αναγνωρίστηκε από την ανακοίνωση της Επιτροπής σχετικά με την Καινοτομία στη Γαλάζια Οικονομία τα ποσά που ανακοινώθηκαν είναι διαθέσιμα στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Ταμείου Θάλασσας και Αλιείας. Έγιναν ήδη προσκλήσεις υποβολής προτάσεων με επίκεντρο τους βασικούς τομείς, στους οποίους η Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί να έχει το μεγαλύτερο αντίκτυπο: τις δεξιότητες, τη δημιουργικότητα και την τεχνολογία.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-1228_en.htm

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής

Επιμ.: Κωνσταντίνος Π. Θεοδωρίδης

► Ευθύνη λόγω υπερσυνδέσμου

Στις 7 Απριλίου 2016, ο Γεν. Εισαγγελέας του Δικαστηρίου της ΕΕ Melchior Wathelet ανέπτυξε τις προτάσεις του επί της υποθέσεως C-160/15, *GS Media*, εκτιμώντας ότι η εισαγωγή σε ιστότοπο υπερσυνδέσμου παραπέμποντος σε άλλον ιστότοπο στον οποίο έχουν δημοσιευθεί φωτογραφίες άνευ αδείας δεν στοιχειοθετεί, αυτή καθαυτή, προσβολή του δικαιώματος του δημιουργού. Πρέπει να σημειωθεί ότι δυνάμει της Οδηγίας 2001/29, για οποιαδήποτε «πράξη παρουσιάσεως» έργου στο κοινό απαιτείται η άδεια του κατόχου του δικαιώματος του δημιουργού.

Όσον αφορά το ιστορικό της υπόθεσης, η Sanoma, εκδότρια μηνιαίου περιοδικού, παρήγγειλε σε φωτογράφο φωτογραφικό αφιέρωμα σε γνωστή τηλεπαρουσιάστρια των Κάτω Χωρών. Η GS Media, η οποία διαχειρίζεται τον ιστότοπο *GeenStijl*, δημοσίευσε ανακοινώσεις και ανήρτησε υπερσύνδεσμο, ο οποίος οδηγούσε τους αναγνώστες σε αυστραλιανό ιστότοπο όπου οι επίμαχες φωτογραφίες διετίθεντο χωρίς τη συναίνεση της Sanoma. Παρά τις οχλήσεις της Sanoma, η GS Media αρνήθηκε να καταργήσει τον εν λόγω υπερσύνδεσμο. Όταν, κατ' απαίτηση της Sanoma, ο αυστραλιανός ιστότοπος απέσυρε τις φωτογραφίες, ο *GeenStijl* προέβη σε νέα δημοσίευση, η οποία συνοδευόταν ομοίως από υπερσύνδεσμο προς άλλον ιστότοπο όπου ο επισκέπτης μπορούσε να έχει πρόσβαση στις επίμαχες φωτογραφίες. Κατ' απαίτηση της Sanoma, ο τελευταίος αυτός ιστότοπος απέσυρε ομοίως τις φωτογραφίες. Τα μέλη του forum του ιστότοπου *GeenStijl* εισήγαγαν εν συνεχεία στον εν λόγω ιστότοπο νέους συνδέσμους, οι οποίοι οδηγούσαν σε άλλους ιστοτόπους όπου ήταν διαθέσιμες οι φωτογραφίες. Κατά την άποψη της Sanoma, η GS Media προσέβαλε το δικαίωμα του δημιουργού.

Με τις προτάσεις του, ο Γεν. Εισαγγελέας αναγνωρίζει ότι οι υπερσύνδεσμοι που εισάγονται σε ιστότοπο διευκολύνουν σημαντικά την ανακάλυψη άλλων ιστοτόπων, καθώς και προστατευόμενων έργων διαθέσιμων στους ιστοτόπους αυτούς, προσφέροντας, συνεπώς, στους επισκέπτες του πρώτου ιστοτόπου τη δυνατότητα ταχύτερης και πιο άμεσης προσβάσεως στα εν λόγω έργα. Εντούτοις, οι υπερσύνδεσμοι που οδηγούν, ακόμη και απευθείας, σε προστατευόμενα έργα δεν τα «καθιστούν προσιτά» σε κοινό, στην περίπτωση κατά την οποία τα έργα αυτά είναι ήδη ελεύθερα προσβάσιμα σε άλλον ιστότοπο, αλλά διευκολύνουν απλώς τον εντοπισμό τους. Η πράξη που συνιστά την πραγματική «διάθεση στο κοι-

νό» είναι αυτή του προσώπου που προέβη στην αρχική παρουσίαση.

Συνεπώς, οι υπερσύνδεσμοι που εισάγονται σε ιστότοπο και παραπέμπουν σε προστατευόμενα έργα ελεύθερα προσβάσιμα σε άλλον ιστότοπο δεν δύνανται να χαρακτηρισθούν «πράξη παρουσιάσεως», κατά την έννοια της Οδηγίας. Συγκεκριμένα, η παρέμβαση του διαχειριστή του ιστοτόπου στον οποίο εισάγεται ο υπερσύνδεσμος, εν προκειμένω της GS Media, δεν είναι αναγκαία για τη θέση των επίμαχων φωτογραφιών στη διάθεση των χρηστών του Διαδικτύου, συμπεριλαμβανομένων των επισκεπτών του ιστοτόπου *GeenStijl*. Στο πλαίσιο αυτό, τα κίνητρα της GS Media και το γεγονός ότι αυτή γνώριζε ή όφειλε να γνωρίζει ότι η αρχική παρουσίαση των φωτογραφιών στους άλλους ιστοτόπους είχε χωρήσει άνευ της αδείας της Sanoma ή ότι οι εν λόγω φωτογραφίες δεν είχαν κατά το παρελθόν τεθεί στη διάθεση του κοινού με τη συναίνεση της Sanoma δεν ασκούν επιρροή.

Κατά τον Γεν. Εισαγγελέα, οποιαδήποτε άλλη ερμηνεία της έννοιας «παρουσίαση στο κοινό» θα παρεκώλυε σοβαρά τη λειτουργία του διαδικτύου και θα υπονόμει έναν εκ των κύριων σκοπών της Οδηγίας 2001/29, ήτοι την ανάπτυξη της κοινωνίας της πληροφορίας στην Ευρώπη. Συγκεκριμένα, μολονότι οι περιστάσεις της συγκεκριμένης υποθέσεως είναι ιδιαιτέρως σαφείς, ο Γεν. Εισαγγελέας εκτιμά ότι, κατά κανόνα, οι χρήστες του διαδικτύου δεν γνωρίζουν και δεν διαθέτουν τα μέσα για να εξακριβώνουν εάν η αρχική παρουσίαση στο κοινό προστατευόμενου έργου ελεύθερα προσβάσιμου στο δίκτυο πραγματοποιήθηκε με ή χωρίς τη συναίνεση του κατόχου του δικαιώματος του δημιουργού. Εάν, οσάκις εισήγαγαν υπερσύνδεσμο προς έργα ελεύθερα προσβάσιμα σε άλλον ιστότοπο, οι χρήστες του διαδικτύου κινδύνευαν να εναχθούν για προσβολή των δικαιωμάτων του δημιουργού, αυτοί θα ήταν πολύ πιο επιφυλακτικοί στην εισαγωγή τέτοιων υπερσυνδέσμων, τούτο δε εις βάρος της εύρυθμης λειτουργίας και της ίδιας της δομής του διαδικτύου, καθώς και εις βάρος της αναπτύξεως της κοινωνίας της πληροφορίας.

Σχετικά links:

Οι προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα:

<http://curia.europa.eu/juris/celex.jsf?celex=62015CC0160>

Η Οδηγία για το δικαίωμα του δημιουργού στην κοινωνία της πληροφορίας:

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TX-T/?qid=1470656584661&uri=CELEX:32001L0029>

► Νέοι κανόνες για το ηλεκτρονικό εμπόριο

Στις 25 Μαΐου 2016, η ΕΕ κατέθεσε δέσμη μέτρων που δίνουν τη δυνατότητα στους καταναλωτές και στις επιχειρήσεις να αγοράζουν και να πωλούν προϊόντα και υπηρεσίες στο διαδίκτυο με μεγαλύτερη ευκολία και εμπιστοσύνη παντού στην ΕΕ. Το σχέδιο για την τόνωση του ηλεκτρονικού εμπορίου αποτελείται από τρεις συνιστώσες: την αντιμετώπιση του γεωγραφικού αποκλεισμού, τη διασυνοριακή παράδοση δεμάτων σε πιο προσιτές τιμές και την αύξηση της εμπιστοσύνης των πελατών χάρη στην καλύτερη προστασία και επιβολή της νομοθεσίας.

Η πρόληψη του γεωγραφικού αποκλεισμού και άλλων μορφών διακρίσεων λόγω ιθαγένειας ή τόπου κατοικίας

Η Επιτροπή προτείνει νομοθεσία, ώστε να διασφαλιστεί ότι οι καταναλωτές που επιθυμούν να αγοράσουν προϊόντα και υπηρεσίες σε άλλη χώρα της ΕΕ, είτε διαδικτυακά είτε αυτοπροσώπως, δεν υφίστανται διακρίσεις όσον αφορά την πρόσβαση σε τιμές, τις πωλήσεις ή τους όρους πληρωμής, εκτός εάν αυτό δικαιολογείται από αντικειμενικούς λόγους, όπως ο ΦΠΑ ή ορισμένες νομικές διατάξεις για την κοινή ωφέλεια.

Όταν ο καταναλωτής πηγαίνει να ψωνίσει σε κατάστημα άλλης χώρας της ΕΕ, ο ιδιοκτήτης δεν του ζητά ταυτότητα για να κάνει δεκτή μια αγορά ή να προσαρμόσει τις τιμές ή τους όρους. Ωστόσο, στον κόσμο του διαδικτύου, πολύ συχνά οι καταναλωτές αποκλείονται από την πρόσβαση σε προσφορές σε άλλες χώρες, αφού, για παράδειγμα, ανακατευθύνονται σε δικτυακό τόπο σε συγκεκριμένη χώρα ή πρέπει να πληρώσουν με χρεωστική ή πιστωτική κάρτα συγκεκριμένης χώρας. Τέτοιες διακρίσεις δεν έχουν θέση στην ενιαία αγορά.

Η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων έχει μεν καθιερωθεί ήδη, σύμφωνα με την Οδηγία για τις υπηρεσίες, και η Επιτροπή την έχει εφαρμόσει σε τομείς υπηρεσιών, όπως οι εταιρείες ενοικίασης αυτοκινήτων ή τα πάρκα αναψυχής, ωστόσο, τόσο οι εταιρείες όσο και οι καταναλωτές θα ωφεληθούν από τη μεγαλύτερη ασφάλεια δικαίου σχετικά με ποιες πρακτικές επιτρέπονται και ποιες όχι. Ο Κανονισμός θα παράσχει αυτή την ασφάλεια δικαίου και την εκτελεστότητα για προϊόντα και υπηρεσίες που πωλούνται είτε μέσω διαδικτύου είτε εκτός διαδικτύου.

Για να μην θεσπίζονται δυσανάλογες επιβαρύνσεις για τις επιχειρήσεις, ο Κανονισμός δεν επιβάλλει υποχρέωση παράδοσης σε ολόκληρη την ΕΕ και εξαιρεί τις μικρές επιχειρήσεις, που εμπίπτουν στο κατώτατο όριο ΦΠΑ σε εθνικό επίπεδο, από ορισμένες διατάξεις.

Διασυνοριακή παράδοση δεμάτων πιο προσιτή οικονομικά και πιο αποτελεσματική

Με τον προτεινόμενο Κανονισμό θα αυξηθεί η διαφάνεια των τιμών και η κανονιστική εποπτεία των υπηρεσιών διασυνοριακής παράδοσης δεμάτων, ούτως ώστε οι κα-

ταναλωτές και οι έμποροι λιανικής να μπορούν να επωφεληθούν από οικονομικά προσιτές και βολικές επιλογές παράδοσης και επιστροφής, ακόμη και στις απομακρυσμένες περιφέρειες.

Οι καταναλωτές και οι μικρές επιχειρήσεις διαμαρτύρονται ότι τα προβλήματα που αφορούν την παράδοση δεμάτων, ιδίως τα υψηλά έξοδα αποστολής σε διασυνοριακές αποστολές, τους εμποδίζουν να πραγματοποιούν περισσότερες πωλήσεις ή αγορές σε ολόκληρη την ΕΕ. Οι τιμές που χρεώνονται από φορείς παροχής ταχυδρομικών υπηρεσιών για τη διανομή ενός μικρού δέματος σε άλλο κράτος μέλος συχνά είναι έως και 5 φορές υψηλότερες σε σχέση με τις εγχώριες τιμές, χωρίς σαφή συσχέτιση με το πραγματικό κόστος.

Ο Κανονισμός θα ενθαρρύνει τον ανταγωνισμό, εισάγοντας μεγαλύτερη διαφάνεια τιμών. Η Επιτροπή δεν προτείνει ανώτατο όριο στις τιμές παράδοσης. Η ρύθμιση των τιμών αποτελεί μόνον έσχατο μέσο, όποτε ο ανταγωνισμός δεν φέρνει ικανοποιητικά αποτελέσματα. Το 2019 η Επιτροπή θα προβεί σε απολογισμό της προόδου που σημειώθηκε και θα εκτιμήσει εάν απαιτούνται περαιτέρω μέτρα.

Ο Κανονισμός θα παρέχει στις εθνικές ταχυδρομικές ρυθμιστικές αρχές τα δεδομένα που χρειάζονται για την παρακολούθηση των διασυνοριακών αγορών και τον έλεγχο της οικονομικής προσιτότητας και του προσανατολισμού των τιμών στο κόστος. Θα ενθαρρύνει επίσης τον ανταγωνισμό, απαιτώντας τη διαφανή και χωρίς διακρίσεις πρόσβαση τρίτων μερών στις διασυνοριακές υπηρεσίες παράδοσης δεμάτων και στις υποδομές. Η Επιτροπή θα δημοσιεύει τις τιμές του τιμολογίου υπηρεσιών των φορέων παροχής καθολικής υπηρεσίας με σκοπό να αυξήσει τον ανταγωνισμό μεταξύ ομόλογων φορέων και τη διαφάνεια των τιμών.

Η πρόταση συμπληρώνει πρωτοβουλίες αυτορρύθμισης από φορείς παροχής ταχυδρομικών υπηρεσιών για τη βελτίωση της ποιότητας και για τη διευκόλυνση των υπηρεσιών παράδοσης δεμάτων διασυνοριακά.

Αύξηση της εμπιστοσύνης των καταναλωτών στο ηλεκτρονικό εμπόριο

Η προτεινόμενη αναθεώρηση του Κανονισμού σχετικά με τη συνεργασία για την προστασία των καταναλωτών θα δώσει περισσότερες αρμοδιότητες στις εθνικές αρχές, με σκοπό την καλύτερη επιβολή των δικαιωμάτων των καταναλωτών. Θα είναι σε θέση:

- να ελέγχουν εάν οι ιστοτόποι εφαρμόζουν γεωαποκλεισμό καταναλωτών ή προσφέρουν όρους μετά την πώληση οι οποίοι δεν συμβαδίζουν με τους κανόνες της ΕΕ (π.χ. δικαιώματα υπαναχώρησης).
- να διατάζουν την άμεση απόσυρση των ιστοτόπων που φιλοξενούν απάτες.

• να ζητούν πληροφορίες από υπηρεσίες καταχώρισης τομέων και από τράπεζες για τον εντοπισμό της ταυτότητας του υπεύθυνου επιχειρηματία.

Σε περίπτωση παραβιάσεων των δικαιωμάτων των καταναλωτών σε επίπεδο ΕΕ, η Επιτροπή θα είναι σε θέση να συντονίζει κοινές δράσεις με τις εθνικές αρχές επιβολής του νόμου για τη διακοπή αυτών των πρακτικών. Θα εξασφαλίζει ταχύτερη προστασία των καταναλωτών, ενώ θα εξοικονομείται χρόνος και πόροι για τα κράτη μέλη και τις επιχειρήσεις.

Η Επιτροπή δημοσιεύει, επίσης, επικαιροποιημένες κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές, μεταξύ άλλων, για να ανταποκριθεί στις προκλήσεις που θέτει ο ψηφιακός κόσμος. Αποσαφηνίζει την εφαρμογή της Οδηγίας για τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές. Για παράδειγμα, οποιαδήποτε διαδικτυακή πλατφόρμα που μπορεί να χαρακτηριστεί «εμπορική» και προωθεί ή πωλεί αγαθά, υπηρεσίες ή ψηφιακό περιεχόμενο στους καταναλωτές πρέπει να εξασφαλίζει ότι οι εμπορικές πρακτικές που εφαρμόζει συμμορφώνονται πλήρως με το καταναλωτικό δίκαιο της ΕΕ. Οι πλατφόρμες πρέπει να αναφέρουν σαφώς ότι οι κανόνες για τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές των επιχειρήσεων δεν ισχύουν για ιδιώτες που πωλούν προϊόντα, ενώ οι μηχανές αναζήτησης θα πρέπει να κάνουν σαφή διάκριση μεταξύ πληρωμένων καταχωρίσεων και αποτελεσμάτων φυσικής αναζήτησης.

Οι αναθεωρημένες κατευθυντήριες γραμμές περιλαμβάνουν επίσης δύο σειρές αρχών αυτορρύθμισης που συμφωνήθηκαν μεταξύ των ενδιαφερομένων: η μία σειρά θα υποστηρίζει εργαλεία σύγκρισης για την καλύτερη συμμόρφωση με την Οδηγία και η άλλη θα συμβάλει στην επιβολή των κανόνων για τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές και την καταπολέμηση των παραπλανητικών και αβέσμων περιβαλλοντικών ισχυρισμών.

Σχετικά links:

Σχετική Ανακοίνωση:

<http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/16804>

Πρόταση Κανονισμού σχετικά με την αντιμετώπιση του αδικαιολόγητου γεωγραφικού αποκλεισμού και άλλων μορφών διακρίσεων με βάση τον τόπο κατοικίας ή εγκατάστασης ή την ιθαγένεια εντός της ενιαίας αγοράς:

<http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/16742>

Πρόταση Κανονισμού σχετικά με τις διασυνοριακές υπηρεσίες παράδοσης δεμάτων:

<http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/16805>

Πρόταση αναθεώρησης του Κανονισμού για τη συνεργασία όσον αφορά την προστασία των καταναλωτών:

http://ec.europa.eu/consumers/consumer_rights/unfair-trade/docs/crc-revision-proposal_en.pdf

Κατευθυντήριες γραμμές για την εφαρμογή της Οδηγίας για τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές:

http://ec.europa.eu/justice/consumer-marketing/files/ucp_guidance_en.pdf

► Δανεισμός ψηφιακού βιβλίου

Στα μέσα Ιουνίου του 2016, ο Γεν. Εισαγγελέας του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης M. Szpunar ανέπτυξε τις προτάσεις του στην υπόθεση C-174/15, *Vereniging Openbare Bibliotheken* και τάχθηκε υπέρ της εξομοίωσης του καθεστώτος δανεισμού ψηφιακών βιβλίων και παραδοσιακών βιβλίων.

Η Οδηγία 2006/115 σχετικά με το δικαίωμα εκμίσθωσης και το δικαίωμα δανεισμού βιβλίων προβλέπει ότι το αποκλειστικό δικαίωμα συναίνεσης ή απαγόρευσης για την εν λόγω εκμίσθωση και για τον εν λόγω δανεισμό ανήκει στον δημιουργό του έργου. Ωστόσο, τα κράτη μέλη μπορούν να παρεκκλίνουν από το αποκλειστικό αυτό δικαίωμα όσον αφορά τον δημόσιο δανεισμό, υπό την προϋπόθεση ότι τουλάχιστον οι δημιουργοί λαμβάνουν εύλογη αμοιβή.

Στις Κάτω Χώρες, ο δανεισμός ψηφιακών βιβλίων από τις δημόσιες βιβλιοθήκες δεν υπάγεται στο καθεστώς αυτό. Εντούτοις, η *Vereniging Openbare Bibliotheken*, ένωση στην οποία μετέχουν όλες οι δημόσιες βιβλιοθήκες των Κάτω Χωρών («VOB»), υποστηρίζει ότι το καθεστώς αυτό πρέπει να εφαρμόζεται και στον ψηφιακό δανεισμό. Στο πλαίσιο αυτό, άσκησε αγωγή κατά του *Stichting Leenrecht*, ιδρύματος επιφορτισμένου με την είσπραξη της αμοιβής που οφείλεται στους δημιουργούς, με αίτημα την έκδοση αναγνωριστικής δικαστικής απόφασης προς την κατεύθυνση αυτή. Η αγωγή της VOB αφορά τον δανεισμό που πραγματοποιείται σύμφωνα με το μοντέλο «one copy - one user»: κατά το χρονικό διάστημα του δανεισμού, ο χρήστης μπορεί να μεταφορτώνει το διατιθέμενο από τη βιβλιοθήκη ψηφιακό βιβλίο, ενώ, κατά το ίδιο διάστημα, το βιβλίο δεν είναι προσιτό σε άλλους χρήστες της βιβλιοθήκης. Με τη λήξη της εν λόγω περιόδου δανεισμού, η μεταφόρτωση του βιβλίου καθίσταται αυτομάτως αδύνατη για τον οικείο χρήστη και συνεπώς το βιβλίο είναι δυνατόν να το δανειστεί άλλος χρήστης.

Με τις προτάσεις του, ο Γεν. Εισαγγελέας υποστηρίζει ότι η διάθεση στο κοινό, για περιορισμένο χρονικό διάστημα, ψηφιακών βιβλίων από τις δημόσιες βιβλιοθήκες μπορεί πράγματι να εμπίπτει στις διατάξεις της Οδηγίας σχετικά με το δικαίωμα εκμίσθωσης και το δικαίωμα δανεισμού. Εκτιμά ότι ο νομοθέτης της Ένωσης δεν είχε σκεφτεί να συμπεριλάβει τον δανεισμό ψηφιακών βιβλίων στην, κατά την Οδηγία, έννοια του «δανεισμού», διότι η εμπορικώς αξιοποιήσιμη τεχνολογία των ψηφιακών βιβλίων βρισκόταν τότε μόλις σε πρώιμο στάδιο. Προτείνει, ως εκ τούτου, μια «δυναμική» ή «εξελικτική» ερμηνεία της Οδηγίας, υποστηρίζοντας, μεταξύ άλλων, ότι ο δανεισμός ψηφιακών βιβλίων είναι ένα σύγχρονο ισοδύναμο του δανεισμού έντυπων βιβλίων. Κατά τον Γεν. Εισαγγελέα,

μόνον η ερμηνεία αυτή είναι ικανή να διασφαλίσει την αποτελεσματικότητα της οικείας ρυθμίσεως απέναντι στην ταχεία τεχνολογική και οικονομική εξέλιξη.

Ο Γενικός Εισαγγελέας υπενθυμίζει, επίσης, ότι κύριος σκοπός του δικαιώματος του δημιουργού είναι η προστασία των συμφερόντων των δημιουργών. Εντούτοις, επί του παρόντος, οι βιβλιοθήκες προβαίνουν πράγματι στον δανεισμό βιβλίων ψηφιακής μορφής, βάσει συμβάσεων παραχωρήσεως δικαιωμάτων που συνάπτονται μεταξύ των βιβλιοθηκών και των εκδοτών, με αποτέλεσμα να ωφελούνται πρωτίστως οι εκδότες ή οι άλλοι μεσάζοντες του εμπορίου ψηφιακών βιβλίων, ενώ οι δημιουργοί δεν λαμβάνουν εύλογη αμοιβή. Αντίθετα, αν γινόταν δεκτό ότι ο ψηφιακός δανεισμός εμπίπτει στις διατάξεις της Οδηγίας, οι δημιουργοί θα λάμβαναν, ως εκ τούτου, εύλογη αμοιβή, η οποία θα προστίθετο στην αμοιβή τους από την πώληση των βιβλίων και θα ήταν ανεξάρτητη από τις συμβάσεις που συνάπτονται με τους εκδότες. Περαιτέρω, η ερμηνεία της έννοιας του «δανεισμού» κατά τρόπον ώστε αυτή να περιλαμβάνει τον δανεισμό ψηφιακών βιβλίων δεν είναι αντίθετη ούτε προς τον σκοπό ούτε προς το γράμμα της Οδηγίας. Εξάλλου, μια τέτοια ερμηνεία ουδόλως είναι ασύμβατη ή ασυνε-

πής και προς τις διάφορες διατάξεις του δικαίου της Ένωσης στον τομέα του δικαιώματος του δημιουργού ή προς τις διεθνείς υποχρεώσεις της ΕΕ.

Τέλος, ο Γεν. Εισαγγελέας φρονεί ότι τα κράτη μέλη, όταν εφαρμόζουν την παρέκκλιση για τον δημόσιο δανεισμό ψηφιακών βιβλίων, μπορούν να απαιτούν τα βιβλία αυτά να έχουν προηγουμένως διατεθεί στο κοινό από τον δικαιούχο ή με τη συγκατάθεσή του και να προέρχονται από νόμιμες πηγές. Αντίθετα, ο μηχανισμός της ανάλυσεως του δικαιώματος διανομής δεν έχει, κατά την άποψή του, σχέση με το δικαίωμα δανεισμού.

Σχετικά links:

Το πλήρες κείμενο των εισαγγελικών προτάσεων:

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?qid=1470656257554&uri=CELEX:62015CC0174>

Η Οδηγία για το δικαίωμα δανεισμού:

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006L0115&qid=1470656449402&from=EL>

Για προτάσεις, κρίσεις και ερωτήσεις, η επικοινωνία μας συνεχίζεται διαδικτυακά από το blog της στήλης στη διεύθυνση <http://e-pikaira.blogspot.com>.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Ι. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Α. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Μάρτιος – Μάιος 2016)

Ι. ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Επιμ.: Ευθυμία Τσολάκου

► Δικονομική αυτονομία των κρατών μελών στα δικαιώματα άμυνας

Η προβολή του λόγου μη τήρησης του δικαιώματος προηγούμενης ακρόασης το πρώτον ενώπιον του αναιρετικού δικαστηρίου

Οδηγία 2004/38/ΕΚ – ανάκληση άδειας διαμονής πολίτη τρίτης χώρας – δικαιώματα άμυνας – δικαίωμα ακροάσεως – δικονομική αυτονομία των κρατών μελών – παραδεκτό των λόγων αναιρέσεως – λόγος δημοσίας τάξεως

ΔΕΕ C-161/15, Bensada Benallal, 17.03.2016, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος – Εισηγήτρια: R. Silva de Lapuerta, Γεν. Εισαγγελέας: P. Mengozzi, ECLI:EU:C:2016:175 – Προδικαστικό ερώτημα

Η υπό κρίση αίτηση προδικαστικής αποφάσεως υποβλήθηκε στο πλαίσιο της ένδικης διαφοράς μεταξύ του A. Bensada Benallal και του Βελγικού Δημοσίου, με αντικείμενο προσφυγή για την ακύρωση αποφάσεως περί ανάκλησης της χορηγηθείσας στον A. Bensada Benallal άδειας διαμονής στη βελγική επικράτεια και απομάκρυνσής του από το βελγικό έδαφος. Ειδικότερα, ο A. Bensada Benallal, Ισπανός πολίτης, το 2012 έλαβε άδεια διαμονής στο Βέλγιο ως μισθωτός εργαζόμενος. Τον Σεπτέμβριο του 2013 η Υπηρεσία Αλλοδαπών ανακάλεσε την εν λόγω άδεια, με την αιτιολογία ότι για την απόκτησή της χρησιμοποιήθηκαν ψευδή στοιχεία, διατάχθηκε δε η απομάκρυνση του A. Bensada από τη βελγική επικράτεια. Κατά της απόφασης αυτής άσκησε προσφυγή ενώπιον του δικαστηρίου αλλοδαπών (Conseil du contentieux des étrangers), προβάλλοντας αιτιάσεις σχετικές με σφάλματα αιτιολογίας. Η προσφυγή αυτή απορρίφθηκε και ακολούθησε αναίρεση ενώπιον του βελγικού Συμβουλίου της Επικρατείας, με την οποία ο A. Bensada υποστήριξε, μεταξύ άλλων, ότι κατά τη διοικητική διαδικασία που προηγήθηκε της εκδόσεως της ως άνω απόφασης της Υπηρεσίας Αλλοδαπών, δεν του δόθηκε η δυνατότητα να προβάλει τα νόμιμα μέσα άμυνάς του, και συγκεκριμένα δεν κλήθηκε σε προηγούμενη ακρόαση πριν αποφασισθεί η ανάκληση της άδειάς του και η απομάκρυνσή του από το Βέλγιο.

Το αιτούν δικαστήριο (Συμβούλιο της Επικρατείας Βελγίου) διαπίστωσε ότι, όσον αφορά στην προσβολή του δικαιώματος ακροάσεως που κατοχυρώνεται στο άρθρο 41 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρω-

παϊκής Ένωσης, ο σχετικός λόγος αναιρέσεως που προβάλλει ο A. Bensada Benallal δεν είχε προβληθεί ενώπιον του Conseil du contentieux des étrangers. Σύμφωνα, ωστόσο, με το βελγικό δίκαιο, ένας τέτοιος λόγος μπορεί να προβληθεί παραδεκτώς για πρώτη φορά ενώπιον του αναιρετικού δικαστηρίου, μόνον εφόσον είναι δημοσίας τάξεως. Για τον λόγο αυτόν ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία και υπέβαλε στο ΔΕΕ προδικαστικό ερώτημα, ζητώντας να διευκρινιστεί κατά πόσον το δίκαιο της Ένωσης έχει την έννοια ότι, όταν, κατά το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο, ο αντλούμενος από παράβαση του εσωτερικού δικαίου λόγος που προβάλλεται για πρώτη φορά ενώπιον του αναιρετικού δικαστηρίου είναι παραδεκτός μόνον εφόσον συνιστά λόγο δημοσίας τάξεως, τότε πρέπει να κρίνεται παραδεκτός ο προβαλλόμενος για πρώτη φορά ενώπιον του αναιρετικού δικαστηρίου λόγος που αντλείται από προσβολή του δικαιώματος ακροάσεως, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο δίκαιο της Ένωσης.

Το Δικαστήριο αρχικά διευκρίνισε ότι τα πραγματικά περιστατικά της διαφοράς της κύριας δίκης εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης και, ειδικότερα, στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2004/38. Συγκεκριμένα, η εν λόγω Οδηγία αφορά, μεταξύ άλλων, τις προϋποθέσεις ασκήσεως του δικαιώματος των πολιτών της Ένωσης να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στο έδαφος των κρατών μελών, καθώς και τους περιορισμούς του εν λόγω δικαιώματος για λόγους δημοσίας τάξεως, δημόσιας ασφάλειας ή δημόσιας υγείας. Μολονότι η εν λόγω Οδηγία προβλέπει ορισμένους κανόνες τους οποίους οφείλουν να τηρούν τα κράτη μέλη οσάκις προτίθενται να προβούν σε ενδεχόμενο περιορισμό του δικαιώματος διαμονής ενός πολίτη της Ένωσης, ωστόσο, δεν περιέχει διατάξεις ως προς τον τρόπο διεξαγωγής των διοικητικών και δικονομικών διαδικασιών σε σχέση με απόφαση περί ανακλήσεως του τίτλου παραμονής υπηκόου της Ένωσης. Ελλείψει σχετικού κανόνα της Ένωσης που να ρυθμίζει το συγκεκριμένο ζήτημα, εναπόκειται στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους να θεσπίσει σχετική διάταξη, δυνάμει της αρχής της δικονομικής αυτονομίας, υπό τον όρο του σεβασμού των αρχών της αρχής της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας. Συγκεκριμένα, εφόσον οι διατάξεις του εσωτερικού δικαίου περί του τρόπου διεξαγωγής της κατ' αναίρεση διαδικασίας επιβάλλουν στο αναιρετικό δικαστήριο την υποχρέωση να κάνει δεκτό ή να εξετάζει αυτεπαγγέλτως λόγο που αντλείται από παράβαση του εθνικού δικαίου, η ίδια αυτή υποχρέωση πρέπει να ισχύει όσον αφορά έναν ίδιας φύσεως λόγο που αντλείται από παράβαση του δικαίου της Ένωσης. Κατά συνέπεια, εφόσον ένα κατ'

αναίρεση αποφαινόμενο εθνικό δικαστήριο κρίνει ότι ο αντλούμενος από προσβολή του δικαιώματος ακροάσεως λόγος αναιρέσεως μπορεί να εκληφθεί ως λόγος εσωτερικής δημοσίας τάξεως, που μπορεί να προβληθεί για πρώτη φορά ενώπιόν του στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς διεπόμενης από το εσωτερικό δίκαιο, η αρχή της ισοδυναμίας επιτάσσει, στο πλαίσιο αντίστοιχης δίκης, να μπορεί να προβληθεί επίσης για πρώτη φορά ενώπιον του ίδιου δικαστηρίου, στο στάδιο της κατ' αναίρεση διαδικασίας, ένας παρεμφερής λόγος που αντλείται από παράβαση του δικαίου της Ένωσης.

Το Δικαστήριο καταλήγει ότι, σύμφωνα με το δίκαιο της Ένωσης, όταν, κατά το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο, ο αντλούμενος από παράβαση του εσωτερικού δικαίου λόγος, το πρώτον προβαλλόμενος ενώπιον του αναιρετικού δικαστηρίου, είναι παραδεκτός μόνον εφόσον συνιστά λόγο δημοσίας τάξεως, πρέπει ομοίως να κρίνεται παραδεκτός ο προβαλλόμενος για πρώτη φορά ενώπιον του ίδιου δικαστηρίου λόγος που αντλείται από προσβολή του δικαιώματος ακροάσεως, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο δίκαιο της Ένωσης, εφόσον το εν λόγω δικαίωμα πληροί τους απαιτούμενους από το εσωτερικό δίκαιο όρους ώστε να χαρακτηριστεί λόγος δημοσίας τάξεως. Απόκειται δε, στο αιτούν δικαστήριο να κρίνει κατά πόσον ο μη σεβασμός του δικαιώματος ακροάσεως, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο εσωτερικό δίκαιο, δύναται να χαρακτηριστεί ως λόγος δημοσίας τάξεως. Προς την κατεύθυνση αυτή, ήτοι ως προς τη φύση του προβαλλόμενου λόγου περί μη τήρησης του δικαιώματος ακρόασης στις δύο έννομες τάξεις, το ΔΕΕ επισημαίνει ότι ο σεβασμός των δικαιωμάτων άμυνας σε κάθε διαδικασία που κινείται κατά προσώπου και μπορεί να καταλήξει σε έκδοση βλαπτικής πράξεως συνιστά θεμελιώδη αρχή του δικαίου της Ένωσης, η οποία πρέπει να διασφαλίζεται ακόμη και ελλείψει οποιασδήποτε ρυθμίσεως σχετικά με την εν λόγω διαδικασία. Η αρχή αυτή επιτάσσει να παρέχεται στους αποδέκτες αποφάσεων οι οποίες επηρεάζουν αισθητά τα συμφέροντά τους η δυνατότητα να γνωστοποιηθούν λυσιτελώς την άποψή τους.

II. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

Επιμ.: Βιργινία Τζώρτζη

► Ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων

Η χορήγηση πίστωσης φόρου για συνταξιούχους αποκλειστικά στους φορολογούμενους που κατέχουν δελτίο παρακράτησης φόρου συνιστά περιορισμό στην ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων

άρθρα 21 ΣΛΕΕ και 45 ΣΛΕΕ – σύνταξη γήρατος – φόρος εισοδήματος – πίστωση φόρου για συνταξιούχους – προϋποθέσεις – δελτίο παρακράτησης φόρου

ΔΕΕ C-300/15, Kohll και Kohll-Schlesse, 26.05.2016, Τμήμα δέκατο, Πρόεδρος: F. Biltgen, Εισηγητής: E. Levits, Γεν. Εισαγγελέας: M. Campos Sánchez-Bordona, ECLI:EU:C:2016:361 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 45 ΣΛΕΕ. Υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, του C. Kohll και της S. Kohll-Schlesse και, αφετέρου, του διευθυντή της φορολογικής αρχής του Λουξεμβούργου. Αντικείμενο της διαφοράς ήταν η άρνηση του τελευταίου να χορηγήσει στον C. Kohll πίστωση φόρου για τα φορολογικά έτη 2009 έως 2011. Σύμφωνα με το δίκαιο του Λουξεμβούργου, η πίστωση φόρου χορηγείται υπό την προϋπόθεση ότι ο φορολογούμενος μπορεί να αποδείξει ότι το εισόδημα προέκυψε από συντάξεις ή παρόμοιες προσόδους, όπως ορίζονται από τον νόμο περί φόρου εισοδήματος και να προσκομίσει δελτίο παρακράτησης φόρου.

Ο C. Kohll, υπήκοος Λουξεμβούργου, είχε εργασθεί στην Ολλανδία για πολλά χρόνια. Μετά τη συνταξιοδότησή του επέστρεψε στο Λουξεμβούργο. Λάμβανε δύο συντάξεις από την Ολλανδία, που φορολογούνταν στο Λουξεμβούργο. Η φορολογική αρχή του Λουξεμβούργου αρνήθηκε να του χορηγήσει την πίστωση φόρου για συνταξιούχους κατά τον υπολογισμό της υποχρέωσής του να καταβάλει τον φόρο εισοδήματος στο Λουξεμβούργο. Ο λόγος ήταν ότι, ως πρόσωπο που λαμβάνει μισθό ή σύνταξη που δεν υπόκειται σε παρακράτηση φόρου στην πηγή, όπως είναι οι αλλοδαπές συντάξεις, δεν έλαβε το απαιτούμενο δελτίο παρακράτησης φόρου. Ο C. Kohll ισχυρίστηκε ότι η μεταχείριση αυτή παραβίασε την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων του άρθρου 45 ΣΛΕΕ. Το tribunal administrative του Λουξεμβούργου απέστειλε προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο, που αφορούσε την ερμηνεία της διάταξης αυτής.

Το βασικό νομικό ζήτημα έγκειται στο αν μια εθνική διάταξη, η οποία περιορίζει την επιλεξιμότητα για την πίστωση φόρου για συνταξιούχους σε πρόσωπα που έχουν στην κατοχή τους δελτίο παρακράτησης φόρου περιορίζει την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων. Το Δικαστήριο ακολούθησε σε μεγάλο βαθμό τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα και εξέδωσε απόφαση που δεν αποκλίνει από την προηγούμενη νομολογία του. Απεφάνθη ότι τα άρθρα 21 και 45 ΣΛΕΕ πρέπει να ερμηνευθούν υπό την έννοια ότι απαγορεύουν τη φορολογική νομοθεσία του Λουξεμβούργου, η οποία περιορίζει την επιλεξιμότητα για την έκπτωση φόρου των συνταξιούχων στους φορολογούμενους που έχουν στην κατοχή τους μια μορφή έκπτωσης φόρου. Έκρινε, περαιτέρω, ότι η άρνηση χορήγησης της πίστωσης φόρου σε σχέση με τις συντάξεις που λαμβάνονται λόγω προηγούμενης απασχόλησης στην Ολλανδία, συνιστά περιορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων, η οποία δεν δικαιολογείται. Το Δικαστήριο στράφηκε αρχικά στο ζήτημα ποια ελευθερία εφαρμόζεται στη συγκεκριμένη περίπτωση. Κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, τουλάχιστον όσον αφορά τη

σύνταξη από τον πρώην εργοδότη του, εφαρμοστέες ήταν οι διατάξεις για την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων. Από την άποψη αυτή, το Δικαστήριο διέκρινε την περίπτωση του C. Kohll από κάποιου που ασκεί το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορία εντός της Ένωσης μόνο μετά τη συνταξιοδότησή του. Ο τελευταίος δεν θα είναι σε θέση να επικαλεστεί την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων. Ο C. Kohll, ωστόσο, θα μπορούσε να την επικαλεσθεί, ανεξάρτητα από το αν επέστρεψε στο Λουξεμβούργο για να συνταξιοδοτηθεί ή για να βρει νέα απασχόληση. Ως προς την ύπαρξη περιορισμού, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι οι κανόνες του Λουξεμβουργιανού κράτους περιορίζουν την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων, επειδή στην ουσία αρνούνται τη χορήγηση του φορολογικού πλεονεκτήματος για τις συντάξεις που προέρχονται από άλλα κράτη μέλη, καθιστώντας έτσι λιγότερο ελκυστική για τους κατοίκους του Λουξεμβούργου την ανάληψη απασχόλησης εκτός της χώρας. Ως προς την ύπαρξη πιθανής δικαιολόγησης του περιορισμού, που επικαλέσθηκε η κυβέρνηση του Λουξεμβούργου, το Δικαστήριο εξέτασε, πρώτον, αν η κατάσταση του C. Kohll ήταν συγκρίσιμη με την κατάσταση κατοίκου του Λουξεμβούργου που λαμβάνει σύνταξη από το Λουξεμβούργο. Το πρώτο επιχείρημα ήταν, στην ουσία, ότι ο περιορισμός του πλεονεκτήματος σε συντάξεις που καταβάλλονται από φορείς του Λουξεμβούργου ήταν ο μόνος πρακτικός τρόπος για τη χορήγηση του πλεονεκτήματος, δεδομένου ότι οι παραπάνω φορείς είχαν τις αναγκαίες πληροφορίες και λειτουργούσαν έναν αποτελεσματικό μηχανισμό για τη χορήγηση της πίστωσης στους φορολογούμενους στο Λουξεμβούργο. Το Δικαστήριο απέρριψε το επιχείρημα αυτό. Σύμφωνα με τον σκοπό του φορολογικού πλεονεκτήματος, που ήταν να παρέχει ένα οικονομικό όφελος στους συνταξιούχους, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι δύο καταστάσεις ήταν συγκρίσιμες, δεδομένου ότι και οι δύο ενέπιπταν στο πεδίο του κοινωνικού σκοπού των εθνικών κανόνων. Όσον αφορά την κατοχή των αναγκαίων πληροφοριών, τόνισε ότι ήταν εξίσου πιθανό να ζητηθεί από τους φορολογούμενους να τις παράσχουν άμεσα. Το Δικαστήριο επισήμανε, επίσης, ότι οι διοικητικές δυσχέρειες δεν επαρκούν ποτέ ώστε να δικαιολογήσουν τον περιορισμό μιας θεμελιώδους ελευθερίας.

Το δεύτερο επιχείρημα της κυβέρνησης βασίστηκε άμεσα στην ανάγκη διατήρησης της συνοχής του εθνικού φορολογικού συστήματος. Το Δικαστήριο το απέρριψε, δεδομένου ότι δεν υπήρχε άμεσος σύνδεσμος μεταξύ του φορολογικού πλεονεκτήματος και αντίστοιχης φορολογικής επιβάρυνσης. Ενώ υπήρχε σύνδεσμος μεταξύ της πίστωσης φόρου και της μεθόδου φορολόγησης, δηλαδή της παρακράτησης στο Λουξεμβούργο, αυτό αφορούσε μόνον τον μηχανισμό παρακράτησης φόρου και όχι την ίδια την επιβάρυνση. Το Δικαστήριο τόνισε συναφώς ότι οι συντάξεις υπόκεινται σε φόρο εισοδήματος στο Λουξεμβούργο, ανεξάρτητα από το αν προέρχονται από φορείς του Λουξεμβούργου.

Το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι συνταξιούχοι, που λαμβάνουν σύνταξη από το Λουξεμβούργο και οι συνταξιούχοι που λαμβάνουν σύνταξη από ασφαλιστικό φορέα άλλου κράτους μέλους βρίσκονται σε συγκρίσιμη κατάσταση. Επομένως, η διαφορετική μεταχείριση, δηλαδή το γεγονός ότι η έκπτωση φόρου δεν χορηγείται στην περίπτωση που η σύνταξη προέρχεται από ασφαλιστικό φορέα άλλης χώρας, συνιστούσε περιορισμό στην ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων. Η απόφαση καθιστά σαφές ότι ένα κράτος μέλος δεν μπορεί απλά να χρησιμοποιήσει μια διαφορά ως προς το καθεστώς του φορέα που προβαίνει στην παρακράτηση για να δικαιολογήσει την άρνηση φορολογικών πλεονεκτημάτων σε διασυνοριακές καταστάσεις. Κατά συνέπεια, το Λουξεμβούργο θα πρέπει να εκδίδει δελτία παρακράτησης φόρου και να χορηγεί πίστωση φόρου σε άτομα που λαμβάνουν εισόδημα από άλλο κράτος μέλος.

III. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΩΝ

Επιμ.: Μάρκος Παπακωνσταντής

► Εμπορικοί αντιπρόσωποι

Έννοια του όρου «Νέος ή υπάρχων πελάτης»

Οδηγία 86/653/ΕΟΚ – άρθρο 17 παρ. 2 – αποζημίωση πελατείας – προϋποθέσεις χορηγήσεως – προσέλκυση νέων πελατών – πελάτες του αντιπροσωπευόμενου οι οποίοι αγοράζουν για πρώτη φορά εμπορεύματα η διάθεση των οποίων ανατέθηκε στον εμπορικό αντιπρόσωπο

ΔΕΕ C-315/14, Marchon Germany, 07.04.2016, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος: L. Bay Larsen, Εισηγήτρια: K. Jürimäe, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2016:211 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 17 παρ. 2 στοιχείο α', της Οδηγίας 86/653/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 18ης Δεκεμβρίου 1986, για τον συντονισμό των δικαίων των κρατών μελών όσον αφορά τους εμπορικούς αντιπροσώπους (ανεξάρτητους επαγγελματίες). Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο της διαφοράς μεταξύ της Marchon Germany GmbH (στο εξής Marchon) και της Y. Karaszkiwicz, με αντικείμενο την αποζημίωση πελατείας την οποία απαίτησε η τελευταία από τη Marchon κατόπιν λύσεως της συμβάσεως εμπορικής αντιπροσωπείας.

Ως προς τα πραγματικά γεγονότα, η εταιρία Marchon, στο πλαίσιο της δραστηριότητάς της στον τομέα της χονδρικής πωλήσεως σκελετών γυαλιών, διαθέτει στο εμπόριο σειρά γυαλιών που αντιστοιχούν σε διαφορετικά μοντέλα, μάρκες και συλλογές και απευθύνεται σε πελατεία που αποτελείται από καταστήματα οπτικών. Η Marchon, προκειμένου να διασφαλίσει τη διανομή των προϊόντων της, χρησιμοποιεί τις υπηρεσίες διαφόρων εμπορικών αντιπροσώπων. Αναθέτει σε κάθε έναν από αυτούς τη διαπραγμάτευση της πώλησης,

όχι του συνόλου της σειράς των προϊόντων της, αλλά αυτών που ανήκουν σε μία ή περισσότερες συγκεκριμένες μάρκες. Στην Υ. Karaszkievicz, η οποία εργάστηκε ως εμπορική αντιπρόσωπος για τη Marchon, είχε ανατεθεί η διάθεση των προϊόντων μάρκας C. K. και F. Για τον λόγο αυτόν, η Marchon της είχε χορηγήσει κατάλογο με τα καταστήματα οπτικών με τα οποία διατηρούσε ήδη εμπορικές σχέσεις όσον αφορά άλλες μάρκες γυαλιών. Η Υ. Karaszkievicz διαπραγματευόταν την πώληση των προϊόντων που της είχαν ανατεθεί κυρίως με αυτά τα καταστήματα. Κατόπιν λύσεως της συμβάσεως αντιπροσωπείας, η Υ. Karaszkievicz απαίτησε από τη Marchon αποζημίωση πελατείας δυνάμει του άρθρου 89b του Εμπορικού Κώδικα. Εν προκειμένω, υποστήριξε ιδίως ότι τα καταστήματα οπτικών που αγόρασαν για πρώτη φορά, χάρις στη μεσολάβησή της, σκελετούς γυαλιών μάρκας C. K. ή F. θα έπρεπε να θεωρηθούν ως νέοι πελάτες, ακόμη κι αν ήταν ήδη καταγεγραμμένα στον κατάλογο πελατών που της χορήγησε η Marchon. Το Landgericht München (Πρωτοδικείο Μονάχου) δέχτηκε την αγωγή της Υ. Karaszkievicz, περιόρισε εντούτοις, κατά δίκαιη κρίση, το ποσό της επιδικασθείσας αποζημίωσης κατά το ήμισυ, σε σχέση με το ποσό που είχε αιτηθεί η ανωτέρω. Η Marchon άσκησε έφεση κατά της αποφάσεως αυτής ενώπιον του Oberlandesgericht München (Εφετείο Μονάχου). Κατόπιν της επικυρώσεως της εν λόγω αποφάσεως από το δικαστήριο αυτό, η εταιρία άσκησε αναίρεση ενώπιον του Bundesgerichtshof (Ανώτατο Ομοσπονδιακό Δικαστήριο). Το τελευταίο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο το ακόλουθο προδικαστικό ερώτημα: Έχει το άρθρο 17 παρ. 2 στοιχείο α' πρώτη περίπτωση, της Οδηγίας 86/653 την έννοια ότι αντιτίθεται στην εφαρμογή εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως, κατά την οποία ως «νέοι πελάτες» μπορούν επίσης να θεωρηθούν και οι πελάτες που προσέλκυσε ο εμπορικός αντιπρόσωπος, οι οποίοι διατηρούν από προηγουμένως συναλλακτικές σχέσεις με τον εντολέα σχετικά με προϊόντα που τους διαθέτει ο εντολέας από τη γκάμα προϊόντων του, όχι όμως και σχετικά με προϊόντα, την αποκλειστική διάθεση των οποίων έχει αναθέσει ο εντολέας στον εμπορικό αντιπρόσωπο;

Αρχικά, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η Οδηγία 86/653, όπως άλλωστε προκύπτει από το πρώτο άρθρο της, εναρμονίζει τις νομοθετικές, κανονιστικές και διοικητικές διατάξεις των κρατών μελών, που διέπουν τις σχέσεις μεταξύ των συμβαλλομένων σε σύμβαση εμπορικής αντιπροσωπείας, και ιδίως τα άρθρα 13 έως 20, τα οποία ρυθμίζουν τη σύναψη και τη λήξη μιας τέτοιας συμβάσεως. Όσον αφορά τη λύση της συμβάσεως, το άρθρο 17 της Οδηγίας αυτής επιβάλλει την υποχρέωση στα κράτη μέλη να θεσπίσουν μηχανισμό αποζημίωσης του εμπορικού αντιπρόσωπου, παρέχοντάς τους τη δυνατότητα να επιλέξουν μεταξύ δύο δυνατοτήτων, αφενός, κατ' αποκοπήν αποζημίωσης συμφώνως προς τα κριτήρια της παρ. 2 του άρθρου αυτού, αφετέρου, αποζημίωσης προς ανόρθωση της ζημίας συμφώνως προς τα κριτήρια της παρ. 3 αυτού, ήτοι συστήματος ανορθώσεως

της επελθούσας ζημίας. Κατά το άρθρο 17 παρ. 2, στοιχείο α', πρώτη περίπτωση της Οδηγίας 86/653, ο εμπορικός αντιπρόσωπος δικαιούται κατ' αποκοπήν αποζημίωση, εάν και εφόσον έφερε νέους πελάτες στον εντολέα ή προήγαγε σημαντικά τις υποθέσεις με τους υπάρχοντες πελάτες και ο εντολέας διατηρεί ουσιαστικά οφέλη που προκύπτουν από τις υποθέσεις με τους πελάτες αυτούς. Η καταβολή της αποζημίωσης αυτής πρέπει να είναι δίκαιη, λαμβανομένων υπόψη όλων των περιστάσεων και, ιδιαίτερα, των προμηθειών που χάνει ο εμπορικός αντιπρόσωπος και οι οποίες προκύπτουν από τις υποθέσεις με τους πελάτες αυτούς. Το γράμμα της εν λόγω διατάξεως, κατά το μέτρο που διακρίνει μεταξύ «νέων πελατών» και «υπαρχόντων πελατών», ενδέχεται βεβαίως να δίνει την εντύπωση ότι θα πρέπει να θεωρηθούν «νέοι πελάτες» μόνον αυτοί με τους οποίους ο αντιπροσωπευόμενος δεν διατηρούσε εν γένει και έως και τη μεσολάβηση του εμπορικού αντιπρόσωπου, καμία συναλλακτική σχέση. Ωστόσο, από τη φράση αυτή και μόνο δεν μπορεί να συναχθεί με ασφάλεια εάν η ιδιότητα του «νέου» ή «υπαρχόντος» πελάτη πρέπει να αξιολογηθεί σε σχέση με το σύνολο της γκάμας των προϊόντων του αντιπροσωπευόμενου ή με συγκεκριμένα εμπορεύματα. Ένας πελάτης πρέπει να χαρακτηρίζεται ως «νέος» ή «υπαρχών», κατά την έννοια του άρθρου 17 παρ. 2 της Οδηγίας 86/653, με βάση τα εμπορεύματα των οποίων η διαπραγμάτευση και, ενδεχομένως, η σύναψη συμφωνιών αγοράς ή πωλήσεως έχει ανατεθεί στον εμπορικό αντιπρόσωπο από τον αντιπροσωπευόμενο.

Ως εκ τούτου, σε περίπτωση όπως αυτή της κύριας δίκης, στην οποία, σύμφωνα με τους όρους της συμβάσεως αντιπροσωπείας, στον εμπορικό αντιπρόσωπο έχει ανατεθεί η διαπραγμάτευση της πωλήσεως ενός μέρους μόνο της γκάμας των εμπορευμάτων του αντιπροσωπευόμενου, και όχι το σύνολο αυτών, το γεγονός ότι ένα πρόσωπο διατηρούσε ήδη συναλλακτικές σχέσεις με τον εν λόγω αντιπροσωπευόμενο, για άλλα εμπορεύματα, δεν αποκλείει τη δυνατότητα να θεωρηθεί «νέος πελάτης», τον οποίο προσέλκυσε ο εμπορικός αντιπρόσωπος, εφόσον ο αντιπρόσωπος αυτός κατόρθωσε με τις προσπάθειές του να δημιουργήσει συναλλακτική σχέση μεταξύ του προσώπου αυτού και του ανωτέρω αντιπροσωπευόμενου για τα εμπορεύματα που ανέλαβε να διαθέσει. Το γεγονός και μόνον ότι, υπό περιστάσεις όπως αυτές της κύριας δίκης, οι πελάτες που προσέλκυσε ο εμπορικός αντιπρόσωπος υπέρ του αντιπροσωπευόμενου προμηθεύονταν ήδη από αυτόν προϊόντα συγκρίσιμα κατά το είδος με αυτά που διέθετε ο αντιπρόσωπος στους ίδιους πελάτες δεν αρκεί για να θεωρηθεί ότι τα προϊόντα αυτά εντάσσονταν στο προϋπάρχον πλαίσιο συναλλακτικών σχέσεων με τους εν λόγω πελάτες. Συνεπώς, περιστάσεις όπως αυτές της κύριας δίκης, υπό τις οποίες, όπως προκύπτει από την απόφαση περί παραπομπής, η διάθεση των εμπορευμάτων του αντιπροσωπευόμενου είναι κατατημένη σε διαφορετικές μάρκες και σε κάθε έναν από τους εμπορικούς αντιπρόσωπους έχει ανατεθεί

η διαπραγμάτευση της πωλήσεως μόνο μίας ή ορισμένων από αυτές τις μάρκες, υποδεικνύουν ότι οι αντιπρόσωποι αυτοί οφείλουν να δημιουργήσουν με κάθε πελάτη ιδιαίτερη συναλλακτική σχέση για κάθε μάρκα που τους έχει ανατεθεί, γεγονός όμως το οποίο εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει.

Βάσει των ανωτέρω, το Δικαστήριο κρίνει ότι στο υποβληθέν ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 17 παρ. 2 στοιχείο α' πρώτη περίπτωση, της Οδηγίας 86/653 έχει την έννοια ότι οι πελάτες που προσελκύει ο εμπορικός αντιπρόσωπος για τα εμπορεύματα των οποίων η πώληση του έχει ανατεθεί από τον αντιπροσωπευόμενο δύναται να θεωρηθούν «νέοι πελάτες», κατά την έννοια της εν λόγω διατάξεως, ακόμη κι αν οι πελάτες αυτοί διατηρούσαν συναλλακτικές σχέσεις με τον αντιπροσωπευόμενο όσον αφορά άλλα εμπορεύματα, όταν η πώληση από τον αντιπρόσωπο αυτό των πρώτων εμπορευμάτων απαιτήσει τη δημιουργία μιας ιδιαίτερης συναλλακτικής σχέσεως, γεγονός το οποίο εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει.

IV. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΠΑΡΟΧΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

Επιμ.: Μάρκος Παπακωνσταντής

► Πνευματική ιδιοκτησία

Δικαίωμα δημιουργού και συγγενή δικαιώματα

Πνευματική ιδιοκτησία – δικαίωμα του δημιουργού και συγγενικά δικαιώματα – Οδηγία 2001/29/EK – άρθρο 3 παρ. 1 – Οδηγία 2006/115/EK – άρθρο 8 παρ. 2 – ερμηνεία της έννοιας «παρουσίαση στο κοινό» – εγκατάσταση συσκευών τηλεοράσεως από τον ιδιοκτήτη κέντρου αποκαταστάσεως ώστε να είναι δυνατή η παρακολούθηση τηλεοπτικών εκπομπών από τους ασθενείς.

ΔΕΕ C-117/15, Reha Training, 31.05.2016, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: J. Malenonský, Γεν. Εισαγγελέας: Y. Bot, ECLI:EU:C:2016:379 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά στην ερμηνεία του άρθρου 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2001/29/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Μαΐου 2001, για την εναρμόνιση ορισμένων πτυχών του δικαιώματος του δημιουργού και συγγενικών δικαιωμάτων στην κοινωνία της πληροφορίας, καθώς και του άρθρου 8 παρ. 2 της Οδηγίας 2006/115/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Δεκεμβρίου 2006, σχετικά με το δικαίωμα εκμίσθωσης, το δικαίωμα δανεισμού και ορισμένα δικαιώματα συγγενικά προς την πνευματική ιδιοκτησία στον τομέα των προϊόντων της διανοίας. Η εν λόγω αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Reha Training Gesellschaft für Sport-und Unfall rehabilitation mbH (στο εξής: Reha

Training), η οποία εκμεταλλεύεται κέντρο αποκαταστάσεως, και της Gesellschaft für musikalische Aufführungs und mechanische Vervielfältigungsrechte (στο εξής: GEMA), η οποία είναι επιφορτισμένη με τη συλλογική διαχείριση των δικαιωμάτων δημιουργού στον τομέα της μουσικής στη Γερμανία, σχετικά με την άρνηση, από μέλους της Reha Training, της πληρωμής αμοιβών για δικαιώματα δημιουργού και συγγενικά δικαιώματα, με αφορμή τη διάθεση προστατευόμενων έργων στους χώρους της εν λόγω εταιρίας.

Ως προς τα πραγματικά γεγονότα, στους χώρους του κέντρου αποκαταστάσεως που εκμεταλλεύεται η Reha Training, άτομα τα οποία έχουν υποστεί ατυχήματα έχουν τη δυνατότητα να ακολουθήσουν μετεγχειρητική θεραπεία με σκοπό την αποκατάστασή τους. Οι χώροι αυτοί περιλαμβάνουν δύο αίθουσες αναμονής και μία αίθουσα ασκήσεων, στις οποίες η Reha Training, κατά το χρονικό διάστημα από τον Ιούνιο του 2012 έως τον Ιούνιο του 2013, προέβαλε τηλεοπτικές εκπομπές μέσω συσκευών τηλεοράσεως που ήταν εγκατεστημένες εκεί. Τα άτομα τα οποία βρίσκονταν στο κέντρο αποκαταστάσεως για θεραπεία μπορούσαν, συνεπώς, να παρακολουθήσουν τις εκπομπές αυτές. Η Reha Training ουδέποτε ζήτησε άδεια προβολής των ως άνω εκπομπών από την GEMA. Η τελευταία θεωρεί ότι η κατά τα ανωτέρω διάθεση συνιστά πράξη παρουσιάσεως στο κοινό έργων τα οποία, ανήκουν στο ρεπερτόριο που η ίδια διαχειρίζεται. Ως εκ τούτου, χρέωσε στην εν λόγω εταιρία τα ποσά τα οποία, κατά την εκτίμησή της, αυτή όφειλε ως αμοιβές, για το χρονικό διάστημα από τον Ιούνιο του 2012 έως τον Ιούνιο του 2013, με βάση το ισχύον τιμολόγιο και στη συνέχεια, λόγω μη καταβολής, ζήτησε ενώπιον του Amtsgericht Köln (πρωτοδικείου του κρατιδίου της Κολωνίας) να υποχρεωθεί η Reha Training να της καταβάλει αποζημίωση αντίστοιχη των ποσών αυτών. Το δικαστήριο έκανε δεκτό το ως άνω αίτημα, με αποτέλεσμα η Reha Training να προσφύγει ενώπιόν του Landgericht Köln (περιφερειακού δικαστηρίου της Κολωνίας). Το τελευταίο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα εξής προδικαστικά ερωτήματα: 1) Το ζήτημα εάν υφίσταται «παρουσίαση στο κοινό» κατά την έννοια του άρθρου 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2001/29 και/ή κατά την έννοια του άρθρου 8 παρ. 2 της Οδηγίας 2006/115 κρίνεται πάντοτε βάσει των ίδιων κριτηρίων, δηλαδή ότι ο χρήστης ενεργεί με απόλυτη επίγνωση των συνεπειών των ενεργειών του, προκειμένου να παράσχει σε τρίτους πρόσβαση στο προστατευόμενο έργο, την οποία αυτοί δεν θα είχαν χωρίς τις δικές του ενέργειες. Η έννοια του «κοινού» αναφέρεται σε απροσδιόριστο αριθμό δυνητικών αποδεκτών, ο οποίος, επιπροσθέτως, πρέπει να είναι αρκετά μεγάλος, ο δε απροσδιόριστος χαρακτήρας του κοινού συντρέχει, όταν η παρουσίαση αφορά «το κοινό γενικώς», δηλαδή όχι πρόσωπα που ανήκουν σε μια ιδιωματική ομάδα, ενώ η αναφορά σε «αρκετά μεγάλο αριθμό

προσώπων» σημαίνει ότι αυτός πρέπει να υπερβαίνει ένα ορισμένο ελάχιστο όριο, συνεπώς ένας εξαιρετικά μικρός, δηλαδή ασήμαντος, αριθμός ενδιαφερομένων δεν πληροί το κριτήριο; Στο πλαίσιο αυτό, δεν έχει σημασία μόνον ο αριθμός των προσώπων που έχουν ταυτοχρόνως πρόσβαση στο ίδιο έργο, αλλά και ο αριθμός των προσώπων που αποκτούν διαδοχικώς πρόσβαση στο έργο αυτό; Η παρουσίαση αφορά νέο κοινό, δηλαδή κοινό το οποίο ο δημιουργός του έργου δεν είχε υπόψη του, όταν επέτρεψε τη χρήση αυτού μέσω της παρουσιάσεως στο κοινό; 2) Σε περιπτώσεις όπως αυτή της κύριας δίκης, όπου ο ιδιοκτήτης κέντρου αποκαταστάσεως εγκαθιστά στους χώρους του συσκευές τηλεοράσεως στις οποίες μεταφέρει τηλεοπτικό σήμα, καθιστώντας έτσι δυνατή τη λήψη και προβολή τηλεοπτικών εκπομπών, πρέπει να εξετάζεται το ζήτημα της υπέρβασης παρουσιάσεως στο κοινό κατά την έννοια της «παρουσιάσεως στο κοινό» του άρθρου 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2001/29 ή κατά την έννοια του άρθρου 8 παρ. 2 της Οδηγίας 2006/115, όταν η εξασφάλιση προσβάσεως στις τηλεοπτικές εκπομπές θίγει τα δικαιώματα δημιουργού και τα συγγενικά δικαιώματα μιας πλειάδας ενδιαφερομένων, ιδίως συνθετών, στιχουργών και εκδοτών μουσικών έργων, αλλά και καλλιτεχνών ερμηνευτών ή εκτελεστών, παραγωγών φωνογραφήματων και δημιουργών έργων λόγου, καθώς και των εκδοτών τους; 3) Υφίσταται «παρουσίαση στο κοινό» κατά το άρθρο 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2001/29 και/ή κατά το άρθρο 8 παρ. 2 της Οδηγίας 2006/115 σε περιπτώσεις όπως αυτή της κύριας δίκης, όπου ο ιδιοκτήτης κέντρου αποκαταστάσεως εγκαθιστά στους χώρους του συσκευές τηλεοράσεως στις οποίες μεταφέρει τηλεοπτικό σήμα, καθιστώντας έτσι δυνατή την παρακολούθηση τηλεοπτικών εκπομπών από τους ασθενείς του κέντρου; 4) Αν σε περιπτώσεις όπως αυτή της κύριας δίκης υφίσταται παρουσίαση στο κοινό κατά την ως άνω έννοια, εμμένει το Δικαστήριο στη νομολογία του, σύμφωνα με την οποία δεν συντρέχει παρουσίαση στο κοινό στην περίπτωση της παρουσιάσεως προστατευόμενων φωνογραφήματων στο πλαίσιο ραδιοφωνικών μεταδόσεων για ασθενείς σε οδοντιατρείο ή σε παρόμοιους χώρους;

Η γαλλική κυβέρνηση, κατ' εφαρμογήν του άρθρου 16, τρίτο εδάφιο, του Οργανισμού του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ζήτησε από το Δικαστήριο να συνέλθει ως τμήμα μείζονος συνθέσεως.

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων, το Δικαστήριο εξετάζει τα τρία πρώτα από κοινού. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, όπως προκύπτει από το άρθρο 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2001/29, τα κράτη μέλη παρέχουν στους δημιουργούς το αποκλειστικό δικαίωμα να επιτρέπουν ή να απαγορεύουν κάθε παρουσίαση στο κοινό των έργων τους ενσυρμάτως ή ασυρμάτως, καθώς και να καθιστούν προσιτά τα έργα τους στο κοινό κατά τρόπο, ώστε οποιοσδήποτε να έχει πρόσβαση σε αυτά, όπου και όταν

επιλέγει ο ίδιος. Το άρθρο 8 παρ. 2 της Οδηγίας 2006/115 προβλέπει ότι η νομοθεσία των κρατών μελών πρέπει να διασφαλίζει ότι ο χρήστης καταβάλλει εύλογη και ενιαία αμοιβή, σε περίπτωση που ένα φωνογράφημα το οποίο εκδίδεται για εμπορικούς σκοπούς ή μια αναπαραγωγή του φωνογραφήματος αυτού χρησιμοποιείται για ασύρματη ραδιοφωνική μετάδοση ή για οποιαδήποτε παρουσίαση στο κοινό και προκειμένου να εξασφαλίζεται ότι η αμοιβή αυτή κατανέμεται μεταξύ των ερμηνευτών ή εκτελεστών καλλιτεχνών και των παραγωγών των οικείων φωνογραφήματων. Από τη σύγκριση του άρθρου 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2001/29 και του άρθρου 8 παρ. 2 της Οδηγίας 2006/115 προκύπτει ότι η έννοια της «παρουσιάσεως στο κοινό», κατά τις διατάξεις αυτές, χρησιμοποιείται σε διαφορετικό πλαίσιο και επιδιώκει σκοπούς παρόμοιους ασφαλώς, πλην όμως, εν μέρει διαφορετικούς. Συγκεκριμένα, οι δημιουργοί έχουν, δυνάμει του άρθρου 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2001/29, δικαίωμα προληπτικής παρεμβάσεως, το οποίο τους επιτρέπει να παρεμβάλλονται μεταξύ των δυνητικών χρηστών του έργου τους και της παρουσιάσεως στο κοινό, στην οποία οι χρήστες αυτοί προτίθενται να προβούν, τούτο δε, προκειμένου να απαγορεύσουν την παρουσίαση. Αντιθέτως, οι καλλιτέχνες, ερμηνευτές ή εκτελεστές και οι παραγωγοί φωνογραφήματων έχουν, δυνάμει του άρθρου 8 παρ. 2 της Οδηγίας 2006/115, δικαίωμα ανταποδόσεως, το οποίο δεν μπορεί να ασκηθεί πριν ένα φωνογράφημα, το οποίο εκδίδεται για εμπορικούς σκοπούς ή μια αναπαραγωγή του φωνογραφήματος αυτού, χρησιμοποιηθεί για οποιαδήποτε παρουσίαση στο κοινό εκ μέρους του χρήστη. Και στις δύο Οδηγίες, ο νομοθέτης της Ένωσης είχε τη βούληση να προσδώσει στην έννοια της «παρουσιάσεως στο κοινό» την ίδια σημασία. Από τα προεκτεθέντα προκύπτει ότι σε υπόθεση προβολής τηλεοπτικών εκπομπών, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, η οποία, όπως υποστηρίζεται, θίγει όχι μόνο τα δικαιώματα του δημιουργού, αλλά επίσης, μεταξύ άλλων, τα δικαιώματα των καλλιτεχνών ερμηνευτών ή εκτελεστών ή των παραγωγών φωνογραφήματων, πρέπει να εφαρμόζεται τόσο το άρθρο 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2001/29 όσο και το άρθρο 8 παρ. 2 της Οδηγίας 2006/115, και δη προσδίδοντας στην έννοια της «παρουσιάσεως στο κοινό», η οποία περιλαμβάνεται στις δύο αυτές διατάξεις, την ίδια ακριβώς σημασία. Κατά συνέπεια, η έννοια αυτή πρέπει να ερμηνευθεί με βάση τα ίδια κριτήρια, προκειμένου ιδίως να αποφευχθούν αντιφατικές και μεταξύ τους ασύμβατες ερμηνείες, αναλόγως της εφαρμοζόμενης διατάξεως.

Σύμφωνα με νομολογία του Δικαστηρίου, για να κριθεί εάν υφίσταται παρουσίαση στο κοινό, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη πλείονα συμπληρωματικά κριτήρια, μη αυτοτελή και συνδεδεμένα μεταξύ τους και η έννοια να ερμηνεύεται κατά τρόπο ευρύ. Το Δικαστήριο έχει ήδη κρίνει ότι η έννοια της παρουσιάσεως στο κοινό απαρτίζεται από δύο σωρευτικά στοιχεία, ήτοι μια «πράξη

παρουσιάσεως» έργου και την παρουσίαση του έργου αυτού σε «κοινό». Ως «πράξη παρουσιάσεως» λογίζεται κάθε μετάδοση προστατευόμενων έργων, ανεξαρτητως του χρησιμοποιούμενου τεχνικού μέσου ή της χρησιμοποιούμενης μεθόδου. Η πράξη δε αυτή πρέπει καταρχήν να επιτρέπεται εξατομικευμένα από τον δημιουργό του έργου αυτού. Για να εμπόσουν οι ως άνω μεταδόσεις στην έννοια της «παρουσιάσεως στο κοινό», πρέπει τα προστατευόμενα έργα να παρουσιάζονται πράγματι σε «κοινό». Από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι η έννοια του «κοινού» αναφέρεται σε έναν απροσδιόριστο αριθμό δυνητικών αποδεκτών, ενώ εξάλλου προϋποθέτει και έναν αρκετά μεγάλο αριθμό προσώπων. Όσον αφορά τον «απροσδιόριστο» χαρακτήρα του κοινού, με αυτόν νοείται το να καθίσταται ένα έργο με κάθε κατάλληλο τρόπο προσιτό στο «κοινό γενικώς», και όχι σε συγκεκριμένα άτομα ανήκοντα σε ιδιωτική ομάδα. Όσον αφορά τη φράση «αρκετά μεγάλο αριθμό προσώπων», το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι τέτοιος αριθμός προϋποθέτει κάποιο ελάχιστο όριο, στοιχείο που αποκλείει τον χαρακτηρισμό ως «κοινού» ενός εξαιρετικά μικρού, δηλαδή ασήμαντου, αριθμού ενδιαφερομένων. Για να εκτιμηθεί ο αριθμός των αποδεκτών, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τα σωρευτικά αποτελέσματα που έχει το γεγονός ότι τα έργα αυτά διατίθενται στους δυνητικούς αποδέκτες. Έχει σημασία, ιδίως, ο αριθμός των προσώπων που έχουν ταυτοχρόνως ή διαδοχικώς πρόσβαση στο ίδιο έργο. Το Δικαστήριο έχει επίσης κρίνει ότι, για να πρόκειται περί «παρουσιάσεως στο κοινό», πρέπει να μεταδίδεται το ραδιοηλεκτρονικό έργο σε «νέο κοινό», ήτοι κοινό το οποίο δεν είχε ληφθεί υπόψη από τους δημιουργούς των προστατευόμενων έργων, όταν επέτρεψαν τη χρήση τους μέσω της παρουσιάσεώς τους στο αρχικό κοινό. Το Δικαστήριο ακόμη τονίζει ότι, καίτοι ο κερδοσκοπικός χαρακτήρας της προβολής προστατευόμενου έργου στο κοινό δεν είναι καθοριστικής σημασίας για τον χαρακτηρισμό της προβολής αυτής ως «παρουσιάσεως στο κοινό», εντούτοις δεν στερείται σημασίας, ιδίως για να προσδιοριστεί ενδεχόμενη αμοιβή οφειλόμενη λόγω της ως άνω προβολής. Το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι η προβολή προστατευόμενων έργων έχει κερδοσκοπικό χαρακτήρα οσάκις ο χρήστης δύναται να αντλήσει από αυτήν οικονομικό όφελος, συνδεδεμένο προς την ελκυστικότητα και, κατά συνέπεια, τη μεγαλύτερη πελατεία της επιχειρήσεως όπου προβαίνει στην εν λόγω προβολή. Αντιθέτως, όσον αφορά τη μετάδοση φωνογραφήματων σε οδοντιατρείο, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι τούτο δεν ισχύει, δεδομένου ότι οι ασθενείς οδοντιάτρου δεν αποδίδουν, κατά κανόνα, καμία σημασία σε τέτοια μετάδοση, καθώς και ότι αυτή δεν είναι ικανή να αυξήσει την ελκυστικότητα και, κατά συνέπεια, την πελατεία του εν λόγω οδοντιατρείου. Από τη στιγμή, λοιπόν, που ο ιδιοκτήτης κέντρου αποκαταστάσεως μεταδίδει ηθελήμως προστατευόμενα έργα στους ασθενείς του κέντρου,

μέσω συσκευών τηλεοράσεως εγκατεστημένων σε διάφορα σημεία του εν λόγω κέντρου, ο ως άνω ιδιοκτήτης πραγματοποιεί παρουσίαση στο κοινό.

Όσον αφορά το σύνολο των ασθενών του κέντρου αποκαταστάσεως, όπως το επίμαχο στην υπόθεση της κύριας δίκης, το Δικαστήριο επισημαίνει, καταρχάς, ότι, όπως προκύπτει από τη δικογραφία που έχει στη διάθεσή του το Δικαστήριο, πρόκειται για κοινό γενικώς. Ο δε κύκλος των προσώπων που συγκροτούν αυτοί οι ασθενείς δεν είναι «πολύ μικρός, δηλαδή ασήμαντος», δεδομένου ότι, μεταξύ άλλων, οι ως άνω ασθενείς μπορούν να απολαύσουν παράλληλα προβαλλόμενα έργα, σε πλείονα σημεία του κέντρου αποκαταστάσεως. Υπό τις συνθήκες αυτές, κρίνεται ότι το σύνολο των ασθενών κέντρου αποκαταστάσεως, όπως το επίμαχο στην υπόθεση της κύριας δίκης, συνιστά «κοινό», κατά την έννοια του άρθρου 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2001/29 και του άρθρου 8 παρ. 2 της Οδηγίας 2006/115. Τέλος, οι ασθενείς τέτοιου κέντρου αποκαταστάσεως δεν θα μπορούσαν, καταρχήν, να απολαύσουν τα προβαλλόμενα έργα χωρίς τη στοχευμένη παρέμβαση του ιδιοκτήτη του εν λόγω κέντρου. Επιπροσθέτως, καθόσον η διαφορά της κύριας δίκης αφορά την καταβολή αμοιβών για δικαιώματα του δημιουργού και συγγενικά δικαιώματα σχετικά με την προβολή προστατευόμενων έργων στους χώρους του ως άνω κέντρου, επισημαίνεται ότι οι εν λόγω ασθενείς προφανέστατα δεν ελήφθησαν υπόψη κατά την άδεια που είχε δοθεί για την αρχική διάθεση των έργων. Κατά συνέπεια, οι ασθενείς κέντρου αποκαταστάσεως συνιστούν «νέο κοινό». Κατόπιν των ανωτέρω σκέψεων το Δικαστήριο κρίνει ότι ο ιδιοκτήτης κέντρου αποκαταστάσεως, υπό περιστάσεις όπως αυτές της υποθέσεως της κύριας δίκης, πραγματοποιεί παρουσίαση στο κοινό.

Όσον αφορά τον κερδοσκοπικό χαρακτήρα τέτοιας παρουσιάσεως, διαπιστώνεται ότι, στην προκειμένη περίπτωση, η προβολή τηλεοπτικών εκπομπών μέσω συσκευών τηλεοράσεως, καθόσον έχει ως σκοπό να προσφέρει ψυχαγωγία στους ασθενείς κέντρου αποκαταστάσεως, όπως το επίμαχο στην υπόθεση της κύριας δίκης, κατά τη διάρκεια της θεραπείας τους ή του χρόνου αναμονής που προηγείται αυτής, συνιστά συμπληρωματική παροχή υπηρεσιών η οποία, καίτοι στερείται οποιουδήποτε ιατρικού ενδιαφέροντος, λειτουργεί εντούτοις ευεργετικά για το επίπεδο και την ελκυστικότητα της επιχειρήσεως, παρέχοντάς της επομένως συγκριτικό πλεονέκτημα. Ως εκ τούτου, η προβολή τηλεοπτικών εκπομπών από τον ιδιοκτήτη κέντρου αποκαταστάσεως δύναται να έχει κερδοσκοπικό χαρακτήρα, ικανό να ληφθεί υπόψη, ώστε να καθοριστεί το ύψος της οφειλόμενης αμοιβής, αναλόγως της περιπτώσεως, λόγω της προβολής.

Κατόπιν όλων των ανωτέρω, στα τρία πρώτα ερωτήματα το Δικαστήριο απαντά ότι, σε υπόθεση όπως η επίμαχη της κύριας δίκης, στο πλαίσιο της οποίας υποστηρίζεται

ότι η προβολή τηλεοπτικών εκπομπών μέσω συσκευών τηλεόρασης που ο ιδιοκτήτης κέντρου αποκαταστάσεως έχει εγκαταστήσει στους χώρους του, θίγει τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας και τα προστατευόμενα δικαιώματα πλειάδας ενδιαφερομένων, ιδίως συνθετών, στιχουργών και εκδοτών μουσικών έργων, αλλά και καλλιτεχνών, ερμηνευτών ή εκτελεστών, παραγωγών φωνογραφημάτων και δημιουργών έργων λόγου, καθώς και των εκδοτών τους, πρέπει να κριθεί εάν τέτοια κατάσταση συνιστά «παρουσίαση στο κοινό» τόσο κατά την έννοια του άρθρου 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2001/29 όσο και κατά την έννοια του άρθρου 8 παρ. 2 της Οδηγίας 2006/115 και δη βάσει των ίδιων ερμηνευτικών κριτηρίων. Οι δύο αυτές διατάξεις έχουν μάλιστα την έννοια ότι τέτοια προβολή συνιστά «παρουσίαση στο κοινό». Λαμβανομένης υπόψη της απαντήσεως που δόθηκε στα τρία πρώτα ερωτήματα, το Δικαστήριο εκτιμά ότι παρέλκει η απάντηση στο τέταρτο ερώτημα.

V. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ

Επιμ.: Μάρκος Παπακωνσταντής

► Φόρος κληρονομιάς

Απαλλαγή από φόρο κληρονομιάς

φορολογία – άρθρο 63 ΣΛΕΕ – άρθρο 40 της Συμφωνίας ΕΟΧ – φόρος κληρονομιάς – κανονιστική ρύθμιση κράτους μέλους προβλέπουσα απαλλαγή από τον φόρο κληρονομιάς για την πρώτη κατοικία υπό την προϋπόθεση ο κληρονόμος να κατοικεί μόνιμως στο εν λόγω κράτος μέλος – περιορισμός – δικαιολόγηση

ΔΕΕ C-244/15, Επιτροπή/Ελλάδα, 26.05.2016, Τμήμα έβδομο, Πρόεδρος: C. Toader, Εισηγητής: E. Jarašiūnas, Γεν. Εισαγγελέας: M. Wathelet, ECLI:EU:C:2016:359 – Προσφυγή λόγω παραβάσεως

Με την προσφυγή της, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ζητεί από το Δικαστήριο να διαπιστώσει ότι η Ελληνική Δημοκρατία, θεσπίζοντας και διατηρώντας σε ισχύ νομοθεσία προβλέπουσα απαλλαγή από τον φόρο κληρονομιάς για την πρώτη κατοικία, δημιουργεί δυσμενείς διακρίσεις, δεδομένου ότι εφαρμόζεται αποκλειστικώς στους υπηκόους της Ευρωπαϊκής Ένωσης που κατοικούν στην Ελλάδα, παραβιάζοντας με τον τρόπο αυτόν τις υποχρεώσεις που υπέχει από το άρθρο 63 ΣΛΕΕ και από το άρθρο 40 της Συμφωνίας για τον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο, της 2ας Μαΐου 1992.

Ως προς τα επιχειρήματα τα οποία παρουσιάστηκαν εγγράφως στο ΔΕΕ, η Επιτροπή παρατηρεί ότι οι υπήκοοι των κρατών μελών της Ένωσης που δεν είναι μόνιμοι κάτοικοι Ελλάδας και οι υπήκοοι των λοιπών συμβαλλομένων κρατών στη Συμφωνία ΕΟΧ, ανεξαρτήτως του τόπου

κατοικίας τους, δεν μπορούν να τύχουν απαλλαγής από τον φόρο κληρονομιάς για την πρώτη κατοικία. Επομένως, κατά την Επιτροπή, η αξία ακινήτου που βρίσκεται στην Ελλάδα και το οποίο αποκτούν εκ κληρονομιάς οι ως άνω υπήκοοι μειώνεται, δεδομένου ότι στους εν λόγω κληρονόμους επιβάλλεται μεγαλύτερη φορολογία. Λαμβανομένης υπόψη της πάγιας νομολογίας του Δικαστηρίου, σύμφωνα με την οποία οι κληρονομίες συνιστούν κινήσεις κεφαλαίων και τα μέτρα που μειώνουν την αξία της κληρονομιάς κατοίκου κράτους μέλους άλλου από αυτό στο οποίο βρίσκονται τα οικεία περιουσιακά στοιχεία θεωρούνται απαγορευόμενοι περιορισμοί για τις κινήσεις κεφαλαίων, η εν λόγω διάταξη πρέπει να θεωρηθεί ως περιορισμός. Η Επιτροπή υποστηρίζει, επίσης, ότι οι σύζυγοι και τα τέκνα του κληρονομούμενου που δεν έχουν άλλο ακίνητο βρίσκονται σε αντικειμενικώς συγκρίσιμη κατάσταση, ανεξαρτήτως του αν είναι κάτοικοι ημεδαπής ή κάτοικοι αλλοδαπής. Ομοίως, κατά την Επιτροπή, ο φόρος κληρονομιάς που προβλέπει η επίμαχη ελληνική κανονιστική ρύθμιση βασίζεται στην αξία του ακινήτου που αποτελεί αντικείμενο της κληρονομιάς, στον οικογενειακό δεσμό μεταξύ κληρονομούμενου και κληρονόμων και στο αν οι κληρονόμοι έχουν άλλο ακίνητο, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη το κατά πόσον το κληρονομαίο ακίνητο όντως είναι ή καθίσταται η πρώτη κατοικία των κληρονόμων. Επομένως, κατά την Επιτροπή, η επίμαχη διάταξη του ελληνικού δικαίου ευνοεί αποκλειστικώς τους κληρονόμους που κατοικούν ήδη στην Ελλάδα, είτε στο κληρονομαίο ακίνητο είτε αλλού στο εν λόγω κράτος μέλος, οι οποίοι είναι συνήθως Έλληνες υπήκοοι. Σχετικά με το επιχειρήμα της Ελληνικής Δημοκρατίας ότι δεν είναι συγκρίσιμη η κατάσταση των κατοίκων ημεδαπής και των κατοίκων αλλοδαπής όσον αφορά τις στεγαστικές ανάγκες των ενδιαφερομένων στην Ελλάδα, η Επιτροπή διατείνεται ότι η επιχειρηματολογία αυτή βασίζεται στην εσφαλμένη εκτίμηση ότι οι κάτοικοι Ελλάδας δεν διαθέτουν γενικώς στέγη, ενώ οι κάτοικοι αλλοδαπής διαθέτουν. Τέλος, όσον αφορά τη δικαιολόγηση του περιορισμού της ελεύθερης κυκλοφορίας κεφαλαίων που προβάλλει η Ελληνική Δημοκρατία, η Επιτροπή θεωρεί ότι η επίμαχη απαλλαγή από τον φόρο κληρονομιάς συνιστά απλώς «γενική διευκόλυνση», η οποία δεν δικαιολογείται από λόγους στεγαστικής ή κοινωνικής πολιτικής, εφόσον δεν εξαρτάται από την ιδιοκατοίκηση των κληρονόμων στο κληρονομαίο ακίνητο.

Η Ελληνική Δημοκρατία, από την πλευρά της, ισχυρίζεται ότι η επίμαχη διάταξη συνάδει με την αρχή της ελεύθερης κυκλοφορίας κεφαλαίων. Προκαταρκτικώς, υποστηρίζει ότι οι υπήκοοι των λοιπών συμβαλλομένων κρατών στη Συμφωνία ΕΟΧ δεν έχουν συμπεριληφθεί στο άρθρο 26Α, σημείο 1 του Κώδικα Φορολογίας Κληρονομιών εκ παραδρομής, την οποία δεσμεύεται να διορθώσει. Εν συνεχεία, δηλώνει ότι η επίμαχη διάταξη δεν συνιστά περιορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας των κεφαλαίων.

Αφορά έναν πολύ συγκεκριμένο τρόπο κληρονομικής διαδοχής και μια πολύ ειδική και περιορισμένη απαλλαγή από τον φόρο κληρονομιάς. Υποστηρίζει ότι η κληρονομία των δικαιούχων νόμιμης μοίρας δεν συνιστά κίνηση κεφαλαίων. Η έννοια της ελεύθερης κυκλοφορίας κεφαλαίων προσιδιάζει περισσότερο στη δυνατότητα επενδύσεων παρά σε μεταβίβαση περιουσίας αιτία θανάτου στους εγγύτερους συγγενείς του κληρονομούμενου, η οποία διέπεται από τον νόμο. Ισχυρίζεται ότι, αν οι δικαιούχοι νόμιμης μοίρας δεν κατοικούν μόνιμως στην Ελλάδα, κανένα άλλο πρόσωπο δεν μπορεί να τύχει της απαλλαγής από τον φόρο κληρονομιάς, καθώς και ότι το ελληνικό φορολογικό σύστημα έχει ενιαίες φορολογικές κλίμακες, οι οποίες εφαρμόζονται στους ημεδαπούς και στους υπηκόους άλλων κρατών μελών, οπότε δεν γίνεται καμία διάκριση στον υπολογισμό του φόρου κληρονομιάς ούτε στο ποσό της επίμαχης απαλλαγής. Προσθέτει ότι η καταβολή του φόρου κληρονομιάς χωρίς εφαρμογή της απαλλαγής δεν συνιστά «υπερφορολόγηση» αλλά συνήθη φορολόγηση, ότι, για να τύχουν της απαλλαγής αυτής οι ημεδαποί και οι υπήκοοι των λοιπών κρατών μελών της Ένωσης, πρέπει να πληρούν τις ίδιες προϋποθέσεις, καθώς και ότι η μη χορήγηση απαλλαγής στους κληρονόμους κατοίκους αλλοδαπής δεν λειτουργεί αποτρεπτικά από την πραγματοποίηση επενδύσεων σε ακίνητο στην Ελλάδα. Όσον αφορά την απαλλαγή από τον φόρο κληρονομιάς ακινήτου το οποίο θεωρείται ως πρώτη κατοικία, η κατάσταση των κληρονόμων που κατοικούν μόνιμως στην Ελλάδα δεν είναι αντικειμενικώς συγκρίσιμη με την κατάσταση των κληρονόμων που δεν κατοικούν μόνιμως στο εν λόγω κράτος μέλος. Συγκεκριμένα, ενώ οι ημεδαποί κληρονόμοι δεν διαθέτουν άλλο κατάλληλο ακίνητο στην Ελλάδα και έχουν στεγαστικές ανάγκες στο εν λόγω κράτος μέλος, τις οποίες μπορεί να καλύψει ή να συμπληρώσει το κληρονομαίο ακίνητο, οι αλλοδαποί κληρονόμοι έχουν, κατά γενικό κανόνα, πρώτη κατοικία στην αλλοδαπή και δεν υπολογίζουν στο κληρονομαίο ακίνητο που βρίσκεται στην Ελλάδα για τη στέγασή τους. Όταν η Επιτροπή εκτιμά ότι η κατάσταση των κατοίκων ημεδαπής και των κατοίκων αλλοδαπής είναι συγκρίσιμη, δεν λαμβάνει υπόψη τους επιδιωκόμενους με την επίμαχη απαλλαγή σκοπούς. Η εν λόγω απαλλαγή αφορά περιοριστικώς την εκ κληρονομιάς απόκτηση πρώτης κατοικίας στην Ελλάδα από μόνιμο κάτοικο ημεδαπής. Τα πρόσωπα που δεν κατοικούν στο εν λόγω κράτος μέλος και κληρονομούν ακίνητο κείμενο στο κράτος μέλος αυτό διαμένουν στο ως άνω ακίνητο για μικρό χρονικό διάστημα ή το εκμεταλλεύονται με άλλον τρόπο. Η Επιτροπή, συνεχίζει η Ελληνική Δημοκρατία, παραγνωρίζει επίσης το γεγονός ότι είναι πρακτικώς αδύνατο να πραγματοποιείται έλεγχος ακινήτου της αλλοδαπής. Κατά συνέπεια, ο κάτοικος αλλοδαπής ο οποίος κληρονομεί ακίνητο κείμενο στην Ελλάδα βρίσκεται σε πλεονεκτικότερη θέση από αυτήν ενός κατοίκου ημεδαπής. Τέλος,

η Ελληνική Δημοκρατία διατείνεται ότι ο τυχόν περιορισμός της ελεύθερης κυκλοφορίας κεφαλαίων δικαιολογείται από επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος, κοινωνικής και οικονομικής φύσεως. Ειδικότερα, με την ειδική και περιορισμένη στην πρώτη κατοικία απαλλαγή από τον φόρο κληρονομιάς, η οποία χορηγείται στο πλαίσιο της εφαρμοζόμενης από το κράτος κοινωνικής πολιτικής, ο νομοθέτης θέλησε να βοηθήσει τους εγγύτερους συγγενείς του κληρονομούμενου οι οποίοι δεν έχουν κατάλληλο προς στέγαση ακίνητο στην Ελλάδα, όπου κατοικούν μόνιμως κατά τον χρόνο γενέσεως της φορολογικής οφειλής, να αποκτήσουν, στο εν λόγω κράτος μέλος, τέτοιου είδους αγαθό ως πρώτη κατοικία, παρέχοντάς τους φορολογική ελάφρυνση. Κατά συνέπεια, πρόκειται για κοινωνικής φύσεως πλεονέκτημα, η χορήγηση του οποίου εξαρτάται από τον δεσμό με την ελληνική κοινωνία και τον βαθμό ενσωματώσεως σε αυτήν. Το δε άρθρο 26Α σημείο 1 δεν επιβάλλει στον κληρονόμο που δικαιούται της επίμαχης απαλλαγής την υποχρέωση χρησιμοποίησεως του κληρονομαίου ακινήτου ως πρώτης κατοικίας, μολονότι αυτό συμβαίνει γενικώς, εφόσον, αφενός, η υποχρέωση αυτή θα συνιστούσε δυσανάλογο περιορισμό της ελευθερίας του κληρονόμου, αντίθετο προς το ελληνικό Σύνταγμα, και, αφετέρου, ο νομοθέτης προτίμησε να υιοθετήσει ρεαλιστική προσέγγιση, λαμβάνοντας υπόψη τις τυχόν μεταβολές στην επαγγελματική ή οικογενειακή κατάσταση του κληρονόμου. Επιπλέον, ο τυχόν περιορισμός της ελεύθερης κυκλοφορίας κεφαλαίων δικαιολογείται επίσης από δεύτερο επιτακτικό λόγο γενικού συμφέροντος, ήτοι την αποφυγή μείωσης των φορολογικών εσόδων, εφόσον η επέκταση της απαλλαγής από τον φόρο κληρονομιάς για την πρώτη κατοικία στους κατοίκους αλλοδαπής θα είχε ως αναπόφευκτη συνέπεια τη μείωση αυτή και θα αλλοίωνε τον σκοπό θεσπίσεως της εν λόγω απαλλαγής. Τέλος, το άρθρο 26Α, σημείο 1 του Κώδικα Φορολογίας Κληρονομιών δεν βάνει πέραν αυτού που είναι αναγκαίο για τη διατήρηση ισόρροπης κατανομής των φορολογικών αρμοδιοτήτων μεταξύ των κρατών μελών και την πρόληψη τυχόν μεθοδεύσεων με αποκλειστικό σκοπό τη χορήγηση αδικαιολόγητου φορολογικού πλεονεκτήματος.

Αποφαινόμενο επί των άνωθεν προβαλλόμενων επιχειρημάτων, το Δικαστήριο αρχικά εκτιμά ότι ο φόρος κληρονομιάς, ο οποίος συνίσταται στη μεταβίβαση της περιουσίας που κατέλιπε ο κληρονομούμενος προς ένα ή περισσότερα πρόσωπα, εμπίπτει στις διατάξεις της Συνθήκης σχετικά με τις κινήσεις κεφαλαίων, εξαιρουμένων των περιπτώσεων όπου τα συστατικά στοιχεία των πράξεων αυτών περιορίζονται στο εσωτερικό ενός μόνον κράτους μέλους. Το δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, κατά πάγια νομολογία του, στα μέτρα που απαγορεύει το άρθρο 63 ΣΛΕΕ, ως περιορισμούς στις κινήσεις κεφαλαίων, περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, όσα έχουν ως συνέπεια την απομείωση της αξίας της κληρονομιάς κατοίκου κράτους άλλου

από το κράτος στο οποίο βρίσκονται τα οικεία περιουσιακά στοιχεία και το οποίο επιβάλλει φόρο κληρονομιάς επί των στοιχείων αυτών. Σύμφωνα με τη νομολογία, συνιστά περιορισμό στην ελεύθερη κυκλοφορία κεφαλαίων κανονιστική ρύθμιση κράτους μέλους, κατά την οποία η εφαρμογή απαλλαγής από τον φόρο κληρονομιάς εξαρτάται από τον τόπο κατοικίας του κληρονομούμενου και του κληρονόμου κατά τον χρόνο του θανάτου, όταν έχει ως αποτέλεσμα να καθιστά επαχθέστερη τη φορολογική μεταχείριση των κληρονομιών που αφορούν κατοίκους αλλοδαπής σε σύγκριση με τη μεταχείριση όσων κληρονομιών αφορούν μόνον κατοίκους ημεδαπής. Η διάταξη του άρθρου 26Α σημείο 1 του Κώδικα Φορολογίας Κληρονομιών έχει ως αποτέλεσμα την απομείωση της αξίας της κληρονομιάς για τον κληρονόμο που πληροί όλες τις απαιτούμενες προϋποθέσεις πλην αυτής που αφορά την υποχρέωση μόνιμης κατοικίας στην Ελλάδα, στερώντας από τον ενδιαφερόμενο την απαλλαγή από τον φόρο κληρονομιάς και καταλήγοντας, με τον τρόπο αυτόν, να του επιβάλλει επαχθέστερη φορολογική μεταχείριση από αυτήν που επιβάλλεται σε κληρονόμο μόνιμο κάτοικο Ελλάδας. Επομένως, η επίμαχη νομοθεσία συνιστά περιορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας κεφαλαίων ο οποίος, κατ' αρχήν, απαγορεύεται από το άρθρο 63 ΣΛΕΕ.

Επί των δικαιολογήσεων περιορισμού στην ελεύθερη κυκλοφορία κεφαλαίων, κατά την παρ. 1 στοιχείο α', του εν λόγω άρθρου 65, «το άρθρο 63 [ΣΛΕΕ] δεν θίγει το δικαίωμα των κρατών μελών [...] να εφαρμόζουν τις οικείες διατάξεις της φορολογικής τους νομοθεσίας οι οποίες διακρίνουν μεταξύ φορολογουμένων που δεν βρίσκονται στην ίδια κατάσταση όσον αφορά την κατοικία τους ή τον τόπο όπου είναι επενδεδυμένα τα κεφάλαιά τους». Η διάταξη όμως αυτή, ως παρέκκλιση από τη θεμελιώδη αρχή της ελεύθερης κυκλοφορίας κεφαλαίων, πρέπει να ερμηνεύεται στενά. Ως εκ τούτου, η εν λόγω διάταξη δεν μπορεί να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι κάθε εθνική φορολογική ρύθμιση που προβαίνει σε διάκριση μεταξύ των φορολογουμένων βάσει του τόπου κατοικίας τους ή του κράτους μέλους στο οποίο επενδύουν τα κεφάλαιά τους είναι αυτομάτως συμβατή με τη Συνθήκη. Η παρέκκλιση αυτή περιορίζεται από το άρθρο 65 παρ. 3 ΣΛΕΕ, το οποίο ορίζει ότι οι προβλεπόμενες στο άρθρο 65 παρ. 1 ΣΛΕΕ εθνικές διατάξεις «δεν μπορούν να αποτελούν ούτε μέσο αυθαίρετων διακρίσεων ούτε συγκεκριμένο περιορισμό της ελεύθερης κίνησης των κεφαλαίων και των πληρωμών όπως ορίζεται στο άρθρο 63 [ΣΛΕΕ]». Επομένως, η επιτρεπόμενη από το άρθρο 65 ΣΛΕΕ διαφορετική μεταχείριση διαφέρει από τις αυθαίρετες διακρίσεις τις οποίες απαγορεύει η παρ. 3 του άρθρου αυτού. Από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι, για να μπορέσει εθνική φορολογική ρύθμιση η οποία, για τον υπολογισμό του φόρου κληρονομιάς, προβαίνει σε διαφορετική μεταχείριση κατοίκων ημεδαπής και κατοίκων αλλοδαπής, να θεωρηθεί συμβατή με τις διατάξεις της Συνθήκης περί

ελεύθερης κυκλοφορίας κεφαλαίων, πρέπει η διαφορετική αυτή μεταχείριση να αφορά καταστάσεις που αντικειμενικώς δεν μπορούν να συγκριθούν ή να δικαιολογείται από επιτακτική ανάγκη γενικού συμφέροντος. Μια τέτοια εθνική ρύθμιση πρέπει να είναι κατάλληλη προς επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού και να μην υπερβαίνει το αναγκαίο για την επίτευξη του σκοπού αυτού μέτρο. Επιπλέον, η εθνική νομοθεσία μπορεί να διασφαλίζει την επίτευξη του προβαλλόμενου σκοπού, μόνον εάν εξυπηρετεί πράγματι την επίτευξή του με συνέπεια και συστηματικότητα. Όσον αφορά τη συγκρισιμότητα των επίμαχων καταστάσεων, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, εφόσον εθνική ρύθμιση αντιμετωπίζει ισότιμα, σε σχέση με τη φορολόγηση κληρονομιάς ακινήτου κείμενου εντός του εν λόγω κράτους μέλους, τους κληρονόμους κατοίκους αλλοδαπής και τους κληρονόμους κατοίκους ημεδαπής, συνιστά παραβίαση του δικαιού της Ένωσης η πρόβλεψη, στο πλαίσιο του ίδιου φορολογικού καθεστώτος, διαφορετικής μεταχειρίσεως για τους κληρονόμους αυτούς όσον αφορά την απαλλαγή από τον φόρο κληρονομιάς για το εν λόγω ακίνητο. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, από το επιχείρημα της Ελληνικής Δημοκρατίας ότι υφίσταται αντικειμενική διαφορά μεταξύ της καταστάσεως των κληρονόμων μόνιμων κατοίκων Ελλάδας και αυτής των κληρονόμων που δεν πληρούν την προϋπόθεση αυτή, όσον αφορά την απαλλαγή από τον φόρο κληρονομιάς για την πρώτη κατοικία και ότι κατά τα λοιπά το ελληνικό φορολογικό σύστημα έχει ενιαίες φορολογικές κλίμακες, οι οποίες εφαρμόζονται στους ημεδαπούς και στους υπηκόους άλλων κρατών μελών όσον αφορά το ποσό του φόρου κληρονομιάς ακινήτου κειμένου στην Ελλάδα, συνάγεται ότι η κατάσταση κληρονόμου μόνιμου κατοίκου Ελλάδας και η κατάσταση κληρονόμου κατοίκου αλλοδαπής είναι συγκρίσιμες για τη χορήγηση της επίμαχης απαλλαγής από τον φόρο κληρονομιάς. Κατά συνέπεια, πρέπει να εξεταστεί αν η επίμαχη εθνική ρύθμιση μπορεί να δικαιολογείται αντικειμενικά από επιτακτικό λόγο γενικού συμφέροντος.

Το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι το άρθρο 26Α σημείο 1 του Κώδικα Φορολογίας Κληρονομιών δεν συμβάλλει με συνέπεια και συστηματικότητα στην επίτευξη του σκοπού γενικού συμφέροντος κοινωνικής τάξεως, τον οποίο προβάλλει η Ελληνική Δημοκρατία και συνίσταται στην κάλυψη των στεγαστικών αναγκών στην Ελλάδα, δεδομένου ότι η προβλεπόμενη στην εν λόγω διάταξη απαλλαγή δεν εξαρτάται από την υποχρέωση του κληρονόμου να έχει ως πρώτη κατοικία το ακίνητο που αποτελεί αντικείμενο της κληρονομιάς, ούτε καν να το ιδιοκατοικήσει. Εν συνεχεία, αντιθέτως προς όσα ισχυρίζεται η Ελληνική Δημοκρατία, η επίμαχη εθνική ρύθμιση δεν δικαιολογείται από την ανάγκη προλήψεως της μείωσης των φορολογικών εσόδων, η οποία θα επερχόταν, κατά το εν λόγω κράτος μέλος, αν η απαλλαγή από τον επίμαχο φόρο κληρονομιάς επεκτεινόταν στους κατοίκους αλλοδαπής. Συγκε-

κριμένα, από πάγια νομολογία προκύπτει ότι μια τέτοια ανάγκη δεν περιλαμβάνεται στους στόχους του άρθρου 65 ΣΛΕΕ ούτε στις επιτακτικές ανάγκες γενικού συμφέροντος που μπορούν να δικαιολογήσουν περιορισμό ελευθερίας την οποία κατοχυρώνει η Συνθήκη. Τέλος, η Ελληνική Δημοκρατία ουδόλως απέδειξε ότι ο αποκλεισμός των κληρονόμων που δεν κατοικούν μόνιμα στην Ελλάδα από την απαλλαγή του άρθρου 26Α σημείο 1 του Κώδικα Φορολογίας Κληρονομιών προκύπτει από την κατανομή των φορολογικών αρμοδιοτήτων μεταξύ των κρατών μελών και είναι απαραίτητος προς αποφυγήν καταχρήσεων. Συνεπώς, η Ελληνική Δημοκρατία δεν πρόβλεψε ενώπιον του Δικαστηρίου κανέναν επιτακτικό λόγο γενικού συμφέροντος δυνάμενο να δικαιολογήσει, εν προκειμένω, περιορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας των κεφαλαίων κατά την έννοια του άρθρου 63 ΣΛΕΕ και η προσφυγή της Επιτροπής κρίνεται βάσιμη.

VI. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Επιμ.: Παναγιώτης Αργαλιάς

► Ενημέρωση πιστωτικών ιδρυμάτων και ελευθερίας εγκατάστασης

Υποχρέωση των πιστωτικών ιδρυμάτων να κοινοποιούν στη φορολογική αρχή πληροφορίες για τα περιουσιακά στοιχεία πελατών που απεβίωσαν

πιστωτικό ίδρυμα – πληροφορίες – υποκατάστημα – φορολογική αρχή – Οδηγία 2006/48 – περιορισμός

ΔΕΕ C-522/14, Sparkasse Allgäu, 14.04.2016, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: L. Bay Larsen, Εισηγητής: M. Βηλαράς, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2016:253 – Προδικαστικό ερώτημα

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά, το Sparkasse Allgäu αποτελεί πιστωτικό ίδρυμα, κατά την έννοια της Οδηγίας 2006/48, το οποίο δραστηριοποιείται δυνάμει αδειάς που του έχει χορηγηθεί από τις γερμανικές αρχές. Το ίδρυμα αυτό εκμεταλλεύεται και υποκατάστημα στην Αυστρία, που δεν έχει αυτοτελή νομική προσωπικότητα. Τον Σεπτέμβριο του 2008, η φορολογική αρχή του Kempten ζήτησε από το Sparkasse Allgäu να της διαβιβάσει τις απαιτούμενες πληροφορίες κατ' άρθρο 33 του ErbStG, όσον αφορά τους πελάτες του αυστριακού υποκαταστήματός του, που ήταν κάτοικοι Γερμανίας κατά τον χρόνο του θανάτου τους. Το Sparkasse Allgäu υπέβαλε διοικητική ένσταση κατά της ως άνω αποφάσεως, η οποία απορρίφθηκε, όπως και η προσφυγή που άσκησε σε πρωτοβάθμιο δικαστήριο. Υπό τις συνθήκες αυτές, η αναιρεσείουσα της κύριας δίκης υπέβαλε αίτηση αναιρέσεως στο αιτούν δικαστήριο.

Με το ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ερωτά αν το άρθρο 49 ΣΛΕΕ έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε ρύθμιση κράτους μέλους με την οποία επιβάλλεται στα πιστωτικά ιδρύματα, που έχουν την έδρα τους στο κράτος μέλος αυτό, η υποχρέωση να αναγγέλλουν στις εθνικές φορολογικές αρχές τα περιουσιακά στοιχεία, που είναι κατατεθειμένα στα μη έχοντα αυτοτελή νομική προσωπικότητα εγκατεστημένα σε άλλο κράτος μέλος υποκαταστήματά τους. Η υποχρέωση ενεργοποιείται, στην περίπτωση θανάτου του ιδιοκτήτη των περιουσιακών στοιχείων στο κράτος της έδρας του πιστωτικού ιδρύματος.

Το ΔΕΕ, αρχικά, διαπιστώνει ότι η επίμαχη εθνική διάταξη έχει γενική διατύπωση και δεν διακρίνει βάσει του τόπου στον οποίο ασκούνται οι δραστηριότητες του θεματοφύλακα ή διαχειριστή ξένης περιουσίας τις οποίες αφορά. Επομένως, η αναιρεσείουσα της κύριας δίκης, η οποία είναι νομικό πρόσωπο που συστάθηκε βάσει του γερμανικού δικαίου και έχει την έδρα της στη Γερμανία, υπόκειται σε υποχρεώσεις οι οποίες απορρέουν από τη διάταξη αυτή, όχι μόνον όσον αφορά τους λογαριασμούς που τηρούν τα διάφορα πρακτορεία και υποκαταστήματά της που είναι εγκατεστημένα στη Γερμανία, αλλά και όσον αφορά τους λογαριασμούς που τηρούνται στο μη έχον αυτοτελή νομική προσωπικότητα υποκατάστημά της στην Αυστρία.

Σύμφωνα με την κρίση του Δικαστηρίου, αν και δεν μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα, η επίμαχη ρύθμιση να αποτρέψει τα εγκατεστημένα στη Γερμανία πιστωτικά ιδρύματα να ιδρύσουν υποκαταστήματα στην Αυστρία, ωστόσο, δεν μπορεί να συναχθεί εξ αυτού ότι η ύπαρξη της εν λόγω υποχρεώσεως μπορεί να χαρακτηριστεί ως περιορισμός της ελευθερίας εγκαταστάσεως κατά την έννοια του άρθρου 49 ΣΛΕΕ.

VII. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Επιμ.: Παναγιώτης Αργαλιάς

► Η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων

Αξίωση αποζημίωσης λόγω απόλυσης και αξίωση καταβολής σύνταξης βάσει συνταξιοδοτικού προγράμματος

Οδηγία 2000/78 – επίκληση – ιδιώτης – εθνικό δικαστήριο – αποζημίωση – απόλυση – εργαζόμενος – εργοδότης – συνταξιοδοτικό πρόγραμμα – όριο ηλικίας

ΔΕΕ C-441/14, DI, 19.04.2016, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: F. Biltgen, Γεν. Εισαγγελέας: Y. Bot, ECLI:EU:C:2016:278 – Προδικαστικό ερώτημα

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά, ο Κ.Ε. Rasmussen απολύθηκε στις 25 Μαΐου 2009 από τον ερ-

γοδότη του, την Ajos, στην ηλικία των 60 ετών. Λίγες ημέρες αργότερα, συμφώνησε με τον εργοδότη του να αποχωρήσει από τη θέση του στα τέλη του Ιουνίου του 2009 και στη συνέχεια προσλήφθηκε από άλλη επιχείρηση. Ο εργαζόμενος είχε δικαίωμα να λάβει τρεις μισθούς ως αποζημίωση απόλυσης, βάσει του άρθρου 2α παρ. 1, του εθνικού νόμου για τη μισθωτή εργασία. Επιπροσθέτως, όμως, ο εργοδότης (Ajos) όφειλε να καταβάλει στον εργαζόμενο σύνταξη γήρατος, σε εφαρμογή συνταξιοδοτικού προγράμματος, στο οποίο αυτός είχε υπαχθεί πριν από το 50ό έτος της ηλικίας του. Σύμφωνα με το άρθρο 2α παρ. 3 του εθνικού νόμου (επίμαχη διάταξη), δεν οφείλεται αποζημίωση απόλυσης, στην περίπτωση, όπου ο εργαζόμενος, κατά τον χρόνο της αποχώρησής του, πρόκειται να λάβει σύνταξη γήρατος από τον εργοδότη του, στο πλαίσιο προγράμματος συνταξιοδότησης, στο οποίο είχε υπαχθεί πριν από τη συμπλήρωση του πεντηκοστού έτους της ηλικίας του. Βάσει της ανωτέρω διάταξης αλλά και της πάγιας νομολογίας των εθνικών δικαστηρίων, ο εργαζόμενος δε μπορούσε να αξιώσει την καταβολή τέτοιας αποζημίωσης, παρότι παρέμεινε στην αγορά εργασίας και μετά την αποχώρησή του από την Ajos.

Τον Μάρτιο του 2012, η συνδικαλιστική οργάνωση Dansk Formands Forening άσκησε εξ ονόματος του K.E. Rasmussen αγωγή κατά της Ajos, με αίτημα την καταβολή αποζημίωσης απόλυσης ίσης με τρεις μισθούς. Το Δικαστήριο ναυτικών και εμπορικών διαφορών δέχθηκε το αίτημα, που υποβλήθηκε εξ ονόματος του K.E. Rasmussen, και διαπίστωσε ότι η προγενέστερη ερμηνεία της συγκεκριμένης διάταξης από τα εθνικά δικαστήρια προσέκρουε στη γενική αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας, όπως κατοχυρώνεται στο δίκαιο της Ένωσης με την Οδηγία 2000/78. Η Ajos άσκησε έφεση κατά της απόφασης, ισχυριζόμενη ότι η γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης σχετικά με την απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ηλικίας, δεν είναι δυνατό να δικαιολογηθεί τον αποκλεισμό της εφαρμογής ενός κανόνα όπως του άρθρου 2α παρ. 3 του νόμου αυτού, διότι άλλως θα συνέτρεχε περίπτωση παραβίασης των αρχών της ασφάλειας δικαίου και της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης. Στο ανωτέρω πλαίσιο, το εθνικό δικαστήριο υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ.

Το πρώτο ζήτημα, που εξετάζεται από το ΔΕΕ, είναι εάν η γενική αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι αντίκειται σε εθνική ρύθμιση, που στερεί από τον μισθωτό το δικαίωμά του σε αποζημίωση απόλυσης, στην περίπτωση όπου έχει δικαίωμα να αξιώσει, έναντι του εργοδότη του, την καταβολή σύνταξης γήρατος δυνάμει συνταξιοδοτικού προγράμματος στο οποίο είχε υπαχθεί πριν από τη συμπλήρωση του 50ού έτους της ηλικίας του. Η ανωτέρω ρύθμιση ισχύει ανεξαρτήτως της επιλογής του εργαζομένου να παραμείνει στην αγορά εργασίας ή να συνταξιοδοτηθεί.

Το ΔΕΕ διαπίστωσε, αρχικά, ότι η γενική αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας πηγάζει από διάφορες διεθνείς συμφωνίες και από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών. Σύμφωνα με την κρίση του ΔΕΕ, η συγκεκριμένη εθνική ρύθμιση, η οποία ορίζει ότι όσοι εργαζόμενοι πληρούν τις προϋποθέσεις για τη χορήγηση σύνταξης γήρατος από τον εργοδότη τους (λόγω συνταξιοδοτικού προγράμματος, όπου υπήχθησαν πριν από τη συμπλήρωση του 50ού έτους της ηλικίας τους) δεν μπορούν, εξαιτίας αυτού και μόνον του γεγονότος, να τύχουν της ειδικής αποζημίωσης απόλυσης, που έχει ως σκοπό να διευκολύνει την επαγγελματική επανένταξή τους, δεν είναι συμβατή με την αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων

Το δεύτερο νομικό ζήτημα σχετίζεται με το εάν το δίκαιο της Ένωσης επιτρέπει σε εθνικό δικαστήριο να αποφανθεί επί διαφοράς μεταξύ ιδιωτών, στην περίπτωση όπου έχει διαπιστωθεί ότι η επίμαχη εθνική διάταξη αντιβαίνει στη γενική αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας.

Το ΔΕΕ, αρχικά, διαπιστώνει ότι τα εθνικά δικαστήρια, όταν καλούνται να επιλύσουν διαφορά μεταξύ ιδιωτών και να διαπιστώσουν ότι η επίμαχη εθνική ρύθμιση είναι αντίθετη προς το δίκαιο της Ένωσης, οφείλουν να διασφαλίσουν την έννομη προστασία που αντλούν οι ιδιώτες από τις διατάξεις του δικαίου της Ένωσης και να εγγυηθούν την πλήρη αποτελεσματικότητά τους. Σύμφωνα με την κρίση του Δικαστηρίου, οι Οδηγίες δεν γεννούν υποχρεώσεις εις βάρος των ιδιωτών και, επομένως, δεν είναι δυνατή η απευθείας επίκληση Οδηγίας έναντι ιδιώτη. Εντούτοις, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι τόσο η υποχρέωση, την οποία υπέχουν τα κράτη μέλη από συγκεκριμένη Οδηγία προς επίτευξη του προβλεπόμενου από αυτήν αποτελέσματος όσο και το καθήκον τους να λάβουν όλα τα γενικά ή ειδικά μέτρα, που είναι κατάλληλα να διασφαλίσουν την εκπλήρωση της ως άνω υποχρέωσης, επιβάλλονται σε όλες τις αρχές των κρατών μελών, περιλαμβανομένων και των δικαιοδοτικών αρχών, εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων τους. Εκ των ανωτέρω προκύπτει ότι, κατά την εφαρμογή του εσωτερικού δικαίου, τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να λάβουν υπόψη όλους τους κανόνες του και να εφαρμόσουν τις αναγνωριζόμενες από αυτό μεθόδους ερμηνείας, προκειμένου να το ερμηνεύσουν, στο μέτρο του δυνατού, σύμφωνα με το γράμμα και με τον σκοπό της επίμαχης Οδηγίας.

Εν προκειμένω, λοιπόν, το αιτούν δικαστήριο οφείλει, εφόσον κρίνει ότι του είναι αδύνατο να ερμηνεύσει την επίμαχη εθνική διάταξη κατά τρόπο σύμφωνο με το δίκαιο της Ένωσης, να αφήσει τη διάταξη αυτή ανεφάρμοστη, καθόσον αντιτίθεται στη γενική αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων.

VIII. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Επιμ.: Μαρία Νινιατσούδη

► Προστασία υδάτων

Υπαγωγή σχεδίου υδροηλεκτρικού σταθμού στην παρέκκλιση της απαγόρευσης υποβάθμισης της κατάστασης των επιφανειακών υδάτων

Οδηγία 2000/60/ΕΚ – πρόληψη υποβάθμισης κατάστασης συστημάτων επιφανειακών υδάτων – παρέκκλιση από την απαγόρευση υποβάθμισης – υπέρτερο δημόσιο συμφέρον – κατασκευή υδροηλεκτρικού σταθμού σε ποταμό – υποβάθμιση των επιφανειακών υδάτων

ΔΕΕ C-346/14, Επιτροπή/Αυστρία, 04.05.2016, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Tizzano, Εισηγητής: S. Rodin, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2016:322 – Προσφυγή λόγω παραβάσεως

Το 2007, ο κυβερνήτης της Στυρίας, κρατιδίου της Αυστρίας, ενέκρινε με απόφασή του την εγκατάσταση υδροηλεκτρικού σταθμού στον ποταμό Schwarze Slum, η κατάσταση των επιφανειακών υδάτων του οποίου χαρακτηριζόταν «υψηλή». Η Επιτροπή παρενέβη, θεωρώντας ότι παραβιάζεται η Οδηγία 2000/60 για την προστασία των υδάτων, καθώς το έργο που επρόκειτο να δημιουργηθεί θα οδηγούσε σε υποβάθμιση της κατάστασης του συστήματος των επιφανειακών υδάτων του ποταμού από «υψηλή» σε «καλή». Δεν υπήρχε, σύμφωνα με την Επιτροπή, επαρκής αιτιολογία για την υπαγωγή του σχεδίου του έργου στην προβλεπόμενη στη διάταξη του άρθρου 4 παρ. 7 της Οδηγίας παρέκκλιση. Κατόπιν τούτου, το ίδιο έτος, η Επιτροπή κίνησε τη διαδικασία διαπίστωσης παράβασης του ενωσιακού δικαίου από κράτος μέλος, στέλνοντας καταρχήν έγγραφο όχλησης στην αυστριακή κυβέρνηση, καλώντας την να συμμορφωθεί. Μεσούσης της διαδικασίας το 2010, η αυστριακή κυβέρνηση ενημέρωσε την Επιτροπή ότι η απόφαση του 2007 ανακλήθηκε από το Ομοσπονδιακό Υπουργείο Γεωργίας, Δασοπονίας, Περιβάλλοντος και Διαχείρισης Υδάτινων Πόρων, με αποτέλεσμα η Επιτροπή να αναστείλει τη διαδικασία. Εντούτοις, το 2012, η απόφαση του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Αυστρίας περί αντισυνταγματικότητας του δικαιώματος προσβολής της εν λόγω απόφασης του 2007 από τον έχοντα ασκήσει αυτό το δικαίωμα, οδήγησε στην «αναβίωση» της αρχικής απόφασης του 2007, η οποία και κατέστη απρόσβλητη πλέον ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων. Με αυτό το δεδομένο, τον Απρίλιο του 2013, η Επιτροπή οδηγήθηκε στην επανεκκίνηση της διαδικασίας, αποστέλλοντας εκ νέου όχληση στην αυστριακή κυβέρνηση με την ίδια αιτίαση περί παράβασης της παρ. 1 του άρθρου 4 της Οδηγίας και εσφαλμένης εφαρμογής της παρέκκλισης

από την απαγόρευση υποβάθμισης της παρ. 7 του ίδιου άρθρου. Στο μεταξύ, τον Νοέμβριο του 2013, ο κυβερνήτης της Στυρίας προέβη σε επικύρωση της απόφασης του 2007, χαρακτηρίζοντας αυτήν τη φορά την κατάσταση των υδάτων ως «καλή» και όχι ως «υψηλή», όπως αναφερόταν στην αρχική απόφαση του 2007. Με αυτόν τον τρόπο, δεν δημιουργείτο ζήτημα υποβάθμισης της κατάστασης των επιφανειακών υδάτων. Η Επιτροπή προχώρησε περαιτέρω τη διαδικασία, ασκώντας προσφυγή εναντίον της Αυστρίας, αφού έκρινε ότι εξακολουθούσε να υφίσταται παράβαση του ενωσιακού δικαίου μετά την απάντηση της Αυστρίας στην αιτιολογημένη γνώμη της Επιτροπής.

Σημειωτέον ότι η Οδηγία-πλαίσιο 2000/60 για την προστασία των υδάτων, της οποίας η έναρξη ισχύος τοποθετείτο το 2000, χορηγούσε προθεσμία εννέα ετών στα κράτη μέλη να καταρτίσουν σχέδια διαχείρισης των λεκανών απορροής των ποταμών. Μέσα σε αυτό το περίπλοκο ιστορικό ανέκυψε πλήθος διαδικαστικών ζητημάτων, τα οποία αναδείχτηκαν από την επιχειρηματολογία των διαδίκων.

Η Επιτροπή, σταθερή στις αιτιάσεις της, ισχυρίστηκε ότι η απόφαση του 2007 συνιστά παράβαση της υποχρέωσης της παρ. 1 του άρθρου 4, σύμφωνα με την οποία τα κράτη μέλη οφείλουν να εφαρμόζουν τα αναγκαία μέτρα για την πρόληψη της υποβάθμισης της κατάστασης όλων των συστημάτων επιφανειακών υδάτων. Η υποχρέωση αυτή εξακολουθεί να ισχύει κατά το χρονικό διάστημα της προθεσμίας ενσωμάτωσης της Οδηγίας, καθόσον τα κράτη μέλη οφείλουν να μην υιοθετούν μέτρα που οδηγούν στη διακύβευση των στόχων της Οδηγίας. Όσον αφορά την απόφαση του 2013, η Επιτροπή έκρινε ότι, εφόσον δεν λήφθηκε σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 13 και 14 της Οδηγίας, δεν μπορούσε να ληφθεί υπ' όψιν. Αναφορικά με την ουσία της παράβασης, η Επιτροπή θεώρησε ότι το σχέδιο της εγκατάστασης της συγκεκριμένης μονάδας μπορεί να επιφέρει επιδείνωση στην κατάσταση των υδάτων και για τον λόγο αυτόν μπορεί να κριθεί βάσιμο μόνο σε περίπτωση υπαγωγής του στη διάταξη της Οδηγίας περί επιτρεπτής παρέκκλισης, κάτι που εν προκειμένω, σύμφωνα πάντα με την Επιτροπή, δεν συνέτρεχε.

Η αυστριακή κυβέρνηση από την πλευρά της αμφισβήτησε τις αιτιάσεις της Επιτροπής κατά το διαδικαστικό και ουσιαστικό τους σκέλος, καθώς θεώρησε ότι δεν είναι επαρκώς σαφής και συγκεκριμένη η προσφυγή, κυρίως όσον αφορά τις αιτιάσεις της. Περαιτέρω, αμφισβήτησε το ίδιο το δικαίωμα της Επιτροπής να ελέγχει την εκτίμηση των εθνικών αρχών για τη βασιμότητα ενός συγκεκριμένου σχεδίου, εν προκειμένω της εγκατάστασης του υδροηλεκτρικού σταθμού, καθώς η αρμοδιότητά της εξαντλείται στη διακρίβωση της ορθής εκτέλεσης των διαδικαστικών προϋποθέσεων της Οδηγίας από τις εθνι-

κές αρχές. Ως προς την ουσία της παράβασης, η Αυστρία, αναγνωρίζοντας τη δεσμευτικότητα της απαγόρευσης λήψης μέτρων που έθεταν σε κίνδυνο την υλοποίηση των στόχων της Οδηγίας κατά το διάστημα της προθεσμίας ενσωμάτωσής της, θεώρησε ότι οποιαδήποτε παρέκκλιση σύμφωνη με την παρ. 7 του άρθρου 4 δεν συνιστά παράβαση της ενωσιακής νομοθεσίας και μάλιστα αντέτεινε ότι για τη λήψη της απόφασης του 2007 διεξήχθησαν οι αναγκαίες διαδικασίες και έρευνες διαπίστωσης του υπέρτερου δημοσίου συμφέροντος και δεν θεωρήθηκε αυτό ως δεδομένο με βάση τη φύση του έργου και της ωφέλειας που αυτό θα παρείχε στο κοινωνικό σύνολο.

Το Δικαστήριο, αφού εξέτασε προσεκτικά τους ισχυρισμούς και τα αιτήματα των διαδίκων, προέβη στην απόρριψη όλων των τυπικών διαδικαστικών κωλυμάτων και προχώρησε στην ουσία της υπόθεσης επί της απόφασης του 2007· διαπιστώνοντας ότι το σχέδιο εγκατάστασης του υδροηλεκτρικού σταθμού δύναται να επιφέρει υποβάθμιση της κατάστασης των υδάτων, διερεύνησε αν μπορεί να υπαχθεί στην παρέκκλιση της απαγόρευσης υποβάθμισης που προβλεπόταν από την Οδηγία.

Εν τέλει, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι, αντίθετα με τους ισχυρισμούς της Επιτροπής, ο κυβερνήτης της Στυρίας είχε εξετάσει το σχέδιο στο σύνολό του πριν από τη λήψη της απόφασης του 2007, περιλαμβανομένων των άμεσων και έμμεσων επιπτώσεών του στους σκοπούς της Οδηγίας και της στάθμισης των πλεονεκτημάτων του με τις αρνητικές συνέπειες επί της καταστάσεως του συστήματος των υδάτων. Το πιο ενδιαφέρον σημείο της κρίσης του δικαστηρίου επικεντρώνεται στην έλλειψη επαρκούς και στοιχειοθετημένης επιχειρηματολογίας από την πλευρά της Επιτροπής για τη στήριξη της προσφυγής της, γεγονός που οδήγησε εν τέλει και στην απόρριψή της. Το Δικαστήριο έκρινε ότι η Επιτροπή δεν παρείχε επαρκώς συγκεκριμένο υλικό, ώστε να αποδείξει ότι ελλείπουν οι προϋποθέσεις υπαγωγής στην παρέκκλιση του άρθρου της Οδηγίας για λόγους δημοσίου συμφέροντος, καίτοι θα μπορούσε ευχερώς να το πράξει.

ΙΧ. ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Επιμ.: Βιργινία Τζώρτζη

► Άσυλο

Κάθε κράτος μέλος μπορεί να προωθή αιτούντα διεθνή προστασία προς ασφαλή τρίτη χώρα, ανεξαρτήτως του αν είναι ή όχι υπεύθυνο για την εξέταση της αίτησης ασύλου

Κανονισμός 604/2013 (Δουβλίνο III) – εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας – δικαίωμα των κρατών μελών να

προωθούν αιτούντα άσυλο προς ασφαλή τρίτη χώρα – προϋποθέσεις – υποχρεώσεις του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση της αίτησης, σε περίπτωση εκ νέου ανάληψης του αιτούντος – δικαίωμα πραγματικής προσφυγής – κράτηση

ΔΕΕ C-695/15 PPU, Mirza, 1703.2016, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος: T. von Danwitz, Εισηγητής: C. Vajda, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2016:188 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του Κανονισμού 604/2013 (Κανονισμός Δουβλίνο III) και συγκεκριμένα, τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες ένα κράτος μέλος μπορεί να προωθήσει τον αιτούντα διεθνή προστασία προς ασφαλή τρίτη χώρα. Υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του S.B. Mirza και της Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal (υπηρεσία αλλοδαπών). Αντικείμενο της κύριας δίκης ήταν η απόφαση της τελευταίας, αφενός, να απορρίψει ως απαράδεκτη την αίτηση διεθνούς προστασίας του S.B. Mirza και, αφετέρου, να τον απομακρύνει από την Ουγγαρία.

Το άρθρο 1 του Κανονισμού Δουβλίνου III θεσπίζει τα κριτήρια και τους μηχανισμούς προσδιορισμού του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης υπηκόου τρίτης χώρας ή απάτριδα για διεθνή προστασία. Ο εν λόγω Κανονισμός δεν απαγορεύει την προώθηση των αιτούντων άσυλο, κατόπιν εξέτασης του αιτήματός τους, σε ασφαλείς τρίτες χώρες, εφόσον, δυνάμει του Κανονισμού και της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ για τις κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση διεθνούς προστασίας, το κράτος μέλος που εξέτασε την αίτηση έχει αναγνωρίσει ότι είναι υπεύθυνο για τη χορήγηση του ασύλου (υπεύθυνο κράτος). Επίσης, ο Κανονισμός Δουβλίνο III δεν επιβάλλει στο υπεύθυνο κράτος μέλος, στο πλαίσιο της διαδικασίας με την οποία αυτό αναλαμβάνει εκ νέου τον αιτούντα, να ενημερώνει το κράτος μέλος που προβαίνει στη μεταφορά σχετικά με την εθνική του νομοθεσία ή την πρακτική που ακολουθούν οι αρχές του. Ο αιτών δύναται να προσφύγει κατά της εκδοθείσας απόφασης μεταφοράς του σύμφωνα με τον Κανονισμό και την Οδηγία. Τέλος, σε περίπτωση ανάληψης εκ νέου υπηκόου τρίτης χώρας ή απάτριδα, ο Κανονισμός επιτάσσει την ολοκλήρωση της διαδικασίας χορήγησης ασύλου, όχι όμως και την επανάληψη της από την αρχή, αν ένα σκέλος της έχει «προχωρήσει». Εν προκειμένω, το κράτος μέλος δύναται να συνεχίσει τη διαδικασία από το στάδιο που σταμάτησε.

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά, τον Αύγουστο του 2015, ο S.B. Mirza, Πακιστανός υπήκοος, εισήλθε παράνομα, μέσω Σερβίας, στην Ουγγαρία. Τον Οκτώβριο κατέθεσε αίτημα ασύλου. Χωρίς άδεια και χωρίς να περιμένει την ολοκλήρωση της διαδικασίας εξέτασης της αίτησής του, πέρασε στην Τσεχία. Οι τσεχικές αρχές ζήτησαν από την Ουγγαρία να τον αναλάβει εκ νέου και το αίτημά τους έγινε δεκτό. Έτσι, οι τσεχικές αρχές τον

προώθησαν πίσω στις ουγγρικές αρχές, οι οποίες τον ανέλαβαν εκ νέου για την εξέταση της αίτησής του. Με την επιστροφή στην Ουγγαρία, ο ενδιαφερόμενος υπέβαλε τον Νοέμβριο δεύτερη αίτηση ασύλου. Κατόπιν της δεύτερης αίτησης, κινήθηκε νέα διαδικασία για τη χορήγηση διεθνούς προστασίας και τέθηκε υπό κράτηση. Η δεύτερη αυτή αίτηση απερρίφθη ως απαράδεκτη από την ουγγρική υπηρεσία αλλοδαπών, δεδομένου ότι η Σερβία, ως υποψήφια για προσχώρηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση χώρα, περιλαμβάνονταν στον κατάλογο των ασφαλών τρίτων χωρών της ουγγρικής νομοθεσίας. Ο ενδιαφερόμενος άσκησε προσφυγή κατά της εν λόγω απόφασης ενώπιόν του δικαστηρίου διοικητικών και εργατικών διαφορών του Debrecen, υποστηρίζοντας ότι δεν επιθυμούσε να προωθηθεί στη Σερβία, όπου δεν θα ήταν ασφαλής. Το Δικαστήριο αυτό ανέστειλε την ενώπιον του διαδικασία και ζήτησε διευκρινήσεις από το ΔΕΕ ως προς την ερμηνεία της έννοιας της «ασφαλούς τρίτης χώρας» σύμφωνα με τον Κανονισμό Δουβλίνο III.

Με το προδικαστικό ερώτημα, ζητείται να διευκρινισθεί τι θα πρέπει να εφαρμοσθεί σε περίπτωση αιτούντα ο οποίος φεύγει από το κράτος μέλος στο οποίο υπέβαλε την αίτησή του για να ταξιδέψει παράνομα σε άλλο κράτος μέλος και ποια διαδικασία θα πρέπει να ακολουθηθεί, όταν ο ενδιαφερόμενος αναλαμβάνεται εκ νέου από το πρώτο κράτος μέλος. Επιπλέον, το εθνικό δικαστήριο ρωτά αν το άρθρο 18 παρ. 2 του Κανονισμού Δουβλίνο III, σύμφωνα με το οποίο η εξέταση της αίτησής του πρέπει να ολοκληρωθεί, αποκλείει την απόρριψη της αίτησης διεθνούς προστασίας ως απαράδεκτη και την άμεση προώθηση του αιτούντος προς ασφαλή τρίτη χώρα.

Το βασικό νομικό ζήτημα έγκειται στις προϋποθέσεις υπό τις οποίες ένα κράτος μέλος μπορεί να προτείνει την προώθηση αιτούντα διεθνή προστασία σε «ασφαλή τρίτη χώρα», σύμφωνα με το άρθρο 3 παρ. 3 του Κανονισμού Δουβλίνο III, χωρίς να εξετάσει την ουσία της αίτησής του. Το Δικαστήριο ακολουθεί, στην ουσία, τις προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέα. Ως προς την ευθύνη ενός κράτους μέλους και την εφαρμογή του άρθρου 3 παρ. 3 Κανονισμού Δουβλίνο III, το Δικαστήριο καταλήγει ότι, σύμφωνα με τον Κανονισμό Δουβλίνο III, κάθε κράτος μέλος έχει δυνατότητα να προωθήσει αιτούντα διεθνή προστασία προς ασφαλή τρίτη χώρα, ανεξάρτητα από το αν είναι υπεύθυνο για την εξέταση της αίτησης. Το κράτος μέλος μπορεί να κάνει χρήση της δυνατότητας αυτής ακόμη και αφότου αναγνωρίσει ότι είναι υπεύθυνο να εξετάσει την αίτηση, κατ'εφαρμογή του εν λόγω Κανονισμού, και αναλάβει εκ νέου τον αιτούντα.

Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι σε αντίθετη περίπτωση θα εισάγονταν αδικαιολόγητα εξαίρεση στο άρθρο 3(3) που προβλέπει το δικαίωμα κάθε κράτους μέλους να προωθήσει τον αιτούντα προς ασφαλή τρίτη χώρα, σύμφωνα με τους κανόνες και τις εγγυήσεις της Οδηγίας για τις κοινές

διαδικασίες για τη χορήγηση διεθνούς προστασίας, καθώς ο αιτών, ο οποίος αναλαμβάνεται εκ νέου, κατόπιν της φυγής του και προτού ολοκληρωθεί η εξέταση του αιτήματός του, θα τεθεί έτσι σε καλύτερη θέση από ότι ένας αιτών που δεν έφυγε από τη χώρα. Αυτό θα ενείχε τον κίνδυνο ενθάρρυνσης των δεύτερων μετακινήσεων. Όσον αφορά τη δυνατότητα εφαρμογής του άρθρου 3 παρ. 3 του Κανονισμού Δουβλίνο III σχετικά με την ενημέρωση του κράτους που προβαίνει στη μεταφορά του αιτούντος σχετικά με τη νομοθεσία και τις πρακτικές του κράτους που αφορούν την «ασφαλή τρίτη χώρα» που αναλαμβάνει εκ νέου τον αιτούντα, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι το γεγονός ότι το υπεύθυνο κράτος μέλος δεν έχει προβεί στην ενημέρωση αυτή, δεν το εμποδίζει να τον προωθήσει σε ασφαλή τρίτη χώρα, σύμφωνα με τη διάταξη αυτή. Ένα κράτος μέλος δεν είναι υποχρεωμένο να παράσχει τις πληροφορίες αυτές και η παράλειψη αυτή δεν έχει καμία επίπτωση στον προσδιορισμό του υπεύθυνου κράτους μέλους ή στα δικαιώματα του αιτούντος. Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι ο αιτών εξακολουθεί να έχει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής κατά της απόφασης μεταφοράς και της απόφασης σχετικά με την αίτησή του για διεθνή προστασία. Επιπλέον, το Δικαστήριο κρίνει ότι δεν απαιτείται από το υπεύθυνο κράτος μέλος που έχει αναλάβει εκ νέου τον αιτούντα να συνεχίσει την εξέταση της αίτησης παροχής διεθνούς προστασίας στο ακριβές σημείο στο οποίο διακόπηκε.

Το Δικαστήριο καταλήγει ότι το «τεστ απαραδέκτου» που προβλέπει η νομοθεσία της Ουγγαρίας, όσον αφορά τους αιτούντες διεθνή προστασία, δεν αντιβαίνει στον Κανονισμό Δουβλίνο III.

► Δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις

Εκτέλεση διάταξης συντηρητικής κατάσχεσης χωρίς δικαίωμα παράστασης τρίτων, εφόσον είχαν δυνατότητα να ζητήσουν τροποποίηση ή ανάκληση της διάταξης ενώπιον του δικαστηρίου του κράτους προέλευσης

Κανονισμός Βρυξέλλες I – απόφαση αλλοδαπού δικαστηρίου – ασφαλιστικά μέτρα – αναγνώριση και εκτέλεση – τρίτοι – προβολή δικαιωμάτων – δημόσια τάξη – άρθρο 47 ΧΘΔΕΕ

ΔΕΕ C-559/14, Meroni, 25.05.2016, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Arabadjiev, Εισηγήτρια: R. Silva de Lapuerta, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C: 2016:349 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του Κανονισμού Βρυξέλλες I για τη διεθνή δικαιοδοσία και την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, που αντικαταστάθηκε από τον Κανονισμό 1215/2012 («Αναδιτύπωση Κανονισμού

Βρυξέλλες I»). Ο τελευταίος δεν εφαρμόζεται στη συγκεκριμένη υπόθεση, επειδή η κύρια δίκη ξεκίνησε πριν τις 10 Ιανουαρίου 2015, ημερομηνία έναρξης ισχύος του Κανονισμού. Η εν λόγω αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ των R. Meroni και Recolletos Limited, με αίτημα την αναγνώριση και εκτέλεση στη Λετονία απόφασης ασφαλιστικών μέτρων που είχε εκδοθεί το 2013 από το τμήμα εμπορικών διαφορών του High Court of Justice του Ηνωμένου Βασιλείου. Και οι δύο Κανονισμοί περιέχουν παρόμοιες διατάξεις για τους λόγους μη αναγνώρισης των αποφάσεων σε άλλα κράτη μέλη της Ένωσης. Ως εκ τούτου, η απόφαση αυτή θα είναι σχετική με την εκτέλεση των αποφάσεων στο πλαίσιο και των δύο Κανονισμών.

Ως προς το νομικό πλαίσιο της επίδικης διαφοράς, το άρθρο 34 του Κανονισμού Βρυξέλλες I καθορίζει τους λόγους για τους οποίους μια απόφαση μπορεί να μην εκτελεστεί σε άλλο κράτος μέλος της Ένωσης. Έτσι, απόφαση δεν αναγνωρίζεται, αν η αναγνώριση αντίκειται προφανώς στη δημόσια τάξη του κράτους αναγνώρισης ή αν το εισαγωγικό έγγραφο της δίκης ή άλλο ισοδύναμο έγγραφο δεν έχει επιδοθεί ή κοινοποιηθεί στον ερημοδικήσαντα εναγόμενο εγκαίρως και κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μπορεί να αμυνθεί, εκτός εάν ο εναγόμενος παρέλειψε να ασκήσει προσφυγή κατά της απόφασης ενώ μπορούσε να το πράξει. Η διάταξη συντηρητικής κατάσχεσης απαγορεύει στον εναγόμενο τη διάθεση των περιουσιακών του στοιχείων μέχρι ορισμένου ποσού. Αποτελεί απόφαση προς τον εναγόμενο. Ο τρίτος, στον οποίο κοινοποιήθηκε η απόφαση και που βοηθά ή επιτρέπει τη διάθεση των δεσμευμένων περιουσιακών στοιχείων, είναι επίσης υπεύθυνος για προσβολή δικαστηρίου. Οι αποφάσεις δέσμευσης που εκδίδει το τμήμα εμπορικών διαφορών είναι τυποποιημένες και προβλέπουν ότι καθένας, στον οποίο κοινοποιείται η απόφαση, μπορεί να υποβάλει στο δικαστήριο αίτηση μεταρρύθμισης ή ανάκλησής της. Η απόφαση του δικαστηρίου που διατάσσει ως ασφαλιστικό μέτρο την καθολική συντηρητική κατάσχεση καλύπτει όλα τα περιουσιακά στοιχεία του εναγομένου, οπουδήποτε στον κόσμο. Έτσι, η απόφαση δέσμευσης έχει ισχύ μόνο ως απόφαση κατά του εναγομένου και άλλων προσώπων που υπόκεινται στη δικαιοδοσία του αγγλικού δικαστηρίου, εκτός εάν έχει κηρυχθεί εκτελεστή από δικαστήριο ξένου κράτους. Επιπλέον, τίποτα στην απόφαση δέσμευσης δεν εμποδίζει οποιονδήποτε τρίτο να συμμορφώνεται με τις υποχρεώσεις του, σύμφωνα με τους νόμους ενός ξένου κράτους στο οποίο βρίσκονται τα περιουσιακά στοιχεία.

Η επίδικη διάταξη, η οποία αποτελεί το αντικείμενο της αίτησης για την αναγνώριση και την εκτέλεση, αφορά τη δέσμευση ενός ορισμένου αριθμού περιουσιακών στοιχείων, ως προληπτικό μέτρο, προκειμένου να αποτραπεί το ένα μέρος να αποστέρησει από το άλλο

μετέπειτα πρόσβαση σε αυτά τα περιουσιακά στοιχεία. Η διάταξη καταλαμβάνει επίσης τρίτους, μεταξύ των οποίων ο προσφεύγων στην κύρια δίκη, οι οποίοι κατέχουν δικαιώματα επί των περιουσιακών αυτών στοιχείων. Το εθνικό δικαστήριο που εφαρμόζει το δίκαιο της Ένωσης κατά την εφαρμογή του Κανονισμού Βρυξέλλες I, πρέπει, ως εκ τούτου, να συμμορφώνεται με τις απαιτήσεις που απορρέουν από το άρθρο 47 του Χάρτη, το οποίο προβλέπει ότι κάθε πρόσωπο του οποίου παραβιάστηκαν τα δικαιώματα και οι ελευθερίες που διασφαλίζονται από το δίκαιο της Ένωσης έχει δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου. Η επίμαχη διάταξη δεν παράγει έννομο αποτέλεσμα για τρίτο πρόσωπο μέχρι να του κοινοποιηθεί. Εναπόκειται στους αιτούντες που επιδιώκουν την εκτέλεση της διάταξης να διασφαλίσουν ότι έχει γίνει προσήκουσα κοινοποίηση της διάταξης προς τα εν λόγω τρίτα πρόσωπα και να αποδείξουν ότι η κοινοποίηση έχει πράγματι λάβει χώρα. Επιπλέον, όταν η διάταξη έχει κοινοποιηθεί σε τρίτο πρόσωπο που δεν είναι μέρος της διαδικασίας ενώπιον του δικαστηρίου του κράτους προέλευσης τότε αυτό έχει το δικαίωμα να την προσβάλει ενώπιον του δικαστηρίου αυτού και να υποβάλει αίτηση τροποποίησης ή ανάκλησής της.

Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης αφορούν τη συντηρητική κατάσχεση των περιουσιακών στοιχείων του A. Lemberg που διέταξε το τμήμα εμπορικών διαφορών του High Court of Justice. Η διάταξη απαγόρευσε στον A. Lemberg τη διάθεση των περιουσιακών του στοιχείων, συμπεριλαμβανομένων των μετοχών που κατείχε (άμεσα ή έμμεσα) στη λετονική εταιρεία «Ventbunkers». Ήταν επίσης «πραγματικός δικαιούχος» των μετοχών στην εταιρεία «Yelverton», η οποία είχε στην κατοχή της σημαντικό ποσοστό του κεφαλαίου της Ventbunkers. Το 2013, λετονικό δικαστήριο κήρυξε εκτελεστή τη διάταξη συντηρητικής κατάσχεσης. Ο R. Meroni, ο οποίος ήταν διευθυντής της Yelverton, ασκώντας τα δικαιώματα του Lemberg ως μετόχου της Yelverton, κατέθεσε ενώπιον του Ανώτατου Δικαστηρίου της Λετονίας αίτηση ανάκλησης της απόφασης του λετονικού δικαστηρίου που έκανε δεκτή την εκτέλεση της διάταξης στη Λετονία, βάσει του ότι παρεμπόδιζε την άσκηση των δικαιωμάτων ψήφου, τα οποία απορρέουν από τις μετοχές της Ventbunkers. Επικαλέσθηκε ότι, καθώς η Yelverton δεν ήταν διάδικος στη δίκη ενώπιον των αγγλικών δικαστηρίων, η εκτέλεση της διάταξης στη Λετονία ήταν αντίθετη προς την εξαίρεση για λόγους δημόσιας τάξης στο άρθρο 34 παρ. 1 του Κανονισμού Βρυξέλλες I και παραβίασε τα δικαιώματα της Yelverton για δίκαιη δίκη, καθώς δεν είχε την ευκαιρία να υποβάλει τις παρατηρήσεις ενώπιον του αγγλικού δικαστηρίου στο οποίο υπεβλήθη η αίτηση για συντηρητική κατάσχεση. Το Ανώτατο Δικαστήριο της Λετονίας ανέστειλε την ενώπιον του διαδικασία και ζήτησε διευκρινήσεις από το Δικαστήριο. Με το προδικαστικό ερώτημα ζητείται να διευκρινισθεί αν η αναγνώριση και η

εκτέλεση μιας διάταξης από δικαστήριο κράτους μέλους, χωρίς προηγούμενη ακρόαση τρίτων, τα δικαιώματα των οποίων ενδέχεται να θιγούν από τη διάταξη, πρέπει να θεωρηθεί ως προδήλως αντίθετη προς τη δημόσια τάξη του κράτους εκτέλεσης και προδήλως αντίθετη προς το δικαίωμα του τρίτου σε δίκαιη δίκη.

Το βασικό νομικό ζήτημα έγκειται στο αν η διάταξη συντηρητικής κατάσχεσης που θίγει τα δικαιώματα τρίτων ήταν αντίθετη με τη δημόσια τάξη και, συνεπώς, δεν μπορούσε να εκτελεστεί σε άλλο κράτος μέλος. Το Δικαστήριο, επικαλούμενο προηγούμενη νομολογία του (C-681/13, *Diageo Brands*, 16.07.2015, ECLI:EU:C:2015:471, σκ. 64), απεφάνθη ότι ο Κανονισμός Βρυξέλλες Ι στηρίζεται στη θεμελιώδη ιδέα ότι οι πολίτες υποχρεούνται, καταρχήν, να χρησιμοποιούν όλα τα ένδικα μέσα που τους παρέχει το δίκαιο του κράτους μέλους προέλευσης, εκτός αν συντρέχουν ιδιαίτερες περιστάσεις που καθιστούν υπερβολικά δυσχερή ή αδύνατη την άσκηση των ενδίκων μέσων στο κράτος μέλος προέλευσης. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, η επίδικη διάταξη δεν αναπτύσσει έννομα αποτελέσματα έναντι τρίτων πριν αυτοί ενημερωθούν συναφώς. Επιπλέον, εναπόκειται στους διαδίκους που επικαλούνται την εν λόγω διάταξη, δηλαδή στη *Recoletos Limited*, να μεριμνήσει για τη δέουσα κοινοποίησή της στους τρίτους και να αποδείξει ότι όντως έλαβε χώρα η σχετική κοινοποίηση. Το Δικαστήριο πρόσθεσε ότι τρίτος, που δεν ήταν διάδικος στη διαδικασία ενώπιόν του δικαστηρίου του κράτους προέλευσης μπορεί, μετά την κοινοποίηση στον ίδιο της διάταξης, να την προσβάλει και να ζητήσει τη μεταρρύθμιση ή την ανάκλησή της. Το Δικαστήριο, συμφωνώντας με τις προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέα, καταλήγει ότι η δημόσια τάξη του άρθρου 34 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ι δεν αποκλείει εκτέλεση διάταξης συντηρητικής κατάσχεσης, χωρίς να δοθεί η δυνατότητα παράστασης σε τρίτους, των οποίων τα δικαιώματα μπορούν να θιγούν από τη διάταξη αυτή, εφόσον οι εν λόγω τρίτοι είχαν τη δυνατότητα να προβάλουν τα δικαιώματά τους ενώπιόν του δικαστηρίου αυτού για την τροποποίηση ή την ανάκληση της διάταξης. Για μια ακόμη φορά, το Δικαστήριο επιβεβαιώνει ότι η δημόσια τάξη, ως λόγος άρνησης της εκτέλεσης στο άρθρο 34 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ι (και το άρθρο 45 του Κανονισμού «Αναδιτύπωση Κανονισμού Βρυξέλλες Ι»), πρέπει να ερμηνεύεται στενά και να χρησιμοποιείται μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις, καθώς υπονομεύει την πολιτική της εύκολης εκτέλεσης των αποφάσεων μεταξύ των κρατών μελών. Η απόφαση καταδεικνύει, επίσης, την αξία, στο ευρωπαϊκό πλαίσιο, ενός από τα σημαντικότερα ένδικα μέσα του *common law*, τη διάταξη για συντηρητική κατάσχεση. Διευκρινίζει, επίσης, ότι η διάταξη δέσμευσης που εκδίδεται από δικαστήριο κράτους μέλους ως ασφαλιστικό μέτρο χωρίς προηγούμενη ακρόαση όλων των προσώπων,

των οποίων τα δικαιώματα μπορούν να θιγούν από τη διάταξη δέσμευσης, δεν παραβιάζει το άρθρο 34 παρ. 1 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ι ή το άρθρο 47 του Χάρτη, τουλάχιστον στις περιπτώσεις όπου κάθε πρόσωπο, που θίγεται από την απόφαση έχει το δικαίωμα ανά πάσα στιγμή να ζητήσει από το δικαστήριο του κράτους προέλευσης να μεταρρυθμίσει ή να ανακαλέσει την απόφαση. Στο πλαίσιο της διαδικασίας προσβολής της κήρυξης εκτελεστότητας, μόνον τα δικαιώματα του ίδιου του αναιρεσιόντος και όχι τα δικαιώματα τρίτων μπορούν να γίνουν αντικείμενο επίκλησης.

► Δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις

Η διαδικασία για τον καθορισμό της δικαιοδοσίας σχετικά με αμφισβητούμενη απαίτηση, βάσει της οποίας εκδόθηκε διαταγή πληρωμής, διέπεται από το εθνικό δίκαιο

ευρωπαϊκή διαταγή πληρωμής – Κανονισμός 1896/2006 – άρθρα 17 και 20 – απαίτηση απορρέουσα από δικαίωμα αποζημίωσης λόγω καθυστέρησης της πτήσης – Κανονισμός 261/2004 – καθ' ου υποβάλλων αντιρρήσεις εντός προθεσμίας – δικαστήριο επιληφθέν της διαδικασίας σχετικά με τον προσδιορισμό του δικαστηρίου που έχει κατά τόπον αρμοδιότητα – διεθνής δικαιοδοσία του κράτους μέλους προέλευσης της ευρωπαϊκής διαταγής πληρωμής – επέκταση εξουσιών και υποχρεώσεων του δικαστηρίου – δικαστήριο αποφαινόμενο περί της διεθνούς δικαιοδοσίας του εν λόγω δικαστηρίου να διεξαγάγει την ένδικη διαδικασία δικαστηρίου κατόπιν υποβολής αντιρρήσεων του καθ' ου η ευρωπαϊκή διαταγή πληρωμής – Κανονισμός Βρυξέλλες Ι

ΔΕΕ C-94/14, *Flight Refund*, 10.03.2016, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: C. Toader, Εισηγητής: M. Ilešič, Γεν. Εισαγγελέας: E. Sharpston, ECLI:EU:C:2016:148 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του Κανονισμού 1896/2006 για τη θέσπιση διαδικασίας ευρωπαϊκής διαταγής πληρωμής (ΕΔΠ). Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της *Flight Refund Ltd*, εταιρίας με έδρα το Ηνωμένο Βασίλειο και της *Deutsche Lufthansa AG*, εταιρίας με έδρα τη Γερμανία. Το αντικείμενο της κύριας δίκης αφορούσε απαίτηση σχετική με αποζημίωση λόγω καθυστέρησης της πτήσης. Ο Κανονισμός για την ΕΔΠ θέσπισε διαδικασία για την απλούστευση, επιτάχυνση και μείωση των εξόδων της εκδίκασης διαφορών για διασυνοριακές υποθέσεις που αφορούν χρηματικές αξιώσεις. Ο Κανονισμός αυτός εφαρμόζεται σε όλα τα κράτη μέλη της Ένωσης, εκτός από τη Δανία. Ο αιτών μπορεί να πετύχει την έκδοση ευρωπαϊκής διαταγής πληρωμής μόνο σε περίπτωση που πρόκειται για μη

αμφισβητούμενες αξιώσεις. Αν ο εναγόμενος καταθέσει δήλωση αντιρρήσεων, τότε, περατώνεται η διαδικασία ΕΔΠ και συνεπάγεται την αυτόματη μεταφορά της υπόθεσης σε τακτική πολιτική διαδικασία, εκτός εάν ο αιτών έχει ρητά ζητήσει τη λήξη της διαδικασίας σε μια τέτοια περίπτωση. Η διαδικασία της ΕΔΠ που θεσπίζει ο Κανονισμός αποτελεί συμπληρωματικό και προαιρετικό μέσο για τον αιτούντα, ο οποίος διατηρεί την πλήρη ευχέρεια προσφυγής στη διαδικασία που προβλέπει το εθνικό δίκαιο. Συνεπώς, δεν αντικαθιστά τις υφιστάμενες διαδικασίες είσπραξης μη αμφισβητούμενων αξιώσεων των εθνικών δικαίων. Οι αιτήσεις για την έκδοση ευρωπαϊκής διαταγής πληρωμής διέπονται, κυρίως, από τον Κανονισμό. Ωστόσο, σε όσα σημεία ο Κανονισμός δεν ρυθμίζει σχετικά, συμπληρώνεται από εθνικούς κανόνες. Η δικαιοδοσία σύμφωνα με τον Κανονισμό για την ΕΔΠ προσδιορίζεται σύμφωνα με τον Κανονισμό 44/2001 (Κανονισμός Βρυξέλλες Ι) ή τον Κανονισμό 1215/2012 («Αναδιτύπωση Κανονισμού Βρυξέλλες Ι»).

Στην υπόθεση αυτή, το Δικαστήριο εξέτασε τον Κανονισμό για την ΕΔΠ, καθώς και τη διαδικασία, κατά την οποία μια ΕΔΠ έχει εκδοθεί χωρίς τη δέουσα εξέταση της δικαιοδοσίας του δικαστηρίου. Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά, Ούγγρος επιβάτης σε πτήση με καθυστέρηση πάνω από τρεις ώρες από το Newark (ΗΠΑ) στο Λονδίνο διεκδίκησε αποζημίωση από τη Lufthansa, στο πλαίσιο του Κανονισμού για την προστασία των αεροεπιβατών (Κανονισμός 261/2004). Είχε εκχωρήσει με σύμβαση τα δικαιώματά αποζημίωσης του λόγω καθυστέρησης της πτήσης σε εταιρεία ειδικευμένη στην είσπραξη τέτοιων απαιτήσεων, τη Flight Refund, με έδρα το Ηνωμένο Βασίλειο. Η τελευταία έλαβε ΕΔΠ που εκδόθηκε από Ούγγρο συμβολαιογράφο, χρησιμοποιώντας τη διαδικασία της ευρωπαϊκής διαταγής πληρωμής, αφού ανακοίνωση της Ουγγαρίας, σύμφωνα με το άρθρο 29 του Κανονισμού για την ΕΔΠ, προσδιορίζει ότι στην Ουγγαρία οι συμβολαιογράφοι εκδίδουν την ΕΔΠ. Η αρμοδιότητα του συμβολαιογράφου στηρίχθηκε σε παραπλανητική ουγκρική μετάφραση του άρθρου 33 της Σύμβασης του Μόντρεαλ για την ενοποίηση ορισμένων κανόνων στις διεθνείς αεροπορικές μεταφορές. Η Lufthansa υπέβαλε αντιρρήσεις κατά της εν λόγω ΕΔΠ, ισχυριζόμενη ότι δεν εκμεταλλεύεται την αεροπορική γραμμή που αναφέρει η Flight Refund στην αίτησή της. Σύμφωνα με τον Κανονισμό για την ΕΔΠ, εφόσον υπεβλήθησαν αντιρρήσεις, η διαδικασία έπρεπε να συνεχιστεί ενώπιον των αρμοδίων δικαστηρίων του κράτους μέλους καταγωγής, δηλαδή την Ουγγαρία, όπου εκδόθηκε η ΕΔΠ. Ωστόσο, δεν υπάρχει προφανής βάση στον Κανονισμό Βρυξέλλες Ι για οποιοδήποτε δικαστήριο του εν λόγω κράτους μέλους να ασκεί δικαιοδοσία επί αγωγής αποζημίωσης. Εναπόκειται στο Κύρια (ουγκρικό Ανώτατο Δικαστήριο) να ορίσει το αρμόδιο δικαστήριο. Ωστόσο, για το δικαστήριο

αυτό δεν ήταν σαφές αν οι εφαρμοστέοι κανόνες ήταν εκείνοι της Σύμβασης του Μόντρεαλ, του Κανονισμού Βρυξέλλες Ι ή του Κανονισμού για την ΕΔΠ. Περαιτέρω, το Ανώτατο Δικαστήριο έκρινε ότι ο συμβολαιογράφος που εξέδωσε την ΕΔΠ δεν είχε λάβει υπόψη το άρθρο 6 του Κανονισμού για την ΕΔΠ, σύμφωνα με το οποίο έπρεπε να εξετάσει το ζήτημα της δικαιοδοσίας των ουγκρικών δικαστηρίων βάσει του Κανονισμού Βρυξέλλες Ι. Έτσι, το Κύρια υπέβαλε σειρά ερωτημάτων στο Δικαστήριο που αφορούσαν την ερμηνεία των σχετικών διατάξεων του ενωσιακού δικαίου.

Το βασικό νομικό ζήτημα έγκειται στο τι πρέπει να γίνει όταν ΕΔΠ έχει εκδοθεί από αρχή κράτους μέλους, του οποίου τα δικαστήρια δεν έχουν δικαιοδοσία να επιληφθούν της απαίτησης βάσει της οποίας εκδόθηκε η ΕΔΠ, ενώ, μετά από υποβολή αντιρρήσεων που υπέβαλε ο καθ' ου, η διαδικασία συνεχίζεται ενώπιον των αρμοδίων δικαστηρίων του κράτους μέλους προέλευσης, σύμφωνα με τους συνήθεις κανόνες πολιτικής δικονομίας. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, ο Κανονισμός για την ΕΔΠ δεν παρέχει στοιχεία σχετικά με τις εξουσίες και τις υποχρεώσεις του δικαστηρίου αυτού. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι, στην περίπτωση που δικαστήριο του κράτους μέλους προέλευσης αποφαινεται επί της διεθνούς δικαιοδοσίας βάσει των κριτηρίων που προβλέπονται στον Κανονισμό Βρυξέλλες Ι, ο εν λόγω Κανονισμός και ο Κανονισμός για την ΕΔΠ υποχρεώνουν το δικαστήριο αυτό να ερμηνεύσει το εθνικό δίκαιο, υπό την έννοια ότι αυτό του παρέχει τη δυνατότητα να καθορίσει ή να προσδιορίσει το δικαστήριο που είναι αρμόδιο για την εκδίκαση της διαφοράς. Το Δικαστήριο, περαιτέρω, έκρινε ότι αν το δικαστήριο δεχθεί ότι δεν υφίσταται διεθνής δικαιοδοσία, το δικαστήριο αυτό δεν υποχρεούται να επανεξετάσει αυτεπαγγέλτως την εν λόγω διαταγή πληρωμής.

Στην υπόθεση αυτή, το Δικαστήριο, ελλείψει εξαντλητικών διατάξεων των ενωσιακών κειμένων, συμπληρώνει τα κενά εξετάζοντας τους στόχους των αλληλένδετων αυτών νομικών διατάξεων. Σημειώνει, επίσης, ότι η περάτωση της ένδικης διαδικασίας, όσον αφορά την ουσία της αμφισβητούμενης απαίτησης, ενώ η διεθνής δικαιοδοσία των δικαστηρίων του κράτους μέλους προέλευσης της διαταγής πληρωμής έχει στηριχθεί στον Κανονισμό Βρυξέλλες Ι, θα υπονόμει, επίσης, την πρακτική αποτελεσματικότητα του Κανονισμού για την ΕΔΠ, στον βαθμό που η διάταξη αυτή επιβάλλει, σε περίπτωση υποβολής αντιρρήσεων εκ μέρους του καθ' ου, να συνεχίζεται αυτοδικαίως η διαδικασία ενώπιον των αρμοδίων δικαστηρίων του κράτους μέλους προέλευσης της διαταγής πληρωμής. Με την απόφασή του, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι ακόμη και αν οι υποθέσεις των ΕΔΠ θα διέπονται κυρίως από τον Κανονισμό για την ΕΔΠ, θα εξακολουθεί να είναι αναγκαία η αναφορά στους εθνικούς δικονομικούς κανόνες. Πράγματι, το

Δικαστήριο παρατήρησε ότι ο Κανονισμός για την ΕΔΠ δεν επιδιώκει την εναρμόνιση των δικονομικών κανόνων των κρατών μελών. Η απόφαση φανερώνει, επίσης, έναν ορισμένο βαθμό δικαστικής απροθυμίας κατά την ερμηνεία του Κανονισμού ΕΔΠ, καθώς απαιτεί από το δικαστήριο του κράτους μέλους προέλευσης της ΕΔΠ να ερμηνεύσει το εθνικό δίκαιο, υπό την έννοια ότι αυτό του παρέχει τη δυνατότητα να καθορίσει ή να προσδιορίσει το δικαστήριο που είναι αρμόδιο να αποφανθεί επί της ουσίας, αφού έχει καθορισθεί το ζήτημα της διεθνούς δικαιοδοσίας. Η απόφαση είναι σημαντική, καθώς βοηθά στην αντιμετώπιση των εσφαλμένων ευρωπαϊκών διαταγών πληρωμής που εκδίδονται από συμβολαιογράφους σε ορισμένα κράτη μέλη.

► Δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις

Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και συνθήκες κράτησης: άρνηση εκτέλεσής του όταν υπάρχει πραγματικός κίνδυνος απάνθρωπης μεταχείρισης

ποινικό δίκαιο – ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης – Απόφαση-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ – λόγοι άρνησης της εκτέλεσης – Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων – άρθρο 4 – απαγόρευση της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης – κράτηση – συνθήκες κράτησης στο κράτος μέλος έκδοσης – ΕΔΔΑ

ΔΕΕ C-404/15 και C-659/15 PPU, Aranyosi και Căldărău, 05.04.2016, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: M. Safjan, Γεν. Εισαγγελέας: Y. Bot, ECLI:EU:C:2016:198 – Προδικαστικό ερώτημα

Το Τμήμα μείζονος συνθέσεως εξέδωσε την απόφασή του στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις Aranyosi και Căldărău. Και οι δυο παραπέμφθηκαν μέσω προδικαστικής παραπομπής από το Hanseatisches Oberlandesgericht της Βρέμης. Οι αιτήσεις προδικαστικής απόφασης αφορούν την ερμηνεία της Απόφασης-πλαισίου 2002/584/ΔΕΥ για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης (ΕΕΣ). Οι αιτήσεις αυτές υποβλήθηκαν στο πλαίσιο της εκτέλεσης, στη Γερμανία, δύο ΕΕΣ, τα οποία εκδόθηκαν το 2014 από την ανακριτική αρχή της Ουγγαρίας κατά του P. Aranyosi, καθώς και της εκτέλεσης ΕΕΣ εκδοθέντος το 2015 από πρωτοβάθμιο δικαστήριο της Ρουμανίας κατά του R. Căldărău. Οι δύο υποθέσεις αφορούν την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης ως ακρογωνιαίο λίθο του ποινικού δικαίου της Ένωσης, όπως αναγνωρίζεται από την αιτιολογική σκέψη 6 της Απόφασης-πλαισίου για το ΕΕΣ. Το ζήτημα είναι ιδιαίτερα ευαίσθητο, δεδομένου ότι αφορά ένα από τα πιο σημαντικά και συχνά χρησιμοποιούμενα μέσα για την καταπολέμηση της διασυνοριακής εγκληματικότητας σε ολόκληρη την Ένωση, το ΕΕΣ. Οι συνθήκες κράτησης στις φυλακές σε άλλα κράτη μέλη συχνά υπολείπονται κατά

πολύ των απαιτούμενων προτύπων, ιδίως στο πλαίσιο της επιδείνωσης των οικονομικών συνθηκών. Στις υποθέσεις αυτές, το Δικαστήριο επιχειρεί να βρει ισορροπία μεταξύ, αφενός, της αποτελεσματικότητας του ΕΕΣ βάσει της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης και, αφετέρου, της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Το άρθρο 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) κατοχυρώνει την απαγόρευση των βασανιστηρίων, καθώς και κάθε άλλη απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή ποινή. Στο ίδιο πνεύμα, το άρθρο 1 και το άρθρο 4 του Χάρτη δηλώνουν το απαραβίαστο της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και την απαγόρευση των βασανιστηρίων. Σε αυτό το πλαίσιο, το ΕΔΔΑ πρόσφατα καταδίκασε τόσο την Ουγγαρία, όσο και τη Ρουμανία για παράβαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, λόγω υπερπληθυσμού των εγκλειστών στις φυλακές. Οι αποφάσεις αυτές του ΕΔΔΑ αποκτούν ακόμη μεγαλύτερη σημασία υπό το φως του άρθρου 1 παρ. 3 της Απόφασης-πλαισίου για το ΕΕΣ, η οποία αναφέρει ότι η παρούσα Απόφαση-πλαίσιο δεν μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την τροποποίηση της υποχρέωσης σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των θεμελιωδών νομικών αρχών, όπως διατυπώνονται στο άρθρο 6 της συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ρήτρα θεμελιωδών δικαιωμάτων). Παρά τη διάταξη αυτή, μέχρι σήμερα, ο κίνδυνος παραβίασης ενός θεμελιώδους δικαιώματος του ατόμου, για το οποίο έχει εκδοθεί ΕΕΣ, δεν αποτελεί συγκεκριμένο λόγο για άρνηση της εκτέλεσης. Κάτι τέτοιο δεν προβλέπεται ούτε στο άρθρο 3 που προβλέπει τους λόγους υποχρεωτικής μη εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης ούτε στο άρθρο 4 που προβλέπει τους λόγους προαιρετικής μη εκτέλεσης του ΕΕΣ. Σύμφωνα με την αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης, ένα κράτος μέλος θα δεχθεί και θα εκτελέσει τις αποφάσεις από άλλο κράτος μέλος σαν να ήταν δικές του. Ωστόσο, η αμοιβαία αναγνώριση προϋποθέτει την εμπιστοσύνη ότι το κράτος μέλος, του οποίου οι αποφάσεις πρέπει να αναγνωριστούν από άλλο κράτος μέλος, έχει εφαρμόσει επαρκώς και ορθά τους κανόνες και έχει παράσχει ισοδύναμη προστασία. Η αμοιβαία εμπιστοσύνη είναι στενά συνδεδεμένη με την αμοιβαία αναγνώριση στο ΧΕΑΔ. Η μεγαλύτερη πρόκληση για την αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης αφορά τα όρια της αρχής, χωρίς να διαταραχθεί η ακεραιότητα του ΧΕΑΔ. Ακόμα κι αν υπάρχει ένα τεκμήριο ότι τα κράτη μέλη ενεργούν σύμφωνα με το δίκαιο της Ένωσης και τα θεμελιώδη δικαιώματα, το τεκμήριο αυτό μπορεί να ανατραπεί για λόγους δημόσιας τάξης ή, σε ορισμένες περιπτώσεις, παραβίασης των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Στην πρώτη υπόθεση, η ανακριτική αρχή στην Ουγγαρία εξέδωσε δύο ΕΕΣ το 2014 κατά του P. Aranyosi, Ούγγρου υπηκόου, για την παράδοσή του στις ουγγρικές δικαστικές αρχές, με σκοπό την άσκηση ποινικών

διώξεων για δύο κλοπές με διάρρηξη, τις οποίες διέπραξε στην Ουγγαρία. Ο Εισαγγελέας στη Βρέμη, κάνοντας αναφορά στις συνθήκες κράτησης σε ορισμένα ουγγρικά σωφρονιστικά ιδρύματα που δεν πληρούν τις ελάχιστες ευρωπαϊκές προδιαγραφές, ζήτησε από το περιφερειακό δικαστήριο της Ουγγαρίας να τον ενημερώσει σε ποια φυλακή θα κρατηθεί ο κατηγορούμενος σε περίπτωση παράδοσης. Το ουγγρικό δικαστήριο δεν έδωσε αξιόπιστη απάντηση στο ζήτημα αυτό, υποδηλώνοντας εμμέσως ότι το ζήτημα εμπίπτει στην αρμοδιότητα μόνον των ουγγρικών δικαστικών αρχών. Στη δεύτερη υπόθεση, ρουμάνικο δικαστήριο εξέδωσε ΕΕΣ που αφορούσε τον R. Căldărașu, υπήκοο Ρουμανίας, για να διασφαλίσει την εκτέλεση στη Ρουμανία μιας ποινή φυλάκισης ενός έτους και οκτώ μηνών που του επεβλήθη για οδήγηση χωρίς άδεια οδήγησης. Μετά τη φυλάκισή του στη Βρέμη, ο R. Căldărașu αρνήθηκε να συναινέσει στην παράδοσή του στη Ρουμανία, λόγω του κινδύνου της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης στις τοπικές φυλακές. Ο P. Aranyosi και ο Căldărașu εντοπίστηκαν στη Γερμανία, συνεπώς στις γερμανικές αρχές απόκειτο να εξετάσουν τα εντάλματα. Το Hanseatisches Oberlandesgericht Bremen (ανώτατο περιφερειακό δικαστήριο της Βρέμης), εξετάζοντας το ζήτημα αν τα εντάλματα αυτά πρέπει να εκτελεστούν, διαπίστωσε ότι σε περίπτωση παράδοσής τους ο P. Aranyosi και ο R. Căldărașu ήταν πιθανό να υποβληθούν σε συνθήκες κράτησης που δεν συνάδουν προς το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ και τα θεμελιώδη δικαιώματα, καθώς και προς τις γενικές αρχές του δικαίου που κατοχυρώνει το άρθρο 6 ΣΕΕ. Υπό τις περιστάσεις αυτές, το αιτούν δικαστήριο θεώρησε ότι δεν ήταν σε θέση να αποφασίσει αν η παράδοσή τους θα ήταν δίκαιη ή όχι, ειδικά σε σχέση με το άρθρο 1 παρ. 3 της Απόφασης-πλαίσου για το ΕΕΣ, που περιλαμβάνει τη ρήτρα θεμελιωδών δικαιωμάτων. Συνεπώς, προτίμησε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να αποστείλει στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα, ζητώντας διευκρινήσεις για το αν θα πρέπει να απορριφθεί η παράδοση βάσει ενός ΕΕΣ εάν υπάρχουν φόβοι ότι ο καταζητούμενος θα εκτεθεί σε απάνθρωπες συνθήκες κράτησης στις φυλακές του αιτούντος κράτους. Καθώς οι δύο υποθέσεις είχαν υποβληθεί από το ίδιο γερμανικό δικαστήριο και αφορούσαν το ίδιο ζήτημα, το Δικαστήριο αποφάσισε να τις συνεκδικάσει. Λόγω του ότι ο R. Căldărașu τελούσε υπό κράτηση στη Γερμανία, η υπόθεσή του υπήχθη στην επείγουσα προδικαστική διαδικασία (ΕΠΔ). Έτσι, και οι δύο υποθέσεις υπήχθησαν στην ΕΠΔ, παρόλο που ο P. Aranyosi δεν βρισκόταν υπό κράτηση.

Το βασικό νομικό ζήτημα και στις δύο υποθέσεις ήταν το ίδιο και άγγιζε τον πυρήνα του συστήματος του ΕΕΣ που ρητά βασίζεται στην αμοιβαία αναγνώριση, ως ακρογωνιαίιο λίθο του ευρωπαϊκού δικαστικού χώρου. Στην ουσία, αφορούσε το αν ένας δικαστής μπορεί να αρνηθεί την παράδοση, όταν υπάρχει φόβος ότι οι

συνθήκες κράτησης στο αιτούν κράτος είναι ανεπαρκείς. Το σύνολο των επιχειρημάτων που ανέπτυξαν εννέα κράτη μέλη και η Επιτροπή αφορούσαν τα θεμελιώδη δικαιώματα, την αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης, τη σχέση μεταξύ των κρατών μελών και το τι πρέπει να γίνει αν απορριφθεί η παράδοση. Το τμήμα μείζονος συνθέσεως, σε αντίθεση με τις προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα που πρότεινε ότι τα κράτη μέλη θα πρέπει να εκτελούν ένα ΕΕΣ, ακόμη κι αν υπάρχει κίνδυνος απάνθρωπης ή εξευτελιστικής συμπεριφοράς του καταζητούμενου, επιβεβαιώνει ότι τα κράτη μέλη είναι υποχρεωμένα να σέβονται τα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου κατά την εξέταση του ΕΕΣ. Επιπλέον, το Δικαστήριο επιβεβαιώνει την υποχρέωση των κρατών μελών να διεξάγουν αυστηρές έρευνες σχετικά με τα δικαιώματα του ανθρώπου πριν αποφασίσουν περιπτώσεις έκδοσης και να εμποδίζουν εκδόσεις, όπου υπάρχει πραγματικός κίνδυνος οι καταζητούμενοι να υποβληθούν σε συνθήκες κράτησης που παραβιάζουν τα θεμελιώδη δικαιώματά τους. Το Δικαστήριο καθιστά σαφές ότι το άρθρο 4 του Χάρτη συνιστά απόλυτο και απαραβίαστο δικαίωμα που εξακολουθεί να ισχύει στο πλαίσιο της αμοιβαίας αναγνώρισης. Έτσι, όταν η αρχή που είναι αρμόδια για την εκτέλεση του εντάλματος διαθέτει στοιχεία από τα οποία προκύπτει πραγματικός κίνδυνος απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης προσώπων που κρατούνται στο κράτος μέλος έκδοσης του εντάλματος, πρέπει να λάβει υπόψη τον κίνδυνο αυτόν πριν αποφασίσει την παράδοση του οικείου προσώπου. Όταν ο κίνδυνος αυτός προκύπτει από τις γενικές συνθήκες κράτησης στο εν λόγω κράτος μέλος, τότε η διαπίστωση του κινδύνου δεν αρκεί για την άρνηση εκτέλεσης του εντάλματος. Απαιτείται, ειδικότερα, να καταδειχθεί ότι συντρέχουν σοβαροί και αποδεδειγμένοι λόγοι να θεωρηθεί ότι το οικείο πρόσωπο θα διατρέξει πραγματικά έναν τέτοιο κίνδυνο λόγω των συνθηκών κράτησης που πρόκειται να ισχύσουν στην περίπτωση του. Για να μπορέσει να κρίνει αν υφίσταται τέτοιος κίνδυνος στην περίπτωση του συγκεκριμένου προσώπου, η αρχή που είναι αρμόδια για την εκτέλεση του εντάλματος πρέπει να ζητήσει από την αρχή που το εξέδωσε να της παράσχει επειγόντως όλες τις αναγκαίες πληροφορίες σχετικά με τις συνθήκες κράτησης.

Το Δικαστήριο καταλήγει ότι αν, βάσει των πληροφοριών που προσκομίζονται ή κάθε άλλης πληροφορίας που διαθέτει, η αρχή που είναι αρμόδια για την εκτέλεση του εντάλματος διαπιστώνει ότι συντρέχει πραγματικός κίνδυνος απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης λόγω των συνθηκών κράτησης του οικείου προσώπου στο κράτος μέλος έκδοσης του εντάλματος, η εκτέλεση ΕΕΣ πρέπει να αναβάλλεται έως ότου προκύψουν συμπληρωματικές πληροφορίες που αποκλείουν έναν τέτοιο κίνδυνο. Αν εντός ευλόγου χρόνου δεν είναι δυνατό να αποκλειστεί ότι υφίσταται τέτοιος κίνδυνος,

τότε η παραπάνω αρχή πρέπει να αποφασίσει αν οφείλει να τερματίσει τη διαδικασία παράδοσης.

Σε πρακτικό επίπεδο, η απόφαση υποχρεώνει τις δικαστικές αρχές να αναβάλλουν την εκτέλεση του ΕΕΣ, μέχρι το αιτούν κράτος μέλος να παράσχει επαρκείς πληροφορίες και να καταστήσει σαφές κατά πόσον τα θεμελιώδη δικαιώματα του εκζητουμένου βρίσκονται σε πραγματικό κίνδυνο παράβασης. Αν δεν υπάρχουν επαρκείς πληροφορίες εντός εύλογης χρονικής

περιόδου, η δικαστική αρχή μπορεί να αποφασίσει να τερματίσει τη διαδικασία παράδοσης. Η απαίτηση από το αιτούν κράτος να παράσχει πληροφορίες προς τη δικαστική αρχή εκτέλεσης σηματοδοτεί στροφή από την υπέρμετρη στήριξη στην αμοιβαία εμπιστοσύνη, στην οποία άλλωστε επέμεινε ο Γεν. Εισαγγελέας. Η απόφαση του Δικαστηρίου αποδεικνύει ότι αμοιβαία εμπιστοσύνη δεν σημαίνει τυφλή εμπιστοσύνη, αλλά γενική εμπιστοσύνη με εξαιρέσεις.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ - ΓεΔΕΕ

► Ευθύνη εγκεκριμένου αποθηκευτή

Η θέσπιση καθεστώτος αντικειμενικής, εις ολόκληρον ευθύνης του εγκεκριμένου αποθηκευτή προϊόντων καπνού που βρίσκονται υπό καθεστώς αναστολής που καλύπτει, πέρα από την καταβολή των ειδικών φόρων κατανάλωσης, και την υποχρέωση πληρωμής των χρηματικών κυρώσεων που επιβάλλονται επί λαθρεμπορικής παράβασης είναι σύμφωνη με το δίκαιο της Ένωσης, μόνον εφόσον παρέχει στον εγκεκριμένο αποθηκευτή τη δυνατότητα να αποδείξει ότι ουδεμία σχέση είχε με τη διάπραξη της λαθρεμπορίας

γενικό καθεστώς ειδικών φόρων κατανάλωσης – Οδηγία 91/12/ΕΟΚ – βιομηχανοποιημένα καπνά – διακίνηση υπό καθεστώς αναστολής επιβολής ειδικού φόρου κατανάλωσης – ευθύνη εγκεκριμένου αποθηκευτή – καθεστώς αντικειμενικής εις ολόκληρον ευθύνης – χρηματικές κυρώσεις επί λαθρεμπορίας – περιθώριο εκτίμησης των κρατών μελών – τεκμήριο κυριότητας ή κατοχής των προϊόντων που αποτέλεσαν αντικείμενο της λαθρεμπορίας – απουσία συμβατικής σχέσης μεταξύ εγκεκριμένου αποθηκευτή και δραστήων της λαθρεμπορίας – αρχή της αναλογικότητας – ασφάλεια δικαίου

ΔΕΕ C-81/15, Καπνοβιομηχανία Καρέλια, 02.06.2016, Τμήμα έκτο, Πρόεδρος τμήματος: A. Arabadjiev, Εισηγητής: C.G. Fernlund, Γεν. Εισαγγελέας: Y. Bot, ECLI:EU:C:2016:398 – Προδικαστικό ερώτημα

Η καπνοβιομηχανία Καρέλια Α.Ε, ελληνική εταιρία που δραστηριοποιείται στην παρασκευή προϊόντων καπνού και έχει την ιδιότητα του εγκεκριμένου αποθηκευτή, τον Ιούνιο του 1994, κατέθεσε στο τελωνείο διασάφηση εξαγωγής προϊόντων καπνού (760 κιβώτια τσιγάρων) σε βουλγαρική εταιρία, τα οποία βρίσκονταν υπό καθεστώς αναστολής. Ωστόσο, το φορτίο αυτό ουδέποτε έφθασε στον προορισμό του και, από την έρευνα που διενήργησε η τελωνειακή αρχή, προέκυψε ότι το φορτηγό αυτοκίνητο εντός του οποίου επρόκειτο να μεταφερθεί είχε αναχωρήσει προς τη Βουλγαρία κενό φορτίου, καθώς και ότι το φορτίο είχε μεταφορτωθεί σε άλλο φορτηγό αυτοκίνητο. Κατόπιν έρευνας, οι τελωνειακές αρχές εξέδωσαν καταλογιστική πράξη με την οποία έκριναν ως συνυπαίτια για την τέλεση της λαθρεμπορίας των 760 κιβωτίων τσιγάρων, μεταξύ άλλων, τα πρόσωπα τα οποία, στο όνομα της βουλγαρικής εταιρίας, είχαν παραγγείλει τα τσιγάρα στον διευθυντή εξαγωγών της Καρέλια Α.Ε. Στους συνυπαίτιους της λαθρεμπορίας επιβλήθηκε κατ' επιμερισμό πολλαπλό τέλος συνολικού ύψους 573.633.750 δρχ., καθώς και πρόσθετο τέλος φορολογίας ύψους 9.880.000 δρχ. Με την ίδια πράξη η εταιρία Καρέλια Α.Ε κηρύχθηκε αστικώς συνυπεύθυνη για την καταβολή των ως άνω ποσών. Η εν λόγω εταιρία άσκησε προσφυγή, κατά της

ως άνω καταλογιστικής πράξεως, την οποία έκανε δεκτή το Διοικητικό Πρωτοδικείο Πειραιά με το σκεπτικό ότι δεν αποδείχθηκε σχέση εντολής ή αντιπροσωπεύσεως ή άλλη νομική σχέση, υπό την οποία να καλύπτεται εντολή μεταξύ της Καρέλια και των υπαίτων της λαθρεμπορίας. Κατά της ως άνω απόφασης ασκήθηκε έφεση ενώπιόν του Διοικητικού Εφετείου Πειραιά από τον Υπουργό Οικονομικών, η οποία έγινε δεκτή, με το σκεπτικό ότι οι υπαίτιοι της λαθρεμπορίας είχαν ενεργήσει υπό την ιδιότητα των εντολοδόχων της εταιρίας Καρέλια Α.Ε, η οποία, ως εγκεκριμένος αποθηκευτής, ήταν κυρία των εμπορευμάτων και μόνη υπεύθυνη για τη διακίνησή τους μέχρι την εξαγωγή τους. Κατά της απόφασης αυτής η Καρέλια Α.Ε άσκησε αναίρεση ενώπιόν του Συμβουλίου της Επικρατείας, το οποίο ανέστειλε τη διαδικασία ενώπιόν του, υποβάλλοντας στο Δικαστήριο της Ένωσης το εξής προδικαστικό ερώτημα:

«Η Οδηγία 92/12/ΕΟΚ, ερμηνευόμενη ενόψει των γενικών αρχών του δικαίου της Ένωσης, ιδίως δε των αρχών της αποτελεσματικότητας αυτού, της ασφάλειας δικαίου και της αναλογικότητας, έχει την έννοια ότι απαγορεύει την εφαρμογή, σε υπόθεση όπως η παρούσα, νομοθετικής διάταξης κράτους μέλους, όπως είναι εκείνη του άρθρου 108 του Τελωνειακού Κώδικα, σύμφωνα με την οποία μπορεί να κηρυχθεί αλληλεγγύως υπεύθυνος για την πληρωμή διοικητικών προστίμων, λόγω λαθρεμπορίας, ο εγκεκριμένος αποθηκευτής προϊόντων τα οποία διακινήθηκαν από τη φορολογική αποθήκη του υπό καθεστώς αναστολής επιβολής των αναλογούντων φόρων και τα οποία εξήλθαν αντικανονικά από το εν λόγω καθεστώς, συνεπεία λαθρεμπορικής παράβασης, ανεξαρτήτως του εάν αυτός είχε, κατά το χρόνο διάπραξης της παράβασης, την κυριότητα των εμπορευμάτων, βάσει των κανόνων του ιδιωτικού δικαίου, και, περαιτέρω, ανεξαρτήτως του εάν οι δράστες της παράβασης, που ενεπλάκησαν στη διακίνηση αυτή, είχαν συνάψει ορισμένη συμβατική σχέση με τον εγκεκριμένο αποθηκευτή, από την οποία να προκύπτει ότι δρούσαν ως εντολοδόχοι του;».

Παρατηρήσεις

Ασημίνα-Νικολέτα Λελέκη*

1. Νομικό πλαίσιο

1. Ενωσιακό δίκαιο – Οδηγία 92/12/ΕΟΚ

Το εν λόγω προδικαστικό ερώτημα που υπέβαλε με αίτησή του το Συμβούλιο της Επικρατείας στο Δικαστήριο της Ένωσης αφορά, κατ' ουσίαν, την ερμηνεία της Οδη-

* M2 Recherche, Δικηγόρος

γίας 92/12/ΕΟΚ, σχετικά με το γενικό καθεστώς, την κατοχή, την κυκλοφορία και τους ελέγχους των προϊόντων που υπόκεινται σε ειδικούς φόρους κατανάλωσης, υπό το πρίσμα των γενικών αρχών της ασφάλειας δικαίου και της αναλογικότητας στο δίκαιο της Ένωσης. Πιο συγκεκριμένα, τίθεται το ζήτημα εάν ο εγκεκριμένος αποθηκευτής¹ μπορεί να κηρυχθεί αλληλεγγύως υπεύθυνος για την πληρωμή των χρηματικών κυρώσεων που επιβλήθηκαν σε πρόσωπα τα οποία κρίθηκαν υπαίτια για λαθρεμπορία προϊόντων καπνού ευρισκόμενων υπό καθεστώς αναστολής².

Η Οδηγία 92/12/ΕΟΚ³ ορίζει στο άρθρο 15 ότι «[...] Οι κίνδυνοι της ενδοκοινοτικής κυκλοφορίας καλύπτονται με την παροχή εγγύησης εκ μέρους του εγκεκριμένου αποθηκευτή που προβαίνει στην αποστολή όπως προβλέπεται στο άρθρο 13 ή, κατά περίπτωση, εγγύησης εις ολόκληρον από τον αποστολέα και τον μεταφορέα. Τα κράτη μέλη μπορούν, κατά περίπτωση, να απαιτούν την παροχή εγγύησης εκ μέρους του παραλήπτη.[...]». Περαιτέρω, στο άρθρο 20 της Οδηγίας αναφέρεται ότι «1. Εφόσον, στη διάρκεια της κυκλοφορίας, διαπραχθεί παρατυπία ή παράβαση η οποία καθιστά απαιτητό τον ειδικό φόρο κατανάλωσης, ο ειδικός φόρος κατανάλωσης οφείλεται στο κράτος μέλος όπου διαπράχθηκε η παρατυπία ή παράβαση και η οφειλή βαρύνει το φυσικό ή νομικό πρόσωπο που έχει εγγυηθεί την πληρωμή των ειδικών φόρων κατανάλωσης σύμφωνα με το άρθρο 15 παράγραφος 3, με την επιφύλαξη της άσκησης της ποινικής δίωξης. [...]3. Τα κράτη μέλη μεριμνούν για την αντιμετώπιση των πάσης φύσεως παραβάσεων και την επιβολή αποτελεσματικών κυρώσεων».

2. Ελληνικό δίκαιο – Ν. 2127/1993 – Τελωνειακός Κώδικας

Η Οδηγία 92/12/ΕΟΚ μεταφέρθηκε στο ελληνικό δίκαιο με τον Ν. 2127/1993 «Εναρμόνιση προς το κοινοτικό δίκαιο του φορολογικού καθεστώτος των πετρελαιοειδών προϊόντων, αλκοόλης και αλκοολούχων ποτών και βιομηχανοποιημένων καπνών και άλλες διατάξεις». Σύμφωνα

με το άρθρο 67 παρ. 5 του νόμου αυτού, «*Η με οποιονδήποτε τρόπο διαφυγή ή απόπειρα διαφυγής της καταβολής των οφειλόμενων φόρων και λοιπών επιβαρύνσεων καθώς και η μη τήρηση των διατυπώσεων που προβλέπονται από το νόμο, με σκοπό τη μη καταβολή των ως άνω φόρων και λοιπών επιβαρύνσεων χαρακτηρίζονται ως λαθρεμπορία κατά τις διατάξεις των άρθρων 89 και επόμενα του Ν. 1165/1918 περί τελωνειακού κώδικα και επισύρουν το υπό αυτών προβλεπόμενο πολλαπλούν τέλος και αν ακόμη κριθεί αρμοδίως ότι δεν συντρέχουν τα στοιχεία αξιοποίνου λαθρεμπορίας*».

Το άρθρο 108 του Τελωνειακού Κώδικα προβλέπει ότι «*Το εκδικάζον επί λαθρεμπορία κατηγορίαν ποινικών Δικαστήριον δύναται, διά της καταδικαστικής αποφάσεώς του, να κηρύξη αλληλεγγύως συνυπεύθυνον αστικώς μετά του καταδικασθέντος προς πληρωμήν της καταγνωσθείσης χρηματικής ποινής και των δικαστικών εξόδων τη αιτήσκει δε του ως πολιτικώς ενάγοντος παρισταμένου Δημοσίου, και της επιδικασθείσης αυτώ απαιτήσεως, τον κύριον ή τον παραλήπτην των εμπορευμάτων, τα οποία αποτελούσι το αντικείμενο της λαθρεμπορίας, και όταν έτι ούτος δεν υπέχει ποινική ευθύνη επί ταύτη, οσάκις ο καταδικασθείς ενήργησεν επί των αντικειμένων της λαθρεμπορίας ως εντολοδόχος, διαχειριστής ή αντιπρόσωπος του κυρίου ή του παραλήπτου, οιαδήποτε και αν ή η νομική σχέση, υπ' ην παρουσιάζεται ή καλύπτεται η εντολή, ήτοι αδιαφόρως αν ο εντολοδόχος ενεργή ιδίω ονόματι [...] ή αν παρίσταται ως κύριος του εμπορεύματος ή δι' οιασδήποτε άλλης προς αυτά νομικής σχέσεως και αδιαφόρως αν η ουσιαστική εκπροσώπησις του κυρίου είναι ειδική ή γενική, εκτός αν ήθελεν αποδειχθή ότι οι ανωτέρω δεν ηδύναντο να έχωσι καν γνώσιν περί της πιθανότητας τελέσεως της λαθρεμπορίας*».

II. Η αυξημένη ευθύνη του εγκεκριμένου αποθηκευτή ως δικαιολογητικός λόγος της θέσπισης καθεστώτος αντικειμενικής εις ολόκληρον ευθύνης

Από τις διατάξεις του Ν. 2127/1993, ιδίως δε από εκείνες του άρθρου 11 παρ. 3, συνάγεται ότι ο εγκεκριμένος αποθηκευτής, ο οποίος μπορεί να κατέχει προϊόντα που ανήκουν σε τρίτους, αναλαμβάνει, με παροχή σχετικής εγγύησης προς το Δημόσιο, τον κίνδυνο της μη καταβολής των φόρων που αναλογούν σε βιομηχανοποιημένα καπνά, τα οποία διακινούνται από τη φορολογική αποθήκη του υπό καθεστώς αναστολής επιβολής των φόρων αυτών, σε περίπτωση αντικανονικής εξόδου των προϊόντων από το εν λόγω καθεστώς. Η ευθύνη αυτή εντάσσεται στις θεσπιζόμενες από τον νόμο αυξημένες υποχρεώσεις, έναντι των οποίων ο εγκεκριμένος αποθηκευτής μπορεί – με τη λήψη σχετικής άδειας – να διαχειρίζεται εν γένει τέτοια υπό καθεστώς αναστολής προϊόντα. Για τον λόγο δε αυτό, οι κίνδυνοι της ενδοκοινοτικής κυκλοφορίας καλύπτονται υποχρεωτικά από την παροχή εγγύησης εκ μέρους του εγκεκριμένου αποθηκευτή ή με εγγύηση εις ολόκληρο από τον αποστολέα και τον

1. Σύμφωνα με το άρθρο 4 στοιχ. α' της Οδηγίας 92/12/ΕΟΚ ως εγκεκριμένος αποθηκευτής ορίζεται «το φυσικό ή νομικό πρόσωπο που έχει λάβει άδεια από τις αρμόδιες αρχές ενός κράτους μέλους να παράγει, να μεταποιεί, να κατέχει, να παραλαμβάνει και να αποστέλλει κατά την άσκηση του επαγγέλματός του, προϊόντα που υπόκεινται σε ειδικό φόρο κατανάλωσης και τελούν υπό αναστολή επιβολής των φόρων αυτών εφόσον βρίσκονται σε φορολογική αποθήκη».

2. Σύμφωνα με το άρθρο 4 της Οδηγίας 92/12/ΕΟΚ ως καθεστώς αναστολής ορίζεται «το φορολογικό καθεστώς που εφαρμόζεται στην παραγωγή, μεταποίηση, κατοχή και κυκλοφορία των προϊόντων που τελούν υπό αναστολή της επιβολής ειδικών φόρων κατανάλωσης».

3. Πρόκειται για την Οδηγία 92/12/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 25ης Φεβρουαρίου 1992 (ΕΕ 1992 L 76), η οποία αντικαταστάθηκε από την Οδηγία 2008/118/ΕΚ του Συμβουλίου της 16ης Δεκεμβρίου 2008 (ΕΕ 2009 L 9).

μεταφορέα. Η εν λόγω δε ευθύνη είναι αυξημένη, υπό την έννοια ότι σε περίπτωση που διαπιστωθεί διαφυγή πληρωμής των οφειλόμενων δασμών και λοιπών φόρων λόγω παρατυπίας ή παράβασης, όπως η λαθρεμπορία (που καθιστά απαιτητό τον ειδικό φόρο κατανάλωσης), ο εγκεκριμένος αποθηκευτής κράτους μέλους ο οποίος προέβη στην αποστολή των εμπορευμάτων σε εγκεκριμένο αποθηκευτή άλλου κράτους μέλους αναλαμβάνει αλλότρια ευθύνη⁴. Ειδικότερα, ακριβώς για να του δοθεί άδεια να ασκεί την πιο πάνω διαχείριση, ο εγκεκριμένος αποθηκευτής αναλαμβάνει, μεταξύ άλλων, εγγυόμενος έτσι κατά νόμον την καλή λειτουργία του όλου συστήματος, τον κίνδυνο της μη καταβολής των φόρων που αναλογούν στα εν λόγω προϊόντα, όταν αυτά εξέρχονται από το καθεστώς της αναστολής και γεννώνται, ως εκ τούτου, οι σχετικές φορολογικές αξιώσεις⁵.

Όπως σημείωσαν οι δικαστές του Ανώτατου Ακυρωτικού, στην υπ' αριθμ. 144/2015 απόφαση με την οποία ετέθη το υπό κρίση προδικαστικό ερώτημα, η προβλεπόμενη στην Οδηγία 92/12/ΕΟΚ και στο Ν. 2127/1993 ευθύνη του εγκεκριμένου αποθηκευτή για καταβολή των οφειλόμενων φόρων ισχύει ανεξαρτήτως συμφωνίας μεταξύ αυτού και του αγοραστή περί (του χρόνου) μεταβίβασης της κυριότητας από τον πρώτο στον δεύτερο, διότι η απαλλαγή από τον ειδικό φόρο κατανάλωσης λόγω εξαγωγής σε τρίτη χώρα προϋποθέτει, πέραν της υλικής παράδοσης των αγαθών, την εξαγωγή πράγματι αυτών στην τρίτη χώρα. Η ως άνω ευθύνη του εγκεκριμένου αποθηκευτή είναι αντικειμενική, όπως προκύπτει και από τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας και των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων⁶, δηλαδή, η φορολογική αρχή δεν χρειάζεται να επικαλεσθεί και να αποδείξει ότι συνέτρεξε πταίσμα του για την αντικανονική έξοδο των προϊόντων υπό το καθεστώς αναστολής.

Δικαιολογητικός λόγος των ως άνω ρυθμίσεων του εθνικού και ενωσιακού δικαίου είναι η κατά το δυνατόν αποτελεσματικότερη εξασφάλιση των δικαιωμάτων του Δημοσίου Ταμείου και η πρόληψη της φοροδιαφυγής (δυναμικής να συντελεστεί με την αντικανονική έξοδο των προϊόντων που διακινούνται υπό καθεστώς αναστολής επιβολής των αναλογούντων φόρων). Στο πλαίσιο αυτό, ο εγκεκριμένος αποθηκευτής καλείται να επιδείξει ιδιαίτερη επιμέλεια και να λαμβάνει κάθε μέτρο που μπορεί ευλόγως να απαιτηθεί από αυτόν, προκειμένου να διασφαλιστεί ότι οι πράξεις του δεν οδηγούν σε συμμετοχή σε παράβαση και σε φοροδιαφυγή, στο πλαίσιο της διακίνησης από την αποθήκη των προϊόντων υπό καθεστώς αναστολής των αναλογούντων φόρων.

4. ΔεφΠειρ 148/2015.

5. ΣτΕ 2356/2003 (Τμήμα Β').

6. ΣτΕ 2356/2003, 2382/2003, 3397/2004, 2467/2012, ΔεφΑθ 2936/2013, ΔεφΧαν 27/2011.

Είναι προφανές ότι οι ως άνω ρυθμίσεις του εθνικού δικαίου από κοινού με τις ρυθμίσεις του ενωσιακού δικαίου εγκαθιδρύουν ένα σύστημα αντικειμενικής και εις ολόκληρον ευθύνης του εγκεκριμένου αποθηκευτή για την πληρωμή των ειδικών φόρων κατανάλωσης. Επί του θέματος, το Δικαστήριο της Ένωσης έχει κρίνει ότι τα εθνικά μέτρα που δημιουργούν de facto σύστημα αντικειμενικής, αλληλέγγυας και εις ολόκληρον ευθύνης βαίνουν πέραν του αναγκαίου ορίου για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων του Δημοσίου Ταμείου⁷, εάν δεν παρέχουν τη δυνατότητα απαλλαγής από την ευθύνη αυτή. Κατά συνέπεια, το να στοιχειοθετείται ευθύνη του εγκεκριμένου αποθηκευτή, ο οποίος έχει τις προαναφερθείσες ειδικές υποχρεώσεις που προβλέπει η Οδηγία 92/12/ΕΟΚ, χωρίς να του παρέχεται η δυνατότητα να απαλλαγεί από την ευθύνη αυτή, αποδεικνύοντας ότι ουδεμία σχέση έχει με τις παράνομες ενέργειες των υπόχρεων στην καταβολή του ειδικού φόρου κατανάλωσης, πρέπει να θεωρηθεί ασύμβατο με την αρχή της αναλογικότητας⁸. Συγκεκριμένα, όπως έχει σημειώσει το ΔΕΚ στην απόφαση *Netto Supermarkt*⁹, θα ήταν προδήλως δυσανάλογο να καταλογιστεί ανεπιφύλακτα στο εν λόγω πρόσωπο η απώλεια φορολογικών εσόδων που προκλήθηκε από τις ενέργειες τρίτων επί των οποίων ο εγκεκριμένος αποθηκευτής δεν έχει καμία επίδραση. Αντιθέτως, δεν αντίκειται στο δίκαιο της Ένωσης η απαίτηση να λάβει το πρόσωπο που δεν είναι υπόχρεος του φόρου κάθε μέτρο που εύλογα μπορεί να απαιτηθεί, για να διασφαλίσει το πρόσωπο αυτό ότι η πράξη στην οποία προβαίνει δεν οδηγεί σε συμμετοχή σε φοροδιαφυγή.

Επομένως, η εφαρμογή του καθεστώτος της αντικειμενικής ευθύνης του εγκεκριμένου αποθηκευτή για την πληρωμή των ειδικών φόρων κατανάλωσης στη χώρα μας δεν αμφισβητείται, όπως προκύπτει άλλωστε και από την πάγια νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, η οποία συμπλέει με τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ένωσης.

III. Η αντικειμενική ευθύνη του εγκεκριμένου αποθηκευτή επεκτείνεται και στις χρηματικές κυρώσεις επί λαθρεμπορικών παραβάσεων

Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου της Ένωσης, οσάκις κοινοτική ρύθμιση δεν προβλέπει ειδική κύρωση σε περίπτωση παραβάσεως των διατάξεών της ή παρέμπει, ως προς το σημείο αυτό, στις εθνικές νομοθετικές και διοικητικές διατάξεις επιβάλλεται (άρθρο 4 παρ. 3 της Συνθήκης της ΕΕ) στα κράτη μέλη να λαμβάνουν κάθε πρόσφορο μέτρο που θα εγγυάται την εφαρμογή και την

7. ΔΕΚ C-384/04, *Federation of Technological Industries κ.λπ.*, 11.05.2006, ECLI:EU:C:2006:309.

8. ΔΕΕ C-499/10, *Vlaamse Oliemaatschappig*, 21.12.2011, ECLI:EU:C:2011:871.

9. ΔΕΚ C-271/06, *Netto Supermarkt*, 21.02.2008, ECLI:EU:C:2008:105.

αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου¹⁰. Ειδικότερα, όσον αφορά τις παραβάσεις της τελωνειακής νομοθεσίας της Ένωσης, το Δικαστήριο έχει διευκρινίσει ότι, ελλείψει εναρμονίσεως της κοινοτικής νομοθεσίας στον τομέα αυτό, τα κράτη μέλη που είναι αρμόδια για την είσπραξη των οφειλόμενων δασμών είναι επίσης αρμόδια να επιλέγουν τις κυρώσεις που θεωρούν κατάλληλες¹¹. Εξάλλου, στις εθνικές διατάξεις των κρατών μελών παραπέμπει για την κύρωση των παραβάσεων της και η Οδηγία 92/12/ΕΟΚ του Συμβουλίου, ορίζοντας στο άρθρο 20 παρ. 3 ότι «Τα κράτη μέλη μεριμνούν για την αντιμετώπιση των πάσης φύσεως παραβάσεων και την επιβολή αποτελεσματικών κυρώσεων».

Εν προκειμένω, το ζήτημα που προέκυψε ενώπιόν του Συμβουλίου της Επικρατείας και στάθηκε αφορμή για την υποβολή του εν λόγω προδικαστικού ερωτήματος είναι κατά πόσον η Οδηγία 92/12/ΕΟΚ επιτρέπει στα κράτη μέλη να προβλέπουν αλληλέγγυα ευθύνη του εγκεκριμένου αποθηκευτή για την πληρωμή των χρηματικών κυρώσεων που επιβάλλονται στους υπαίτιους της λαθρεμπορίας.

Το Δικαστήριο της Ένωσης, ερμηνεύοντας την ως άνω Οδηγία, οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι από το άρθρο 20 παρ. 3 αυτής δεν συνάγεται υποχρέωση των κρατών μελών να προβλέπουν περαιτέρω ποινική ευθύνη του εγκεκριμένου αποθηκευτή για κάθε παρατυπία στη διάρκεια κυκλοφορίας των προϊόντων που υπόκεινται σε ειδικό φόρο κατανάλωσης. Το ερώτημα που τίθεται, ωστόσο, είναι εάν η Οδηγία απαγορεύει μια τέτοιου είδους ρύθμιση.

Επιπροσθέτως, στην επίδικη διαφορά που ανέκυψε με την Καπνοβιομηχανία Καρέλια Α.Ε., ο εγκεκριμένος αποθηκευτής (δηλαδή η εταιρία Καρέλια), αφενός μεν, δεν είχε στην κυριότητά του τα εμπορεύματα που αποτέλεσαν αντικείμενο της παράβασης κατά το χρόνο δι-άπραξης της παράβασης και, αφετέρου, δεν είχε κάποια συμβατική σχέση με τους δράστες της παράβασης που να τους καθιστά εντολοδόχους του. Το είδος της ευθύνης του εγκεκριμένου αποθηκευτή σε μια τέτοια κατάσταση, ωστόσο, δεν ρυθμίζεται ούτε από τις εθνικές διατάξεις ούτε από τις διατάξεις της Οδηγίας 92/12/ΕΟΚ. Το νομοθετικό αυτό κενό κλήθηκε να καλύψει το Δικαστήριο της Ένωσης, κρίνοντας επί του ελληνικού προδικαστικού ερωτήματος¹².

Όπως σημείωσε και ο Γεν. Εισαγγελέας στις προτάσεις του, λαμβάνοντας υπόψιν ότι στις υποθέσεις που αφορούν τους ειδικούς φόρους κατανάλωσης, η εις ολόκληρον ευθύνη του εγκεκριμένου αποθηκευτή για τις οικο-

νομικές συνέπειες των λαθρεμπορικών παραβάσεων εξυπηρετεί τον θεμιτό σκοπό της καταπολέμησης του παράνομου εμπορίου και της αποτελεσματικής καταστολής της λαθρεμπορίας προϊόντων καπνού που είναι επικίνδυνα για την υγεία, η Οδηγία 92/12/ΕΟΚ δεν είναι καταρχήν αντίθετη στην εκ μέρους των κρατών μελών διεύρυνση της ευθύνης του εγκεκριμένου αποθηκευτή, με τον χαρακτηρισμό του ως αλληλέγγυως υπεύθυνου για τις χρηματικές κυρώσεις, λόγω παραβάσεων που διαπιστώθηκαν κατά την κυκλοφορία των προϊόντων υπό καθεστώς αναστολής. Το Δικαστήριο συντάχθηκε με τον εν λόγω συλλογισμό, θέτοντας όμως ως προϋπόθεση την τήρηση των αρχών της αναλογικότητας και της ασφάλειας δικαίου, όπως ακριβώς και στην περίπτωση της αντικειμενικής ευθύνης του εγκεκριμένου αποθηκευτή για την πληρωμή των ειδικών φόρων κατανάλωσης.

Εν προκειμένω, λοιπόν, σε περίπτωση αντικανονικής εξόδου εμπορευμάτων από το καθεστώς αναστολής λόγω λαθρεμπορικής παράβασης που διαπράχθηκε κατά τη μεταφορά, η Οδηγία 92/12/ΕΟΚ δεν αντιτίθεται στην κήρυξη του εγκεκριμένου αποθηκευτή ως αλληλέγγυως συνυπεύθυνου για την πληρωμή των τελωνειακών προστίμων που επιβλήθηκαν στους δράστες της λαθρεμπορίας, υπό την προϋπόθεση ότι ένα τέτοιο καθεστώς ευθύνης εις ολόκληρον προβλέπεται ρητώς από την εθνική νομοθεσία και, εφόσον στηρίζεται σε τεκμήριο κυριότητας ή κατοχής των εμπορευμάτων από τον εγκεκριμένο αποθηκευτή και αντιπροσωπευσεώς του από τους δράστες της λαθρεμπορίας, το τεκμήριο αυτό δεν έχει αμάχητο χαρακτήρα ο οποίος θα στερούσε από τον εγκεκριμένο αποθηκευτή τη δυνατότητα να απαλλαγεί από την ευθύνη του, αποδεικνύοντας ότι δεν υπέπεσε σε πταίσμα.

IV. Συμπεράσματα

Το Δικαστήριο της Ένωσης, με τη σχολιαζόμενη απόφαση, εμπλουτίζει έτι περαιτέρω τη νομολογία του αναφορικά με την αντικειμενική, εις ολόκληρον ευθύνη του εγκεκριμένου αποθηκευτή, αφού, με αφορμή το προδικαστικό ερώτημα του Συμβουλίου της Επικρατείας, κλήθηκε πρώτη φορά να κρίνει εάν η εν λόγω ευθύνη επεκτείνεται, πέρα από την υποχρέωση πληρωμής των ειδικών φόρων κατανάλωσης των εμπορευμάτων που βρίσκονται σε καθεστώς αναστολής, και στις χρηματικές κυρώσεις που επιβάλλονται από κράτος μέλος στους δράστες λαθρεμπορικών παραβάσεων.

Όσον αφορά την αντικειμενική, εις ολόκληρον ευθύνη του εγκεκριμένου αποθηκευτή για την πληρωμή των ειδικών φόρων κατανάλωσης των εμπορευμάτων που βρίσκονται υπό καθεστώς αναστολής, το Δικαστήριο της Ένωσης δέχεται παγίως ότι ένα τέτοιο καθεστώς ευθύνης δεν αντίκειται στο δίκαιο της Ένωσης, ιδίως στην αρχή της αναλογικότητας και της ασφάλειας δικαίου, εφόσον παρέχεται η δυνατότητα στον εγκεκριμένο αποθηκευτή να αποδείξει ότι ουδεμία σχέση έχει με τις παράνομες

10. ΔΕΚ C-382/92, *Επιτροπή/Ηνωμένο Βασίλειο*, 08.06.1994, ECLI:EU:C:1994:233.

11. ΔΕΚ C-213/99, *de Andrade*, 07.12.2000, ECLI:EU:C:2000:678, ΔΕΚ C-36/94, *Siesse*, 26.10.1995, ECLI:EU:C:1995:351, ΔΕΚ C-210/91, *Επιτροπή/Ελλάδα*, 16.12.1992, ECLI:EU:C:1992:525, ΣτΕ ΟΛ 1741/2015.

12. ΣτΕ 144/2015.

ενέργειες των υπόχρεων στην καταβολή του ειδικού φόρου κατανάλωσης.

Ωστόσο, στην επίδικη υπόθεση της καπνοβιομηχανίας Καρέλια Α.Ε. τέθηκε το ερώτημα του κατά πόσον, σε περίπτωση διάπραξης λαθρεμπορικής παράβασης, η θέσπιση καθεστώτος αντικειμενικής, εις ολόκληρον ευθύνης του εγκεκριμένου αποθηκευτή προϊόντων καπνού για την πληρωμή των χρηματικών κυρώσεων, ο οποίος όμως δεν έχει την κυριότητα των εμπορευμάτων ούτε οι δράστες της παράβασης ενεργούν ως εντολοδόχοι του, είναι σύμφωνη με το δίκαιο της Ένωσης και, ιδίως, με τις αρχές της αναλογικότητας και της ασφάλειας του δικαίου.

Είναι η πρώτη φορά που το Δικαστήριο κλήθηκε να κρίνει εάν ο εγκεκριμένος αποθηκευτής είναι συνυπεύθυνος, πέραν από την καταβολή των ειδικών φόρων κατανάλωσης, και για την πληρωμή των χρηματικών κυρώσεων που επιβάλλονται στους δράστες της λαθρεμπορίας.

Εν προκειμένω, με τη σχολιαζόμενη απόφαση το Δικαστήριο, αφενός μεν, κάλυψε το κενό που παρατηρήθηκε στο γράμμα της Οδηγίας 92/12/ΕΟΚ, καθώς, όπως σημείωσε η μειοψηφούσα γνώμη στην παραπεμπτική απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας, η ιδιαίτερη ευθύνη που προβλέπει η Οδηγία (άρθρο 15) αφορά στους οφειλόμενους φόρους και δεν γίνεται αναφορά στις χρηματικές κυρώσεις, ερμηνεύοντας τις διατάξεις της Οδηγίας διασταλτικά, υπό την έννοια ότι η αυξημένη ευθύνη του εγκεκριμένου αποθηκευτή εκτείνεται και στην υποχρέωση πληρωμής των χρηματικών κυρώσεων που επιβάλλονται στους δράστες της λαθρεμπορίας, εφόσον, άλλωστε, κάτι τέτοιο δεν απαγορεύεται ευθέως. Αφετέρου δε, το Δικαστήριο σημείωσε ότι το άρθρο 108 του Τελωνειακού Κώδικα, σύμφωνα με το οποίο επί λαθρεμπορικής παράβασης προβλέπεται αλληλέγγυα ευθύνη μόνον του κυρίου των αγαθών που αποτέλεσαν το αντικείμενο της παράβασης, υπό την προϋπόθεση ότι ο δράστης είχε συμβατική σχέση (εντολοδόχος, αντιπρόσωπος) με τον κύριο των εμπορευμάτων, σε συνδυασμό με το νομολογιακώς διαπλασθέν τεκμήριο ότι κύριος των προϊόντων μέχρις ότου φτάσουν στον προορισμό τους είναι ο εγκεκριμένος αποθηκευτής, δημιουργούν ένα αμάχητο τεκμήριο ευθύνης που είναι, όμως, αντίθετο με την αρχή της υποκειμενικής ευθύνης. Επομένως, το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι μια νομοθετική διάταξη, όπως αυτή του άρθρου 108 του Τελωνειακού Κώδικα, η οποία δημιουργεί ένα καθεστώς αντικειμενικής, εις ολόκληρον ευθύνης του εγκεκριμένου αποθηκευτή για την καταβολή των επιβληθεισών χρηματικών κυρώσεων επί λαθρεμπορίας, είναι συμβατή με το δίκαιο της Ένωσης μόνο εφόσον παρέχεται η δυνατότητα στον εγκεκριμένο αποθηκευτή να ανατρέψει το τεκμήριο της ευθύνης του, αποδεικνύοντας ότι ουδεμία σχέση είχε με τη διάπραξη της παράβασης.

Συνοψίζοντας, το Δικαστήριο με την εν λόγω απόφασή του επανέλαβε αρχικώς την πάγια νομολογία του σχετικά με τη θέσπιση καθεστώτος αντικειμενικής, εις ολόκληρον ευθύνης από τα κράτη μέλη και προχώρησε ένα βήμα παραπέρα όσον αφορά την ερμηνεία της Οδηγίας 92/12/ΕΟΚ, κρίνοντας ότι η θέσπιση από τα κράτη μέλη καθεστώτος αντικειμενικής ευθύνης του εγκεκριμένου αποθηκευτή καλύπτει, πέρα από την καταβολή των ειδικών φόρων κατανάλωσης, και τις επιβληθείσες χρηματικές κυρώσεις επί λαθρεμπορικής παράβασης και είναι σύμφωνη με το ενωσιακό δίκαιο, εφόσον παρέχεται στον εγκεκριμένο αποθηκευτή η δυνατότητα να αποδείξει ότι δεν είχε καμία σχέση με τη διάπραξη της παράβασης. Εν προκειμένω, το Συμβούλιο της Επικρατείας, λαμβάνοντας υπόψη τη σχολιαζόμενη απόφαση, θα πρέπει να εκτιμήσει εάν το προβλεπόμενο από τον Τελωνειακό Κώδικα (άρθρο 108) καθεστώς αντικειμενικής, εις ολόκληρον ευθύνης του εγκεκριμένου αποθηκευτή για την πληρωμή των χρηματικών κυρώσεων που επιβάλλονται στους δράστες της λαθρεμπορίας παρέχει σε αυτόν τη δυνατότητα να απαλλαγεί από την ευθύνη αυτή, εάν τίθεται, δηλαδή, ένα μαχητό τεκμήριο που καθιστά τη νομοθετική διάταξη σύμφωνη με το δίκαιο της Ένωσης.

► Ανώτατος επιτρεπτός εβδομαδιαίος χρόνος εργασίας και ελάχιστες περιόδους αναπαύσεως

Εθνική νομοθεσία που επιτρέπει de facto την υπέρβαση του ορίου των 48 ωρών όσον αφορά τη μέση εβδομαδιαία διάρκεια του χρόνου εργασίας και δεν διασφαλίζει έναν ελάχιστο χρόνο ημερήσιας ανάπαυσης άλλως μία ισοδύναμη περίοδο αντισταθμιστικής ανάπαυσης δεν είναι σύμφωνη με το Ενωσιακό Δίκαιο

άρθρο 153 ΣΛΕΕ – Οδηγία 2003/88/ΕΚ – μέγιστη εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας – χρόνος ανάπαυσης – περίοδος αντισταθμιστικής ανάπαυσης

ΔΕΕ C-180/14, Επιτροπή/Ελλάδα, 23.12.2015, Τμήμα ένατο, Πρόεδρος: J. Malenovský, Εισηγητρια: A. Prechal, Γεν. Εισαγγελέας: P. Cruz Villalón, ECLI:EU:C:2015:840 – Προσφυγή κατά παραβάσεως

Βάσει σχετικών καταγγελιών, υποβληθεισών στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή εκ μέρους 10 ενώσεων Ελλήνων ιατρών, η Επιτροπή, με την από 16.10.2008 προειδοποιητική επιστολή της, απευθυντέα στην Ελλάδα, επεσήμανε την παραβίαση των υποχρεώσεων του εν λόγω κράτους μέλους σχετικά με τον ανώτατο επιτρεπτό εβδομαδιαίο χρόνο εργασίας και τις ελάχιστες περιόδους ημερήσιας και εβδομαδιαίας αναπαύσεως, βάσει των διατάξεων των άρθρων 3, 5 και 6 της Οδηγίας 2003/88 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του

χρόνου εργασίας. Η Ελλάδα απάντησε στην προμνησθείσα προειδοποιητική επιστολή με την από 16.12.2008 επιστολή της. Εν συνεχεία, στις 30.09.2011, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε αιτιολογημένη γνώμη με την οποία και καλούσε το ως άνω κράτος μέλος όπως συμμορφωθεί με τη γνώμη αυτή και δη εντός προθεσμίας δύο μηνών από την παραλαβή της. Στην αιτιολογημένη γνώμη της Επιτροπής, η Ελλάδα «αντέδρασε» με την από 19.12.2011 επιστολή της. Η αλληλογραφία που επακολούθησε μεταξύ της Επιτροπής και του κράτους μέλους απεδείχθη εν τέλει «κενή» ουσίας, διότι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δεν επείσθη από τις σχετικώς προβληθείσες εξηγήσεις της Ελλάδας. Συνεπεία των προεκτεθέντων, η Επιτροπή αποφάσισε να προσφύγει, κατ' άρθρο 258 ΣΛΕΕ, ενώπιόν του ΔΕΕ και να ζητήσει να διαπιστώσει το Δικαστήριο εάν η Ελλάδα, δυνάμει της ισχύουσας εθνικής νομοθεσίας της, ιδίως δυνάμει του συνδυασμού των διατάξεων του άρθρου 6 ΠΔ 88/1999 (ΦΕΚ Α' 94/13.05.1999), του άρθρου 5 ΠΔ 76/2005 (ΦΕΚ Α' 117/19.05.2005), του άρθρου 1 παρ. 1 και του άρθρου 2 Ν. 3754/2009 «περί ρυθμίσεως των όρων απασχολήσεως των νοσοκομειακών ιατρών του εθνικού συστήματος υγείας», του άρθρου 45 Ν. 3205/2003 (ΦΕΚ Α' 297) και του άρθρου 4 Ν. 3868/2010 «για την αναβάθμιση του εθνικού συστήματος υγείας» (ΦΕΚ Α' 129/03.08.2010), παραβιάζει τις υποχρεώσεις της που απορρέουν από τα άρθρα 3, 5 και 6 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας. Το ΔΕΕ, με τη σχολιαζόμενη απόφασή του, έκρινε ότι το κράτος μέλος, παραλείποντας να διασφαλίσει κατ' ουσίαν εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας, μη υπερβαίνουσα, κατά μέσο όρο, τις 48 ώρες και μην έχοντας κατοχυρώσει επαρκώς έναν ελάχιστο ημερήσιο χρόνο αναπαύσεως ή μία ισοδύναμη περίοδο αντισταθμιστικής αναπαύσεως, παρέβη, πράγματι, εν προκειμένω τις υποχρεώσεις που υπέχει από τα άρθρα 3 και 6 της περί ης ο λόγος Οδηγίας.

Παρατηρήσεις

Ελένη Κουρούβανη*

Ι. Επί της κατοχύρωσης της μη υπέρβασης του μέγιστου εβδομαδιαίου χρόνου εργασίας

Προκαταρκτικώς, θα πρέπει να υπομνησθεί ότι η Οδηγία 2003/88/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας¹ (εφεξής χάριν συντομίας η «Οδηγία») προέβη, από τις 2 Αυγού-

* Δ.Ν., Δικηγόρος

1. ΕΕ 2003 L 299/9.

στου 2004, σε αντικατάσταση και κατάργηση της Οδηγίας 93/104/ΕΚ του Συμβουλίου, της 23ης Νοεμβρίου 1993, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας² (εφεξής η «Οδηγία 93/104/ΕΚ»)³. Τούτο προκύπτει ήδη από την πρώτη προοιμιακή σκέψη της Οδηγίας, σύμφωνα με την οποία κρίνεται σκόπιμη η κωδικοποίηση των διατάξεων της Οδηγίας 93/104/ΕΚ δεδομένων των σημαντικών επελθουσών τροποποιήσεών της⁴. Η παρούσα Οδηγία, ως συνάγεται από τις διατάξεις του άρθρου 137 της Συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας⁵ (εφεξής ΣΕΚ), επί των οποίων βρίσκεται νομικό έρεισμα, από τις οικείες αιτιολογικές σκέψεις της, ιδίως από την 1η, 2η, 4η και 11η αιτιολογική σκέψη, καθώς και από την ίδια τη γραμματική διατύπωση του άρθρου 1 παρ. 1 αυτής, καθορίζει τις στοιχειώδεις⁶ προδιαγραφές ασφάλειας, υγιεινής και υγείας των εργαζομένων, χάριν βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας τους, και στοχεύει, μέσω της εναρμόνισης των σχετικών εθνικών νομικών πλαισίων σε επίπεδο Ένωσης, να διασφαλίσει τη μέγιστη δυνατή προστασία των εργαζομένων⁷, χορηγώντας τους ελάχιστες περιόδους αναπαύσεως – ημερήσιας και εβδομαδιαίας – και επαρκή διαλείμματα⁸ και προβλέποντας ένα ανώτατο χρονικό όριο για τη διάρκεια της μέσης εβδομαδιαίας εργασίας⁹.

2. ΕΕ 1993 L 307/18.

3. Βλ. ΔΕΕ C-429/09, *Fuβ*, 25.11.2010, ECLI:EU:C:2010:717, σκ. 32, σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 2.

4. Άρθρο 27 της Οδηγίας, βλ. και ΔΕΕ C-429/09, *Fuβ*, ό.π., σκ. 8, προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Damaso Ruiz-Jarabo Colomer, της 8ης Απριλίου 2003, ΔΕΚ C-151/02, *Jaeger*, 09.09.2003, ECLI:EU:C:2003:209, σκ. 33: «Το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 93/104 τροποποιήθηκε πράγματι σημαντικά τα τελευταία χρόνια».

5. Ήδη άρθρο 153 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής «ΣΛΕΕ»).

6. Σημειωτέον ότι η περί ης ο λόγος Οδηγία καθορίζει μόνο τις ελάχιστες προδιαγραφές προσεγγίσεως των εθνικών κανονιστικών ρυθμίσεων σε επίπεδο Ένωσης, αναφορικά με την οργάνωση του χρόνου εργασίας. Ως εκ τούτου, τα κράτη μέλη οφείλουν να υιοθετήσουν τα αναγκαία μέτρα υλοποίησης αυτών των προδιαγραφών, βλ. σχετικά με την Οδηγία 93/104, ΔΕΕ C-173/99, *BECTU*, 26.07.2001, ECLI:EU:C:2001:356, σκ. 55.

7. ΔΕΕ C-173/99, *BECTU*, ό.π., σκ. 37, ΔΕΚ C-151/02, *Jaeger*, ό.π., σκ. 45, ΔΕΕ C-429/09, *Fuβ*, ό.π., σκ. 43, προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Damaso Ruiz-Jarabo Colomer, ό.π., σκ. 20.

8. ΔΕΕ C-173/99, *BECTU*, ό.π., σκ. 38.

9. Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Damaso Ruiz-Jarabo Colomer, ό.π., σκ. 21: «Η οδηγία 93/104 καθορίζει τις στοιχειώδεις προδιαγραφές ασφάλειας και υγείας όσον αφορά την οργάνωση του χρόνου εργασίας που ισχύουν για τις ελάχιστες περιόδους ημερήσιας και εβδομαδιαίας ανάπαυσης και ετήσιας άδειας, στο χρόνο διαλείμματος και στη μέγιστη εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας και σε ορισμένες πλευρές της νυκτερινής εργασίας, της κατά βάρδιες εργασίας και του ρυθμού εργασίας», ΔΕΚ C-151/02, *Jaeger*, ό.π., σκ. 46. Ο κοινοτικός νομοθέτης «απέφυγε» να εισάγει διατάξεις που να ρυθμί-

Στο πλαίσιο αυτό, κατ' άρθρο 6 στοιχείο β' της Οδηγίας που φέρει τον τίτλο «Μέγιστη εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας», κατοχυρώνεται ότι ο εβδομαδιαίος χρόνος εργασίας δεν υπερβαίνει, κατά μέσο όρο, το όριο των 48 ωρών. Στο ως άνω ανώτατο χρονικό όριο συγκαταλέγονται δε ρητώς οι υπερωρίες. Η διάταξη αυτή, η οποία αποτελεί ένα βασικό κανόνα του εργατικού δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και δη ιδιαίτερης σπουδαιότητας¹⁰, αφορά – και εφαρμόζεται – σε κάθε εργαζόμενο, ως ελάχιστη προδιαγραφή που σκοπεί στην εξασφάλιση της αποτελεσματικής προστασίας της υγείας και της ασφάλειας του¹¹.

Ταυτοχρόνως δε, καθ' όσον το ως άνω άρθρο επιβάλλει στα κράτη μέλη, κατά τρόπο σαφή, μία συγκεκριμένη υποχρέωση, ήτοι να διασφαλίσουν τη μη υπέρβαση του ανώτατου ορίου των 48 ωρών, περιλαμβανομένων των υπερωριών, όσον αφορά τον εβδομαδιαίο χρόνο εργασίας¹², και δη χωρίς η εν λόγω υποχρέωση να τελεί καθ' οιονδήποτε τρόπο υπό αίρεση άλλως να εξαρτάται (αμέσως ή εμμέσως) από κάποιον περιορισμό, η διάταξη αυτή πληροί τα απαιτούμενα κριτήρια για την παραγωγή αμέσως αποτελέσματος¹³. Τί σημαίνει άραγε αυτό πρακτικά; Ότι το άρθρο 6 στοιχείο β' της Οδηγίας απονέμει στους ιδιώτες δικαιώματα που αυτοί δύνανται νομίμως να επικαλεσθούν ενώπιον των αρμοδίων εθνικών δικαστηρίων¹⁴.

ζουν ρητώς τα των εφαρμοστέων κυρώσεων σε περίπτωση μίας (εθνικής) παραβίασης των ελάχιστων προδιαγραφών που θέτει η Οδηγία αυτή, ιδίως ως προς τη διάρκεια του χρόνου εργασίας, βλ. ΔΕΕ C-429/09, *FuB*, ό.π., σκ. 34.

10. *Ibid*, σκ. 49, σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 34.

11. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 34, βλ. και ΔΕΚ C-397/01 έως C-403/01, *Pfeiffer* κ.λπ., 05.10.2004, ECLI:EU:C:2004:584, σκ. 100: «Σύμφωνα με το γράμμα του άρθρου 6, σημείο 2, της οδηγίας 93/104 όσο και σύμφωνα με τον σκοπό και την οικονομία της, το ανώτατο όριο των 48 ωρών όσον αφορά τη μέση εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας, περιλαμβανομένων των υπερωριών, αποτελεί κανόνα του κοινοτικού κοινωνικού δικαίου ιδιαίτερης σπουδαιότητας, ο οποίος πρέπει να ισχύει για κάθε εργαζόμενο ως ελάχιστη αναγκαία προδιαγραφή προς διασφάλιση της προστασίας της ασφάλειας και της υγείας του», ΔΕΕ C-429/09, *FuB*, ό.π., σκ. 79.

12. ΔΕΚ C-397/01 έως C-403/01, *Pfeiffer* κ.λπ., ό.π., σκ. 104.

13. *Ibid*, σκ. 106.

14. *Ibid*, σκ. 103: «(...) σε κάθε περίπτωση που οι διατάξεις μιας οδηγίας είναι, από άποψη περιεχομένου, απαλλαγμένες αιρέσεων και επαρκώς ακριβείς, οι ιδιώτες μπορούν να τις επικαλούνται έναντι του κράτους ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, είτε όταν το κράτος αυτό παραλείπει να μεταφέρει εμπροθέσμως την οδηγία στο εσωτερικό δικαιο είτε όταν προβαίνει σε πλημμελή μεταφορά της (βλ., ιδίως, αποφάσεις της 19ης Νοεμβρίου 1991, C-6/90 και C-9/90, *Francovich* κ.λπ., Συλλογή 1991, σ. I-5357, σκέψη 11, και της 11ης Ιουλίου 2002, C-62/00, *Marks & Spencer*, Συλλογή 2002, σ. I-6325, σκέψη 25)», ΔΕΕ C-429/09, *FuB*, ό.π., σκ. 35.

Τι ορίζεται όμως ως «χρόνος εργασίας»; Την απάντηση δίδει η ίδια η Οδηγία στις οικείες διατάξεις του άρθρου 2 υπό τον τίτλο «Ορισμοί». Ειδικότερα, κατ' άρθρο 2 στοιχείο 1 της Οδηγίας, αποσαφηνίζεται ότι ως «χρόνος εργασίας» λογίζεται κάθε χρονική περίοδος στη διάρκεια της οποίας ο εργαζόμενος βρίσκεται στην εργασία, στη διάθεση του εργοδότη, και ασκεί τη δραστηριότητα ή τα καθήκοντά του σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές, ενώ με το στοιχείο 2 του ως άνω άρθρου διευκρινίζεται περαιτέρω ότι η επίμαχη έννοια ρητά αντιπαρατίθεται (εννοιολογικά) στην έννοια «περίοδος ανάπαυσης»¹⁵. Σημειωτέον ωστόσο, ότι εκ πρώτης όψεως το άρθρο 2 στοιχείο 1 της Οδηγίας (φαίνεται να) συνδέει την έννοια «χρόνος εργασίας» με τις εκάστοτε «εθνικές νομοθεσίες και/ή πρακτικές». Μήπως, επομένως, τα κράτη μέλη μπορούν να καθορίζουν μονομερώς το περιεχόμενο της έννοιας αυτής; Τουναντίον. Η έννοια «χρόνος εργασίας», ως έννοια του ενωσιακού δικαίου¹⁶ και χάριν εξασφάλισης της πλήρους και ουσιαστικής αποτελεσματικότητας των προβλέψεων της Οδηγίας, (θα πρέπει να) ερμηνεύεται αυτοτελώς και ενδοκοινοτικώς ομοιόμορφα, βάσει αντικειμενικών κριτηρίων, με αναφορά στον σκοπό και στο όλο σύστημα της Οδηγίας¹⁷. Δεδομένων των ανωτέρω λοιπόν, ιδιαίτερη σημασία αποκτούν τα τρία συγκεκριμένα κριτήρια που «προσφέρει» η ίδια η διάταξη του άρθρου 2 στοιχείο 1 της Οδηγίας, ήτοι η φυσική παρουσία (παραμονή) στον χώρο της εργασίας, η θέση στη διάθεση του εργοδότη και η άσκηση των αρμοδιοτήτων/καθηκόντων. Θα πρέπει όμως τα προμνησθέντα κριτήρια να πληρούνται όλα σωρευτικώς, προκειμένου να κριθεί εάν ορισμένο χρονικό διάστημα συνιστά *in concreto* χρόνο εργασίας; Η απάντηση είναι αρνητική¹⁸, χωρίς αυτό να σημαίνει, πάντως, ότι αρκεί και η πλήρωση ενός μόνου εξ αυτών των κριτηρίων. Επί παραδείγματι, δεν θεωρείται χρόνος εργασίας, ο χρόνος κατά τον οποίο

15. Βλ. ΔΕΚ C-303/98, *Simap*, 03.10.2000, ECLI:EU:C:2000:528, σκ. 47: «Επιπλέον (...) η έννοια αυτή πρέπει να ερμηνεύεται σε αντιπαράθεση προς την περίοδο αναπαύσεως, καθόσον οι δύο αυτές έννοιες αλληλοαποκλείονται», προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Damaso Ruiz-Jarabo Colomer, ό.π., σκ. 22, σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 35.

16. Ως και η έννοια «χρόνος αναπαύσεως», ΔΕΚ C-151/02, *Jaeger*, ό.π., σκ. 58.

17. *Ibid*, σκ. 57 και σκ. 59: «Οποιαδήποτε άλλη ερμηνεία θα διακύβευε τον σκοπό της οδηγίας 93/104, που έγκειται στην αναμόρφωση της προστασίας της υγείας και της ασφάλειας των εργαζομένων με τη θέσπιση κατώτατων ορίων προστασίας (βλ. την απόφαση της 12ης Νοεμβρίου 1996, C-84/94, Ηνωμένο Βασίλειο κατά Συμβουλίου, Συλλογή 1996, σ. I-5755, σκέψεις 45 και 75)».

18. Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Damaso Ruiz-Jarabo Colomer, ό.π., σκ. 28: «(...) τα τρία κριτήρια του άρθρου 2, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/104 είναι ανεξάρτητα».

ο εργαζόμενος ευρίσκεται απλώς στη διάθεση του εργοδότη¹⁹.

Στην επίδικη υπόθεση, αφορώσα, μεταξύ λοιπών, και το ζήτημα των εφημεριών που πραγματοποιούν οι ιατροί στα νοσοκομεία, το ΔΕΕ επιβεβαίωσε ότι λογίζονται ως «χρόνος εργασίας» οι εφημερίες που πραγματοποιούνται υπό το καθεστώς της φυσικής παρουσίας των ιατρών στο νοσοκομείο (ή κέντρο υγείας)²⁰ και επεσήμανε περαιτέρω ότι οι ώρες των ενεργών εφημεριών και των εφημεριών ετοιμότητας, κατά τις οποίες οι ιατροί παραμένουν στο νοσοκομείο προς παροχή ιατρικών υπηρεσιών, θα πρέπει να προστίθενται στις ώρες του τακτικού εβδομαδιαίου ωραρίου εργασίας των²¹. Συνεπεία των προμνησθέντων, το ΔΕΕ, με τη σχολιαζόμενη απόφασή του, απεφάνθη ότι, καίτοι ο εθνικός νομοθέτης κατοχυρώνει τυπικά τη μη υπέρβαση του ορίου των 48 ωρών, κατά μέσο όρο, συμπεριλαμβανομένων των υπερωριών, όσον αφορά την εβδομαδιαία διάρκεια του χρόνου εργασίας των ιατρών²², «ελαστικοποιεί» ωστόσο ταυτοχρόνως την ως άνω πρόβλεψη δυνάμει λοιπών σχετικών ρυθμίσεων και, ειδικότερα, δυνάμει εκείνων των ρυθμίσεων που καθορίζουν τα των εφημεριών των ιατρών (είδη εφημεριών, αποζημίωση κ.λπ.), χωρίς να εξασφαλίζουν το ότι η πραγματοποίηση των ωρών των εφημεριών δεν συνεπάγεται υπέρβαση του ορίου των 48 ωρών²³. Δεδομένης επομένως της εν λόγω παράλειψης, το ΔΕΕ έκρινε ότι η Ελλάδα παρέβη πράγματι τις υποχρεώσεις που υπέχει από το άρθρο 6 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ²⁴.

II. Επί της διασφάλισης ενός ελάχιστου χρόνου ημερήσιας ανάπαυσης άλλως μίας ισοδύναμης περιόδου αντισταθμιστικής ανάπαυσης

Καθίσταται ευκόλως αντιληπτό ότι κάθε εργαζόμενος θα πρέπει να διαθέτει επαρκή διαστήματα «αποχής» από την εργασία του, ώστε να του δίδεται η δυνατότητα να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά την κούραση που συνεπάγεται

η άσκηση των καθηκόντων του²⁵. Στην αυτονόητη αυτή ανάγκη του εργαζομένου, ο κοινοτικός νομοθέτης, με την παρούσα Οδηγία, η οποία, ως προεκτέθη, σκοπεί στην αποτελεσματική προστασία της υγείας και της ασφάλειας των εργαζομένων, «ανταποκρίνεται» προσηκόντως, ιδίως με τις διατάξεις του άρθρου 3 που ρητώς προβλέπουν ότι τα κράτη μέλη θεσπίζουν τα αναγκαία μέτρα, ώστε κάθε εργαζόμενος να διαθέτει, ανά εικοσιτετράωρο, μία ελάχιστη περίοδο αναπαύσεως, χρονικής διάρκειας ένδεκα συναπτών ωρών. Από την ανωτέρω ρητή πρόβλεψη τα κράτη μέλη δύνανται να παρεκκλίνουν, κατ' άρθρο 17 παρ. 2 της Οδηγίας, μόνον υπό τον αυστηρό όρο ότι χορηγούνται στους οικείους εργαζομένους ισοδύναμες περίοδοι αντισταθμιστικής ανάπαυσης²⁶. Οι εν λόγω περίοδοι διακρίνονται από ένα βασικό χαρακτηριστικό γνώρισμα, ήτοι «συνοδεδυμέν» διαδοχικά διαστήματα εργασίας άνευ αναπαύσεως, και επομένως, αφορούν εργαζόμενους με συσσωρευμένη κόπωση λόγω της προηγηθείσης παραταταμένης εργασιακής απασχόλησής τους²⁷. Δεδομένων των προμνησθέντων, επιβάλλεται να αντισταθμίζεται κατάλληλα η μείωση του χρόνου ημερήσιας αναπαύσεως (και η αντίστοιχη αύξηση του ημερήσιου χρόνου εργασίας), κατ' εφαρμογή του άρθρου 17 της Οδηγίας, μέσω της χορήγησης ισοδύναμων περιόδων αντισταθμιστικής αναπαύσεως που συνίστανται σε ορισμένο αριθμό συνεχόμενων ωρών, αντίστοιχων με την πραγματοποιηθείσα μείωση, και τίθενται στη διάθεση του εργαζομένου άμεσα προ της έναρξης της επόμενης περιόδου εργασίας²⁸. Οιαδήποτε άλλη προσέγγιση, η οποία επιτρέπει τη χορήγηση τέτοιων περιόδων σε κάποιες «άλλες στιγμές», μη συνδεδεμένες άμεσα με την παραταθείσα διάρκεια του χρόνου εργασίας, αποστερεί κατ' ουσίαν από τον εργαζόμενο τη δυνατότητα να αποφορτισθεί αποτελεσματικά από τη σύμφυτη με την άσκηση των καθηκόντων του εξάντληση²⁹, μπορεί ενδεχομένως να του προξενήσει βλάβη, άλλως να τον καταπονήσει αδικαιολογήτως υπέρμετρα, θέτοντας έτσι σε κίνδυνο την υγεία και την ασφάλειά του³⁰ και τοιούτοτρόπως, ουδόλως λαμβάνει υπόψη της την ανάγκη τηρήσεως των γενικών αρχών της προστασίας της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων, που αποτελούν το

19. Ibid, σκ. 29 και σκ. 30: «Ετσι, η πλήρωση δύο κριτηρίων είναι στις περισσότερες περιπτώσεις αναγκαία και αρκετή προκειμένου ορισμένος χρόνος να θεωρηθεί χρόνος εργασίας υπό την έννοια του άρθρου 2, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/104».

20. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 36, ΔΕΚ C-303/98, *Simar*, ό.π., σκ. 48 επ., ΔΕΚ C-151/02, *Jaeger*, ό.π., σκ. 49 επ. Σημειωτέον ότι στις εφημερίες με καθεστώς συνεχούς διαθεσιμότητας των ιατρών, ήτοι οσάκις δεν επιβάλλεται η φυσική παρουσία των ιατρών, θεωρείται ως χρόνος εργασίας μόνο ο χρόνος της πραγματικής παροχής ιατρικών υπηρεσιών/πρώτων βοθηθειών, βλ. σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 37, ΔΕΚ C-151/02, *Jaeger*, ό.π., σκ. 52.

21. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 38.

22. Ibid, σκ. 39.

23. Ibid, σκ. 40.

24. Ibid, σκ.41.

25. Ibid, σκ. 51, βλ. και ΔΕΚ C-151/02, *Jaeger*, ό.π., σκ. 92: «(...)αλλά και να έχει χαρακτήρα προληπτικό δυνάμενο να μειώνει κατά το δυνατό τον κίνδυνο διακυβεύσεως της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων που μπορεί να συνεπάγεται η σωρευση περιόδων εργασίας χωρίς την αναγκαία ανάπαυση».

26. Άλλως και όλως εξαιρετικώς, όταν είναι αντικειμενικώς αδύνατη η χορήγηση τέτοιων περιόδων, υπό τον όρο ότι παρέχεται στους εργαζόμενους κατάλληλη προστασία.

27. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 52, ΔΕΚ C-151/02, *Jaeger*, ό.π., σκ. 94, 95.

28. Ibid, σκ. 53, Ibid, σκ. 97.

29. ΔΕΚ C-151/02, *Jaeger*, ό.π., σκ. 95.

30. Ibid, σκ. 96.

θεμέλιο του καθεστώτος της Ένωσης περί οργανώσεως του χρόνου εργασίας³¹.

Εν προκειμένω, το ΔΕΕ έκρινε ότι αντίκειται στους αυστηρούς όρους, υπό τους οποίους επιτρέπεται, κατ' άρθρο 17 παρ. 2 και 3 της Οδηγίας, παρέκκλιση από το άρθρο 3 αυτής, το άρθρο 2 ν. 3754/2009 «περί ρυθμίσεως των όρων απασχολήσεως των νοσοκομειακών ιατρών του εθνικού συστήματος υγείας» που προβλέπει ρητώς ότι η εικοσιτετράωρη ανάπαυση που χορηγείται σε ιατρό μετά από κάθε ενεργό εφημερία μπορεί να μεταφερθεί έως και μία εβδομάδα από την ημέρα πραγματοποιήσεως της εφημερίας³².

► Ανταγωνισμός – διαδικασία εφαρμογής άρθρου 101 ΣΛΕΕ

Ακύρωση απόφασης Επιτροπής σχετικά με αίτημα παροχής πληροφοριών

αίτηση αναιρέσεως – ανταγωνισμός – αγορά του «τσιμέντου και των συναφών προϊόντων» – διοικητική διαδικασία – άρθρο 18 παρ. 1 και 3 Κανονισμός (ΕΚ) 1/2003 – απόφαση με την οποία ζητούνται πληροφορίες – αιτιολογία – ακρίβεια

ΔΕΕ C-247/14 P, HeidelbergCement/Επιτροπή, 10.03.2016, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: M. Ilešič, Εισηγητής: M. Ilešič, Γεν. Εισαγγελέας: N. Wahl, ECLI:EU:C:2016:149 – Αίτηση αναιρέσεως

Η HeidelbergCement AG ζητεί την αναίρεση της αποφάσεως του ΓεΔΕΕ HeidelbergCement/Επιτροπή (T-302/11, 14.03.2016, ECLI:EU:T:2014:128), με την οποία απορρίφθηκε η προσφυγή ακυρώσεως κατά αποφάσεως της Επιτροπής σχετικά με τη διαδικασία εφαρμογής του άρθρου 18 παρ. 3 του Κανονισμού 1/2003 του Συμβουλίου¹. Η απόφαση της Επιτροπής, κατά της οποίας στράφηκε πρωτόδικα η HeidelbergCement AG, αφορούσε αίτημα παροχής πληροφοριών στο πλαίσιο έρευνας για εικαζόμενες παραβάσεις του άρθρου 101 ΣΛΕΕ². Ενώπιον του ΔΕΕ η επιχείρηση προέβαλε επτά λόγους αναίρεσης

31. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 53, ΔΕΚ C-151/02, Jaeger, ό.π., σκ. 97.

32. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 54.

1. Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1/2003 του Συμβουλίου, της 16ης Δεκεμβρίου 2002, για την εφαρμογή των κανόνων ανταγωνισμού που προβλέπονται στα άρθρα 81 και 82 της Συνθήκης, ΕΕ 2003 L 1/1.

2. Σύμφωνα με την απόφαση της Επιτροπής με την οποία κίνησε τη διαδικασία για εικαζόμενη παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, δυνάμει του άρθρου 11 παρ. 6 του Κανονισμού 1/2003, οι παραβάσεις αφορούσαν «περιορισμούς των εμπορικών συναλλαγών εντός του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου (ΕΟΧ), συμπεριλαμβανομένου του περιορισμού των εισαγωγών προς τον ΕΟΧ από χώρες εκτός του ΕΟΧ, κατανομή αγορών, συντονισμό των τιμών και συναφείς πρακτικές αντίθετες στον ανταγωνισμό εντός της αγοράς τσιμέντου και εντός των αγορών συναφών προϊόντων».

της απόφασης του ΓεΔΕΕ, μεταξύ άλλων, για εσφαλμένη εφαρμογή της απαίτησης μνείας του σκοπού αιτήσεως παροχής πληροφοριών, για την αναγκαιότητα και την μορφή των αιτούμενων πληροφοριών, για αοριστία των ερωτημάτων της Επιτροπής, και για προσβολή του δικαιώματος μη αυτοενοχοποιήσεως.

Το Δικαστήριο εξέτασε μόνον τον πρώτο λόγο αναίρεσης, για πλάνη περί το δίκαιο του ΓεΔΕΕ κατά τον έλεγχο της τηρήσεως της απαιτήσεως του άρθρου 18 παρ. 3 του Κανονισμού 1/2003 να γίνεται μνεία του σκοπού της αιτήσεως παροχής πληροφοριών, καθώς και για ανεπαρκή αιτιολογία της επίδικης απόφασης της Επιτροπής. Το ΔΕΕ έκρινε ότι η αιτιολογία της απόφασης της Επιτροπής, για το αίτημα πληροφοριών ήταν συνοπτική, αόριστη και γενικόλογη και επομένως, δεν πληρούσε τις ανωτέρω απαιτήσεις του Κανονισμού 1/2003. Κατόπιν τούτου, έκανε δεκτή την αναίρεση και ακύρωσε την απόφαση της Επιτροπής.

Παρατηρήσεις

Θεόδωρος Γαλάνης*

Η υπό σχολιασμό απόφαση εντάσσεται στην ίδια ενότητα με τρεις άλλες αποφάσεις του ΓεΔΕΕ επί παρόμοιων πραγματικών περιστατικών, οι οποίες ακυρώθηκαν όλες από το ΔΕΕ³. Κεντρικό ζήτημα είναι οι προϋποθέσεις και τα όρια της εξουσίας της Επιτροπής να αιτείται την παροχή πληροφοριών από επιχειρήσεις στο πλαίσιο έρευνας για παραβάσεις των κανόνων ανταγωνισμού της Ένωσης.

Εν προκειμένω, η Επιτροπή, δυνάμει του άρθρου 20 του Κανονισμού 1/2003, διενέργησε το 2008 και 2009 σειρά ελέγχων σε εγκαταστάσεις επιχειρήσεων, οι οποίες δραστηριοποιούνται στην αγορά τσιμέντου. Σε συνέχεια των παραπάνω ελέγχων, απέστειλε, μεταξύ άλλων, και στην αναιρεσείουσα επιχείρηση αίτημα παροχής πληροφοριών, με βάση το άρθρο 18 παρ. 2 του Κανονισμού⁴. Ακολούθως, τον Νοέμβριο του 2010, η Επιτροπή κοινοποίησε στην επιχείρηση την πρόθεσή της να της αποστείλει απόφαση για παροχή πληροφοριών, δυνάμει του άρθρου 18 παρ. 3 του Κανονισμού, καθώς και σχέδιο ερω-

* Δ.Ν., Δικηγόρος

3. ΔΕΕ C-267/14 P, BuzziUnicem/Επιτροπή, 10.03.2016, ECLI:EU:C:2016:151, ΔΕΕ C-268/14 P, Italmobiliare/Επιτροπή, 10.03.2016, ECLI:EU:C:2016:152, ΔΕΕ C-248/14 P, SchwenkZement/Επιτροπή, 10.03.2016, ECLI:EU:C:2016:150.

4. Σύμφωνα με το άρθρο 18 παρ. 2 του Κανονισμού 1/2003, η Επιτροπή μπορεί να απευθύνει απλές αιτήσεις παροχής πληροφοριών σε επιχειρήσεις, οι οποίες διαφοροποιούνται από τις αποφάσεις για παροχή πληροφοριών της παρ. 3 του Κανονισμού.

τηματολογίου, το οποίο επρόκειτο να επισυνάψει στην ανωτέρω απόφαση. Τον Δεκέμβριο του 2010, η Επιτροπή γνωστοποίησε στην αναιρεσείουσα, καθώς και σε επτά ακόμα επιχειρήσεις την απόφασή της να κινήσει εναντίον τους διαδικασία για εικαζόμενη παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ περί αθέμιτων συμπράξεων. Τέλος, τον Μάρτιο του 2011, η Επιτροπή εξέδωσε την προσβαλλόμενη απόφασή της, στην οποία περιγράφει σε αδρές γραμμές τις εικαζόμενες παραβάσεις και αιτείται την παροχή πληροφοριών με τη μορφή ερωτηματολογίων. Η εν λόγω επιχείρηση στράφηκε δικαστικώς κατά της συγκεκριμένης απόφασης της Επιτροπής, και κατόπιν απόρριψης της προσφυγής της από το ΓεΔΕΕ, κατέθεσε αίτηση αναιρέσεως ενώπιον του ΔΕΕ.

Όπως προαναφέρθηκε, στην αίτηση αναιρέσεως προβάλλονται, ούτε λίγο ούτε πολύ, επτά λόγοι αναιρέσεως. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Γεν. Εισαγγελέας Nils Wahl προτείνει να γίνουν αποδεκτοί πέντε εξ αυτών (σκοπός της αίτησης παροχής πληροφοριών, αναγκαιότητα των αιτούμενων πληροφοριών, μορφή των αιτούμενων πληροφοριών, αοριστία ερωτημάτων, προσβολή δικαιώματος μη αυτοενοχοποίησης), ενώ το Δικαστήριο περιορίζεται στην εξέταση και αποδοχή του πρώτου εξ αυτών, ο οποίος αφορά την αιτιολογία της αίτησης παροχής πληροφοριών και τα απαραίτητα στοιχεία της σχετικής απόφασης της Επιτροπής.

Ειδικότερα, το άρθρο 18 παρ. 3 του Κανονισμού 1/2003 ορίζει: «Όταν η Επιτροπή απαιτεί από επιχειρήσεις ή ενώσεις επιχειρήσεων να παράσχουν πληροφορίες με απόφασή της, στην εν λόγω απόφαση αναφέρονται η νομική βάση και ο σκοπός της αίτησης, προσδιορίζονται οι ζητούμενες πληροφορίες και τάσσεται προθεσμία για την παροχή τους. Επίσης, μνημονεύονται οι κυρώσεις που προβλέπει το άρθρο 23 και μνημονεύονται ή επιβάλλονται οι κυρώσεις που προβλέπει το άρθρο 24». Κατά συνέπεια, να μεν ο Κανονισμός 1/2003 χορηγεί στην Επιτροπή ευρείες εξουσίες ελέγχου, με σκοπό την ομοιόμορφη και αποτελεσματική εφαρμογή των κανόνων του ανταγωνισμού, η διακριτική της ευχέρεια ωστόσο, όπως επισημαίνει ο Γεν. Εισαγγελέας, δεν είναι απεριόριστη⁵. Η Επιτροπή οφείλει να σέβεται τις γενικές αρχές του δικαίου και τα θεμελιώδη δικαιώματα, τα οποία απορρέουν από το ενωσιακό δίκαιο, όπως τα δικαιώματα άμυνας των επιχειρήσεων, καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας διερεύνησης μιας υπόθεσης.

Διαμορφώνεται με τον τρόπο αυτόν μια αμφίδρομη σχέση μεταξύ του εποπτεύοντος θεσμικού οργάνου και των ελεγχόμενων επιχειρήσεων, η οποία καθορίζεται από ένα πλέγμα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων για κάθε μέρος: η Επιτροπή έχει ευρείες εξουσίες ελέγχου, αλλά οφείλει να σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα και τις γενικές αρχές

του ενωσιακού δικαίου· φέρει το βάρος απόδειξης των παραβάσεων του ανταγωνισμού, με την προϋπόθεση όμως ότι οι επιχειρήσεις επιδεικνύουν πνεύμα ενεργούς συνεργασίας και ανταποκρίνονται στα αιτήματα για παροχή πληροφοριών· οι επιχειρήσεις οφείλουν να συνεργάζονται και να απαντούν στην Επιτροπή, η οποία θα πρέπει, ωστόσο, να καθιστά σαφή την έκταση της υποχρέωσής τους και να τους δίδει με τον τρόπο αυτόν τη δυνατότητα να ασκήσουν τα νόμιμα δικαιώματά για την άμυνα τους. Προκειμένου να συμβεί αυτό, θα πρέπει να αιτιολογείται πλήρως το αίτημα της Επιτροπής για παροχή πληροφοριών και να μνημονεύεται στη σχετική απόφαση η νομική βάση και ο σκοπός της αιτήσεως, όπως ρητά επιτάσσει το άρθρο 18 παρ. 3 του Κανονισμού 1/2003.

Στο τελευταίο αυτό σημείο, και συγκεκριμένα, στις αιτιάσεις της ελεγχόμενης επιχείρησης ότι το ΓεΔΕΕ υπέπεσε σε πλάνη περί το δίκαιο, κρίνοντας ότι ο λόγος ακύρωσης για ανεπαρκή αιτιολογία της επίδικης απόφασης ήταν αβάσιμος και έπρεπε να απορριφθεί, επικεντρώνεται η ανάλυση του Δικαστηρίου. Η δικανική συλλογιστική του ΔΕΕ εκκινεί από την υποχρεωτική, κατά το άρθρο 296 ΣΛΕΕ, αιτιολογία των πράξεων των θεσμικών οργάνων της Ένωσης, η οποία, κατά πάγια νομολογία, «πρέπει, αφενός, να είναι προσαρμοσμένη στη φύση της οικείας πράξεως και αφετέρου, να προκύπτει από αυτή σαφώς και χωρίς περιθώριο αμφιβολίας η συλλογιστική του θεσμικού οργάνου που εξέδωσε την πράξη, ώστε να καθίσταται δυνατό στους μεν ενδιαφερομένους να γνωρίζουν τους λόγους για τους οποίους ελήφθη το σχετικό μέτρο, στο δε αρμόδιο δικαιοδοτικό όργανο να ασκεί τον έλεγχό του»⁶. Οι δικαστές του Λουξεμβούργου έχουν επανειλημμένα επισημάνει ότι το ζήτημα, εάν η αιτιολογία μιας πράξεως ανταποκρίνεται στις επιταγές του άρθρου 296 ΣΛΕΕ, πρέπει να εξετάζεται με γνώμονα τόσο το γράμμα της όσο και το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται⁷. Όπως προαναφέρθηκε, η Επιτροπή, πέρα από την απορρέουσα από το πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο υποχρέωση γενικής αιτιολογίας, την οποία υπέχει για όλες τις πράξεις που εκδίδει, πρέπει να αιτιολογεί ειδικά τις αποφάσεις της για παροχή πληροφοριών σχετικά με τη διερεύνηση παραβάσεων των κανόνων περί ανταγωνισμού, με ρητή αναφορά στα στοιχεία που απαριθμούνται στο άρθρο 18 παρ. 3 του Κανονισμού 1/2003⁸. Και τούτο, όπως τονίζει το Δικαστήριο, προκειμένου να δίδεται η δυνατότητα στις οικείες επιχειρήσεις να αντιληφθούν την έκταση του καθήκοντός τους για συνεργασία και να προασπίσουν παράλληλα τα δικαιώματά

5. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Nils Wahl, σημείο 23.

6. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 16.

7. Ibid, σκ. 19.

8. Βλ. μεταξύ άλλων, ΔΕΕ C-583/13, *Deutsche Bahn κ.λπ./Επιτροπή*, 18.06.2015, 18.06.2015, ECLI:EU:C:2015:404, σκ. 56.

άμυνας που τους παρέχονται⁹. Η υποχρέωση μείας του σκοπού της αίτησης εντάσσεται στη λογική αυτή και πρακτικά σημαίνει ότι η Επιτροπή οφείλει να αναφέρει στην απόφασή της το αντικείμενο της έρευνας και συνακόλουθα να προσδιορίζει την προβαλλόμενη παράβαση των κανόνων περί ανταγωνισμού. Τούτο ουδόλως συνεπάγεται, σύμφωνα με τη νομολογία του ΔΕΕ, την υποχρέωση της να γνωστοποιεί στον αποδέκτη του αιτήματος όλες τις πληροφορίες που έχει στη διάθεσή της σχετικά με τις εικαζόμενες παραβάσεις ή να προβαίνει σε αυστηρό νομικό χαρακτηρισμό τους¹⁰. Για να κριθεί, ωστόσο, εάν οι αιτούμενες πληροφορίες είναι πράγματι απαραίτητες για την υπό διεξαγωγή έρευνα, θα πρέπει να προσδιορίζεται με επαρκή σαφήνεια ο σκοπός της αίτησης, βάσει του οποίου θα εκτιμηθεί η αναγκαιότητα του διαβήματος της Επιτροπής και των στοιχείων που ζητά.

Επ' αυτού, η απόφαση του ΔΕΕ διαλαμβάνει ότι η αιτιολογία της απόφασης της Επιτροπής εμφανίζει σοβαρές πλημμέλειες, καθώς κρίνεται ως «*υπερβολικά συνοπτική, αόριστη και γενικόλογη[...] ιδίως σε σύγκριση με το ευρύ πεδίο του ερωτηματολογίου του παραρτήματος Ι της απόφασεως αυτής*»¹¹. Στο σημείο αυτό, υπενθυμίζεται ότι και το Γενικό Δικαστήριο είχε προβεί σε ανάλογη διαπίστωση, αλλά δεν έκανε τελικώς δεκτό τον αντίστοιχο λόγο προσφυγής, καθώς θεώρησε ότι, σε συνδυασμό με το περιεχόμενο της απόφασης περί κίνησης της διαδικασίας, η αναφορά σε περιορισμούς των εισαγωγών εντός του ΕΟΧ, σε κατανομή των αγορών και σε συντονισμό των τιμών στην αγορά του τσιμέντου και των συναφών προϊόντων στην απόφαση της Επιτροπής ήταν στοιχειωδώς αρκετή για να γίνει δεκτό ότι πληρούνταν οι απαιτήσεις του άρθρου 18 παρ. 3. Η εκτίμηση του ΔΕΕ αποκλίνει εδώ από τη θέση του Γενικού Δικαστηρίου, στο βαθμό που το αναιρετικό δικαστήριο δεν συναινεί ότι εξάρκει η γενική αιτιολογία που παραθέτει η Επιτροπή για την κατάφαση της συμβατότητας της επίδικης απόφασης με τις επιταγές του Κανονισμού 1/2003. Όπως υπογραμμίζει το ΔΕΕ στο αιτιολογικό της απόφασης, «*δεν διευκρινίζονται με επαρκή ακρίβεια ούτε τα προϊόντα που αφορά η έρευνα ούτε οι υπόνοιες περί παραβάσεως οι οποίες δικαιολογούν την έκδοση της συγκεκριμένης αποφάσεως*» και συνεπώς, «*μια τέτοια αιτιολογία δεν παρέχει ούτε στην ενδιαφερόμενη επιχείρηση τα εχέγγυα ότι οι ζητούμενες πληροφορίες είναι απαραίτητες ούτε στον δικαστή της Ένωσης τη δυνατότητα να ασκήσει τον έλεγχό του*»¹².

9. Ibid.

10. Βλ. κατ' αναλογία, ΔΕΕ C-37/13, *Nexans και Nexans France/Επιτροπή*, 25.06.2016, ECLI:EU:C:2014:230, σκ. 35 και την εκεί παρατιθέμενη νομολογία.

11. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 28.

12. Ibid, σκ. 3.

Ακολουθώντας, οι ενωσιακοί δικαστές, αφού ανέλυσαν το γράμμα της επίδικης απόφασης της Επιτροπής, προχωρούν στην εξέταση του γενικότερου πλαισίου της, όπως επιτάσσει η σχετική νομολογία. Η αιτιολογία της απόφασης περί κίνησης της διαδικασίας εντάσσεται, όπως παρατηρεί το Δικαστήριο και ο Γεν. Εισαγγελέας, στο γενικό αυτό πλαίσιο. Αντίθετα, ωστόσο, με τη δικανική εκτίμηση του ΓεΔΕΕ, το ΔΕΕ καταλήγει ότι ούτε η απόφαση περί κίνησης της διαδικασίας δύναται να θεραπεύσει τις ελλείψεις της επίδικης απόφασης και επιδίδεται σε διεξοδική ανάλυση αμφοτέρων των πλημμελειών. Σε σχέση, καταρχάς, με τα προϊόντα, τα οποία αποτελούν αντικείμενο της έρευνας, τονίζεται ότι η Επιτροπή περιορίζεται σε ενδεικτική μόνο παράθεσή τους, με αποτέλεσμα να εμφιλοχωρεί αβεβαιότητα ως προς το ακριβές πεδίο της έρευνας. Ομοίως, σε σχέση με τα γεωγραφικά όρια της εικαζόμενης παράβασης, η αιτιολογία της απόφασης της Επιτροπής χαρακτηρίζεται ως «*διφορούμενη*». Σύμφωνα με την ετυμηγορία του Δικαστηρίου, εντοπίζεται μια αντίφαση μεταξύ της περιγραφής των ορίων στην προσβαλλόμενη απόφαση της Επιτροπής, όπου γίνεται λόγος για παραβάσεις που εκτείνονται στο έδαφος της Ένωσης και του ΕΟΧ και της αντίστοιχης αναφοράς στην απόφαση περί κίνησης της διαδικασίας, όπου απαριθμούνται δέκα κράτη μέλη, με την ένδειξη ότι αυτά αφορούν «*ιδίως*» οι εικαζόμενες παραβάσεις¹³. Τον διφορούμενο χαρακτήρα της επίδικης απόφασης ενισχύει, κατά το Δικαστήριο, και το περιεχόμενο του συνημμένου σε αυτή ερωτηματολογίου, το οποίο αφορά, πέρα από τα παραπάνω κράτη μέλη, και δύο επιπλέον χώρες.

Η ανάλυση του Δικαστηρίου επί του πλαισίου της απόφασης ολοκληρώνεται με την αιχμηρή παρατήρηση ότι δεν είναι δυνατό να πληροί τις προδιαγραφές του άρθρου 18 παρ. 3 μια απόφαση με «*συνοπτική, αόριστη και γενικόλογη αιτιολογία*», με δεδομένο ότι εκδίδεται δύο και πλέον έτη μετά τους πρώτους ελέγχους, αρκετούς μήνες μετά την απόφαση περί κίνησης της διαδικασίας και ενώ η Επιτροπή είχε ήδη αποστείλει πλείονες αιτήσεις παροχής πληροφοριών σε επιχειρήσεις, για τις οποίες είχε υπόνοιες ότι εμπλέκονταν στις εικαζόμενες παραβάσεις¹⁴. Με άλλα λόγια, το πλαίσιο στο οποίο εκδόθηκε η επίδικη απόφαση δεν δικαιολογεί τις ολιγωρίες στην κατάρτισή της, καθώς και μεν η Επιτροπή δεν υποχρεώνεται να οριοθετήσει με ακρίβεια την οικεία αγορά και να προσδώσει ακριβή νομικό χαρακτηρισμό στις εικαζόμενες έκνομες πράξεις, πρέπει, ωστόσο, να προσδιορίζει με όσο το δυνατό μεγαλύτερη ακρίβεια το αντικείμενο της έρευνας και τα στοιχεία που προτίθεται να εξακριβώσει. Επί της ουσίας, ο ενωσιακός δικαστής επιδίδεται σε έναν έλεγχο

13. Ibid, σκ. 36.

14. Ibid, σκ. 39.

αναλογικότητας, από τον οποίο συνάγεται ότι όσο μεγαλύτερο χρονικό διάστημα έχει μεσολαβήσει από την έναρξη μιας έρευνας και όσο περισσότερα στοιχεία έχει στη διάθεσή της η Επιτροπή τόσο πιο λεπτομερής και σαφής θα πρέπει να είναι η αιτιολογία της απόφασης με την οποία αιτείται πληροφορίες¹⁵. Στην παρούσα υπόθεση, σύμφωνα τουλάχιστον με την κρίση του Δικαστηρίου, η απόφαση της Επιτροπής δεν πέρασε με επιτυχία τον ανωτέρω έλεγχο.

Οι τελευταίες παρατηρήσεις συνεχονται άμεσα με τη διερεύνηση της εμβέλειας και της ευρύτερης σημασίας της υπό σχολιασμό απόφασης. Σχετικώς, θα πρέπει καταρχάς να υπομνησθεί ότι, μολονότι ο Γεν. Εισαγγελέας πρότεινε να γίνουν δεκτοί πέντε από τους επτά συνολικά λόγους αναιρέσης, η απόφαση του Δικαστηρίου εστιάζει στην εξέταση και καταλήγει τελικώς στην αποδοχή μόνο ενός εξ αυτών, περί ανεπαρκούς αιτιολογίας της απόφασης της Επιτροπής. Η επιλεκτική προσέγγιση του Δικαστηρίου, καθώς και η έμφαση που αποδίδει στο γενικότερο πλαίσιο και στις συνθήκες υπό τις οποίες εκδόθηκε η αίτηση της Επιτροπής μάλλον μετριάζουν την εμβέλεια και την ευρύτερη σημασία της απόφασης¹⁶. Από την άλλη

πλευρά, δεν πρέπει να διαλανθάνει της προσοχής η διεξοδική ανάλυση του Γεν. Εισαγγελέα, σημείο προς σημείο, επί των ισχυρισμών της αναιρεσείουσας επιχείρησης και επί του πλαισίου στο οποίο εκδόθηκε η επίδικη απόφαση. Στο ίδιο πνεύμα ενδελεχούς ανάλυσης των περιστάσεων, υπό τις οποίες εκδόθηκε η απόφαση, κινείται και ο ενωσιακός δικαστής. Με δεδομένο ότι, πλέον, οι αιτήσεις παροχής πληροφοριών δεν απευθύνονται στις επιχειρήσεις μόνον κατά τις πρώτες φάσεις διερεύνησης των υποθέσεων από την Επιτροπή, αλλά και σε ύστερα στάδια, κυρίως με τη θεσμοθέτηση και διάδοση των προγραμμάτων επιείκειας, οι δικαστές του Λουξεμβούργου εφιστούν την προσοχή των ενωσιακών ελεγκτικών αρχών στην τήρηση των ουσιαστικών και διαδικαστικών εγγυήσεων, οι οποίες σκοπούν στη διασφάλιση των δικαιωμάτων των επιχειρήσεων. Εάν τελικώς ο δικαιοδοτικός έλεγχος συνίσταται ουσιαστικά στη στάθμιση μεταξύ, αφενός, της αναγκαίας αποτελεσματικότητας της διαδικασίας διερεύνησης των ενδεχόμενων στρεβλώσεων του ανταγωνισμού, οι οποίες καθίστανται ιδιαίτερα επιβλαβείς για τους καταναλωτές σε περιπτώσεις οριζοντίων συμπράξεων όπως η παρούσα και, αφετέρου, των διαδικαστικών εγγυήσεων και δικονομικών δικαιωμάτων των εμπλεκόμενων επιχειρήσεων, το ΔΕΕ αφυπνίζει την Επιτροπή αναφορικά με την αιτιολογία και σαφήνεια των αποφάσεών της και υπενθυμίζει ότι το αποτέλεσμα της ανωτέρω στάθμισης δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να θεωρείται δεδομένο¹⁷.

► Ιθαγένεια της Ένωσης

Παρεκκλίσεις από την αρχή της ίσης μεταχείρισης – Επιτρεπτή η μη χορήγηση κάρτας μειωμένων κομίστρων για τα MMM σε μη Ολλανδούς σπουδαστές που φοιτούν σε ολλανδικό εκπαιδευτικό ίδρυμα

Ιθαγένεια της Ένωσης – δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής – Οδηγία 2004/38 – σπουδαστές – αρχή της ίσης μεταχείρισης – σπουδαστική βοήθεια – σπουδαστικά δάνεια – Κάτω Χώρες – προτιμησιακές τιμές στα μέσα μαζικής μεταφοράς – δαπάνες διαβίωσης – κάρτα μειωμένων κομίστρων

ΔΕΕ C-233/14, Επιτροπή/Κάτω Χώρες, 02.06.2016, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: R. Silva de Lapuerta, Εισηγητής: E.

15. Ιδιαίτερα διδακτική στο σημείο αυτό είναι η παραπομπή του Γεν. Εισαγγελέα στις προτάσεις του για την υπόθεση C-267/14 P, ό.π., στην οποία εγείρονταν παρόμοια ζητήματα. Ο Γεν. Εισαγγελέας υπενθυμίζει εν προκειμένω ότι, σύμφωνα με σταθερή νομολογία του Δικαστηρίου, «η ανάγκη προστασίας των ιδιωτών έναντι αυθαίρετων ή δυσανάλογα επαχθών επεμβάσεων των δημοσίων αρχών στην ιδιωτική τους σφαίρα, περιλαμβανομένων των περιπτώσεων στις οποίες οι αρχές αυτές εξασφαλίζουν την τήρηση των κανόνων ανταγωνισμού, συνιστά γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης» και ότι «τα μέτρα έρευνας είναι δυσανάλογα όταν συνιστούν υπερβολική και, ως εκ τούτου, μη ανεκτή επέμβαση στα θεμελιώδη δικαιώματα μιας επιχείρησης» (σημείο 98). Αφού παραδέχεται ότι δεν υφίσταται κάποιο σαφές κριτήριο για να καθοριστεί εάν συγκεκριμένη αίτηση παροχής πληροφοριών που απευθύνεται σε συγκεκριμένη επιχείρηση είναι υπερβολική ή όχι, τοποθετείται υπέρ μιας incasus εκτίμησης, λαμβανομένων υπόψη όλων των κρίσιμων περιστάσεων. Είναι ενδιαφέρον ότι ο Γεν. Εισαγγελέας συγκαταλέγει στα στοιχεία από τα οποία εξαρτάται η αναλογικότητα της αιτήσεως πληροφοριών, μεταξύ άλλων, τη σοβαρότητα της πιθανολογούμενης παραβάσεως, το είδος της εμπλοκής της οικείας επιχείρησης, τη σημασία των αποδεικτικών στοιχείων που αναζητούνται, καθώς και τον όγκο και τη μορφή των κρίσιμων πληροφοριών, τις οποίες η Επιτροπή εκτιμά ότι η οικεία επιχείρηση έχει στην κατοχή της (σημεία 99-100 των προτάσεων του Γεν. Εισαγγελέα στα οποία παραπέμπει ο ίδιος, στο σημείο 45 των προτάσεών του για την παρούσα υπόθεση).

16. Βλ. στο ίδιο πνεύμα και το σχολιασμό της απόφασης από την L. IDOT, *RevueEurope*, 5, 2016, comm. 165. Η ίδια συγγραφέας έχει σχολιάσει και την απόφαση του ΓεΔΕΕ (*RevueEurope*, 5, 2014, comm. 213), η οποία επίσης αποτέλεσε αντικείμενο σύντομου σχολιασμού στο άρθρο του A. TOMTSIS, *Cemex et al. v Commission: The General Court confirms the Commission's*

powers of Investigation When it Requires the Supply of Information, including Large Amounts of Economic Data, under Regulation 1/2003 (but a 2-week Deadline to Reply is Too Short, *Journal of Competition Law and Practice*, 2014, σ. 544.

17. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Επιτροπή, με ανάρτησή της στις 14.08.2015 στην ιστοσελίδα της Γενικής Διεύθυνσης Ανταγωνισμού, ανακοίνωσε ότι τελικώς αποφάσισε να κλείσει τη σχετική υπόθεση (COMP 39250).

Regan, Γεν. Εισαγγελέας: E. Sharpston – Προσφυγή λόγω παραβάσεως

Τον Μάρτιο του 2008, και μετά από την υποβολή καταγγελίας ενώπιον της Επιτροπής, η τελευταία ξεκίνησε διαδικασία ανταλλαγής επιστολών με το βασίλειο των Κάτω Χωρών, σχετικά με την άνιση μεταχείριση μεταξύ Ολλανδών φοιτητών και φοιτητών από άλλα κράτη μέλη αναφορικά με την πρόσβαση στα επιδοτούμενα δημόσια μέσα μαζικής μεταφοράς. Συγκεκριμένα, η Επιτροπή, στην πρώτη προειδοποιητική επιστολή αλλά και στις επόμενες αιτιολογημένες γνώμες που κοινοποίησε στις Κάτω Χώρες, υποστήριξε πως αποτελεί δυσμενή διάκριση η χορήγηση κάρτας μειωμένων κομίστρων στα μέσα μαζικής μεταφοράς μόνο στους Ολλανδούς φοιτητές που φοιτούν σε ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα της χώρας και όχι στους ευρωπαϊούς φοιτητές που φοιτούν στην Ολλανδία και στους φοιτητές που μετακινούνται στο πλαίσιο του προγράμματος Erasmus. Στην απάντησή τους, οι Κάτω Χώρες πρόβαλαν ως βασικό επιχείρημα την ένταξη της παροχής κάρτας μειωμένων κομίστρων στην έννοια της «σπουδαστικής βοήθειας» που χορηγείται με τη μορφή «φοιτητικού δανείου» και άρα εντάσσεται στο πεδίο της εξαιρέσεως από την αρχή της ίσης μεταχείρισης, που κατοχυρώνει το άρθρο 24 παρ. 2 της Οδηγίας 2004/38. Λόγω των μη επαρκών, κατά την κρίση της, απαντήσεων που έλαβε από τις Κάτω Χώρες, η Επιτροπή προχώρησε, στις 12.05.2012, στην άσκηση προσφυγής κατά παραβάσεως, ζητώντας την καταδίκη του εν λόγω κράτους για παραβίαση της υποχρέωσης ίσης μεταχείρισης των Ευρωπαίων πολιτών, σύμφωνα με το άρθρο 12 ΕΚ (ήδη άρθρο 18 ΣΛΕΕ).

Η κρίση του ΔΕΕ ξεκίνησε με αναλυτικές σκέψεις επί του παραδεκτού της προσφυγής, καθώς αυτή δεν ήταν, σύμφωνα με τις αιτιάσεις της ολλανδικής κυβέρνησης, σαφής, ακριβής και ικανή να καταστήσει αντιληπτό το περιεχόμενο της τόσο από τον αντίδικο όσο και από το ίδιο το Δικαστήριο. Πράγματι, το Δικαστήριο έκανε δεκτές τις εν λόγω αιτιάσεις και απέρριψε την προσφυγή ως απαράδεκτη, ως προς το μέρος της έμμεσης δυσμενούς διάκρισης, επειδή δεν προέκυπτε σαφώς εις βάρος ποιας κατηγορίας προσώπων, σε σύγκριση με ποια άλλη κατηγορία προσώπων και με βάση ποιο κριτήριο υπήρξε η διάκριση αυτή. Η προσφυγή κρίθηκε ως παραδεκτή μόνο για το μέρος που καταλόγιζε στο ολλανδικό δίκαιο (Νόμος του 2000 περί χρηματοδότησης των σπουδών – WSF 2000) πρόκληση άμεσης διάκρισης εις βάρος πολιτών της Ένωσης, πλην αυτών που έχουν την ολλανδική ιθαγένεια. Ως προς την ουσία, το Δικαστήριο, αφού δέχθηκε πως η παροχή κάρτας μείωσης των κομίστρων στους σπουδαστές εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου, εξέτασε κατά πόσο η εθνική ρύθμιση εντάσσεται στο πεδίο εφαρμογής της εξαιρέσεως της παρ. 2 του άρθρου 24 της Οδηγίας 2004/38, κατά πόσο, δηλαδή, αποτελεί «σπουδαστική βοήθεια», όπως ισχυριζόταν το καθ' ου η

προσφυγή κράτος, «ή δωρεά υπό όρους», όπως ισχυριζόταν η προσφεύγουσα. Σε αντίθεση με την κρίση του στην προηγούμενη απόφαση *Επιτροπή/Αυστρία*, το ΔΕΕ κατέληξε πως, όντως, η εν λόγω παροχή εντάσσεται στο πεδίο εφαρμογής της στενά ερμηνευόμενης εξαιρέσεως, κυρίως λόγω της εξάρτησης της από το μοναδικό κριτήριο της σπουδαστικής ιδιότητας και της υποχρέωσης επιστροφής του ποσού από τον ευεργετηθέντα φοιτητή σε περίπτωση που αυτός ή αυτή δεν καταφέρει να ολοκληρώσει τις σπουδές του εντός δέκα ετών, προϋπόθεση που καθιστά την παροχή όχι βοήθημα διαβίωσης, αλλά στοιχείο σπουδαστικής υποτροφίας ή δανείου, εξαρτώμενο από την πρόοδο του σπουδαστή. Επομένως, το Δικαστήριο δεν εντόπισε παράβαση του ενωσιακού δικαίου και απέρριψε την προσφυγή.

Παρατηρήσεις

Δήμητρα Γαμπά*

1. Εισαγωγικά

Σύμφωνα με την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης, όπως θεμελιώνεται στο άρθρο 20 ΣΛΕΕ, τείνει να αποτελέσει τη θεμελιώδη ιδιότητα των πολιτών των κρατών μελών¹.

Ο θεσμός αυτός, ένα εκ των ισχυρότερων συμβόλων της ευρωπαϊκής ενοποίησης, αποτέλεσε και τη νομική βάση για τη μετεξέλιξη της ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων από εργαλείο οικοδόμησης της εσωτερικής αγοράς με άμεση σύνδεση των μετακινούμενων προσώπων με την παραγωγική διαδικασία σε εργαλείο πολιτικής ενοποίησης, με την αποσύνδεση της από την αγορά και τη διέγερση των δικαιούχων, ορίζοντας ως μόνη προϋπόθεση την πολιτική σύνδεση με την Ένωση μέσω της ιδιότητας του Ευρωπαίου πολίτη². Υπό το ισχύον καθεστώς της Συνθήκης της Λισσαβόνας, η εν λόγω ελευθερία κατοχυρώνεται στα άρθρα 18, 20 και 21 της ΣΛΕΕ, καθώς και στο άρθρο 45 παρ. 1 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων.

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη» ΚΔΕΟΔ

1. Η τόσο προσφιλής στο Δικαστήριο έκφραση «le statut fondamental des ressortissants des Etats membres», που στην ελληνική εκδοχή των αποφάσεων του αποδίδεται άλλοτε ως «η θεμελιώδης ιδιότητα των υπηκόων των κρατών μελών» και άλλοτε ως «το βασικό καθεστώς των υπηκόων των κρατών μελών» (χωρίς πάντως αυτή η λεκτική διαφοροποίηση να υποκρύπτει και κάποια διαφοροποίηση ως προς την ουσία), χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στη ΔΕΚ C-184/99 *Grzelczyk*, 20.09.2001, ECLI:EU:C:2001:458, σκ. 31, έκτοτε δε τη συναντούμε στην πλειονότητα των σχετικών με ζητήματα ιθαγένειας της Ένωσης αποφάσεων.

2. Τ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Η ευρωπαϊκή ιθαγένεια κατά τη νομολογία του ΔΕΕ, ΕΕΕυρΔ, 2012, σ. 17 επ.

Σε επίπεδο δευτερογενούς δικαίου, ήδη από το 2004 εκδόθηκε η Οδηγία 2004/38/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου «σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών»³. Η Οδηγία αυτή, κωδικοποιώντας εν πολλοίς την έως τότε νομολογία του Δικαστηρίου, έδωσε τέλος στην πολυδιάσπαση του σχετικού κανονιστικού πλαισίου, μείωσε τις γραφειοκρατικές προϋποθέσεις για την άσκηση του δικαιώματος και ενίσχυσε την απαγόρευση διακρίσεων με στόχο την ακώλυτη απόλαυση των δικαιωμάτων που απορρέουν από την ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης⁴. Στο κείμενο της, η Οδηγία προβλέπει τις κατηγορίες πολιτών που μπορούν να μετακινούνται, τα δικαιώματα που μπορούν να διαμένουν σε έδαφος κράτους, άλλοι από αυτό της ιθαγένειας τους και τις προϋποθέσεις για την ένταξη τους σε αυτό το καθεστώς.

Στις προβλεπόμενες κατηγορίες πολιτών, οι οποίοι δικαιούνται να παραμένουν στο έδαφος κράτους μέλους για διάστημα μεγαλύτερο των τριών μηνών, ανήκουν και οι σπουδαστές, η κατηγορία πολιτών που απασχολεί την υπό σχολιασμό απόφαση. Πρόκειται για μία ειδική υποκατηγορία οικονομικά ανενεργών πολιτών, η οποία ταυτίζεται με τους λοιπούς οικονομικά ανενεργούς πολίτες ως προς την απαίτηση διάθεσης επαρκών πόρων για την μη επιβάρυνση του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας του κράτους μέλους υποδοχής και για τους οποίους ισχύει η αρχή της ίσης μεταχείρισης, δηλαδή η απαγόρευση διακρίσεων, είτε άμεσων είτε έμμεσων, λόγω ιθαγένειας, με την επιφύλαξη της εξαιρέσεως της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 24 παρ. 2⁵.

II. Η αρχή της ίσης μεταχείρισης και η εξαίρεση του άρθρου 24 παρ. 2 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ

Όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, η Οδηγία 2004/38/ΕΚ επιβάλλει την ίση μεταχείριση όλων των προσώπων που υπόκεινται στο κανονιστικό της πλαίσιο. Συγκεκριμένα, το άρθρο 24 παρ. 1 προβλέπει πως «*Με την επιφύλαξη των ειδικών διατάξεων που προβλέπονται ρητώς στη Συνθήκη και στο παράγωγο δίκαιο, όλοι οι πολίτες της Ένωσης που διαμένουν στην επικράτεια του κράτους μέλους υποδοχής βάσει της παρούσας οδηγίας, απολαύουν ίσης μεταχείρισης*

σε σύγκριση με τους ημεδαπούς του εν λόγω κράτους μέλους εντός του πεδίου εφαρμογής της Συνθήκης. Το ευεργέτημα του δικαιώματος αυτού εκτείνεται στα μέλη της οικογένειας που δεν είναι υπήκοοι κράτους μέλους, εφόσον έχουν δικαίωμα διαμονής ή μόνιμης διαμονής». Ειδικά όμως για τους σπουδαστές, την κατηγορία πολιτών που απασχολεί στην παρούσα απόφαση, η Οδηγία εισάγει εξαίρεση στην αμέσως επόμενη παράγραφο, στο β' εδάφιο του ίδιου άρθρου, όπου προβλέπεται πως «*Κατά παρέκκλιση από την παράγραφο 1, το κράτος μέλος υποδοχής δεν είναι υποχρεωμένο να χορηγεί δικαίωμα σε κοινωνικές παροχές κατά τους πρώτους τρεις μήνες της διαμονής, ή, κατά περίπτωση, κατά το μακρότερο χρονικό διάστημα που προβλέπεται στο άρθρο 14, παράγραφος 4, στοιχείο (β), ούτε να δίνει, πριν από την απόκτηση του δικαιώματος μόνιμης διαμονής, σπουδαστική βοήθεια, συμπεριλαμβανομένης της επαγγελματικής κατάρτισης, αποτελούμενη από σπουδαστικές υποτροφίες ή σπουδαστικά δάνεια σε άλλα πρόσωπα εκτός από μισθωτούς, μη μισθωτούς, σε πρόσωπα που διατηρούν αυτή την ιδιότητα και στα μέλη των οικογενειών τους*». Η εξαίρεση αυτή σκοπεί στη μη υπερβολική επιβάρυνση των συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας των κρατών μελών μέσω της οικονομικής υποστήριξης σπουδαστών από άλλα κράτη μέλη αλλά και στην αποτροπή καταχρηστικών συμπεριφορών, όπου πολίτες θα επιλέγουν να φοιτήσουν στα ιδρύματα του κράτους που παρέχει τα υψηλότερα σπουδαστικά βοηθήματα άνευ άλλου κριτηρίου⁶. Επομένως, στην περίπτωση που δεν συντρέχει μία από τις διαζευκτικά αναφερόμενες προϋποθέσεις, δηλαδή η ύπαρξη δικαιώματος μόνιμης διαμονής ή η ιδιότητα του οικονομικά ενεργού πολίτη, το κράτος δεν υποχρεούται να χορηγήσει σπουδαστική βοήθεια, ήτοι σπουδαστικά δάνεια και υποτροφίες.

Σύμφωνα με την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, οι εξαιρέσεις από τους ενωσιακούς κανόνες πρέπει να ερμηνεύονται στενά⁷. Αυτό σημαίνει πως δεν μπορεί να

3. Οδηγία 2004/38, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 29ης Απριλίου 2004 σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών, για την τροποποίηση του Κανονισμού (ΕΟΚ) αριθ. 1612/68 και την κατάργηση των Οδηγιών 64/221/ΕΟΚ, 68/360/ΕΟΚ, 72/194/ΕΟΚ, 73/148/ΕΟΚ, 75/34/ΕΟΚ, 75/35/ΕΟΚ, 90/364/ΕΟΚ, 90/365/ΕΟΚ και 93/96/ΕΟΚ, ΕΕ 2004 L 158/77.

4. Τ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Η ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων και οι πραγματικές διαστάσεις της κινητικότητας των ευρωπαίων πολιτών εντός της ΕΕ, ΕΕΕυρΔ, 2015, σ. 129 επ.

5. Οδηγία 2004/38/ΕΚ, άρθρο 7 παρ. 1 περ. γ'.

6. Η ανάγκη οικονομικής διαφύλαξης των οικονομικών συμφερόντων των κρατών μελών γίνεται σεβαστή από το Δικαστήριο, το οποίο, όμως, συνηθίζει να προβαίνει σε μία συσταλτική ερμηνεία της προϋπόθεσης των «επαρκών πόρων» που προβλέπει το άρθρο 14 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, ώστε να διευκολύνει την απόλαυση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που απορρέουν από το ενωσιακό δίκαιο. Βλ. ΔΕΚ C-85/96, *Martinez Sala*, 12.05.1998, ECLI:EU:C:1998:217, Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Μ. WATHELET, απόφαση C-67/14, *Alimanovic*, 26.03.2015, ECLI:EU:C:2015:210, σκ. 87, C-22/08 και C-23/08 *Βάτσουρας και Κουπατάντζε*, 04.06.2009, ECLI:EU:C:2009:344, σκ. 44. Όμως, στην πρόσφατη απόφαση *Dano*, το ΔΕΕ θεώρησε πως επιτρεπώς ένα κράτος μέλος αρνείται τη χορήγηση κοινωνικών παροχών σε πολίτη που κάνει χρήση της ελεύθερης κυκλοφορίας με μοναδικό σκοπό να επωφεληθεί των κοινωνικών παροχών που χορηγεί το κράτος αυτό. ΔΕΕ C-333/13, *Dano*, 11.11.2014, ECLI:EU:C:2014:2358.

7. Εντελώς ενδεικτικά βλ. ΔΕΕ C-46/12, *N.*, 23.02.2013, ECLI:EU:C:2013:97, σκ. 33, C-75/11, *Επιτροπή/Αυστρία*, 04.10.2012, ECLI:EU:C:2012:605, σκ. 54, C-22/08 και C-23/08, ό.π., σκ. 44.

γίνει διασταλτική ερμηνεία της έννοιας «σπουδαστική βοήθεια», αλλά, αντίθετα, η εξαιρέση πρέπει αυστηρά να περιορίζεται μόνο στα σπουδαστικά δάνεια και στις υποτροφίες. Στην παρατήρηση αυτή, σχετικά με την ανάγκη συσταλτικής ερμηνείας των όρων, είχε προχωρήσει η Γεν. Εισαγγελέας J. Kokott, η οποία στις προτάσεις της, στη συναφή απόφαση *Επιτροπή/Αυστρία* θεώρησε πως αφής στιγμής ο νομοθέτης επέλεξε να εξειδικεύσει τον όρο «σπουδαστική βοήθεια», μέσω της χρήσης των αποκλειστικά αναφερόμενων παραδειγμάτων του σπουδαστικού δανείου και της υποτροφίας, τότε δεν θα πρέπει να προστεθεί άλλο ένα είδος σπουδαστικής βοήθειας, ήτοι η κάρτα μειωμένων κομίστρων. Μία τέτοια προσθήκη θα αποτελούσε ανεπίτρεπτη διασταλτική ερμηνεία της εισάγουσας εξαιρέση διάταξης⁸. Με τη θέση αυτή διαφώνησαν στη σχολιαζόμενη υπόθεση τόσο το Δικαστήριο όσο και η Γεν. Εισαγγελέας. Αμφότεροι θεώρησαν πως στην έννοια της σπουδαστικής βοήθειας, είτε με τη μορφή δανείου είτε με τη μορφή υποτροφίας – άλλωστε η διάκριση των δύο εννοιών φάνηκε να στερείται σημασίας για το Δικαστήριο και τη Γεν. Εισαγγελέα – ανήκει ούτως ή άλλως η παροχή σε είδος, όπως η κάρτα μειωμένων κομίστρων, επομένως η ένταξη της σε αυτό το πεδίο δεν θα είναι αποτέλεσμα διασταλτικής ερμηνείας⁹.

III. Η προγενέστερη απόφαση *Επιτροπή/Αυστρία* και η αλλαγή της νομολογίας του Δικαστηρίου

Συνεχίζοντας, και πάντα σε σχέση με την προηγούμενη απόφαση *Επιτροπή/Αυστρία*, η απόφαση στην υπό εξέταση υπόθεση είχε αντίθετη κατάληξη για δύο βασικούς λόγους και οι δύο άμεσα σχετιζόμενοι με την επιλογή υπαγωγής της παροχής κάρτας μειωμένων κομίστρων στην έννοια του σπουδαστικού βοηθήματος ή στην έννοια του βοηθήματος διαβίωσης: Ο πρώτος λόγος σχετίζεται ειδικότερα με τις περιπτώσεις διακριτικής μεταχείρισης που εντάσσονται στο ρυθμιστικό πεδίο του άρθρου 24 παρ. 2. Σύμφωνα με τη Γεν. Εισαγγελέα Sharpston, επίκληση του άρθρου αυτού μπορεί να γίνει μόνο όταν κριτήριο για την επιλογή παροχής σπουδαστικής βοήθειας είναι αποκλειστικά και μόνο η σπουδαστική ιδιότητα. Για τον λόγο αυτό, η Γεν. Εισαγγελέας θεωρεί πως οι δύο περιπτώσεις δεν έχουν τις ομοιότητες που η Επιτροπή θέλει να παρουσιάσει ότι έχουν. Στην υπόθεση *Επιτροπή/Αυστρία* δεν υπήρχε πεδίο εφαρμογής του άρθρου 24 παρ. 2, καθώς κριτήριο της επιλεξιμότητας για την πληρωμή μειωμένων κομίστρων δεν ήταν αποκλειστικά η σπουδαστική ιδιότητα, αλλά η λήψη οικογενειακών επιδομάτων από τους γονείς του σπουδαστή¹⁰. Η λήψη, όμως, οικογενειακών επιδομάτων από τους γονείς του σπουδαστή

ή της σπουδάστριας ουδεμία σχέση με τις σπουδές έχει, επομένως, και η εξαρτώμενη από αυτήν παροχή δεν μπορεί να χαρακτηριστεί σπουδαστικό βοήθημα του άρθρου 24 παρ. 2. Επομένως, το βασικό στοιχείο που διακρίνει, σύμφωνα με τη Γεν. Εισαγγελέα, την έκβαση των δύο υποθέσεων δεν είναι η αλλαγή της νομολογίας και η διασταλτική ερμηνεία του όρου «σπουδαστική βοήθεια», αλλά η διαφοροποίηση στο κριτήριο επιλεξιμότητας για την παροχή μειωμένων κομίστρων.

Ο δεύτερος λόγος, στον οποίο δίνει μεγαλύτερη βαρύτητα το Δικαστήριο, αφορά την υποχρέωση επιστροφής του ποσού που δαπανήθηκε από το κράτος για τη χορήγηση του προνομίου των μειωμένων κομίστρων στους σπουδαστές, εάν αυτοί δεν καταφέρουν να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους εντός χρονικής προθεσμίας δέκα ετών. Ο όρος αυτός δηλώνει προφανώς, σύμφωνα με το Δικαστήριο, την άμεση σύνδεση του βοηθήματος με τις σπουδές, επομένως και την ένταξη του στην έννοια του «σπουδαστικού βοηθήματος» και όχι στην ευρύτερη έννοια του «βοηθήματος διαβίωσης», όπως υποστήριξε η Επιτροπή. Άλλωστε, το βασικό επιχείρημα της Επιτροπής, πως η σπουδαστική βοήθεια δεν μπορεί να χορηγείται σε είδος, υπό την μορφή κάρτας, αλλά μόνο σε χρήμα, δεν έπεισε το Δικαστήριο, το οποίο παρατήρησε πως, αντιθέτως, από πουθενά δεν προκύπτει πως το άρθρο 24 παρ. 2 αναφέρεται μόνο σε χρηματικές παροχές και αφήνει εκτός του ρυθμιστικού του πεδίου τις παροχές σε είδος¹¹.

Επομένως, στις επισταμένες προσπάθειες της επιτροπής οι δύο υποθέσεις να συσχετιστούν και το Δικαστήριο να ακολουθήσει συνεπή στάση, η απάντηση ήταν αρνητική, εξαιτίας του διαφορετικού χαρακτηρισμού της παροχής μειωμένων κομίστρων στις δύο υποθέσεις. Στη μεν *Επιτροπή/Αυστρία* επρόκειτο για ένα βοήθημα διαβίωσης, στη δε σχολιαζόμενη απόφαση η ίδια παροχή άνηκε στα σπουδαστικά βοηθήματα. Επομένως, καθίσταται σαφές πως το κριτήριο για την υπαγωγή μίας παροχής στην κατηγορία της σπουδαστικής βοήθειας, από την χορήγηση της οποίας επιτρέπεται να εξαιρεθούν οι ευρωπαίοι πολίτες, δεν είναι το είδος της παροχής αυτής, αλλά τα κριτήρια χορήγησής της. Αν μόνο κριτήριο για τη χορήγηση είναι η σπουδαστική ιδιότητα, τότε η διακριτική μεταχείριση είναι επιτρεπτή, βάσει του άρθρου 24 παρ. 2 της Οδηγίας 2004/38. Αν το κριτήριο για τη χορήγηση της παροχής είναι άλλο, π.χ. η λήψη οικογενειακών επιδομάτων από τους γονείς του σπουδαστή ή της σπουδάστριας, τότε η παροχή υπάγεται στην κατηγορία του βοηθήματος διαβίωσης και εξαιρέσεις από την αρχή της μη διάκρισης δεν επιτρέπονται¹².

Το σκεπτικό αυτό του Δικαστηρίου έχει ως αποτέλεσμα μόνο οι άμεσες διακρίσεις να μπορούν να ενταχθούν

8. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα, J. KOKOTT, C-75/11, *Επιτροπή/Αυστρία*, 06.09.2012, ECLI:EU:C:2012:536, σκ. 71.

9. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα E. SHARPSTON επί της σχολιαζόμενης απόφασης, σκ. 93-96, 87-92.

10. Ibid, σκ. 100.

11. Ibid, σκ. 93 και 92.

12. Ibid, σκ. 98-100 και 88.

στο ρυθμιστικό πεδίο του άρθρου 24 παρ. 2 σχετικά με τη χορήγηση σπουδαστικών βοηθημάτων και ποτέ οι έμμεσες, δηλαδή οι διακρίσεις που χρησιμοποιούν κριτήριο άλλο, πέραν της ιθαγένειας, ως προϋπόθεση για την απόλαυση ενός δικαιώματος, η πραγματική τους συνέπεια, όμως, είναι η διακριτική μεταχείριση με βάση την ιθαγένεια, καθώς αυτές οι παροχές θα θεωρούνται ως μη ανήκουσες στην έννοια του σπουδαστικού βοηθήματος από τη φύση τους¹³.

IV. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Το Δικαστήριο στην απόφαση *Επιτροπή/Κάτω Χώρες* προχώρησε σε μία αλλαγή της νομολογίας του, εντάσσοντας στην εξαίρεση του άρθρου 24 παρ. 2 της Οδηγίας 2004/38/EK, και συγκεκριμένα στην έννοια του σπουδαστικού δανείου ή υποτροφίας, τις παροχές σε είδος, ήτοι τις κάρτες μειωμένων κομίστρων για τη χρήση των ΜΜΜ από σπουδαστές. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η επιμονή με την οποία το ΔΕΕ προσπαθεί να δομήσει το συλλογισμό του, ώστε η αλλαγή της στάσης του να μην φανεί σαν μία υποχώρηση από την προάσπιση της ίσης μεταχείρισης στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας των πολιτών. Πράγματι, το ΔΕΕ έχει αποτελέσει τον βασικό προασπιστή της ίσης μεταχείρισης και της ανεμπόδιστης απόλαυσης των ωφελημάτων που συνεπάγεται η ευρωπαϊκή ιθαγένεια, ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις, φαίνεται να «λυγίζει» υπό την πίεση των κρατών μελών και του φόβου ή και της πραγματικής ανάγκης τους να προστατεύσουν τα εθνικά συστήματα κοινωνικής πρόνοιας. Στο περιβάλλον της οικονομικής κρίσης, η ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων έχει αναπτύξει μία τεράστια δυναμική και έχει αποτελέσει τη λύση για μεγάλα κομμάτια του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, αλλά και των μελλοντικά επιστημονικά εξειδικευμένων εργαζομένων, που είναι οι σημερινοί σπουδαστές¹⁴. Αυτή η πραγματικότητα δημιουργεί φόβους στα κράτη, κατά βάση της Βόρειας Ευρώπης, που βλέπουν τις εντός Ένωσης μεταναστευτικές ροές να αυξάνονται και προσθέτει μεγάλη ευθύνη στο Δικαστήριο, το οποίο καλείται να προασπίσει τις ελευθερίες και τα ωφελήματα που προκύπτουν από την ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης.

Ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει και η άλλη όψη της νομολογίας αυτής, καθώς μπορεί μεν το ΔΕΕ να προβαίνει σε διασταλτική ερμηνεία του όρου σπουδαστικό βοήθημα, εντάσσοντας σε αυτόν και την κάρτα μειωμένων κομίστρων, ωστόσο, χρησιμοποιώντας ως κριτήριο για την υπαγωγή μίας παροχής στην έννοια αυτή την αποκλειστική σύνδεση της με τη σπουδαστική ιδιότητα, περιορίζει

κατά πολύ το πεδίο εφαρμογής της εξαίρεσης του άρθρου 24 παρ. 2. Πράγματι, εάν μόνο οι παροχές, η λήψη των οποίων εξαρτάται αποκλειστικά από τη σπουδαστική ιδιότητα, είναι σπουδαστικά βοηθήματα, τότε όλες οι άλλες που εξαρτώνται από κριτήρια ικανά να δημιουργήσουν έμμεσες διακρίσεις είναι βοηθήματα διαβίωσης, από την παροχή των οποίων δεν επιτρέπονται εξαιρέσεις με βάση την ιθαγένεια.

► Δίκαιο Ανταγωνισμού

Καταχρηστική εκμετάλλευση δεσπόζουσας θέσης επιχείρησης η οποία κατέχει δίπλωμα ευρεσιτεχνίας ουσιώδες για τη λειτουργία τεχνικού προτύπου και έχει αναλάβει τη δέσμευση έναντι οργανισμού τυποποίησης ότι θα παραχωρήσει σε τρίτους άδεια χρήσεως υπό δίκαιου, εύλογου και χωρίς διακρίσεις όρους, επονομαζόμενος «FRAND»

ανταγωνισμός – άρθρο 102 ΣΛΕΕ – επιχείρηση κάτοχος διπλώματος ευρεσιτεχνίας ουσιώδους για τη λειτουργία τεχνικού προτύπου που έχει αναλάβει τη δέσμευση έναντι οργανισμού τυποποίησης ότι θα παραχωρήσει σε τρίτους άδεια χρήσεως υπό δίκαιου, εύλογου και χωρίς διακρίσεις όρους, επονομαζόμενος «FRAND» («δίκαιοι, εύλογοι και χωρίς διακρίσεις») – κατάχρηση δεσπόζουσας θέσεως – αγωγές λόγω απομιμήσεως/παραιοποίησης – αγωγές παραλείψεως – αγωγή αναζητήσεως των πωληθέντων – αγωγή για την παροχή λογιστικών στοιχείων – αγωγή για την επιδίκαση αποζημιώσεως – υποχρεώσεις του κατόχου διπλώματος ευρεσιτεχνίας ουσιώδους για τη λειτουργία τεχνικού προτύπου

ΔΕΕ C-170/13, *Huawei Technologies*, 16.07.2015, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος τμήματος: T. von Danwitz, Εισηγητής: D. Šváby, Γεν. Εισαγγελέας: M. Wathelet, ECLI:EU:C:2015:477 – Προδικαστικό ερώτημα

Το Δικαστήριο, στις 16 Ιουλίου 2015, εξέδωσε απόφαση στην υπόθεση C-170/13 *Huawei Technologies* κατά *ZTE*, αναλύοντας κάτω από ποιες συνθήκες η αναζήτηση δικαστικής προστασίας για δίπλωμα ευρεσιτεχνίας ουσιώδους για τη λειτουργία ενός τεχνικού προτύπου (στο εξής: δίπλωμα BEN) θεωρείται καταχρηστική εκμετάλλευση δεσπόζουσας θέσης, σύμφωνα με το άρθρο 102, ΣΛΕΕ εκ μέρους μίας επιχείρησης, η οποία έχει αναλάβει δέσμευση έναντι οργανισμού τυποποίησης ότι θα παραχωρήσει άδεια χρήσεως σε τρίτους υπό δίκαιου, εύλογου και χωρίς διακρίσεις όρους (στο εξής όρους «FRAND»). Η απόφαση αποτελεί ορόσημο για την εφαρμογή του δικαίου του ανταγωνισμού στις διαφορές τυποποίησης και ειδικότερα παρέχει σημαντική καθοδήγηση για την εφαρμογή του άρθρου 102 ΣΛΕΕ στο πλαίσιο αυτών των διαφορών.

13. Αναλυτικά για τη διάκριση μεταξύ άμεσης και έμμεσης διάκρισης λόγω ιθαγένειας βλ. S. PIÖTZER, *Der Begriff der Diskriminierung im Europäischen Gemeinschaftsrecht*, Schriften zum Europäischen Recht, 2003, σ. 113 επ.

14. T. LIEBIG / J.P. MARTIN / P. PUHANI, *Migration as an Adjustment Mechanism in the Crisis? A Comparison of Europe and the United States*, 09.01.2014, σε <http://www.oecd-ilibrary.org/>.

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά, η εταιρεία Huawei Technologies, η οποία έχει παγκόσμια δραστηριότητα στον τομέα των τηλεπικοινωνιών, κατείχε, μεταξύ άλλων, το ευρωπαϊκό δίπλωμα ευρεσιτεχνίας EP 2 090 050 B 1, με τίτλο «Διαδικασία και εξοπλισμός για την κατασκευή ενός σήματος συγχρονισμού στο πλαίσιο συστήματος μεταδόσεως». Το συγκεκριμένο δίπλωμα ήταν ουσιώδες για τη λειτουργία του προτύπου «Long Term Evolution». Η Huawei Technologies, τον Μάρτιο του 2009, προέβη στην κοινοποίηση του εν λόγω διπλώματος στο Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο Τηλεπικοινωνιακών Προτύπων¹ και ανέλαβε ταυτόχρονα την υποχρέωση να χορηγήσει άδειες χρήσεις σε τρίτους με όρους «FRAND». Η ZTE Corp., μία εταιρεία η οποία επίσης δραστηριοποιείται στον τομέα των τηλεπικοινωνιών, εφάρμοζε το πρότυπο «Long Term Evolution» στα προϊόντα της. Στο διάστημα μεταξύ Νοεμβρίου 2010 και Μαρτίου 2011, η Huawei Technologies ήρθε σε επαφή με την εταιρεία ZTE Corp., με σκοπό τη σύναψη σύμβασης παραχώρησης άδειας εκμετάλλευσης υπό όρους «FRAND», επειδή η τελευταία χρησιμοποιούσε το θεωρητικό υπόβαθρο του διπλώματος EP 2 090 050 B 1. Η Huawei Technologies προσδιόρισε το ποσό του δικαιώματος εκμεταλλεύσεως που θεωρούσε εύλογο, ενώ η ZTE Corp. πρότεινε την αμοιβαία παραχώρηση αδειών χρήσεως. Παρόλα αυτά, καμία επιχείρηση δεν διατύπωσε ολοκληρωμένη πρόταση για την κατάρτιση της σύμβασης και συνακόλουθα, τα μέρη δεν κατέληξαν σε κάποια συμφωνία. Ωστόσο, η ZTE Corp. διέθετε στο εμπόριο προϊόντα της, κατ'εφαρμογή του προτύπου «Long Term Evolution», εκμεταλλευόμενη το δίπλωμα EP 2 090 050 B 1 της εταιρείας Huawei Technologies, χωρίς την καταβολή δικαιωμάτων εκμετάλλευσης και δίχως να ενημερώνει την εταιρεία για την προηγούμενη χρήση του διπλώματος. Στις 28 Απριλίου 2011, η Huawei Technologies άσκησε ενώπιόν του Περιφερειακού Δικαστηρίου του Düsseldorf αγωγή κατά της ZTE Corp. λόγω παραποιήσεως/απομιμήσεως του διπλώματος BEN, ζητώντας την παύση της παραποιήσεως/απομιμήσεως, την παροχή λογιστικών στοιχείων, την αναζήτηση των πωληθέντων, καθώς και την επιδίκαση αποζημιώσεως. Το γερμανικό δικαστήριο έπρεπε να αποφανθεί εάν η άσκηση της συγκεκριμένης αγωγής συνιστά καταχρηστική εκμετάλλευση της δεσπόζουσας θέσης της Huawei Technologies σύμφωνα με το δικαίωμα του ανταγωνισμού. Επειδή για την επίλυση του συγκεκριμένου ζητήματος είχαν διαμορφωθεί διαφορετικές προ-

σεγγίσεις μεταξύ των γερμανικών δικαστηρίων και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, το Περιφερειακό Δικαστήριο του Düsseldorf αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία, θέτοντας προδικαστικό ερώτημα ενώπιον του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σχετικά με το πώς θα πρέπει να επιλύσει τη συγκεκριμένη διαφορά.

Το Δικαστήριο οριοθέτησε την εφαρμογή του άρθρου 102 ΣΛΕΕ, μέσα από την περιγραφή των υποχρεώσεων των μερών κατά τις διαπραγματεύσεις για τη σύναψη της σύμβασης παραχώρησης άδειας εκμετάλλευσης, ως προς τα αιτήματα της παύσης της παραποίησης/απομίμησης και της αναζήτησης των πωληθέντων. Αντίθετα, έκρινε πως τα αιτήματα της παροχής λογιστικών στοιχείων και της επιδίκασης αποζημιώσεως δεν έχουν τόσο σοβαρό αντίκτυπο στον ανταγωνισμό, ώστε να υπαχθούν στο ρυθμιστικό πλαίσιο του άρθρου 102 ΣΛΕΕ.

Παρατηρήσεις

Αριστείδης Δεμίρογλου*

1. Οι περιορισμοί του δικαίου του ανταγωνισμού κατά την άσκηση των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας και του δικαιώματος αποτελεσματικής έννομης προστασίας

Το Δικαστήριο εκκίνησε την κρίση του με την οριοθέτηση της έννοιας της καταχρηστικής εκμετάλλευσης δεσπόζουσας θέσης κατά το άρθρο 102 ΣΛΕΕ. Η καταχρηστική εκμετάλλευση δεσπόζουσας θέσης αποτελεί μία «αντικειμενική έννοια» που περιγράφει τη συμπεριφορά μίας επιχείρησης, η οποία έχει δεσπόζουσα θέση εντός ορισμένης αγοράς και καταφεύγει σε «μέσα διαφορετικά από εκείνα που διέπουν τον συνήθη ανταγωνισμό», με σκοπό «να εμποδίσει [...] τη διατήρηση του υφιστάμενου ακόμη στην αγορά ανταγωνισμού στον βαθμό που υπάρχει ακόμα στην αγορά ή την ανάπτυξη του ανταγωνισμού αυτού»².

Για την κατάφαση της εφαρμογής του άρθρου 102 ΣΛΕΕ στη συγκεκριμένη υπόθεση, απαραίτητη είναι η στάθμιση μεταξύ, αφενός, του δικαιώματος διανοητικής ιδιοκτησίας και του δικαιώματος πρόσβασης σε αποτελεσματική έννομη προστασία του κατόχου διπλώματος BEN και, αφετέρου, της επιχειρηματικής ελευθερίας του θίγοντος το δίπλωμα ευρεσιτεχνίας (στο εξής: ο θίγων) και της διασφάλισης του ανόθευτου ανταγωνισμού. Δηλαδή, το Δικαστήριο σε πρώτο στάδιο εξετάζει σε ποιο βαθμό τα

1. Το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο Τηλεπικοινωνιακών Προτύπων (European Telecommunications Standards Institute-ETSI) είναι το αναγνωρισμένο περιφερειακό σώμα – Ευρωπαϊκός Οργανισμός Τυποποίησης – που ασχολείται με τηλεπικοινωνίες, εκπομπές και άλλα δίκτυα και υπηρεσίες των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, διαθέσιμο σε: <http://www.etsi.org/about/what-we-are> (τελευταία πρόσβαση 30.07.2016).

* LLM, Ασκούμενος Δικηγόρος

2. ΔΕΚ C-85/76, Hoffmann-LaRoche/Επιτροπή, 13.02.1979, ECLI:EU:C:1979:36, σκ. 91, ΔΕΚ C-62/86, AKZO/Επιτροπή, 03.07.1991, ECLI:EU:C:1991:286, σκ. 69, ΔΕΕ C-549/10 P, Tomra Systems κ.λπ./Επιτροπή, 19.04.2012, ECLI:EU:C:2012:221, σκ. 17.

δικαιώματα του κατόχου μπορούν να περιοριστούν, όταν η άσκησή τους είναι αντίθετη στο άρθρο 102 ΣΛΕΕ.

Αναφορικά με τη δυνατότητα περιορισμού ενός δικαιώματος διανοητικής ιδιοκτησίας, το Δικαστήριο επανέλαβε την πάγια νομολογία του ότι η άσκηση των εξουσιών ενός δικαιώματος διανοητικής ιδιοκτησίας από μία επιχείρηση σε δεσπόζουσα θέση, δεν μπορεί «αυτή καθ' εαυτή» να θεωρηθεί ως καταχρηστική, αλλά η εφαρμογή του άρθρου 102 ΣΛΕΕ προϋποθέτει τη συνδρομή «εξαιρετικών περιστάσεων»³. Σημαντική καθοδήγηση για τη συγκεκριμένη στάθμιση παρέχει η Οδηγία 2004/48/ΕΚ⁴, η οποία αναφέρεται στη δυνατότητα περιορισμού των μέτρων που προβλέπει για την προστασία των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας, όταν αυτά θίγουν ή περιορίζουν αδικαιολόγητα τους κανόνες του ανταγωνισμού⁵.

Αντίστοιχα, σύμφωνα με το άρθρο 52 παρ. 1 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είναι επιτρεπτοί οι περιορισμοί του δικαιώματος αποτελεσματικής έννομης προστασίας που προβλέπεται στο άρθρο 47 του Χάρτη, εφόσον δεν παραβιάζουν το βασικό περιεχόμενο του επίμαχου θεμελιώδους δικαιώματος, είναι αναγκαίοι για την εξυπηρέτηση σκοπών γενικού ενδιαφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση και τηρούν την αρχή της αναλογικότητας⁶.

Από τα παραπάνω προκύπτει πως και τα δύο δικαιώματα είναι δεκτικά περιορισμών και σε εξαιρετικές συνθήκες

μπορούν να περιοριστούν για την εφαρμογή του άρθρου 102 ΣΛΕΕ.

Σύμφωνα με το Δικαστήριο, η κρινόμενη υπόθεση διαφοροποιείται από την προγενέστερη νομολογία του, πρώτον, λόγω του χαρακτηρισμού της ευρεσιτεχνίας ως «ουσιώδους για τη λειτουργία τεχνικού προτύπου» ενώπιον ενός οργανισμού τυποποίησης και δεύτερον, λόγω της «κατηγορηματικής δέσμευσης» του κατόχου να παραχωρήσει άδεια χρήσης του διπλώματος υπό όρους «FRAND». Το Δικαστήριο δίνει βαρύτητα ιδιαίτερα στην ανάληψη της συγκεκριμένης δέσμευσης, η οποία δημιουργεί στον συναλλασσόμενο τρίτο «θεμιτές προσδοκίες» και η οποία, αν και δεν μπορεί να καθιστά τα δικαιώματα του κατόχου κενά περιεχομένου, εντούτοις «δικαιολογεί την επιβολή σε αυτόν της υποχρέωσης να συμμορφώνεται προς ειδικές απαιτήσεις», αναφορικά με την έννομη προστασία του δικαιώματος ευρεσιτεχνίας του⁷.

Επομένως, το Δικαστήριο, ακολουθώντας τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, ο οποίος προέβη σε εκτενέστερη ανάλυση της στάθμισης των συγκεκριμένων δικαιωμάτων, κατέληξε στο συμπέρασμα πως οι ιδιαίτερες συνθήκες που χαρακτηρίζουν τα πραγματικά περιστατικά δικαιολογούν την υποχώρηση των δικαιωμάτων του κατόχου, όταν η άσκησή τους προσκρούει στο άρθρο 102 ΣΛΕΕ. Για την εφαρμογή της συγκεκριμένης διάταξης τόσο το Δικαστήριο όσο και ο Γεν. Εισαγγελέας εξέτασαν τη συμπεριφορά και των δύο μερών κατά τις διαπραγματεύσεις για την κατάρτιση της σύμβασης⁸.

II. Οι υποχρεώσεις των μερών κατά τη διαπραγμάτευση

Για τη θεμελίωση της ευθύνης του κατόχου διπλώματος BEN βάσει του άρθρου 102 ΣΛΕΕ, το Δικαστήριο δεν απαριθμεί προϋποθέσεις, αλλά ουσιαστικά περιγράφει τις υποχρεώσεις και των δύο μερών στη διαπραγμάτευση, δημιουργώντας ένα χάρτη ενεργειών διαπραγματευτικής δεοντολογίας. Με αυτόν τον τρόπο, παρέχει σημαντική καθοδήγηση τόσο στους κατόχους διπλωμάτων BEN όσο και στους θίγοντες, ως προς τα βήματα τα οποία πρέπει να ακολουθήσουν για να διατηρήσουν οι μεν πρώτοι το δικαίωμά τους να εγείρουν αγωγή παραλείψεως, οι δε δεύτεροι το δικαίωμά τους να αμυνθούν της αγωγής αυτής ως καταχρηστικής εκμετάλλευσης της δεσπόζουσας θέσης του κατόχου διπλώματος BEN⁹.

Ο κάτοχος διπλώματος BEN, ο οποίος θεωρεί πως το δίπλωμα ευρεσιτεχνίας του παραβιάζεται από τον φερόμενο θίγοντα είναι επιφορτισμένος με δύο υποχρεώσεις: Αρχι-

3. ΔΕΚ 238/87, *Volvo/Veng*, 05.10.1988, ECLI:EU:C:1988:477, σκ. 8-9. ΔΕΚ Συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-241/91 P, C-242/91 P, *RTE και ITP/Επιτροπή*, 06.04.1995, ECLI:EU:C:1995:98, σκ. 49-50, ΔΕΚ C-418/01, *IMS Health*, 29.04.2004, ECLI:EU:C:2004:257, σκ. 34-35.

4. Οδηγία 2004/48/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 29ης Απριλίου 2004 σχετικά με την επιβολή των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας, ΕΕ 2004 L 157.

5. Σύμφωνα με τη αιτιολογική σκέψη 12 του Προοιμίου της Οδηγίας «δεν θα πρέπει να θίγει την εφαρμογή των κανόνων ανταγωνισμού, ιδίως των άρθρων [101] και [102] ΣΛΕΕ». Τα μέτρα που προβλέπονται στην παρούσα Οδηγία δεν θα πρέπει να χρησιμοποιούνται για τον αδικαιολόγητο περιορισμό του ανταγωνισμού κατά τρόπο αντίθετο προς τη συνθήκη. Επίσης, από το συνδυασμό των άρθρων 3 παρ. 2 και 12 της Οδηγίας 2004/48 προκύπτει η δυνατότητα περιορισμού στην άσκηση των προβλεπόμενων μέτρων και η δυνατότητα αντικατάστασης μίας απαγορευτικής διάταξης με καταβολή χρηματικής αποζημίωσης από τις αρμόδιες αρχές.

6. ΔΕΕ C-300/11, *ZZ*, 04.06.2013, ECLI:EU:C:2013:363, σκ. 51. Τη δυνατότητα εφαρμογής του άρθρου 52 παρ. 1 για τον περιορισμό των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας αναγνώρισε και το Δικαστήριο στην υπόθεση *Hauer*. ΔΕΚ C-44/79, *Hauer/Land Rheinland-Pfalz*, 13.12.1979, ECLI:EU:C:1979:290, σκ. 17-30. Ειδικότερη αναφορά για τη δυνατότητα περιορισμού του δικαιώματος σε αποτελεσματική έννομη προστασία κάνει ο Γεν. Εισαγγελέας, ο οποίος παραπέμπει στην προαναφερθείσα νομολογία. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα, σκ. 66-67.

7. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 48-59.

8. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα, σκ. 75.

9. D. WILSON ... [et al.], CJEU permits standard essential patent (SEP) injunctions against infringers who engage in delaying tactics or do not respond diligently with a good faith counter-offer, *EIPR*, 2015, σ. 743.

κά, πρέπει πριν την άσκηση της αγωγής να προειδοποιήσει τον θίγοντα αναφορικά με την παραβίαση του συγκεκριμένου διπλώματος και τον τρόπο με τον οποίον αυτή πραγματώνεται, καθώς λόγω της πληθώρας διπλωμάτων BEN στον τομέα της τεχνολογικής παραγωγής ενδέχεται ο θίγων να μην γνωρίζει «ότι εκμεταλλεύεται το θεωρητικό υπόβαθρο BEN, το οποίο είναι ταυτόχρονα έγκυρο και ουσιώδες για τη λειτουργία τεχνικού προτύπου». Στη συνέχεια, εφόσον ο θίγων εκφράσει τη βούλησή του για τη σύναψη σύμβασης παραχώρησης άδειας εκμετάλλευσης υπό όρους «FRAND», «ο κάτοχος [του διπλώματος BEN] οφείλει να διαβιβάσει στον εν λόγω θίγοντα συγκεκριμένη και γραπτή πρόταση για την παραχώρηση άδειας υπό όρους FRAND, συμφώνως προς τη δέσμευση που είχε αναλάβει έναντι του οργανισμού τυποποίησης, διευκρινίζοντας, μεταξύ άλλων, τα δικαιώματα εκμεταλλεύσεως και τον τρόπο υπολογισμού τους». Η συγκεκριμένη υποχρέωση βαρύνει τον κάτοχο του διπλώματος BEN, καθώς αυτός είναι σε θέση να γνωρίζει καλύτερα «αν η πρότασή του πληροί την προϋπόθεση περί απαγορεύσεως των διακρίσεων»¹⁰.

Από την άλλη πλευρά, ο θίγων έχει την υποχρέωση να ανταποκριθεί με επιμέλεια στη συγκεκριμένη πρόταση «συμφώνως προς τα συναλλακτικά ήθη στον συγκεκριμένο τομέα και την καλή πίστη, πράγμα που πρέπει να αξιολογείται βάσει αντικειμενικών στοιχείων και προϋποθέτει, μεταξύ άλλων, την απουσία παρελκυστικών τακτικών». Σε περίπτωση που αρνηθεί την πρόταση του κατόχου, τότε οφείλει να του υποβάλει, μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα, συγκεκριμένη και έγγραφη αντιπρόταση, σύμφωνη προς τους όρους «FRAND». Αν και ο κάτοχος απορρίψει την αντιπρόταση, τότε ο θίγων, εφόσον έκανε προηγούμενη χρήση της ευρεσιτεχνίας κατ' εφαρμογή του προτύπου, οφείλει «να παράσχει κατάλληλη ασφάλεια, συμφώνως προς τα συναλλακτικά ήθη στον συγκεκριμένο τομέα και την καλή πίστη, προσκομίζοντας, παραδείγματος χάρη, τραπεζική εγγύηση ή καταθέτοντας τα απαραίτητα ποσά ως εγγύηση. Ο υπολογισμός της εν λόγω ασφάλειας πρέπει να περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, τον αριθμό των διενεργηθεισών πράξεων χρήσεως του BEN, τις οποίες πρέπει να είναι σε θέση να καταγράψει επακριβώς ο φερόμενος ως θίγων το δίπλωμα ευρεσιτεχνίας»¹¹.

Τέλος, μετά την περιγραφή της συγκεκριμένης διαδικασίας, το Δικαστήριο κάνει δύο σημαντικές επισημάνσεις: Πρώτον, αν μετά το πέρας της διαδικασίας που περιέγραψε τα μέρη δεν καταλήξουν σε συμφωνία, τότε έχουν τη δυνατότητα να προβλέψουν με κοινή συμφωνία τους ένα ανεξάρτητο τρίτο μέρος, το οποίο θα προσδιορίσει, σε εύλογο χρόνο, το ποσό των δικαιωμάτων εκμετάλλευσης. Δεύτερον, η αμφισβήτηση του κύρους ή του ουσιώδους χαρακτήρα του διπλώματος ευρεσιτεχνίας από τον θίγοντα δεν αποτελεί συμπεριφορά η οποία δηλώνει την

απουσία της βούλησής του για συμμετοχή στις διαπραγματεύσεις¹².

III. Εφαρμογή του άρθρου 102 ΣΛΕΕ μόνο σε περίπτωση αποκλεισμού προϊόντων της σχετικής αγοράς

Όπως έχει ήδη επισημανθεί, το Δικαστήριο έκρινε πως η αξιολόγηση της συμπεριφοράς των μερών είναι νομικά σημαντική, μόνο για τα αιτήματα της παύσης της παραποίησης/απομίμησης και της αναζήτησης των πωληθέντων. Όσον αφορά στα αιτήματα της παροχής λογιστικών στοιχείων και της επιδίκασης αποζημιώσεως, υιοθετήθηκε διαφορετική στάση.

Το Δικαστήριο τόνισε πως η δικαστική προστασία ενός διπλώματος BEN είναι καταχρηστική «στον βαθμό που οι αγωγές αυτές μπορούν να αποκλείσουν την εμφάνιση ή διατήρηση στην αγορά συμφωνιών με το περί ου ο λόγος τεχνικό πρότυπο προϊόντων, τα οποία έχουν κατασκευασθεί από ανταγωνιστές»¹³. Επιπλέον, το Δικαστήριο επεσήμανε πως εξαιτίας του ουσιώδους χαρακτήρα της ευρεσιτεχνίας για το πρότυπο, ο κάτοχος του διπλώματος BEN «μπορεί να αποκλείσει την εμφάνιση ή τη διατήρηση στην αγορά προϊόντων που κατασκευάζονται από τους ανταγωνιστές τους, και, επομένως, να επιφυλάξει για τον εαυτό του την κατασκευή των εν λόγω προϊόντων»¹⁴. Επομένως, κατέληξε, πως οι αγωγές με αίτημα την παροχή λογιστικών στοιχείων και την επιδίκαση αποζημιώσεως δεν αποκλείουν «την εμφάνιση ή τη διατήρηση στην αγορά» των συγκεκριμένων προϊόντων, και ως εκ τούτου η άσκησή τους δεν συνιστά καταχρηστική εκμετάλλευση της δεσπόζουσας θέσης, σύμφωνα με το άρθρο 102 ΣΛΕΕ¹⁵.

Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί πως προγενέστερη νομολογία του Δικαστηρίου αναγνωρίζει ότι το άρθρο 102 ΣΛΕΕ εφαρμόζεται τόσο σε καταχρήσεις, οι οποίες έχουν ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό (exclusionary abuses), όσο και σε αυτές που οδηγούν στην εκμετάλλευση των επιχειρήσεων στη σχετική αγορά (exploitative abuses)¹⁶. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επεμβαίνει σε περίπτωση συμπεριφορών που έχουν ως αποτέλεσμα την εκμετάλλευση των υπόλοιπων επιχειρήσεων «ιδίως όταν η προστασία των καταναλωτών και η καλή λειτουργία της εσωτερικής αγοράς δεν μπορούν να εξασφαλιστούν ικανοποιητικά με άλλο τρόπο»¹⁷. Το Δικαστήριο κινήθηκε προς την κατεύθυνση

10. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 61-64.

11. Ibid, σκ. 65-67.

12. Ibid, σκ. 68-69.

13. Ibid, σκ. 73.

14. Ibid, σκ. 52.

15. Ibid, σκ. 74-75.

16. ΔΕΚ C-6/72, *Europemballage Corporation και Continental Company/Επιτροπή*, 21.02.1973, ECLI:EU:C:1973:22, σκ. 20-26.

17. Ανακοίνωση της Επιτροπής – Κατευθύνσεις σχετικά με τις προτεραιότητες της Επιτροπής κατά τον έλεγχο της εφαρμογής του άρθρου 82 της συνθήκης ΕΚ σε καταχρηστικές συμπεριφορές αποκλεισμού που υιοθετούν δεσπόζουσες επιχειρήσεις, ΕΕ

της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και εφάρμοσε στη συγκεκριμένη υπόθεση το άρθρο 102 ΣΛΕΕ μόνο στις περιπτώσεις που η συμπεριφορά της δεσπόζουσας επιχείρησης είναι ικανή να οδηγήσει σε σημαντικό αποκλεισμό των υπόλοιπων επιχειρήσεων, και όχι όταν η συμπεριφορά αυτή οδηγήσει στην εκμετάλλευσή τους¹⁸.

IV. Η ασφάλεια δικαίου και η συμβολή της απόφασης

Μέσα από τη σκιαγράφηση των υποχρεώσεων των δύο μερών στη διαπραγμάτευση, το Δικαστήριο προέβλεψε έναν ενιαίο και ομοίμορφο τρόπο επίλυσης των συγκεκριμένων διαφορών στα κράτη μέλη. Έτσι, καθιέρωσε ασφάλεια και ενότητα δικαίου στο δίκαιο της ευρεσιτεχνίας το οποίο είναι μερικώς εναρμονισμένο σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Παρά το γεγονός ότι το Δικαστήριο απάντησε στο σύνολο των ερωτημάτων που του τέθηκαν, εντούτοις, η ασφάλεια δικαίου που καθιερώνει η απόφαση είναι μερική¹⁹.

Κατ' αρχάς, επειδή δεν αμφισβητήθηκε από τα μέρη η δεσπόζουσα θέση της Huawei Technologies, το Δικαστήριο δεν αξιολόγησε εάν η κατοχή διπλώματος BEN είναι ικανή για να θεμελιώσει τη δεσπόζουσα θέση του κατόχου του²⁰. Επίσης, χρησιμοποίησε ευρείες έννοιες για τον προσδιορισμό της συμπεριφοράς του θίγοντος, όπως η επιμελής ανταπόκριση (*diligently responded*), η καλή πίστη, τα συναλλακτικά ήθη και η αποφυγή παρελκυστικών πρακτικών, οι οποίες είναι επιδεκτικές διαφορετικής ερμηνείας στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους

μέλους²¹. Ανοιχτό παρέμεινε και το ζήτημα του ορισμού της έννοιας «FRAND» καθώς και των κριτηρίων βάσει των οποίων θα προσδιοριστεί η τιμή των δικαιωμάτων εκμετάλλευσης και η κατάλληλη ασφάλεια, σε περίπτωση που ο θίγων χρησιμοποιεί το θεωρητικό υπόβαθρο του διπλώματος BEN πριν την κατάρτιση της σύμβασης²². Τέλος, ένα άλλο ζήτημα το οποίο γεννάται είναι η δυνατότητα εφαρμογής της σε ευρεσιτεχνίες που καθίστανται ουσιώδεις για την ανάπτυξη ενός εν τοις πράγμασι προτύπου (*de facto standard*), δηλαδή ενός προτύπου που καθιερώθηκε στην αγορά λόγω της ευρείας αποδοχής του από τις επιχειρήσεις και όχι σύμφωνα με κάποια διαδικασία ενώπιον ενός οργανισμού τυποποίησης²³.

Παρά την ύπαρξη των παραπάνω ανοιχτών θεμάτων, το Δικαστήριο ρύθμισε πληθώρα σημαντικών ζητημάτων ως προς την εφαρμογή του δικαίου του ανταγωνισμού στις διαφορές τυποποίησης και κατάφερε να διατηρήσει την ισορροπία μεταξύ των αντικρουόμενων συμφερόντων των μερών. Επιπλέον, η απόφαση αποτελεί σημαντική συνεισφορά στην ανοιχτή συζήτηση αναφορικά με την αλληλεπίδραση του Δικαίου του Ανταγωνισμού και του Δικαίου της Διανοητικής Ιδιοκτησίας²⁴.

V. Συμπεράσματα

Με την απόφασή του το Δικαστήριο απάντησε στο σύνολο των ερωτημάτων που του έθεσε το Περιφερειακό Δικαστήριο του Düsseldorf και οριοθέτησε την εφαρμο-

2009 C 45/2, παρ. 7.

18. S. BRANKIN / S. CISNAL DE UGARTE / L. KIMMEL, Huawei: Injunctions and Standard Essential Patents – Is Exclusion a Foregone Conclusion?, *Antitrust*, 2015, σ. 84.

19. P.H.D.BATISTA/G.C.MAZUTTI, Comment on Huawei Technologies (C170/13): standard – essential patents and competition law – how far does the CJEU decision go?, *International Review of Intellectual Property and Competition Law*, 2016, σ. 249.

20. Ibid, σ. 249, M. LO BUE, Huawei v ZTE: Established Case Law and Open Issues after ECJ's Judgment, 2015, σ. 3, διαθέσιμο σε: <http://ssrn.com/abstract=2656056> (τελευταία πρόσβαση 01.08.2016). Ωστόσο, ο Γεν. Εισαγγελέας διατύπωσε την άποψη ότι η κατοχή διπλώματος BEN είναι μία κατάσταση που πρέπει να αξιολογηθεί «κατά περίπτωση» και η οποία μπορεί να δημιουργήσει «μαχητό τεκμήριο» υπέρ της δεσπόζουσας θέσης του κατόχου. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα σκ. 67-68. Επίσης περαιτέρω καθοδήγηση για το συγκεκριμένο ζήτημα παρέχει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στην υπόθεση Motorola, σύμφωνα με την οποία, πέρα από το μερίδιο αγοράς, δύο ακόμη στοιχεία είναι κρίσιμα για την κατάφαση της δεσπόζουσας θέσης: η αναγκαιότητα του προτύπου για τους κατασκευαστές των συμβατών με το πρότυπο προϊόντων και ο εγκλωβισμός της βιομηχανίας σε αυτό. Commission Decision in Case AT.39985-Motorola-Enforcement of GPRS standard essential patents, 29.04.2014, C (2014) 2892 final, σκ. 226.

21. P.H.D. BATISTA / G.C. MAZUTTI, ό.π., σ. 251, T. McIVER / A. POMANA / J. SCHMIDT, Between patent protection and abuse of dominance: highest EU court issues landmark decision on standard-essential patents, *E.C.L.R.*, 2015, σ. 535.

22. P.H.D. BATISTA / G. C. MAZUTTI, ό.π., σσ. 250-251. Οι ίδιοι υποστηρίζουν πως η ρύθμιση του συγκεκριμένου ζητήματος εντάσσεται στο αστικό δίκαιο των κρατών μελών και είναι αμφισβητήσιμο αν μπορεί να υπαχθεί στην αρμοδιότητα του Δικαστηρίου. Επιπλέον, ενδέχεται να αποτελέσει υπέρμετρη παρέμβαση του Δικαστηρίου στην επιχειρηματική ελευθερία των επιχειρήσεων. M. LO BUE, ό.π., σ. 2. Την ίδια διστακτικότητα παρουσιάζει και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η οποία στις «Κατευθυντήριες γραμμές για την εφαρμογή του άρθρου 101 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις συμφωνίες οριζόντιας συνεργασίας», παρά το γεγονός ότι προέβλεψε τρόπους για τον υπολογισμό των τιμών «FRAND» (παρ. 289-290), εν τούτοις δεν πρόκρινε έναν τρόπο ως ενδεδειγμένο. Εξάλλου, σκοπός της Ευρωπαϊκής Επιτροπής είναι να προστατέψει τον ανόθευτο ανταγωνισμό και όχι να καταστεί ρυθμιστής τιμών. D. GERADIN, *European Union Competition Law, Intellectual Property law and Standardization*, The Cambridge Handbook of Technical Standardization Law, 2016, σσ. 20-21, διαθέσιμο σε: <http://ssrn.com/abstract=2765549> (τελευταία πρόσβαση 01.08.2016).

23. P.H.D. BATISTA / G. C. MAZUTTI, ό.π., σσ. 251-252. Βλ. αναλυτικότερα M. JAKOBS / F. HÜBENER, SEP or no SEP? Open questions after Huawei/ZTE, *E.C.L.R.*, 2016, σσ. 37-39.

24. D. GERADIN, ό.π., σσ. 24-25.

γή του άρθρου 102 ΣΛΕΕ στην περίπτωση της ένδικης προστασίας ενός διπλώματος ΒΕΝ.

Αρχικά, το Δικαστήριο έκρινε πως υπάρχει δυνατότητα περιορισμού στην άσκηση της έννομης προστασίας ενός δικαιώματος διανοητικής ιδιοκτησίας σε εξαιρετικές συνθήκες. Εν προκειμένω, ο χαρακτηρισμός της ευρεσιτεχνίας ως ουσιώδους για την ανάπτυξη ενός τεχνικού προτύπου και η ανάληψη της υποχρέωσης του κατόχου ενώπιον ενός οργανισμού τυποποίησης για παραχώρηση αδειών του διπλώματος υπό όρους «FRAND», αποτελούν συνθήκες που δικαιολογούν την περιστολή της άσκησης των συγκεκριμένων εξουσιών. Για την εφαρμογή του άρθρου 102 ΣΛΕΕ, το Δικαστήριο δεν απαρίθμησε προϋποθέσεις, αλλά περιέγραψε τις υποχρεώσεις των μερών κατά τη διαπραγμάτευση για τη σύναψη της σύμβασης παραχώρησης άδειας εκμετάλλευσης. Η απόκλιση του κατόχου από τις συγκεκριμένες υποχρεώσεις θεμελιώνει ευθύνη του βάσει του άρθρου 102 ΣΛΕΕ, ενώ η απόκλιση του θίγοντος από τις δικές του υποχρεώσεις του στερεί

τη δυνατότητα να επικαλεστεί την ένσταση της καταχρηστικής άσκησης της αγωγής βάσει του άρθρου 102 ΣΛΕΕ. Τέλος, το Δικαστήριο προέβη σε στενή εφαρμογή του άρθρου 102 ΣΛΕΕ μόνο για τα αιτήματα εκείνα της αγωγής του κατόχου διπλώματος ΒΕΝ που έχουν ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό μίας επιχείρησης από την αγορά.

Το Δικαστήριο προσπάθησε να καθιερώσει ομοιόμορφη εφαρμογή του δικαίου σε ευρωπαϊκό επίπεδο για την επίλυση των συγκεκριμένων διαφορών, ωστόσο, αρκετά ζητήματα παράμειναν ανοιχτά. Με την απόφασή του αυτή παρέχει καθοδήγηση στα εθνικά δικαστήρια και καταλείπει σε αυτά την περαιτέρω εξειδίκευση των ανοιχτών ζητημάτων. Αξιολογώντας συνολικά την απόφαση, η συμβολή της είναι ιδιαίτερα σημαντική τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο, δίνοντας νέα δυναμική στην εφαρμογή του Δικαίου του Ανταγωνισμού στις διαδικασίες τυποποίησης και συμπληρώνοντας την υπάρχουσα νομολογία του Δικαστηρίου για την αλληλεπίδρασή του με το Δίκαιο της Διανοητικής Ιδιοκτησίας.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας (Δεκέμβριος 2015 – Φεβρουάριος 2016)

Επιμ.: Έρρικα Κ. Λόραμ

► Άρθρο 4 – Απαγόρευση της δουλείας και των καταναγκαστικών έργων

Υπόθεση L.E. κατά Ελλάδας (Προσφυγή Νο 71545/2012), απόφαση της 21ης Ιανουαρίου 2016

■ καταγγελία – εμπόριο λευκής σαρκός

Η προσφεύγουσα, Νιγηριανή υπήκοος, έφτασε στην Ελλάδα το 2004 με τη βοήθεια του Κ.Α., με αντάλλαγμα την υπόσχεση οφειλής σ' αυτόν του ποσού των 40.000€. Μόλις έφτασε στην Ελλάδα, ο Κ.Α. της αφαιρέσε το διαβατήριο και την ανάγκασε να εκδίδεται. Η προσφεύγουσα συνελήφθη αρκετές φορές για πορνεία και παράβαση της νομοθεσίας για την είσοδο και παραμονή των αλλοδαπών. Τον Νοέμβριο του έτους 2006, ενώ κρατούταν εν αναμονή της απέλασής της, κατέθεσε μήνυση εναντίον του Κ.Α. και της συντρόφου του, D.J. Στη φάση αυτή, είχε την υποστήριξη της μη κυβερνητικής οργάνωσης «Νέα Ζωή», με την οποία ήταν σε επαφή τα προηγούμενα δύο χρόνια, καθώς η εν λόγω οργάνωση παρείχε υλική και ψυχολογική υποστήριξη στις γυναίκες που καταναγκάζονται στην πορνεία. Η διευθύντρια της «Νέας Ζωής» έδωσε ένορκη κατάθεση και επιβεβαίωσε τις καταγγελίες της προσφεύγουσας.

(α) Το νομοθετικό πλαίσιο την επίδικη περίοδο προσέφερε κατάλληλη και αποτελεσματική προστασία στην προσφεύγουσα.

(β) Η κρίσιμη ημερομηνία είναι όταν η προσφεύγουσα ανέφερε ρητά ενώπιον των αστυνομικών αρχών ότι υπήρξε θύμα σωματεμπορίας. Από εκείνη τη στιγμή και μετά, οι αστυνομικές αρχές ενήργησαν άμεσα, εμπιστευόμενες την προσφεύγουσα στην ειδική υπηρεσία της αστυνομίας για την καταπολέμηση της σωματεμπορίας. Επιπλέον, η διαδικασία απέλασης που εκκρεμούσε εις βάρος της δεν ολοκληρώθηκε και της χορηγήθηκε άδεια παραμονής στην Ελληνική επικράτεια. Τέλος, η προσφεύγουσα έλαβε επίσημα από τον Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών Αθηνών τον χαρακτηρισμό του θύματος σωματεμπορίας.

Ωστόσο, το καθεστώς αυτό της αναγνωρίστηκε εννέα μήνες μετά από την καταγγελία της στις αρχές και εν μέρει εξαιτίας του γεγονότος ότι η κατάθεση της διευθύντριας της «Νέας Ζωής» δεν συμπεριλήφθηκε στην δικογραφία εν ευθέτω χρόνω, ως αποτέλεσμα της αβλεψίας των αστυνομικών αρχών. Η περίοδος των εννέα μηνών δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως δικαιολογημένη, καθώς η παράλειψη των αρμόδιων αρχών θα μπορούσε να έχει αρνητικές επιπτώσεις στην προσωπική κατάσταση της

προσφεύγουσας, λόγω της επιβράδυνσης της απελευθέρωσης της. Το γεγονός ότι οι αρχές καθυστέρησαν να αναγνωρίσουν την προσφεύγουσα ως θύμα σωματεμπορίας αποτέλεσε μια σημαντική ολιγωρία στα επιχειρησιακά μέτρα που μπορούσαν να λάβουν ώστε να την προστατεύσουν.

(γ) Όσον αφορά στην αθώωση της D.J., το Μικτό Ορκωτό Κακουργιοδικείο, με μια απόφαση 42 σελίδων και λαμβάνοντας υπόψη πολλές μαρτυρίες εμπλεκόμενων στην υπόθεση ατόμων, κατέληξε ότι δεν αποδείχθηκε ότι η κατηγορούμενη εξανάγκασε την προσφεύγουσα στην πορνεία. Δεν μπορεί να προσαφθεί στο Μικτό Ορκωτό Κακουργιοδικείο ότι εξέδωσε μια αυθαίρετη ή ανεπαρκώς αιτιολογημένη απόφαση κατά παράβαση της δικονομικής υποχρέωσης που απορρέει από το άρθρο 4 της Σύμβασης.

Όσον αφορά την καταλληλότητα της αστυνομικής έρευνας, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι οι αστυνομικές αρχές έδρασαν ταχέως στις καταγγελίες της προσφεύγουσας και η αρχική έρευνα ολοκληρώθηκε εν ευθέτω χρόνω. Ωστόσο, κάποια στοιχεία της διαδικασίας δεν ήταν ικανοποιητικά.

Πρώτον, η μήνυση της προσφεύγουσας αρχικά απερρίφθη από τον Εισαγγελέα, ο οποίος δεν είχε στη διάθεσή του την μαρτυρική κατάθεση της διευθύντριας της Μη Κυβερνητικής Οργάνωσης «Νέα Ζωή». Επιπλέον, οι αρμόδιες δικαστικές αρχές, μετά από την προσθήκη στη δικογραφία της εν λόγω κατάθεσης, δεν προέβησαν αυτοβούλως στην επανεξέταση της μήνυσης της προσφεύγουσας. Ήταν η ίδια η προσφεύγουσα που επανεκκίνησε τη διαδικασία. Τέλος, ο Εισαγγελέας διέταξε την άσκηση ποινικής δίωξης μόλις τον Ιούνιο του 2007. Καμία εξήγηση δεν δόθηκε για την περίοδο αδράνειας που διήρκεσε πάνω από πέντε μήνες. Οι πράξεις αυτές ή οι παραλείψεις είχαν ως αποτέλεσμα την επιμήκυνση της περιόδου μεταξύ της καταγγελίας της προσφεύγουσας και της άσκησης ποινικής δίωξης κατά του Κ.Α. και της D.J. Όμως, η καθυστέρηση αυτή ήταν κρίσιμη για την ταχεία εξέλιξη της διαδικασίας. Δεύτερον, κάποιες από τις ανεπάρκειες της προκαταρκτικής έρευνας και της ανάκρισης για την υπόθεση υπονόμισαν την αποτελεσματικότητά τους. Έτσι, δεν διατάχθηκε η λήψη κάποιου μέτρου μόλις διαπιστώθηκε ότι ο Κ.Α. δεν κατοικούσε στη διεύθυνση του ακινήτου που είχε τεθεί υπό παρακολούθηση. Όμως, η εντατικοποίηση της έρευνας για τον Α.Κ. φαινόταν κρίσιμη στο σημείο αυτό της διαδικασίας, δεδομένου ότι η D.J., η φερόμενη ως συνεργός του, είχε ήδη κληθεί από

την αστυνομία να δώσει κατάθεση στο πλαίσιο της προκαταρκτικής έρευνας. Τρίτον, υπήρξαν σημαντικές καθυστερήσεις τόσο στην προκαταρκτική έρευνα όσο και στην ανάκριση για την υπόθεση, για τις οποίες δεν δόθηκε καμία εξήγηση από την εναγόμενη κυβέρνηση.

Τέλος, όσον αφορά τον Κ.Α., τον φερόμενο ως κύριο δράστη των πράξεων της σωματεμπορίας κατά της προσφεύγουσας, δεν προκύπτει ότι οι αστυνομία έλαβε κάποιες άλλες συγκεκριμένες πρωτοβουλίες για να τον εντοπίσει και να τον οδηγήσει ενώπιον της δικαιοσύνης, πέρα από την εγγραφή του στο αρχείο των εγκληματολογικών ερευνών της αστυνομίας. Έτσι, δεν προκύπτει από κάποιο σημείο της δικογραφίας ότι οι ελληνικές αρχές ήρθαν σε επικοινωνία με τις νιγηριανές αρχές ή ζήτησαν τη συνδρομή τους, ώστε να συλληφθεί ο Κ.Α.

Βάσει των προαναφερθέντων, το Δικαστήριο διαπιστώνει μια βραδύτητα στη λήψη επιχειρησιακών μέτρων υπέρ της προσφεύγουσας και ανεπάρκειες ως προς την τήρηση των δικονομικών υποχρεώσεων του Ελληνικού Κράτους, σύμφωνα με το άρθρο 4 της Σύμβασης.

Παραβίαση άρθρου 4.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε στην προσφεύγουσα το ποσό των 12.000€ για ηθική βλάβη.

► Άρθρο 5 – Δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια

Υπόθεση *Mozer* κατά της Δημοκρατίας της Μολδαβίας και της Ρωσίας (Προσφυγή Νο 11138/10), απόφαση της 23ης Φεβρουαρίου 2016 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης

νόμιμη σύλληψη – δικαστική απόφαση – αποσχισθείσα περιοχή

Τον Νοέμβριο του 2008, ο προσφεύγων, Μολδαβός υπήκοος, μέλος της γερμανικής εθνικής μειονότητας, συνελήφθη από τις αρχές της αυτοκηρυσσόμενης «Μολδαβικής Δημοκρατίας της Τρανσνιστερίας» («ΜΔΤ»), η οποία δεν είχε αναγνωρισθεί από τη διεθνή κοινότητα, ως ύποπτος διάπραξης απάτης κατά της εταιρίας στην οποία εργαζόταν. Ήταν προφυλακισμένος μέχρι και τη δίκη του από το «Λαϊκό Δικαστήριο της Τίρασπολ», το οποίο, τον Ιούλιο του 2010, τον καταδίκασε σε επτά χρόνια φυλάκισης με πενταετή αναστολή. Διέταξε την αποφυλάκιση του υπό τον όρο να μην εγκαταλείψει την πόλη. Στη συνέχεια, ο προσφεύγων υποβλήθηκε σε νοσηλεία στο Κισινάου (πρωτεύουσα της Δημοκρατίας της Μολδαβίας) και έπειτα στην Ελβετία.

Στην προσφυγή του ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου ο προσφεύγων, ο οποίος υπέφερε από βρογχικό άσθμα, αναπνευστική ανεπάρκεια και άλλες παθήσεις, διαμαρτυρήθηκε ότι στερήθηκε ιατρικής περίθαλψης και

κρατήθηκε υπό άθλιες συνθήκες από τις αρχές της «ΜΔΤ» (άρθρο 3 της Σύμβασης), ότι ήταν παράνομη η σύλληψη και κράτησή του (άρθρο 5 παρ. 1), ότι το δικαίωμά του να συναντήσει τους γονείς του και έναν κληρικό περιορίστηκε υπερβολικά (άρθρα 8 και 9), και ότι δεν είχε πρόσβαση σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα (άρθρο 13). Ισχυρίστηκε ότι και η Μολδαβία και η Ρωσία ήταν υπεύθυνες για τις καταγγελλόμενες παραβιάσεις των δικαιωμάτων που προστατεύονται από την Σύμβαση.

Τον Μάιο του 2014, Τμήμα του Δικαστηρίου παρέπεμψε την υπόθεση στην Ευρεία Σύμβαση.

(α) παραδεκτό

(i) Δικαιοδοσία της Μολδαβίας – Δεν υπήρχε λόγος για να διαχωριστεί η υπόθεση από προγενέστερες (όπως *Illascu* και *λοιποί κατά Μολδαβίας και Ρωσίας* και *Catan* και *λοιποί κατά Μολδαβίας και Ρωσίας*) που αφορούσαν στη δικαιοδοσία της Μολδαβίας επί γεγονότων που λάμβαναν χώρα σε έδαφος που ελεγχόταν από την «ΜΔΤ». Παρόλο που η Μολδαβία δεν ασκούσε αποτελεσματικό έλεγχο στις ενέργειες της «ΜΔΤ» στην Τρασνιστερία, το γεγονός ότι κατά το διεθνές δίκαιο η περιοχή αυτή αναγνωριζόταν ως μέρος της Μολδαβίας δημιουργούσε υποχρέωσή της, σύμφωνα με το άρθρο 1 της Σύμβασης, να κάνει χρήση όλων των διαθέσιμων νομικών και διπλωματικών μέσων, ώστε να συνεχίζει να εγγυάται την απόλαυση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που προβλέπει η Σύμβαση για τους διαμένοντες στην περιοχή.

Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η Μολδαβία είχε δικαιοδοσία.

(ii) Δικαιοδοσία της Ρωσίας – Ελλείψει πληροφοριών που να δείχνουν ότι την επίδικη περίοδο (Νοέμβριο 2008 έως Ιούλιο 2010) η κατάσταση είχε αλλάξει, το Δικαστήριο παρέμεινε σε προγενέστερες διαπιστώσεις του ότι η «ΜΔΤ» δεν θα μπορούσε να υφίσταται και να αντιστέκεται στις προσπάθειες της Μολδαβίας και της διεθνούς κοινότητας να επιλυθεί η διαφορά και να επέλθει η δημοκρατία στην περιοχή, δίχως την ρωσική στρατιωτική, οικονομική και πολιτική στήριξη. Ο υψηλός βαθμός εξάρτησης από τη ρωσική στήριξη αποτελούσε ισχυρή ένδειξη ότι η Ρωσία συνέχιζε να ασκεί αποτελεσματικό έλεγχο και αποφασιστική επιρροή στις αρχές της «ΜΔΤ».

Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η Ρωσία είχε δικαιοδοσία.

Το Δικαστήριο απέρριψε την ένσταση της μολδαβικής κυβέρνησης ότι ο προσφεύγων έπρεπε να υποβάλει αίτημα αποζημίωσης σύμφωνα με τον ν. 1545 (1998), ώστε να εξαντληθούν τα εσωτερικά ένδικα μέσα της Μολδαβίας. Σημείωσε ότι δεν φαινόταν ο ν. 1545 να έχει εφαρμογή σε παράνομες ενέργειες των αρχών της «ΜΔΤ», ότι δεν υπήρχαν παραδείγματα ατόμων που έλαβαν αποζημίωση από την Μολδαβία μετά από την εξαφάνιση καταδικαστικής απόφασης που επιβλήθηκε από δικαστήριο της «ΜΔΤ» και ότι ο εν λόγω νόμος δεν προέβλεπε τη δυνα-

τότητα αιτήσεως αποζημίωσης εξαιτίας καθυστερημένης ή αποτυχημένης χρήσης των διπλωματικών ή άλλων μέσων από τις Μολδαβικές αρχές σε επίπεδο κρατών.

Το Δικαστήριο απέρριψε τις προκαταρκτικές ενστάσεις.

(β) ουσία

Το Δικαστήριο επανέλαβε ότι οι αποφάσεις που ελήφθησαν από δικαστήρια, συμπεριλαμβανομένων και ποινικών δικαστηρίων μη αναγνωρισμένων οντοτήτων, ενδέχεται να θεωρούνται ως «νόμιμες» για τους σκοπούς της Σύμβασης, εφόσον αποτελούν μέρος ενός δικαστικού συστήματος που λειτουργεί υπό μια συνταγματική και νομική βάση συμβατή με τη Σύμβαση. Όφειλε καταρχήν η Ρωσία, ως συμβαλλόμενο κράτος με αποτελεσματικό έλεγχο επί της μη αναγνωρισμένης οντότητας, να αποδείξει ότι η «ΜΔΤ» ικανοποιούσε τα κριτήρια του τεστ. Στην υπόθεση *Ilascu και λοιποί*, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν ικανοποιούνταν τα κριτήρια του τεστ εν όψει, κυρίως, της ολοφάνερης αυθαίρετης φύσης των συνθηκών υπό τις οποίες οι προσφεύγοντες δικάστηκαν και καταδικάστηκαν. Ελλείπει πληροφοριών από τη ρωσική Κυβέρνηση και λόγω της σπανιότητας των επίσημων πληροφοριών σχετικά με το νομικό και δικαστικό σύστημα της «ΜΔΤ», το Δικαστήριο δεν ήταν σε θέση να διαπιστώσει εάν τα δικαστήρια της «ΜΔΤ» και η πρακτική που αυτά ακολουθούσαν πλέον, ικανοποιούσαν τα κριτήρια. Αυτό που όμως ήταν σαφές, ήταν το γεγονός ότι το νομικό σύστημα της «ΜΔΤ» που δημιουργήθηκε το 1990 δεν υποβλήθηκε σε ενδελεχή ανάλυση και έρευνα, όπως υποβλήθηκε η νομοθεσία της Μολδαβίας προτού η τελευταία γίνει μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης το 1995. Επομένως, δεν υπήρχαν βάσιμες ενδείξεις ότι το νομικό σύστημα της «ΜΔΤ» βασίζεται σε μια δικαστική αντίληψη και παράδοση συμβατή με τις αρχές της Ευρωπαϊκής Σύμβασης. Το συμπέρασμα αυτό ενισχυόταν μεταξύ άλλων, από τις συνθήκες σύλληψης και κράτησης του προσφεύγοντα (κυρίως την απόφαση προφυλάκισης για αδιευκρίνιστη χρονική διάρκεια και την ερήμην εκδίκαση της έφεσής του) και τις αναφορές των μέσων μαζικής ενημέρωσης, που εγείρουν ανησυχία για την ανεξαρτησία και την ποιότητα των δικαστηρίων της «ΜΔΤ». Επομένως, κανένα δικαστήριο ή κάποια άλλη αρχή της «ΜΔΤ» δεν ήταν σε θέση να διατάξει την «νόμιμη σύλληψη ή κράτηση», κατά την έννοια του άρθρου 5 παρ. 1 (γ) της Σύμβασης.

(ι) Ευθύνη της Μολδαβίας – Το Δικαστήριο αποφάνθηκε στην υπόθεση *Ilascu και λοιποί* ότι οι θετικές υποχρεώσεις της Μολδαβίας να λάβει τα κατάλληλα και επαρκή μέτρα για να προστατεύσει τα δικαιώματα του προσφεύγοντα κατά το άρθρο 5 παρ. 1 αφορούσαν τόσο στα απαραίτητα μέτρα για να επανακτήσει τον έλεγχο της περιοχής της Τρασδνεϊστερίας, ασκώντας την δικαιοδοσία της, όσο και στα μέτρα για να εξασφαλίσει τον σεβασμό των ατομικών δικαιωμάτων του προσφεύγοντα.

Όσον αφορά στην υποχρέωση επανάκτησης του ελέγχου, τίποτα δεν υποδείκνυε ότι η Μολδαβική Κυβέρνηση, που είχε λάβει όλα τα μέτρα που μπορούσε για να επανακτήσει τον έλεγχο στην περιοχή της Τρασδνεϊστερίας, είχε αλλάξει τη στάση της κατά την περίοδο της κράτησης του προσφεύγοντα. Όσον αφορά την υποχρέωση να εξασφαλίσει τον σεβασμό των δικαιωμάτων του προσφεύγοντα, η Μολδαβική Κυβέρνηση είχε καταβάλει σημαντικές προσπάθειες για να στηρίξει τον προσφεύγοντα, κυρίως μέσω επικλήσεων σε διάφορες μη-κυβερνητικές οργανώσεις και ξένα κράτη, όπως και η Ρωσία, της απόφασης του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Μολδαβίας περί εξαφάνισης της καταδίκης του προσφεύγοντα, και τέλος, της διενέργειας έρευνας των κατηγοριών περί παράνομης κράτησης. Κατά συνέπεια, η Μολδαβία εκπλήρωσε τις θετικές υποχρεώσεις της.

Μη ευθύνη της Μολδαβίας.

(ιι) Ευθύνη της Ρωσίας – Ενώ δεν υπήρχαν αποδείξεις ότι πρόσωπα, που ενεργούσαν για λογαριασμό της Ρωσικής Ομοσπονδίας συμμετείχαν στη λήψη μέτρων κατά του προσφεύγοντα, η ευθύνη εντούτοις της Ρωσίας κατά τη Σύμβαση ενεργοποιήθηκε δυνάμει της συνεχούς στρατιωτικής, οικονομικής και πολιτικής στήριξής της προς την «ΜΔΤ», η οποία διαφορετικά δεν θα μπορούσε να επιβιώσει.

Ευθύνη της Ρωσίας.

Ο προσφεύγων παραπονέθηκε για έλλειψη ιατρικής περίθαλψης και για τις συνθήκες κράτησής του.

Ήταν αδιαμφισβήτητο ότι ο προσφεύγων υπέφερε από κρίσεις άσθματος. Παρόλο που οι γιατροί έκριναν ότι η κατάσταση του προσφεύγοντα χειροτέρευε και οι ειδικοί και τα μηχανήματα που χρειάζονταν για τη θεραπεία του δεν ήταν διαθέσιμα στην «ΜΔΤ», εντούτοις, οι αρχές της «ΜΔΤ» όχι μόνο αρνήθηκαν την μεταφορά του στο νοσοκομείο, αλλά και τον εξέθεσαν σε περαιτέρω ταλαιπωρία και σοβαρό κίνδυνο της υγείας του, καθώς τον μετέφεραν στη φυλακή. Δεδομένης της έλλειψης εξηγήσεως για την άρνηση να του προσφερθεί κατάλληλη θεραπεία, το Δικαστήριο έκρινε ανεπαρκή την ιατρική περίθαλψη που έλαβε ο προσφεύγων.

Το Δικαστήριο περαιτέρω έκρινε, με βάση κυρίως τις εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων (ΕΠΒ) και του Ειδικού Εισηγητή για τα βασανιστήρια των Ηνωμένων Εθνών, ότι οι συνθήκες κράτησης του προσφεύγοντα ισοδυναμούσαν με απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση, κυρίως εξαιτίας του σοβαρού συνωστισμού, της έλλειψης πρόσβασης στο φως της ημέρας και της έλλειψης εξαερισμού, συνθήκες οι οποίες σε συνδυασμό με τον καπνό των τσιγάρων και την υγρασία στα κελιά επιβάρυναν τις κρίσεις άσθματος του προσφεύγοντα.

Για τους λόγους που ορίζονται στο άρθρο 5 παρ. 1, το Δικαστήριο έκρινε ως αποκλειστικά υπεύθυνη την Ρωσία.

Μη παραβίαση για την Μολδαβία, παραβίαση για τη Ρωσία.

Ο προσφεύγων παραπονέθηκε ότι δεν μπόρεσε να συναντήσει τους γονείς του για μεγάλο χρονικό διάστημα και όταν τελικά του δόθηκε η άδεια να τους δει, δεν τους επιτράπηκε να μιλήσουν στην μητρική τους γλώσσα, τα γερμανικά.

Το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι δεν προκύπτει από το φάκελο κάποιος προφανής λόγος που δεν επιτράπηκε στον προσφεύγοντα, για έξι μήνες από τη στιγμή της σύλληψής του, να συναντήσει τους γονείς του. Καμία εξήγηση δεν δόθηκε γιατί ήταν απαραίτητο να αποχωριστεί ο προσφεύγων από την οικογένειά του για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα. Ομοίως, ήταν καταρχήν ανεπίτρεπτη η παρουσία δεσμοφύλακα κατά τη διάρκεια των επισκέψεων της οικογένειας. Ήταν προφανές ότι ο δεσμοφύλακας ήταν παρών προκειμένου να παρακολουθεί τις συζητήσεις της οικογένειας, δεδομένου ότι, υπήρχε η απειλή της μη πραγματοποίησης της συνάντησης εάν δεν μιλούσαν σε μια γλώσσα που εκείνος καταλάβαινε. Δεν δόθηκε καμία εξήγηση γιατί παρακολουθούνταν τόσο στενά οι συναντήσεις. Έτσι, ανεξαρτήτως εάν υπήρχε νομική βάση για τον περιορισμό των δικαιωμάτων του προσφεύγοντα, ο περιορισμός των επισκέψεων των γονιών του στην φυλακή δεν ήταν σύμφωνος με τις διατάξεις του άρθρου 8 παρ. 2 της Σύμβασης.

Για τους λόγους που ορίζονται στο άρθρο 5 παρ. 1, το Δικαστήριο έκρινε ως αποκλειστικά υπεύθυνη την Ρωσία.

Μη παραβίαση για την Μολδαβία, παραβίαση για τη Ρωσία.

Ο προσφεύγων παραπονέθηκε ότι δεν του επιτράπηκε να συναντήσει κληρικό. Το Δικαστήριο επανέλαβε ότι η άρνηση σε έναν κρατούμενο να συναντηθεί με ιερέα, αποτελούσε παραβίαση των δικαιωμάτων που απορρέουν από το άρθρο 9. Δεν ήταν ξεκάθαρο εάν υπήρχε νομική βάση για την εν λόγω άρνηση και ουδείς λόγος δόθηκε για να τη δικαιολογήσει. Το Δικαστήριο παρατήρησε ότι δεν αποδείχθηκε ότι η παρέμβαση στα δικαιώματα του προσφεύγοντα επιδίωκε έννομο σκοπό ή ότι τελούσε σε αναλογία προς τον σκοπό αυτό.

Για τους λόγους που ορίζονται στο άρθρο 5 παρ. 1, το Δικαστήριο έκρινε ως αποκλειστικά υπεύθυνη τη Ρωσία.

Μη παραβίαση για την Μολδαβία, παραβίαση για τη Ρωσία.

Ο προσφεύγων, σύμφωνα με το άρθρο 13, δικαιούταν αποτελεσματικού ένδικου βοηθήματος για την αντιμετώπιση των καταγγελιών του βάσει των άρθρων 3, 8 και 9 της Σύμβασης. Το Δικαστήριο είχε ήδη κρίνει, κατά την εξέταση της προκαταρκτικής ένστασης της Μολδαβικής Κυβέρνησης, ότι η αίτηση αποζημίωσης ενώπιον των Μολδαβικών δικαστηρίων βάσει του ν. 1545 (1998) δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα. Η ρωσική Κυβέρνηση δεν υποστήριξε ότι ήταν διαθέσιμο κάποιο ένδικο βοήθημα για τον προσφεύγοντα

στην «ΜΔΤ». Έτσι κατ' επέκταση, ο προσφεύγων δεν είχε στη διάθεσή του αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα υπό το πρίσμα των άρθρων 3, 8 και 9 της Σύμβασης.

(i) Ευθύνη της Μολδαβίας – Η φύση των θετικών υποχρεώσεων της Μολδαβίας δεν περιελάμβανε την καταβολή αποζημίωσης για τις παραβάσεις της «ΜΔΤ». Επομένως, η απόρριψη της προκαταρκτικής ένστασης περί μη εξάντλησης των εσωτερικών ένδικων μέσων δεν επηρέασε την ανάλυση του Δικαστηρίου για την εκπλήρωση των θετικών υποχρεώσεων της Μολδαβίας.

Η θετική υποχρέωση που βάρυνε την Μολδαβία ήταν η χρήση όλων των διαθέσιμων νομικών και διπλωματικών μέσων για την συνέχιση της διασφάλισης για όλους όσους διέμεναν στην περιοχή της Τρασδνειστερίας της απόλαυσης των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που ορίζονται στην Σύμβαση. Επομένως, τα «βοηθήματα» που η Μολδαβία όφειλε να προσφέρει στον προσφεύγοντα συνίστανται στη δυνατότητα του προσφεύγοντα να ενημερώνει τις Μολδαβικές αρχές για την κατάστασή του, αλλά και να ενημερώνεται για τις διάφορες νομικές και διπλωματικές ενέργειες που πραγματοποιούνταν. Η Μολδαβία είχε συστήσει ένα σύνολο δικαστικών, ανακριτικών και δημόσιων αρχών που λειτουργούσαν παράλληλα με αυτές που δημιουργήθηκαν από την «ΜΔΤ». Μολονότι οι συνέπειες των αποφάσεων που λαμβάνονταν από τις αρχές της Μολδαβίας μπορούσαν να γίνουν αισθητές μόνο εκτός της περιοχής της Τρασδνειστερίας, εντούτοις, στόχευαν στη διευκόλυνση της εξέτασης των υποθέσεων από τις Μολδαβικές αρχές, οι οποίες στην συνέχεια ενεργοποιούσαν διπλωματικές και νομικές πρωτοβουλίες προς παρέμβαση σε ορισμένες υποθέσεις, ειδικότερα, προτρέποντας την Ρωσία να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της που απορρέουν από την Σύμβαση κατά την μεταχείριση της «ΜΔΤ» και των αποφάσεων που λαμβάνονταν εκεί.

Η Μολδαβία παρείχε προς τον προσφεύγοντα διαδικασίες ανάλογες με την περιορισμένη δυνατότητα προστασίας των δικαιωμάτων του. Επομένως, εκπλήρωσε τις θετικές υποχρεώσεις της.

(ii) Ευθύνη της Ρωσίας – Για τους λόγους που ορίζονται στο άρθρο 5 παρ. 1 (ό.π.) η Ρωσία φέρει ευθύνη.

Μη παραβίαση της Μολδαβίας, παραβίαση της Ρωσίας.

Ο προσφεύγων διαμαρτυρήθηκε ότι παραβιάστηκε το άρθρο 17 της Σύμβασης και από τα δύο εναγόμενα κράτη λόγω της ανοχής προς το παράνομο καθεστώς που εγκαθιδρύθηκε στην «ΜΔΤ».

Το Δικαστήριο έκρινε ότι η αιτίαση όπως διατυπώθηκε από τον προσφεύγοντα διέφευγε του πλαισίου του άρθρου 17. Σε κάθε περίπτωση, δεν υπήρχε κάποια ένδειξη που να υποδήλωνε ότι κάποιο από τα εναγόμενα κράτη σκόπευε να καταστρατηγήσει κάποιο από τα δικαιώματα του προσφεύγοντα ή να περιορίσει κάποιο απ' αυτά σε

βαθμό μεγαλύτερο απ' αυτόν που επιτρέπεται από την Σύμβαση.

Απαράδεκτο αίτημα (προφανώς αβάσιμο).

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε το ποσό των 20.000€ για ηθική βλάβη και το ποσό των 5.000€ για αποθετική ζημία.

► Άρθρο 6 – Δικαίωμα στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης

Υπόθεση *Schatschaschwili* κατά Γερμανίας (Προσφυγή No 9154/10), απόφαση της 15ης Δεκεμβρίου 2015 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης

■ εξέταση μαρτύρων – λιπομαρτυρία – καταδίκη

Ο προσφεύγων καταδικάστηκε σε φυλάκιση εννέα ετών και έξι μηνών για διακεκριμένη ληστεία και διακεκριμένη περίπτωση εκβιασμού. Το δικαστήριο, για την καταδίκη του σχετικά με το ένα αδίκημα, βασίστηκε κυρίως στις μαρτυρικές καταθέσεις των δυο θυμάτων, που ελήφθησαν κατά το στάδιο της ανάκρισης. Οι εν λόγω μαρτυρικές καταθέσεις αναγνώστηκαν στο ακροατήριο, καθώς οι μάρτυρες είχαν επιστρέψει στην Λετονία και αρνούταν να καταθέσουν, γιατί εξακολουθούσαν να τελούν σε κατάσταση σοκ.

Στις 17 Απριλίου 2014, Τμήμα του Δικαστηρίου αποφάσισε ότι δεν υπήρξε παραβίαση των προστατευομένων από το άρθρο 6 παρ. 1 δικαιωμάτων του προσφεύγοντα σε συνδυασμό με την περίπτωση (δ) της παρ. 3 του άρθρου 6 της Σύμβασης. Μετά από έφεση του προσφεύγοντα, η υπόθεση παραπέμφθηκε, την 8η Σεπτεμβρίου 2014, στο Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης.

Προκειμένου να εκτιμηθεί αν εμποδίστηκε η απόδοση δικαιοσύνης στη δίκη του προσφεύγοντα, εξαιτίας της χρήσης των ανακριτικών δηλώσεων των μαρτύρων που δεν εμφανίστηκαν στο ακροατήριο, το Δικαστήριο εφάρμοσε και διευκρίνισε περαιτέρω το «τεστ» που όρισε στην απόφαση του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, στην υπόθεση *Al-Khawaja* και *Tahery* κατά *Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγές No 26766/05 και 22228/06, απόφαση της 15ης Δεκεμβρίου 2011, του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης). Εν προκειμένω, ενώ ήταν σαφές ότι καθένα από τα τρία στάδια του «τεστ» έπρεπε να εξεταστεί μόνο εφόσον οι ερωτήσεις που περιλαμβάνονταν στο στάδιο ένα (εάν ήταν δικαιολογημένη η μη εμφάνιση του μάρτυρα) και στο στάδιο δύο (εάν η μαρτυρική κατάθεση του απόντος μάρτυρα, που αναγνώστηκε στο ακροατήριο, αποτέλεσε την αποκλειστική ή αποφασιστική βάση για την καταδίκη του κατηγορούμενου) απαντούνταν καταφατικά, εντούτοις, δεν ήταν ξεκάθαρο εάν έπρεπε να εξεταστούν και τα τρία στάδια του «τεστ» στις περιπτώσεις που είτε στο στάδιο ένα είτε στο στάδιο δύο δινόταν αρνητική απάντηση, καθώς και με ποια σειρά έπρεπε να εξεταστούν τα στάδια. Το Δικαστήριο έκρινε ότι:

(α) Η αδικαιολόγητη απουσία ενός μάρτυρα, μολονότι δεν ήταν από μόνη της αποφασιστικό κριτήριο για τη διαπίστωση του δίκαιου της δίκης, ήταν εντούτοις ένας σημαντικός παράγοντας που έπρεπε να ληφθεί υπόψη για την παραπάνω διαπίστωση και μάλιστα, ένας παράγοντας που θα μπορούσε να γείρει την ισορροπία υπέρ της διαπίστωσης παραβίασης των παρ. 1 και 3 (δ) του άρθρου 6.

(β) Η ύπαρξη επαρκών εξισορροπητικών παραγόντων έπρεπε να εξετασθεί, όχι μόνο σε υποθέσεις όπου η κατάθεση που έδωσε απών μάρτυρας αποτέλεσε την αποκλειστική ή την καθοριστική βάση για την καταδίκη, αλλά και σε υποθέσεις όπου βάρυνε σημαντικά και η αποδοχή της ως αποδεικτικό στοιχείο επιβάρυνε ουσιωδώς την υπεράσπιση. Η ανάγκη ύπαρξης εξισορροπητικών παραγόντων, προκειμένου μια δίκη να χαρακτηριστεί ως δίκαιη, εξαρτάται από το αποδεικτικό βάρος της κατάθεσης του απόντος μάρτυρος.

(γ) Θα είναι αρμόζον, καταρχήν, να εξεταστούν τα τρία στάδια του «τεστ» της υπόθεσης *Al-Khawaja* με τη σειρά που ορίστηκε στην εν λόγω υπόθεση. Όμως, και τα τρία στάδια τελούσαν σε αλληλεξάρτηση και, λαμβανόμενα υπόψη στο σύνολό τους, χρησίμευαν ώστε να καθοριστεί εάν η υπό εξέταση ποινική διαδικασία ήταν στο σύνολό της δίκαιη. Επομένως, θα μπορούσε, σε μια δεδομένη υπόθεση, να εξεταστούν τα στάδια με διαφορετική σειρά, ειδικότερα εάν κάποιο από τα στάδια ήταν ιδιαίτερος σημαντικό για τη διαπίστωση του δικαίου ή του αδικού της διαδικασίας.

Το Δικαστήριο εφάρμοσε το «τεστ» της υπόθεσης *Al-Khawaja* στα δεδομένα της υπόθεσης του προσφεύγοντα:

(α) Εξετάζοντας εάν υπήρχε σοβαρός λόγος για την απουσία του μάρτυρα από τη δίκη: το Δικαστήριο σημείωσε αρχικά ότι το δικάζον εθνικό δικαστήριο έκρινε ότι η μάρτυρας δεν αιτιολόγησε επαρκώς την άρνησή της να καταθέσει και δεν αποδείχθηκε ως δικαιολογία, για την απουσία της από τη δίκη, η κατάσταση της υγείας της ή ο φόβος της. Μετά την επικοινωνία με την μάρτυρα προσωπικά και την πρόταση διαφόρων λύσεων, το δικάζον εθνικό δικαστήριο ζήτησε επανειλημμένως από τα δικαστήρια της Λετονίας είτε να εξεταστεί από ιατρό δημοσίου νοσοκομείου η κατάσταση της υγείας της μάρτυρος και η ικανότητα να καταθέσει είτε να υποχρεωθεί να παρακολουθήσει την ακροαματική διαδικασία από την Λετονία. Καθώς οι προσπάθειες αυτές απέβησαν άκαρπες, το εθνικό δικάζον δικαστήριο εν τέλει δέχθηκε η μαρτυρική κατάθεση που λήφθηκε στην ανάκριση να αποτελέσει αποδεικτικό στοιχείο της ακροαματικής διαδικασίας. Έτσι, δεν αποδόθηκαν ευθύνες στο δικάζον δικαστήριο για την απουσία της μάρτυρος. Επομένως, το δικάζον δικαστήριο έκρινε δικαιολογημένη την απουσία της μάρτυρος από την ακροαματική διαδικασία και αποδέχθηκε

ως αποδεικτικό στοιχείο τις ανακριτικές καταθέσεις των μαρτύρων.

(β) Εξετάζοντας εάν η μαρτυρική κατάθεση της απύσασ μάρτυρος αποτέλεσε τον μοναδικό ή τον αποφασιστικό λόγο για την καταδίκη του προσφεύγοντα: τα εθνικά δικαστήρια δεν διευκρίνισαν εάν έκριναν τις επίμαχες μαρτυρικές καταθέσεις ως «καθοριστικής σημασίας» αποδεικτικό υλικό, δηλαδή, εάν κρίνονταν τέτοιας σημασίας ώστε να καθορίσουν την έκβαση της υπόθεσης. Εξετάζοντας τα αποδεικτικά στοιχεία που είχαν στη διάθεσή τους τα εθνικά δικαστήρια, το Δικαστήριο σημείωσε ότι τα δύο θύματα του εγκλήματος ήταν και οι μοναδικοί μάρτυρες του εν λόγω αδικήματος. Οι μόνες άλλες διαθέσιμες αποδείξεις ήταν είτε καταθέσεις αυτών των μαρτύρων ή έμμεσες τεχνικές και άλλες αποδείξεις, οι οποίες δεν ήταν αποφασιστικής σημασίας. Υπό αυτές τις συνθήκες οι ανακριτικές μαρτυρικές καταθέσεις των απόντων μαρτύρων ήταν καθοριστικής σημασίας για την καταδίκη του προσφεύγοντα.

(γ) Εξετάζοντας εάν υπήρχαν επαρκείς εξισορροπητικοί παράγοντες για να αντισταθμιστούν τα εμπόδια που τέθηκαν στην υπεράσπιση: στο αιτιολογικό της απόφασης το δικάζον δικαστήριο κατέστησε σαφές ότι αναγνώριζε την μειωμένη αποδεικτική αξία των μαρτυρικών καταθέσεων, των οποίων η γνησιότητα και ο τρόπος που αυτές λήφθηκαν δεν είχε ελεγχθεί. Εξέτασε επίσης το περιεχόμενο των καταθέσεων των θυμάτων που δόθηκαν κατά το στάδιο της ανάκρισης και διαπίστωσε ότι τα θύματα έδωσαν λεπτομερείς και συγκροτημένες περιγραφές των συνθηκών του αδικήματος. Παρατήρησε ακόμη ότι η αδυναμία των θυμάτων να αναγνωρίσουν τον προσφεύγοντα ως δράστη του αδικήματος μαρτυρούσε το γεγονός ότι τα θύματα κατέθεσαν χωρίς να θεωρούν ένοχο τον προσφεύγοντα. Επιπλέον, το δικάζον δικαστήριο αξιολογώντας την αξιοπιστία των μαρτύρων εξέτασε διαφορετικές πτυχές της συμπεριφοράς τους σε σχέση με τις καταθέσεις τους. Κατά συνέπεια, το δικάζον δικαστήριο εξέτασε με προσοχή την αξιοπιστία των απόντων μαρτύρων και το βάρος των καταθέσεών τους.

Το δικάζον δικαστήριο είχε στη διάθεσή του και πρόσθετες καταθέσεις αυτών των μαρτύρων και έμμεσες αποδείξεις που στήριζαν τις καταθέσεις των μαρτύρων. Κατά τη διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας, ο προσφεύγων είχε την ευκαιρία να παρουσιάσει τη δική του εκδοχή των γεγονότων αλλά και να αμφισβητήσει την αξιοπιστία των αυτών των μαρτύρων κατά τη διάρκεια της αντεξέτασης. Όμως, δεν είχε τη δυνατότητα να υποβάλει ερωτήσεις στα δύο θύματα – μάρτυρες είτε έμμεσα είτε κατά τη διάρκεια της ανάκρισης.

Ουσιαστικά, αν και οι ανακριτικές αρχές μπορούσαν να διορίσουν έναν δικηγόρο, ο οποίος θα παρίστατο κατά την κατάθεση των θυμάτων – μαρτύρων ενώπιον του ανακριτή, εντούτοις, οι διαδικαστικές αυτές εγγυήσεις

δεν τηρήθηκαν στην περίπτωση του προσφεύγοντα. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο δέχθηκε τον ισχυρισμό του προσφεύγοντα ότι τα θύματα – μάρτυρες ανακρίθηκαν από τον ανακριτή γιατί, ενόψει της άμεσης επιστροφής τους στην Λετονία, υπήρχε κίνδυνος για τις εισαγγελικές αρχές να μην έχουν τη δυνατότητα να λάβουν την κατάθεσή τους. Έτσι, και έχοντας υπόψη ότι σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία τα πρακτικά της κατάθεσης ενός μάρτυρα ενώπιον του ανακριτή μπορούν να αναγνωστούν στην ακροαματική διαδικασία κάτω από λιγότερο αυστηρές προϋποθέσεις απ' αυτές που πρέπει να τηρούνται για την ανάγνωση καταθέσεων που λήφθηκαν κατά την προανακριτική διαδικασία ενώπιον της αστυνομίας, οι αρχές αποδέχθηκαν τον κίνδυνο, ο οποίος και στη συνέχεια επήλθε, και εντέλει ούτε ο κατηγορούμενος ούτε ο συνήγορός του μπόρεσε να τους θέσει ερωτήσεις σε οποιοδήποτε στάδιο της διαδικασίας.

Εν όψει της βαρύτητας των καταθέσεων των μοναδικών αυτοπτών μαρτύρων του εγκλήματος, για το οποίο καταδικάστηκε ο προσφεύγων, τα αντισταθμιστικά μέτρα που έλαβε το δικάζον εθνικό δικαστήριο δεν ήταν επαρκή για να είναι δυνατή η δίκαιη και ορθή εκτίμηση της αξιοπιστίας καταθέσεων, των οποίων η γνησιότητα και ο τρόπος που αυτές είχαν ληφθεί δεν είχε ελεγχθεί. Επομένως, η έλλειψη δυνατότητας του προσφεύγοντα να εξετάσει τις δύο μάρτυρες σε οποιοδήποτε στάδιο της διαδικασίας κατέστησε μη δίκαιη τη δίκη στο σύνολό της.

Παραβίαση άρθρου 6.

Άρθρο 41: δεν επιδικάστηκε αποζημίωση.

► Άρθρο 8 – Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής

Υπόθεση Ζ. Η. και R. Η. κατά Ελβετίας (Προσφυγή Νο Προσφυγής 60119/12), απόφαση της 8ης Δεκεμβρίου 2015

Σύμβαση Δουβλίνου – απέλαση συζύγου – μη αναγνώριση γάμου με ανήλικο

Οι προσφεύγοντες, Αφγανοί υπήκοοι, υπέβαλαν αίτηση ασύλου στην Ελβετία, αφού προηγουμένως το αίτημά τους για άσυλο εγγράφηκε στην Ιταλία. Παρουσιάστηκαν ενώπιον της Ελβετικής υπηρεσίας ασύλου ως έγγαμο ζευγάρι, δηλώνοντας ότι παντρεύτηκαν με θρησκευτική τελετή στο Ιράν, όταν η πρώτη προσφεύγουσα ήταν 14 ετών και ο δεύτερος προσφεύγων 18 ετών. Δεν προσκόμισαν ληξιαρχική πράξη γάμου. Η αίτησή τους για παροχή ασύλου απορρίφθηκε. Ο δεύτερος προσφεύγων απομακρύνθηκε στην Ιταλία, αλλά επέστρεψε παρανόμως στην Ελβετία τρεις μέρες μετά και του επιτράπηκε η παραμονή. Κατά την εκδίκαση της προσφυγής κατά της απορριπτικής απόφασης, τα εθνικά δικαστήρια έκριναν, ανάμεσα σε άλλα, ότι ο γάμος των προσφευγόντων δεν είναι αποδεκτός για λόγους δημοσίας τάξης, καθώς

η ερωτική επαφή με παιδί μικρότερο από 16 ετών αποτελούσε ποινικό αδίκημα κατά την Ελβετική νομοθεσία. Κατά συνέπεια, οι προσφεύγοντες δεν μπορούσαν να επικαλεστούν το δικαίωμα στην οικογένεια σύμφωνα με το άρθρο 8 της Σύμβασης.

Ενώπιον του Δικαστηρίου οι προσφεύγοντες ισχυρίστηκαν ότι η απέλαση του δεύτερου προσφεύγοντα στην Ιταλία το 2012 αποτέλεσε παραβίαση του άρθρου 8 της Σύμβασης και περίπτωση νέας απέλασης θα ισοδυναμούσε με νέα παραβίαση.

Το Δικαστήριο συμφώνησε με την απόφαση του Ελβετικού Ομοσπονδιακού Διοικητικού Δικαστηρίου ότι ο θρησκευτικός γάμος των προσφευγόντων ήταν άκυρος κατά το αφγανικό δίκαιο και σε κάθε περίπτωση ασυμβίβαστος με την ελβετική έννομη τάξη εξαιτίας του νεαρού της ηλικίας της πρώτης προσφεύγουσας. Το άρθρο 8 της Σύμβασης δεν μπορούσε να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι επιβάλλει την υποχρέωση σε οποιοδήποτε συμβαλλόμενο κράτος να αναγνωρίσει γάμο, θρησκευτικό ή μη, που σύναψε ένα δεκατετράχρονο παιδί. Επίσης, μια τέτοια υποχρέωση δεν απορρέει ούτε από το άρθρο 12 της Σύμβασης. Το άρθρο 12 προβλέπει ρητά τη δυνατότητα της εθνικής νομοθεσίας να ρυθμίζει τα ζητήματα του γάμου και, δεδομένων των ευαίσθητων ηθικών θεμάτων που εμπλέκονται και της σημασίας που αποδίδεται στην προστασία των παιδιών και στην διασφάλιση ενός ασφαλούς οικογενειακού περιβάλλοντος, το Δικαστήριο δεν διατίθεται να αντικαταστήσει την απόφαση των εθνικών αρχών με δική του. Επομένως, οι εθνικές αρχές δικαιολογημένα έκριναν ότι δεν ήταν έγγαμοι οι προσφεύγοντες, οι οποίοι άλλωστε δεν προχώρησαν σε αναγνώριση του γάμου τους στην Ελβετία.

Σε κάθε περίπτωση, ακόμη και εάν κατά το άρθρο 8 ο δεσμός τους χαρακτηριζόταν ως «οικογένεια», ο δεύτερος προσφεύγων είχε επιστρέψει στην Ελβετία μόλις τρεις μέρες μετά, του επετράπη η παραμονή στην Ελβετία και επανεξετάστηκε η αίτησή του για άσυλο, η οποία και τελικά έγινε δεκτή. Ουδέποτε, επίσης, εμποδίστηκε η πρώτη προσφεύγουσα να ακολουθήσει τον δεύτερο προσφεύγοντα, μετά την απομάκρυνσή του στην Ιταλία.

Λαμβάνοντας υπόψη το περιθώριο διακριτικής ευχέρειας που απολαμβάνουν τα κράτη σε θέματα μετανάστευσης, κρίθηκε ότι διατηρήθηκε μια δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στο προσωπικό συμφέρον των προσφευγόντων να παραμείνουν μαζί στην Ελβετία ενώ περίμεναν το αποτέλεσμα της αίτησης του πρώτου προσφεύγοντα για παροχή ασύλου και στο συμφέρον της ελβετικής κυβέρνησης στον έλεγχο της μετανάστευσης.

Μη παραβίαση άρθρου 8.

► Άρθρο 10 – Ελευθερία έκφρασης

Υπόθεση Cengiz και λοιποί κατά Τουρκίας (Προσφυγές Νο 48226/10 και Νο 14027/11), απόφαση της 1ης Δεκεμβρίου 2015

■ απαγόρευση – youtube – ελευθερία λήψης πληροφοριών

Τον Μάιο του 2008, ένα δικαστήριο της Άγκυρας, κρίνοντας ότι δέκα ιστοσελίδες του ιστότοπου youtube προσέβαλαν την μνήμη του Κεμάλ Ατατούρκ, έδωσε εντολή να απαγορευτεί η πρόσβαση σ' όλο τον ιστότοπο. Οι προσφεύγοντες, ως συχνοί χρήστες του ιστότοπου αυτού, προσέφυγαν κατά της απόφασης. Η προσφυγή τους απορρίφθηκε με την αιτιολογία ότι δεν ήταν διάδικοι στη διαδικασία της προανάκρισης και ως εκ τούτου δεν μπορούσαν να προσφύγουν κατά της εντολής απαγόρευσης πρόσβασης.

Μετά από τα γεγονότα της εν λόγω υπόθεσης, η νομοθεσία πάνω στην οποία βάσισε το τουρκικό δικαστήριο την απόφασή του είχε τροποποιηθεί με τέτοιο τρόπο που καθιστούσε πλέον δυνατή την επιβολή μια καθολικής εντολής απαγόρευσης πρόσβασης σε έναν ιστότοπο στο σύνολό του και όχι μόνο στο υπό εξέταση περιεχόμενό του.

Οι προσφεύγοντες υπέβαλαν τις αιτήσεις τους προς το Δικαστήριο ως συχνοί χρήστες του youtube και, υπογραμμίζοντας τα σημαντικά χαρακτηριστικά του εν λόγω ιστότοπου, διαμαρτύρονταν κυρίως για τις επιπτώσεις της απαγόρευσης πρόσβασης στην ακαδημαϊκή τους εργασία. Δήλωσαν ότι μέσω των προσωπικών τους λογαριασμών στο youtube έκαναν χρήση του όχι μόνο για να έχουν πρόσβαση σε βίντεο σχετικά με τον επαγγελματικό τους χώρο, αλλά επίσης και για να κατεβάζουν και να μοιράζονται το υλικό αυτό. Άλλοι επίσης υποστήριξαν ότι δημοσίευαν τις μαγνητοσκοπήσεις των ακαδημαϊκών τους δραστηριοτήτων. Το youtube δημοσίευε όχι μόνο καλλιτεχνικά και μουσικά έργα, αλλά ήταν επίσης και μια δημοφιλής πλατφόρμα πρόσβασης σε πολιτικές ομιλίες και πολιτικές και κοινωνικές δραστηριότητες. Το υλικό που δημοσιεύονταν στο youtube περιελάμβανε και πληροφορίες ιδιαίτερα σημαντικές και ενδιαφέρουσες για όλους. Η εντολή απαγόρευσε την πρόσβαση σε έναν ιστότοπο που περιελάμβανε σημαντικές για τους προσφεύγοντες πληροφορίες, στις οποίες δεν είχαν πρόσβαση με άλλα μέσα. Ο ιστότοπος αποτελούσε επίσης μια σημαντική πηγή επικοινωνίας για τους προσφεύγοντες. Ακόμη, το youtube, ως ένας ιστοχώρος μέσω του οποίου οι χρήστες μπορούσαν να στείλουν, να δουν και να μοιραστούν βίντεο, αποτελούσε αδιαμφισβήτητα και ένα σημαντικό μέσο άσκησης της ελευθερίας λήψης και διάδοσης πληροφοριών και ιδεών. Ειδικότερα, οι πολιτικές ειδήσεις που δεν δημοσιεύονταν στα παραδοσιακά μέσα μαζικής ενημέρωσης διαδίδονταν συχνά μέσω του youtube, το οποίο ενθάρρυνε την άνοδο της δημοσιογραφίας των πολιτών. Υπό αυτήν την έννοια, η πλατφόρμα αυτή ήταν

μοναδική όσον αφορά τα χαρακτηριστικά της, το επίπεδο προσβασιμότητας και κυρίως την ενδεχόμενη επιρροή της, καθώς την επίδικη περίοδο δεν υπήρχε άλλη ανάλογη πλατφόρμα.

Κατά συνέπεια, παρόλο που οι προσφεύγοντες δεν ήταν οι άμεσοι στόχοι της απόφασης απαγόρευσης πρόσβασης στο youtube, εντούτοις, μπορούσαν εύλογα να ισχυριστούν ότι η εντολή απαγόρευσης πρόσβασης επηρέασε το δικαίωμά τους να λαμβάνουν και να διαδίδουν πληροφορίες και ιδέες. Όποια και αν ήταν η νομική βάση της απόφασης αυτής, ένα τέτοιο μέτρο σχεδίαζε να επηρεάσει την πρόσβαση στο διαδίκτυο. Επομένως, επέφερε την ευθύνη του εναγόμενου κράτους υπό το πρίσμα του άρθρου 10 ΕΣΔΑ.

Σχετικά με την νομιμότητα της παρέμβασης, το Δικαστήριο σημείωσε ότι η επίμαχη νομοθεσία δεν προέβλεπε την επιβολή μιας καθολικής απαγόρευσης πρόσβασης σε ένα ιστότοπο εξαιτίας του περιεχομένου μιας από τις ιστοσελίδες που φιλοξενεί. Μια εντολή απαγόρευσης πρόσβασης μπορούσε να επιβληθεί για μια συγκεκριμένη δημοσίευση, όπου υπήρχαν λόγοι να θεωρηθεί ότι εξαιτίας του περιεχομένου η δημοσίευση αυτή ισοδυναμούσε με προσβολή που απαγορευόταν από τη νομοθεσία. Επομένως, όταν το δικαστήριο επέβαλε την απαγόρευση πρόσβασης στο youtube δεν υπήρχε συνταγματική διάταξη που έδινε στα δικαστήρια την εξουσία να επιβάλλουν μια τέτοια απαγόρευση. Δεν ήταν διαθέσιμη στην Τουρκία η τεχνολογία φιλτραρίσματος Ενιαίου Εντοπιστή Πόρων (URL) για ιστότοπους που είχαν την έδρα τους στο εξωτερικό. Έτσι στην πράξη, ένα διοικητικό όργανο μπορούσε να επιβάλει ολική απαγόρευση πρόσβασης σε όλον τον εν λόγω ιστότοπο, κατ' εφαρμογή μιας δικαστικής απόφασης που αφορά σε συγκεκριμένο περιεχόμενο. Οι αρχές όφειλαν να λάβουν υπόψη ότι ένα τέτοιο μέτρο, με το οποίο απαγορευόταν η πρόσβαση σε έναν σημαντικό αριθμό πληροφοριών, αναπόφευκτα θα επηρέαζε σημαντικά τα δικαιώματα των χρηστών του διαδικτύου και θα είχε ουσιώδεις παράπλευρες συνέπειες. Ως εκ τούτου, η εντολή απαγόρευσης πρόσβασης δεν πληρούσε την προϋπόθεση της νομιμότητας.

Παραβίαση άρθρου 10.

Άρθρο 41: η διαπίστωση της παραβίασης αποτελούσε επαρκή εύλογη αποζημίωση της ηθικής βλάβης.

Άρθρο 46: μετά την έκδοση της παρούσας απόφασης, η επίμαχη νομοθεσία τροποποιήθηκε. Πλέον, η απαγόρευση πρόσβασης σ' έναν ολόκληρο διαδικτυακό ιστότοπο μπορεί να επιβληθεί, μόνο όταν πληρούνταν οι συνταγματικές προϋποθέσεις. Οι αλλαγές αυτές εισήχθησαν μετά τα γεγονότα της παρούσας υπόθεσης. Δεν χρειαζόταν το Δικαστήριο να κρίνει αφηρημένα (in abstracto) την συμβατότητα με την Σύμβαση των διατάξεων απαγόρευσης πρόσβασης σε ιστότοπους στην Τουρκία την επίδικη περίοδο, αλλά να διαπιστώσει στην προκειμένη περίπτωση (in concreto) την επίδραση που είχε στο δι-

καίωμα έκφρασης των προσφευγόντων η εφαρμογή των εν λόγω διατάξεων. Δεν ήταν επομένως απαραίτητο, υπό τις συνθήκες της παρούσας υπόθεσης, να αποφανθεί το Δικαστήριο για το αίτημα των προσφευγόντων περί υποδείξεως σύμφωνα με το άρθρο 46 της Σύμβασης.

► Άρθρο 11 – Ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι

Υπόθεση *Μυτιληναίος και Κωστάκης κατά Ελλάδα* (Προσφυγή No 29389/11), απόφαση της 3ης Δεκεμβρίου 2015

■ άδεια – αμπελουργοί – αναγκαστικός συνεταιρισμός

Οι προσφεύγοντες είναι αμπελουργοί και μέλη της Ένωσης Οινοποιητικών Συνεταιρισμών Σάμου (η Ένωση), η οποία συστήθηκε το 1934 και είχε το δικαίωμα αποκλειστικής παραγωγής και εμπορίας του οίνου «Σάμος μοσχάτο». Όλοι οι τοπικοί οινοποιητικοί συνεταιρισμοί συμμετείχαν αναγκαστικά στην Ένωση.

Δεδομένου ότι δεν μπορούσαν να διαθέτουν και να πουλούν ελεύθερα την παραγωγή τους σε μοσχάτο οίνου Σάμου, ορισμένα μέλη της Ένωσης αιτήθηκαν την αποδεδειγμένη τους από αυτήν.

Τον Νοέμβριο του έτους 2005, οι προσφεύγοντες κατέθεσαν ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας αίτηση ακυρώσεως της σιωπηρής άρνησης της διοίκησης να τους χορηγήσει άδεια οινοποίησης. Η εν λόγω άρνηση στηριζόταν στις διατάξεις του αναγκαστικού ν. 6085/1934, ο οποίος απέκλειε την χορήγηση άδειας σε μεμονωμένα άτομα. Η Ένωση άσκησε παρέμβαση στη διαδικασία, με αίτημα την απόρριψη της αίτησης ακυρώσεως. Τον Νοέμβριο του 2010, το ΣτΕ απέρριψε την αίτηση.

Δύο από τα κριτήρια που έχουν τεθεί στη νομολογία του Δικαστηρίου, προκειμένου να καθοριστεί ένα σωματείο ως ιδιωτικό ή δημόσιο, δεν πληρούνταν στην συγκεκριμένη υπόθεση: κυρίως ένταξη ή μη στις δομές του κράτους και ύπαρξη ή μη διοικητικών κανονιστικών και πειθαρχικών προνομίων. Εν προκειμένω, η Ένωση δεν μπορεί να θεωρηθεί ως δημόσιο σωματείο για τους σκοπούς της Σύμβασης και έτσι το άρθρο 11 δεν τύγγανε εφαρμογής στην παρούσα υπόθεση.

Η σιωπηρή άρνηση των εθνικών αρχών, που επικυρώθηκε από το Συμβούλιο της Επικρατείας, να χορηγήσουν στους προσφεύγοντες άδεια οινοποίησης για το λόγο ότι η Ένωση διαθέτει το αποκλειστικό δικαίωμα παραγωγής και διάθεσης του μοσχάτου της Σάμου, πρέπει αδιαμφισβήτητα να θεωρηθεί ως «παρέμβαση» στην «αρνητική» ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι.

Η παρέμβαση αυτή προβλέπεται από τον υπ' αριθμό 6085/1934 νόμο και επιδιώκει ως «θεμιτό σκοπό» την προστασία, προς το γενικό συμφέρον της Σάμου, της ποιότη-

τας ενός μοναδικού οίνου στην Ελλάδα και του εισοδήματος των αμπελουργών του νησιού και συνεπώς την προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των άλλων.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι η διάκριση που έκανε το ΣτΕ στην απόφασή του, τον Νοέμβριο του 2010, μεταξύ της αμπελοκαλλιέργειας που δεν υπόκειται σε περιορισμό και της οινοποίησης και της διάθεσης, δραστηριότητες για τις οποίες πρέπει κάποιος να είναι υποχρεωτικά μέλος ενός συνεταιρισμού, είναι τεχνητή και στην πραγματικότητα αποκλείει οποιοδήποτε είδους αυτονομίας ή ανεξαρτησίας των ενδιαφερομένων αμπελουργών.

Το 1934 οι αμπελουργοί της Σάμου ήταν πρόθυμοι να δημιουργήσουν συνεταιρισμούς με υποχρεωτική συμμετοχή προκειμένου να προστατεύσουν την ποιότητα της ποικιλίας του αμπελιού και να αναπτύξουν την αμπελοκαλλιέργεια. Οι λόγοι αυτοί φαίνονται μάλλον αδιάφοροι για τις σημερινές συνθήκες. Ο συνολικός αριθμός των αμπελουργών είναι πλέον 2.847, το μοσχάτο Σάμου χαρακτηρίστηκε ως προστατευόμενη ονομασία προέλευσης και έλαβε ετικέτα ποιότητας οίνου παραγόμενου σε συγκεκριμένη περιοχή και οι εξαγωγές είναι ανοδικές καλύπτοντας το 80% της ετήσιας παραγωγής που ανέρχεται σε 7.000 τόνους περίπου.

Η μειοψηφία του ΣτΕ, στην απόφαση του Νοεμβρίου 2010, διαπίστωσε ότι οι σκοποί που επιδιώκει ο υπ' αριθμό 6085/1934 νόμος μπορούν να επιτευχθούν με άλλα μέσα, όπως με ελέγχους ποιότητας διενεργούμενους από κρατικά ή άλλα όργανα πιστοποίησης.

Επίσης, το 1993 ο υπ' αριθμό 2169/1993 νόμος προέβλεπε τη δυνατότητα για τους υποχρεωτικής συμμετοχής

συνεταιρισμούς να μετατραπούν, με δική τους πρωτοβουλία, σε ελεύθερους συνεταιρισμούς. Ως εκ τούτου, οι εθνικές αρχές θεωρούν ότι η ποιότητα του παραγόμενου στη Σάμο οίνου και η μέριμνα να εξασφαλιστούν υπέρ των αμπελουργών δίκαιες και λογικές τιμές για τα παραγόμενα σταφύλια δεν κινδύνευαν να υποστούν πλήγμα σε περίπτωση αλλαγής της φύσης της συμμετοχής στους συνεταιρισμούς. Η εισηγητική έκθεση του ν. 4015/2011 ανέφερε ότι ένας ανεξάρτητος και αυτόνομος αγρότης, ο οποίος ως ιδιοκτήτης και παραγωγός διεκδικεί το δικαίωμά του στην ευημερία, δεν είναι υποκείμενο ασύμβατο με την ιδέα μιας συνεταιριστικής οργάνωσης.

Επομένως, ο ν. 6085/1934 υποχρεώνοντας τους αμπελουργούς να παραδίδουν το σύνολο της παραγωγής τους στους συνεταιρισμούς, προέβλεπε την πλέον περιοριστική επιλογή σχετικά με την αρνητική ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι.

Λαμβάνοντας υπόψη της ιδιαίτερες συνθήκες της υπόθεσης, το Δικαστήριο εκτιμά ότι η άρνηση των εθνικών αρχών να χορηγήσουν στους προσφεύγοντες μια άδεια οινοποίησης υπερέβη το σημείο που είναι απαραίτητο για την εξασφάλιση μιας δίκαιης ισορροπίας μεταξύ των συγκρουόμενων συμφερόντων και δεν μπορεί να θεωρηθεί ως μέτρο ανάλογο προς το επιδιωκόμενο σκοπό.

Παραβίαση άρθρου 11.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε για κάθε προσφεύγοντα το ποσό των 6.000€ για ηθική βλάβη, ενώ απέρριψε το αίτημα για αποζημίωση της θετικής ζημίας.

Βλ. στο παρόν τεύχος της ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Μ. Παπανδρέου, σ. 257.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

► Το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι κατά το άρθρο 11 ΕΣΔΑ

Αναγκαστικοί αγροτικοί συνεταιρισμοί και αρνητική ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι

αναγκαστικοί συνεταιρισμοί – δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι – αρνητική ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 29389/11, Υπόθεση Μυτιληναίος και Κωστάκης κατά Ελλάδα, απόφαση της 3ης Δεκεμβρίου 2015

Στην υπόθεση αυτή, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (στο εξής: το Δικαστήριο) έκρινε ότι η Ελλάδα, μην επιτρέποντας σε αμπελουργούς να παρασκευάζουν και να διαθέτουν στην αγορά ποικιλία κρασιού που κατ' αποκλειστικότητα παρασκευάζει και διαθέτει ένωση οινοποιητικών συνεταιρισμών της οποίας είναι υποχρεωτικά μέλη, παραβίασε την αρνητική όψη της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι, η οποία προστατεύεται από το άρθρο 11 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (στο εξής: ΕΣΔΑ)¹.

Παρατηρήσεις

Μάριος Παπανδρέου*

I. Πραγματικά περιστατικά

Οι προσφεύγοντες είναι αμπελουργοί και μέλη της Ένωσης Οινοποιητικών Συνεταιρισμών Σάμου (στο εξής: Ένωση), ενός αναγκαστικού συνεταιρισμού, κατά την έννοια, του άρθρου 12 παρ. 5 του Συντάγματος², ο οποίος παρασκευάζει

και διαθέτει κατ' αποκλειστικότητα στην αγορά μοσχάτο Σάμου που φέρει ετικέτα προστατευόμενης ονομασίας προέλευσης. Το 2005 οι προσφεύγοντες άσκησαν ενώπιόν του Συμβουλίου της Επικρατείας αίτηση ακύρωσης της άρνησης της διοίκησης να τους χορηγήσει άδεια οινοποίησης, βάσει των διατάξεων του αναγκαστικού νόμου 6085/1934³, ο οποίος αποκλείει τη χορήγηση άδειας οινοποίησης σε μεμονωμένα άτομα. Το 2010 το Συμβούλιο της Επικρατείας απέρριψε την αίτηση ακύρωσης, θεωρώντας ότι η οργάνωση της οινοπαραγωγής της Σάμου με συνεταιρισμούς υποχρεωτικής συμμετοχής προβλέπεται από τον νόμο, υπηρετεί τον θεμιτό σκοπό της προστασίας της ποιότητας ενός προϊόντος πολύ σημαντικού για την εθνική οικονομία, δεν βιάει πέραν αυτού που είναι αναγκαίο για την επίτευξη του σκοπού αυτού διότι δεν εμποδίζει την καλλιέργεια των αμπελώνων, αλλά μόνον την οινοποίηση και τη διάθεση του οίνου στην αγορά και συνεπώς, δεν αντιβαίνει στο άρθρο 11 ΕΣΔΑ. Το 2011 οι προσφεύγοντες άσκησαν προσφυγή ενώπιόν του Δικαστηρίου, επικαλούμενοι παραβίαση της αρνητικής ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι κατ' άρθρο 11 ΕΣΔΑ.

II. Η απόφαση του Δικαστηρίου

Το Δικαστήριο εξέτασε πρώτα το ζήτημα της φύσης της Ένωσης ως σωματείου ιδιωτικού ή δημόσιου δικαίου, έχοντας υπόψη το κεντρικό επιχείρημα του καθ' ου κράτους ότι πρόκειται για επαγγελματική ένωση δημόσιου δικαίου και ότι συνεπώς δε βρίσκει εφαρμογή επ' αυτής το άρθρο 11 ΕΣΔΑ. Το Δικαστήριο επιβεβαίωσε, ωστόσο, ότι η Ένωση δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί σωματείο δημόσιου χαρακτήρα και ότι το άρθρο 11 ΕΣΔΑ είχε συνεπώς εφαρμογή. Σε αυτό το συμπέρασμα κατέληξε, χρησιμοποιώντας τα κριτήρια που είχε διαμορφώσει σε παλαιότερη νομολογία του και τα οποία είναι: ίδρυση του σωματείου από ιδιώτες ή από τον νομοθέτη, ένταξη ή μη του σωματείου στις δομές του κράτους, αναγνώριση υπέρ του σωματείου προνομίων δημόσιου δικαίου και επιδίωξη ή μη από το σωματείο ενός σκοπού γενικού συμφέροντος⁴. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο παρατήρησε ότι η Ένωση είχε δημιουργηθεί από τον νομοθέτη και εντός του περιγράμματος που ορί-

* Δ.Ν. ΑΠΘ

1. «1. Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν του συνέρχεσθαι ειρηνικώς και εις την ελευθερίαν συνεταιρισμού συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος ιδρύσεως μετ' άλλων συνδικάτων και προσχωρήσεως εις συνδικάτα επί σκοπώ προασπίσεως των συμφερόντων του. 2. Η άσκησης των δικαιωμάτων τούτων δεν επιτρέπεται να υπαχθή εις ετέρους περιορισμούς πέραν των υπό του νόμου προβλεπομένων και αποτελούντων αναγκαία μέτρα εν δημοκρατική κοινωνία, δια την εθνικήν ασφάλειαν, την δημοσίαν ασφάλειαν, την προάσπισιν της τάξεως και πρόληψιν του εγκλήματος, την προστασίαν της υγείας και της ηθικής, ή την προστασίαν των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων. Το παρόν άρθρον δεν απαγορεύει την επιβολήν νομίμων περιορισμών εις την άσκησιν των δικαιωμάτων τούτων υπό μελών των ενόπλων δυνάμεων, της αστυνομίας ή των διοικητικών υπηρεσιών του Κράτους».

2. «Επιτρέπεται η σύσταση με νόμο αναγκαστικών συνεταιρισμών που αποβλέπουν στην εκπλήρωση σκοπών κοινής ωφέλειας ή δημόσιου ενδιαφέροντος ή κοινής εκμετάλλευσης γεωργικών εκτάσεων ή

άλλης πλουτοπαραγωγικής πηγής, εφόσον πάντως εξασφαλίζεται η ίση μεταχείριση αυτών που συμμετέχουν».

3. «Περί οργάνωσης της οινοπαραγωγής Σάμου».

4. Υπόθεση *Hermann* κατά *Γερμανίας* (Προσφυγή Νο 9300/07), απόφαση της 20ης Ιανουαρίου 2011, με αναφορές στην προγενέστερη υπόθεση *Schneider* κατά *Λουξεμβούργου* (Προσφυγή Νο 2113/04), απόφαση της 10ης Ιουλίου 2007, υπόθεση *Chassagnou* και *λοιποί* κατά *Γαλλίας* (Προσφυγές Νο 25088/94, 28331/95, 28443/95), απόφαση της 29ης Απριλίου 1999. Στην υπόθεση *Hermann* το Δικαστήριο είχε επιβεβαιώσει το δημόσιο χαρακτήρα των ενώσεων, ενώ στην υπόθεση *Chassagnou* είχε καταλήξει στο αντίθετο συμπέρασμα.

ζει το Σύνταγμα, σημείωσε δε ότι ο αναγκαστικός νόμος του 1934 είχε διατηρηθεί σε ισχύ από τη μεταγενέστερη και πρόσφατη σχετική νομοθεσία. Υπενθύμισε όμως την νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, σύμφωνα με την οποία οι αναγκαστικοί συνεταιρισμοί αποτελούν νομικά πρόσωπα του ιδιωτικού δικαίου⁵, και επισήμανε ότι ο νόμος 4015/2011⁶ χαλάρωσε σε σημαντικό βαθμό την κρατική εποπτεία επί των συνεταιρισμών, περιόρισε τις παρεμβάσεις του κράτους στην καθημερινή λειτουργία τους και προέβλεψε ρητά ότι οι αγροτικοί συνεταιρισμοί συνιστούν αυτόνομες ενώσεις προσώπων, οι οποίες συγκροτούνται σε προαιρετική βάση⁷. Με βάση τα παραπάνω, το Δικαστήριο συμπέρανε ότι η Ένωση δεν πληρούσε δύο από τα τέσσερα κριτήρια για τη μη υπαγωγή της στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 11 ΕΣΔΑ, δηλαδή την ένταξη της στις δομές του κράτους και την ύπαρξη δημόσιου δικαίου προνομίων υπέρ αυτής, και ότι συνεπώς, η επίμαχη υπόθεση μπορούσε να εξεταστεί υπό το φως του άρθρου 11 ΕΣΔΑ.

Το Δικαστήριο έκρινε στη συνέχεια ότι η άρνηση των διοικητικών αρχών του καθ' ου κράτους να χορηγήσουν άδεια οиноποίησης στους προσφεύγοντες, με το σκεπτικό ότι η Ένωση έχει το αποκλειστικό δικαίωμα να παρασκευάζει και να διαθέτει το μοσχάτο Σάμου, συνιστούσε «αναμφίβολα» περιορισμό της (αρνητικής) ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι και εξέτασε έπειτα, όπως πάγια πράττει για τους περιορισμούς των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στα άρθρα 8 έως 11 ΕΣΔΑ, εάν ο περιορισμός αυτός προβλέπεται από τον νόμο, επιδιώκει έναν θεμιτό σκοπό και είναι αναγκαίος για την επίτευξη αυτού του σκοπού.

Το Δικαστήριο παρατήρησε ότι ο υπό εξέταση περιορισμός προβλέπεται από τον νόμο 6085/1934 και ότι πράγματι επιδιώκει έναν θεμιτό σκοπό, δηλαδή την προστασία της ποιότητας μιας μοναδικής ποικιλίας κρασιού στην Ελλάδα και του εισοδήματος των αμπελουργών της Σάμου.

Εξέτασε κατόπιν την αναγκαιότητα του επίμαχου περιορισμού. Υπενθύμισε ότι οι εθνικές αρχές είναι σε θέση να εκτιμήσουν καλύτερα από αυτό τι αποτελεί επιτακτική κοινωνική ανάγκη και υπογράμμισε ότι ο ρόλος του δεν είναι να υποκαταστήσει τις εθνικές αρχές στην επιλογή των πολιτικών και των μέτρων, αλλά απλώς να αξιολογήσει τις πολιτικές και τα μέτρα που οι εθνικές αρχές θα επιλέξουν υπό το πρίσμα του άρθρου 11 ΕΣΔΑ. Το Δικαστήριο διαέθωσε το συλλογισμό του σε δύο άξονες: ασχολήθηκε, αφενός, με τη διάκριση που πρότεινε το εθνικό δικαστήριο μεταξύ καλλιέργειας της αμπέλου και παρασκευής

και διάθεσης στην αγορά οίνου, αφετέρου, εξέτασε τους λόγους που το καθού κράτος προέταξε για τη διατήρηση του επίμαχου περιορισμού της αρνητικής ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι.

Το Δικαστήριο παρατήρησε ότι η διάκριση μεταξύ παρασκευής και διάθεσης στην αγορά οίνου και καλλιέργειας της αμπέλου και η δικαιολόγηση της υποχρεωτικής συμμετοχής στην Ένωση, με το σκεπτικό ότι αυτή περιορίζει μεν την πρώτη αλλά δεν επηρεάζει τη δεύτερη, αποτελεί μια τεχνητή διάκριση, η οποία αποκλείει στην πραγματικότητα οποιαδήποτε αυτονομία ή ανεξαρτησία των ενδιαφερόμενων αμπελουργών.

Σκέφθηκε έπειτα ότι οι ιστορικοί λόγοι που είχαν οδηγήσει το 1934 τους αμπελουργούς της Σάμου να συνενωθούν σε συνεταιρισμούς με υποχρεωτική συμμετοχή είχαν πλέον εκλείψει και ότι οι σκοποί για τους οποίους είχε συσταθεί η Ένωση θα μπορούσαν στο εξής να επιτυγχάνονται με άλλα μέσα, όπως ελέγχους ποιότητας και διαδικασίες πιστοποίησης⁸. Το Δικαστήριο υπενθύμισε συναφώς το άρθρο 47 παρ. 7 του νόμου 2169/1993, που προέβλεπε τη δυνατότητα για τους συνεταιρισμούς υποχρεωτικής συμμετοχής να μετατραπούν, με δική τους πρωτοβουλία, σε ελεύθερους συνεταιρισμούς, συμπεραίνοντας από αυτήν την ρύθμιση ότι οι εθνικές αρχές δε θεωρούσαν πλέον πως η ποιότητα του οίνου και οι δίκαιες υπέρ των αμπελουργών τιμές θα κινδύνευαν σε περίπτωση μετατροπής, από υποχρεωτική σε προαιρετική, της συμμετοχής σε συνεταιρισμούς. Το Δικαστήριο πρόσθεσε ακόμη ότι η εισηγητική έκθεση του νόμου 4015/2011 ανέφερε πως ο ανεξάρτητος και αυτόνομος αγρότης, που ως ιδιοκτήτης και παραγωγός διεκδικεί το δικαίωμά του στην ευημερία, δεν έρχεται σε αντίθεση με την ιδέα της συνεταιριστικής οργάνωσης. Το Δικαστήριο συμπέρανε ότι η υποχρέωση των αμπελουργών να παραδίδουν το σύνολο της παραγωγής τους στους συνεταιρισμούς αποτελούσε την πλέον περιοριστική επιλογή σε σχέση με την αρνητική ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι.

Με βάση τα παραπάνω, το Δικαστήριο έκρινε ότι η άρνηση των εθνικών αρχών να χορηγήσουν στους προσφεύγοντες άδεια οиноποίησης έβαινε πέραν αυτού που είναι απαραίτητο για την επίτευξη μιας δίκαιης ισορροπίας μεταξύ των ατομικών και των γενικότερων συμφερόντων που βρίσκονταν σε σύγκρουση και ότι συνεπώς η άρνηση αυτή ήταν δυσανάλογη προς τον επιδιωκόμενο σκοπό.

5. Απόφαση 2903/1993, στην οποία αναφέρεται η σκ. 15 της απόφασης του Δικαστηρίου.

6. «Θεσμικό πλαίσιο για του αγροτικούς συνεταιρισμούς, τις συλλογικές οργανώσεις και την επιχειρηματικότητα του αγροτικού κόσμου – Οργάνωση της εποπτείας του Κράτους».

7. Άρθρο 16 του νόμου 4015/2011.

8. Στις σκέψεις 11 και 63 της απόφασης του Δικαστηρίου αναφέρεται μάλιστα η μειοψηφούσα γνώμη μιας δικαστού του Συμβουλίου της Επικρατείας, το οποίο είχε προηγουμένως απορρίψει την αίτηση ακύρωσης της άρνησης της διοίκησης να χορηγήσει στους προσφεύγοντες άδεια οиноποίησης. Η δικαστής είχε υποστηρίξει ακριβώς αυτό, ότι δηλαδή για τους αμπελουργούς που δεν επιθυμούσαν να είναι μέλη του συνεταιρισμού θα μπορούσαν να προβλέπονται στο νόμο ειδικές διαδικασίες πιστοποίησης, με συγκεκριμένα στάδια ελέγχου και ορισμένες προδιαγραφές.

Το Δικαστήριο διαπίστωσε ομόφωνα παραβίαση του άρθρου 11 ΕΣΔΑ και καταδίκασε την Ελλάδα σε καταβολή αποζημίωσης λόγω ηθικής βλάβης, ωστόσο απέρριψε το αίτημα των προσφευγόντων για δίκαιη ικανοποίηση⁹.

III. Παρατηρήσεις

Στην υπόθεση αυτή, το Δικαστήριο εξέτασε τον ισχυρισμό των προσφευγόντων περί παραβίασης της αρνητικής όψης της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι, δηλαδή της ελευθερίας των φυσικών και νομικών προσώπων και των ομάδων προσώπων να μην συμμετέχουν σε σωματεία ή ενώσεις παρά τη θέλησή τους. Αυτή η αρνητική όψη της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι¹⁰ έχει και παλαιότερα αναγνωρισθεί από το Δικαστήριο ως εμπόημα στο προστατευτικό πεδίο του άρθρου 11 ΕΣΔΑ¹¹, επιβεβαιώνεται δε από το άρθρο 20 παρ. 2 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου¹², το Συμβούλιο Ανθρώπινων Δικαιωμάτων του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών¹³, το Διαμερικανικό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου¹⁴ και την Επιτροπή της Βενετίας¹⁵.

Η αρνητική ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι δεν απαγορεύει μόνον την αναγκαστική συμμετοχή σε ενώσεις ή σωματεία· απαγορεύει επίσης την επιβολή κυρώσεων και δημιουργία αρνητικών καταστάσεων σε βάρος όσων δεν επιθυμούν να συμμετέχουν σε μία ένωση ή ένα σωματείο¹⁶,

δεν φαίνεται όμως να απαγορεύει εξίσου να δίνονται κίνητρα για τη συμμετοχή σε ενώσεις ή σωματεία (όταν για παράδειγμα τα μέλη μιας ένωσης ή ενός σωματείου απολαμβάνουν ορισμένα προνόμια ή πλεονεκτήματα)¹⁷.

Ωστόσο, η αρνητική όψη της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι δεν είναι απόλυτη· μπορεί να καμφθεί εάν ο σχετικός περιορισμός προβλέπεται στο νόμο, επιδιώκει ένα θεμιτό σκοπό και είναι αναγκαίος στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής κοινωνίας, για την επίτευξη του σκοπού αυτού. Τη δυνατότητα αυτή, και υπό τις προϋποθέσεις αυτές, προβλέπει το ίδιο το άρθρο 11 ΕΣΔΑ (παρ. 2) και έχει επιβεβαιώσει το Δικαστήριο με τη νομολογία του¹⁸. Εξάλλου, το Δικαστήριο έχει επισημάνει ότι κάθε περιορισμός του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι θα πρέπει να σέβεται τον πυρήνα της ελευθερίας που αποτελεί τη βάση του δικαιώματος αυτού: παύει να μπορεί να απολαμβάνει κανείς την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι, όταν η ελευθερία του να δράσει και να επιλέξει είτε εκλείπει εντελώς είτε περιορίζεται σε τέτοιο βαθμό, ώστε να χάνει πλέον κάθε πρακτική αξία¹⁹.

Ένα σημείο της απόφασης που χρήζει, κατά τη γνώμη μας, σχολιασμού είναι η αναζήτηση του ιδιωτικού ή δημόσιου χαρακτήρα της Ένωσης. Ενώ το Δικαστήριο περιγράφει με σαφήνεια, στη σκέψη 36 της απόφασης, τα τέσσερα κριτήρια που έχει στο παρελθόν χρησιμοποιήσει σε παρόμοιες υποθέσεις, και τα οποία προτίθεται να χρησιμοποιήσει και τώρα, η ανάλυση των σχετικών επιχειρημάτων στις σκέψεις 39 έως 46 δεν είναι εξίσου σαφής. Στη σκέψη 39, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι η Ένωση έχει ιδρυθεί με νόμο και σε συμφωνία με το Σύνταγμα (ένα κριτήριο υπέρ του δημόσιου χαρακτήρα της Ένωσης)· στην ίδια σκέψη το Δικαστήριο εξετάζει τον σκοπό που επιδιώκει η Ένωση, χωρίς όμως να δηλώνεται με σαφήνεια εάν τελικά ο σκοπός αυτός είναι ιδιωτικού ή δημόσιου συμφέροντος (από τη διατύπωση, πάντως, της σκέψης θα μπορούσε να συναχθεί ότι πρόκειται για σκοπό δημόσιου συμφέροντος· αυτό επιβεβαιώνεται στη σκέψη 45 όπου το Δικαστήριο καταλήγει ότι δύο από τα τέσσερα κριτήρια – τα άλλα δύο κριτήρια – δεν πληρούνται, ώστε να καταφαθεί ο δημόσιος χαρακτήρας της Ένωσης, δηλαδή υπονοείται ότι τα δύο πρώτα κριτήρια, η ίδρυση με νόμο και ο επιδιωκόμενος σκοπός, θα μπορούσαν να επιβεβαιώσουν τον δημόσιο χαρακτή-

9. Στις 27 Απριλίου 2016 εκδόθηκε Κοινή Υπουργική Απόφαση των Υπουργών Οικονομικών και Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων με την οποία καταργήθηκε η «αναγκαστικότητα» της Ένωσης («Μετατροπή των Οικογενειακών Συνεταιρισμών της νήσου Σάμου και της Ένωσής τους», ΚΥΑ 902/51563, ΦΕΚ Β' 1240, 27.04.2016).

10. Βλ. σχετικά, αντί άλλων, CH. GRABENWARTER, *European Convention on Human Rights – Commentary*, C.H. Beck, Hart, Nomos Helbing Lichtenhahn Verlag, 2014, σ. 305· K. REID, *A practitioner's guide to the European Convention on Human Rights*, Sweet and Maxwell, 2008, σσ. 337-338.

11. Υπόθεση *ASPAS και Lasgrezas κατά Γαλλίας* (Προσφυγή Νο 29953/08), απόφαση της 22ης Σεπτεμβρίου 2011, σκ. 52, υπόθεση *Chassagnou και λοιποί κατά Γαλλίας*, σκ. 103· υπόθεση *Sigurður A. Sigurjonsson κατά Ισλανδίας* (Προσφυγή Νο 16130/90), απόφαση της 30ης Ιουνίου 1993, σκ. 35.

12. «Κανείς δε μπορεί να υποχρεωθεί να συμμετέχει σε ορισμένο σωματείο».

13. Ψήφισμα 15/21 (αριθ. εγγρ. A/HRC/RES/15/21) της 6ης Οκτωβρίου 2010, αιτιολογική σκ. 5.

14. Υπόθεση *Baena Ricardo και λοιποί κατά Παναμά*, απόφαση της 2ης Φεβρουαρίου 2001, σκ. 159.

15. Γνωμοδότηση για τη συμβατότητα της νομοθεσίας του Αζερμπαϊτζάν με τους κανόνες προστασίας των ανθρώπινων δικαιωμάτων, αριθ. γνωμοδότησης 636/2011 (19.10.2011), παρ. 42.

16. Κατευθυντήριες Αρχές του Συμβουλίου της Ευρώπης, της Επιτροπής της Βενετίας, και του Οργανισμού για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη σχετικά με την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι (2015), παρ. 46.

17. Υπόθεση *Gustafsson κατά Σουηδίας* (Προσφυγή Νο 15733/89), απόφαση της 25ης Απριλίου 1996, σκ. 46-55· υπόθεση *X. κατά Κάτω Χωρών* (Προσφυγή Νο 2290/64), απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου της 6ης Φεβρουαρίου 1967.

18. Υπόθεση *ASPAS και Lasgrezas κατά Γαλλίας*, σκ. 52-57· υπόθεση *Baudinière και Vauzelle κατά Γαλλίας* (Προσφυγές Νο 25708/03 και 25719/03), απόφαση της 6ης Δεκεμβρίου 2007· υπόθεση *Chassagnou και λοιποί κατά Γαλλίας*, σκ. 104-117.

19. Υπόθεση *Young, James και Webster κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγές Νος 7601/76 και 7806/77), απόφαση της 13ης Αυγούστου 1981, σκ. 56.

ρα της). Ακολούθως, στις σκέψεις 40 έως 45, το Δικαστήριο συνεξετάζει κατά πόσον η Ένωση εντάσσεται στις δομές του κράτους και κατά πόσον απολαύει προνομίων δημόσιου δικαίου. Τα δύο αυτά κριτήρια εμφανίζονται ως ένα και δεν διαχωρίζονται με καθαρότητα. Το Δικαστήριο αναγνωρίζει ότι οι αναγκαστικοί συνεταιρισμοί ξεκίνησαν να λειτουργούν υπό αυστηρή εποπτεία, παρατηρεί όμως ότι με την πάροδο του χρόνου και τις νομοθετικές εξελίξεις η εποπτεία αυτή χαλάρωσε σημαντικά και καταλήγει ότι τα δύο κριτήρια που συνεξετάζει, δηλαδή η ένταξη στις δομές του κράτους και η αναγνώριση προνομίων δημόσιου δικαίου, δεν πληρούνται, ώστε να καταφαθεί ο δημόσιος χαρακτήρας της Ένωσης και άρα να εξαιρεθεί αυτή από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 11 ΕΣΔΑ. Ενώ, όμως, το Δικαστήριο έκρινε ότι συνολικά δύο από τα τέσσερα κριτήρια θα μπορούσαν να επιβεβαιώσουν τον δημόσιο χαρακτήρα της Ένωσης και δύο όχι, δεν εξηγεί γιατί τα δύο τελευταία κριτήρια είναι πιο σημαντικά από τα δύο πρώτα, αν υπάρχει κάποια ιεράρχηση μεταξύ των κριτηρίων αυτών και πώς γίνεται η τελική στάθμιση²⁰.

20. Ωστόσο, γίνεται δεκτό ότι ο τρόπος με τον οποίο ιδρύεται μια ένωση ή ένα σωματείο (με νόμο ή με σύμβαση) έχει λιγότερη

Κατά τα λοιπά, ορθά το Δικαστήριο έκρινε ως τεχνητή τη διάκριση μεταξύ (ελεύθερης) καλλιέργειας της αμπέλου και (υπό περιορισμούς) παρασκευής και διάθεσης στην αγορά οίνου (παρ. 61), διότι είναι σαφές ότι η καλλιέργεια της αμπέλου, και μάλιστα σε μεγάλες εκτάσεις, δεν αποσκοπεί να καλύψει προσωπικές ανάγκες αλλά να λειτουργήσει ως πηγή βιοπορισμού, δηλαδή είναι στενά συνδεδεμένη με την παραγωγή εμπορικού προϊόντος και τη διάθεσή του στην αγορά.

Επίσης, ορθά το Δικαστήριο έκρινε ότι οι ιστορικοί λόγοι για τους οποίους δημιουργήθηκε η Ένωση είχαν μάλλον αποδυναμωθεί (σκ. 62 έως 64) και ότι ο ίδιος ο Έλληνας νομοθέτης είχε αναγνωρίσει την ανάγκη μετατροπής των αναγκαστικών σε προαιρετικούς συνεταιρισμούς και την ανάγκη χαλάρωσης της κρατικής εποπτείας και ενίσχυσης του αυτόνομου και ανεξάρτητου αγρότη στις σημερινές εμπορικές συνθήκες.

σημασία από την αυτονομία και το περιεχόμενο των εξουσιών με τις οποίες είναι επενδυμένο το νομικό πρόσωπο. Βλ. σχετικά L.-E. PETTITI / E. DECAUX / P.-H. IMBERT, *La Convention européenne des droits de l'homme – Commentaire article par article*, *Economica*, 1999, σ. 434.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

► Χωριστή φορολογική κατοικία των συζύγων

Νοητή η χωριστή κατοικία των συζύγων σύμφωνα με τις σύγχρονες κοινωνικές και ηθικές αντιλήψεις, καθώς και τα κοινωνικοοικονομικά δεδομένα αυτών. Η μη υπαγωγή φυσικού προσώπου σε φόρο εισοδήματος στην Ελλάδα αποκλείει και την υποχρέωση υποβολής κοινής φορολογικής δήλωσης με τον υπόχρεο σύζυγο

έννοια της φορολογικής κατοικίας – κέντρο ζωτικών συμφερόντων – χωριστή κατοικία συζύγων – φορολογία εισοδήματος – φορολόγηση συζύγων – σύμβαση για την αποφυγή της διπλής φορολογίας

Συμβούλιο της Επικρατείας, Τμήμα Β', απόφαση αριθμ. 1445/2016, 11.05.2016

Το Β' Τμήμα του ΣτΕ εξέδωσε τη σχολιαζόμενη απόφαση κατόπιν άσκησης προσφυγής κατά απόφασης του Προϊσταμένου της Διεύθυνσης Επίλυσης Διαφορών (στο εξής ΔΕΔ) της Γενικής Γραμματείας Δημόσιων Εσόδων του Υπουργείου Οικονομικών, η οποία απέρριψε ενδικοφανή προσφυγή κατά πράξης του Διευθυντή της ΔΟΥ Χολαργού. Η τελευταία απεφάνθη αρνητικά σε αίτημα Γερμανού υπηκόου και κατοίκου Γερμανίας να εκκαθαριστεί η κοινή δήλωση που υπέβαλε με την Ελληνίδα σύζυγό του για τα εισοδήματα του φορολογικού έτους 2014, χωρίς τα εισοδήματα που ο ίδιος κερδίζει ως αρχιτέκτονα στη Γερμανία, με την αιτιολογία ότι ως έγγαμος υποχρεούται σε υποβολή κοινής δήλωσης φορολογίας εισοδήματος με τη σύζυγό του, δικαστικό λειτουργό, και κατά συνέπεια αμφότεροι, ως φορολογικοί κάτοικοι Ελλάδος, φορολογούνται στην τελευταία για το παγκόσμιο εισόδημά τους.

Η προσφυγή εισήχθη προς κρίση κατόπιν αιτήματος του προσφεύγοντος ενώπιον του ΣτΕ με τη διαδικασία της πιλοτικής δίκης του άρθρου 1. παρ. 1 του Ν. 3900/2010, ως αφορώσα σε ζήτημα γενικότερου ενδιαφέροντος με συνέπειες σε ευρύτερο κύκλο προσώπων, και συγκεκριμένα, στην έννοια της κατοικίας φυσικού προσώπου στην Ελλάδα (άρθρα 3, 4, 9, 67 του ΚΦΕ σε συνδυασμό με τα άρθρα 1386 και 1387 ΑΚ), καθώς και στη συμφωνία των ανωτέρω διατάξεων με τις σχετικές διατάξεις της Συμφωνίας μεταξύ Ελλάδος και Γερμανίας περί αποφυγής της διπλής φορολογίας και αποτροπή της φοροδιαφυγής σε σχέση προς τον φόρο εισοδήματος, κεφαλαίου όπως και επιτηδεύματος (Α.Ν. 52/1967 Α' 134), αλλά και με τα άρθρα 4 και 21 του Συντάγματος.

Με την υπό σχολιασμό απόφαση, το ΣτΕ επιλύει οριστικά το ζήτημα της φορολογικής κατοικίας φυσικού προσώπου, ζήτημα γενικότερου ενδιαφέροντος, δεδομένου του πλήθους των προσώπων που εργάζονται στην αλλοδαπή λόγω της οικονομικής κρίσης. Ειδικότερα, το δικαστήριο δέχεται ότι είναι νοητή η χωριστή κατοικία των συζύγων σύμφωνα με τις σύγχρονες κοινωνικές και ηθικές αντιλή-

ψεις, καθώς και τα κοινωνικοοικονομικά δεδομένα αυτών, ενώ, σε περίπτωση που ο ένας εκ των συζύγων δεν υποχρεούται σε υποβολή φορολογικής δήλωσης στην Ελλάδα, αποκλείεται και η υποχρέωση υποβολής κοινής δήλωσης φόρου εισοδήματος με τον υπόχρεο σύζυγο. Μάλιστα, ουδεμία επιρροή ασκεί το γεγονός ότι το ηλεκτρονικό σύστημα υποβολής δηλώσεων φόρου εισοδήματος δεν επιτρέπει την μεμονωμένη υποβολή δήλωσης μόνον από τον υπόχρεο σύζυγο ούτε ακόμα η μη πρόβλεψη σχετικής εξαίρεσης για υποβολή έγχαρτης δήλωσης σε τέτοιες περιπτώσεις.

Ως προς τη ζητηθείσα άρση σύγκρουσης της φορολογικής νομοθεσίας της Ελλάδας με αυτήν της Γερμανίας, σύμφωνα με την απόφαση, δεν υφίσταται περίπτωση διπλής κατοικίας, επομένως παρέλκει η ανάγκη διευθέτησης σχετικής σύγκρουσης. Διατυπώθηκε, ωστόσο, και συγκλίνουσα άποψη, κατά την οποία, με τη σύναψη διμερούς σύμβασης για την αποφυγή διπλής φορολογίας, η φορολογική εξουσία του κάθε ενός από τα συμβαλλόμενα κράτη οριοθετείται σε σχέση με την αντίστοιχη του έτερου συμβαλλόμενου αποκλειστικά βάσει των συμφωνηθέντων και όχι βάσει του εθνικού τους δικαίου, το οποίο δεν είναι εν προκειμένω εφαρμοστέο. Επομένως, τυγχάνουν εφαρμογής τα κριτήρια της σύμβασης, και επί το ειδικότερον, αφ' ης στιγμής η φορολογική αρχή στηρίζε την πράξη της αποκλειστικά στην κατοικία της συζύγου και του τέκνου του προσφεύγοντος, χωρίς να επικαλεστεί ενδεχόμενη μόνιμη διαμονή του στην Ελλάδα, το κριτήριο της ιθαγένειάς του.

Παρατηρήσεις

Δήμητρα Κωνσταντινίδου*

Το ΣτΕ στην υπό σχολιασμό υπόθεση κλήθηκε να προσδιορίσει την έννοια της φορολογικής κατοικίας, εξετάζοντας εάν και υπό ποιες προϋποθέσεις είναι νοητή η χωριστή κατοικία των συζύγων και κατά συνέπεια, η φορολόγηση των εισοδημάτων μόνον του ενός ως υπόχρεου, εν όψει της πρόβλεψης υποχρέωσης υποβολής κοινής δήλωσης εισοδημάτων από τους συζύγους.

I. Έννοια και κριτήρια προσδιορισμού της φορολογικής κατοικίας

Η φορολογική κατοικία¹, ως νομική έννοια, διαφέρει από την αστική, διότι οριοθετεί χωρικά την κυριαρχική εξουσία

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη» ΚΔΕΟΔ

1. Βλ. όμως Κ. ΠΕΡΡΟΥ, Η κατοικία στη φορολογία εισοδήματος: έν-

του ελληνικού κράτους να ορίσει τα υπόχρεα σε φορολογία πρόσωπα, τόσο για τα εισοδήματα που αποκτούν εντός της επικράτειας αυτού όσο και για το παγκόσμιο εισόδημά τους². Πρόκειται, επομένως, για έννοια ευρύτερη, καθώς περιλαμβάνει και τη συνήθη διαμονή ενός προσώπου, δηλαδή την, κατ' άρθρον 2 παρ. 2 ΚΦΕ, παραμονή στην Ελλάδα για χρονικό διάστημα πέραν των εκατόν ογδόντα τριών ημερών εντός ενός ημερολογιακού έτους. Το εκ του νόμου δημιουργούμενο τεκμήριο είναι μαχητό, με τη φορολογική αρχή να φέρει το βάρος της απόδειξης της συνήθους διαμονής και τον φορολογούμενο να δύναται να το ανατρέψει, προσκομίζοντας στη φορολογική αρχή στοιχεία που αποδεικνύουν το αντίθετο³.

Περαιτέρω, προσδιοριστικό στοιχείο της φορολογικής κατοικίας, κατά το άρθρο 4 παρ. 1 ΚΦΕ, αποτελεί το κέντρο των ζωτικών συμφερόντων ενός φυσικού προσώπου, ήτοι ο τόπος όπου διατηρεί τους προσωπικούς ή οικονομικούς ή κοινωνικούς δεσμούς του, οι οποίοι εξετάζονται σωρευτικά. Ως τέτοιος εθεωρείτο, καταρχήν, ο τόπος της οικογενειακής εστίας, όπου διαμένει μόνιμα η οικογένεια του φορολογούμενου, ανεξαρτήτως τυχόν δικής του διαμονής στο εξωτερικό για επαγγελματικούς λόγους⁴. Η προτεραιότητα των προσωπικών δεσμών του φορολογούμενου για τον καθορισμό της φορολογικής του κατοικίας αποτέλεσε βασικό κριτήριο της φορολογικής αρχής⁵, πάγια νομολογία του ΣτΕ⁶, καθώς επίσης και κριτήριο που υιοθετήθηκε και από το ΔΕΚ⁷, ώστε να επιλυθούν περιπτώσεις δυσχέρειας προσδιορισμού της φορολογικής κατοικίας φυσικών προσώπων, τα οποία διατηρούν προσωπικούς και επαγγελματικούς δεσμούς σε περισσότερα κράτη.

Η σχολιαζόμενη απόφαση φέρεται να μεταστρέφει οριστικά την ανωτέρω προηγούμενη νομολογία, καθώς ου-

δεμία προτεραιότητα δίδεται πλέον στους προσωπικούς δεσμούς του φυσικού προσώπου, ώστε να καθορισθεί βάσει αυτών η φορολογική του κατοικία και κατά συνέπεια να θεμελιωθεί η φορολογική του υποχρέωση. Αντιθέτως, προάγεται η συνεκτίμηση κάθε πρόσφορου στοιχείου για τον προσδιορισμό του τόπου ανάπτυξης προσωπικών, οικονομικών και κοινωνικών δεσμών, και ενδεικτικά, η ύπαρξη στέγης, η φυσική παρουσία του φυσικού προσώπου και των μελών της οικογένειάς του, ο τόπος των περιουσιακών συμφερόντων, ο τόπος διοικητικών δεσμών με τις δημόσιες αρχές και φορείς (ασφαλιστικούς, επαγγελματικούς, κοινωνικούς), ο τόπος ανάπτυξης πολιτικών, πολιτισμικών ή άλλων δραστηριοτήτων. Περαιτέρω, το ΣτΕ με την παρούσα απόφαση δέχεται για πρώτη φορά ότι είναι νοητή ακόμη και η διαφορετική φορολογική κατοικία των συζύγων εν όψει των κοινωνικών και ηθικών αντιλήψεων, καθώς και των οικονομικών δεδομένων της σημερινής εποχής, σε αντίθεση με τη μέχρι τώρα τεκμαρτή κοινή φορολογική κατοικία των συζύγων, λόγω της υποχρέωσης υποβολής κοινής φορολογικής δήλωσης από τον σύζυγο, σύμφωνα με τα άρθρα 5 παρ. 1 του Ν. 2238/1994 και 61 παρ. 2 ΚΦΕ, καθώς και της κοινής συμβίωσης των συζύγων, κατ' άρθρον 1386 ΑΚ. Με τον τρόπο αυτό, αίρονται οι δυσμενείς φορολογικές επιβαρύνσεις που επιβάλλονται κατά παράβαση των αρχών της νομιμότητας και βεβαιότητας του φόρου, αλλά και η παραβίαση της αρχής της περιουσιακής αυτοτέλειας των συζύγων που επέφερε το τεκμήριο της κοινής τους κατοικίας σε περιπτώσεις αντίστοιχες της κριθείσης⁸.

II. Προϋποθέσεις εφαρμογής των κριτηρίων προσδιορισμού κατοικίας της Σύμβασης για την αποφυγή διπλής φορολογίας

Ως προς την εφαρμογή των κριτηρίων καθορισμού της φορολογικής κατοικίας που προβλέπονται στη σύμβαση για την αποφυγή της διπλής φορολογίας μεταξύ Ελλάδας και Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, το ΣτΕ αποφαινεται ότι δεν συντρέχει σχετικός λόγος, καθώς δεν υφίσταται, εν προκειμένω, περίπτωση διπλής κατοικίας που να επιβάλλει την άρση της σύγκρουσης της φορολογικής εξουσίας της Ελλάδας και της συμβαλλόμενης Γερμανίας σύμφωνα με τις διατάξεις της σύμβασης. Η θεμελίωση του σκεπτικού της πλειοψηφίας αποκλειστικά στην εσωτερική νομοθεσία, παρά την ύπαρξης αιτήματος του προσφεύγοντος περί εφαρμογής της σύμβασης για την αποφυγής της διπλής φορολογίας, υποδεικνύει μια τάση περιορισμού του πεδίου εφαρμογής των συγκεκριμένων διεθνών συμβάσεων από τη νομολογία, μολονότι οι διατάξεις τους, από την κύρωσή τους, υπερτερούν του εσωτερικού δικαίου στα ζητήματα που αφορούν ως ειδικότερες.

νοια, λειτουργία και ζητήματα απόδειξης, ΔΦΝ, 2013, σ. 331, κατά την οποία, η έννοια της «φορολογικής κατοικίας χρησιμοποιείται μόνο στο διεθνές φορολογικό δίκαιο για τους σκοπούς των συμβάσεων για την αποφυγή διπλής φορολογίας».

2. Α. ΜΑΛΛΙΟΥ, Η μεταβολή της φορολογικής κατοικίας, ΔΦΝ, 2014, σ. 1123.
3. Ι. ΔΡΥΛΛΕΡΑΚΗ, Φορολογική κατοικία φυσικών προσώπων, ΔΦΝ, 2012, σ. 963.
4. Χ. ΠΑΜΠΟΥΚΗ, Η έννοια και η λειτουργία της κατοικίας στο ελληνικό φορολογικό διεθνές δίκαιο, ΔΦΝ, 2015, σ. 332 και εκεί παραπομπές.
5. Βλ. Διαταγή Υποικ Ν. 5772 ΠΟΛ. 175/24.08.1982 όπου διευκρινίζεται ότι «η επαγγελματική εγκατάσταση χωρίς τον οικιακό βίο και την κατοικία της οικογένειας του ατόμου δεν έχει κρίσιμη σημασία ως προς την κατοικία».
6. ΣτΕ 402/2013, 3231/2007, 3017/2007, 535/2007, 1865/2002, 446/2001, 2938/1985.
7. ΔΕΚ C-262/99, Λουλουδάκης, 12.07.2001, ECLI:EU:C:2001:407, ΔΕΚ C-392/05, Αλεβίζος, 26.04.2007, ECLI:EU:C:2007:251.

8. ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ, Φορολογία κατοίκων εξωτερικού – Ζητήματα καθορισμού και μεταβολής της φορολογικής κατοικίας, Ειδική Έκθεση, Αθήνα, Ιούλιος 2014, σ. 9, <http://www.synigoros.gr/resources/docs/eidikh-ek8esh.pdf>.

Ωστόσο, ενδιαφέρον παρουσιάζει η μειοψηφούσα άποψη που διατυπώνεται στην απόφαση, κατά την οποία, σε περίπτωση σύναψης σύμβασης για την αποφυγή διπλής φορολογίας μεταξύ δύο κρατών προς αποφυγή ή και επίλυση συγκρούσεων που προκύπτουν από τη μη εναρμόνιση των φορολογικών νομοθεσιών, η οριοθέτηση της φορολογικής εξουσίας των συμβαλλόμενων κρατών επιτυγχάνεται βάσει των συμφωνηθέντων όρων και όχι από τις εθνικές τους νομοθεσίες, εν όψει της υπερνομοθετικής ισχύος τέτοιων συμβάσεων με την κύρωση τους με τυπικό νόμο σύμφωνα με το άρθρο 28 Σ. Αυτό σημαίνει ότι εν προκειμένω τυγχάνουν αποκλειστικής εφαρμογής, κατά τη μειοψηφία της απόφασης, οι σχετικές με τον φόρο εισοδήματος διατάξεις της συμφωνίας Ελλάδας και Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, ως ειδικότερες έναντι των αντίστοιχων του ΚΦΕ.

Η εν λόγω σύμβαση, η οποία κυρώθηκε με τον Α.Ν. 52/1967, ακολουθεί, όπως άλλωστε και οι περισσότερες αντίστοιχες συμβάσεις που έχει συνάψει η Ελλάδα, το μοντέλο της Πρότυπης Σύμβασης του ΟΟΣΑ. Στο άρθρο II παρ. 1 περ. 4 υποπερ. β αυτής, απαριθμούνται ιεραρχικά τα κριτήρια που αξιώνουν εφαρμογής για τον καθορισμό της φορολογικής κατοικίας προσώπων που αναπτύσσουν δεσμούς με περισσότερες έννομες τάξεις. Ειδικότερα, εξετάζεται κατά σειρά η ύπαρξη μόνιμης οικογενειακής εστίας, το κέντρο ζωτικών συμφερόντων, η συνήθης διαμονή, η υπηκοότητα και σε περίπτωση αδυναμίας επίλυσης του ζητήματος οι αρμόδιες αρχές των κρατών διευθετούν το ζήτημα με αμοιβαία συμφωνία.

Σύμφωνα με τη μειοψηφούσα γνώμη, αφ' ης στιγμής η Γερμανία, με την οποία η Ελλάδα έχει υπογράψει σύμβαση για την αποφυγή διπλής φορολογίας, έχει ήδη χαρακτηρίσει τον προσφεύγοντα φορολογικό της κάτοικο, η ύπαρξη σχετικής φορολογικής εξουσίας της Ελλάδας ως προς τα εισοδήματά του θα πρέπει να καθοριστεί βάσει των κριτηρίων που η σύμβαση θέτει. Δεδομένης της ύπαρξης οικογενειακής εστίας του προσφεύγοντος και στα δύο κράτη και εν όψει της μη σύγκλισης των προσωπικών και οικονομικών δεσμών του προσφεύγοντος, ώστε να εξευρεθεί το κέντρο των ζωτικών του συμφερόντων, αλλά και της μη επίκλησης συνήθους διαμονής του στην Ελλάδα από την ελληνική φορολογική αρχή, αξιώνει εφαρμογής το επόμενο κατά σειρά κριτήριο της υπηκοότητας, το οποίο επίσης καθιστά τον προσφεύγοντα μη υπόχρεο σε φόρο εισοδήματος κατά την ελληνική νομοθεσία. Σημειωτέον ότι και κατά τη μειοψηφούσα άποψη, η ύπαρξη προσωπικών δεσμών του προσφεύγοντος με την Ελλάδα, ως τόπου κατοικίας της συζύγου και του τέκνου του, δεν δείχνει να υπερισχύει ιεραρχικά των οικονομικών του σχέσεων με τη Γερμανία και επομένως να αποτελεί το αποφασιστικό κριτήριο για τον προσδιορισμό του κέντρου των ζωτικών συμφερόντων του⁹.

9. Αντίθετα η Α. ΜΑΛΛΙΟΥ, Η έννοια της φορολογικής κατοικίας φυ-

III. Συμπεράσματα

Το ΣτΕ, με τη σχολιαζόμενη απόφασή του, προέβη σε εξειδίκευση της έννοιας της φορολογικής κατοικίας των φυσικών προσώπων, αποδεχόμενο το πρώτον τη δυνατότητα χωριστής κατοικίας των συζύγων από τη σκοπιά του φορολογικού δικαίου, επιλύοντας οριστικά ένα ιδιαίτερος επίκαιρο ζήτημα γενικότερου ενδιαφέροντος. Η στάση του Δικαστηρίου είναι συνεπής προς τις τρέχουσες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, οι οποίες οδηγούν ολοένα και περισσότερα έγγαμα φυσικά πρόσωπα να έχουν τη φορολογική κατοικία τους λόγω εργασίας εκτός της Ελλάδας, και ως εκ τούτου, να μην είναι υπόχρεοι σε υποβολή δήλωσης φόρου εισοδήματος στις φορολογικές αρχές της τελευταίας.

Το Δικαστήριο επεκτείνει τον συλλογισμό του, επισημαίνοντας ακολούθως ότι δεν τίθεται ζήτημα υποβολής κοινής δήλωσης φόρου εισοδήματος, κατ' άρθρον 67 παρ. 4 ΚΦΕ, του συζύγου που κατοικεί στο εξωτερικό με τον ή τη σύζυγο του που θεωρείται φορολογικός κάτοικος Ελλάδας. Η μη δυνατότητα υποβολής φορολογικής δήλωσης μόνο από τον τελευταίο, λόγω αδυναμίας του ηλεκτρονικού συστήματος TAXIS, το οποίο είναι προγραμματισμένο να δέχεται μόνο κοινές δηλώσεις εγγάμων φυσικών προσώπων, ουδόλως επηρεάζει την κατάσταση των φορολογικών κατοίκων εξωτερικού ως μη υπόχρεων σε φορολογική δήλωση, διότι το εν λόγω σύστημα υπάρχει ακριβώς για να διασφαλίζει την ορθή εφαρμογή της φορολογικής νομοθεσίας και όχι για να θέτει προσκόμματα.

Για τον δε προσδιορισμό της φορολογικής κατοικίας ενός φυσικού πρόσωπου, είναι αναγκαίο να συνεκτιμάται κάθε πρόσφορο στοιχείο και δη η ύπαρξη στέγης, η φυσική παρουσία του ίδιου, των μελών της ευρύτερης οικογένειάς του, ο τόπος άσκησης των επαγγελματικών δραστηριοτήτων, ο τόπος των περιουσιακών συμφερόντων, ο τόπος των διοικητικών δεσμών με τις δημόσιες αρχές και φορείς (ασφαλιστικούς, επαγγελματικούς, κοινωνικούς), ο τόπος ανάπτυξης πολιτικών, πολιτισμικών ή άλλων δραστηριοτήτων. Τα ανωτέρω στοιχεία θεωρούνται ομόφωνα από το Δικαστήριο ως ισοδύναμα για τον καθορισμό της φορολογικής κατοικίας με την υπό κρίση απόφαση το ΣτΕ αναγνωρίζει ότι ενδεχόμενοι προσωπικοί δεσμοί του φυσικού προσώπου με κάποιο κράτος δεν υπερισχύουν άνευ ετέρου των οικονομικών με κάποιο άλλο για τον προσδιορισμό του κέντρου ζωτικών συμφερόντων του. Το σχετικό βάρος απόδειξης φέρουν, κατ' αρχήν, οι φορολογικές αρχές, ενώ χωρεί ανταπόδειξη από τον φορολογούμενο.

Τέλος, σε περίπτωση που φυσικό πρόσωπο δεν θεωρείται ότι έχει φορολογική κατοικία στην Ελλάδα βάσει του

σικών προσώπων, για την υπαγωγή του φορολογικού υποκειμένου στην ελληνική κυριαρχική εξουσία, ΔΦΝ, 2014, σ. 1653, αρ. 6.

ΚΦΕ, δεν αξιώνουν εφαρμογής οι διατάξεις των Συμβάσεων Αποφυγής Διπλής Φορολογίας για τη διευθέτηση περίπτωσης διπλής κατοικίας και άρσης σύγκρουσης της φορολογικής εξουσίας της Ελλάδας και άλλου κράτους.

Διατυπώθηκε, ωστόσο, στην απόφαση και μειοψηφούσα γνώμη, βάσει της οποίας οι τελευταίες αξιώνουν εφαρμογής ως έχουσες υπερνομοθετική ισχύ.

► Επιστημονική Εκδήλωση ΚΔΕΟΔ «Τιμή Δημητρίου Ευρυγένη»

Την Παρασκευή 22 Ιανουαρίου 2016, διοργανώθηκε με μεγάλη επιτυχία, από το Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου σε συνεργασία με τη Νομική Σχολή του ΑΠΘ, επιστημονική εκδήλωση με θέμα «Ρατσισμός και Ξενοφοβία: Η επικαιρότητα της σκέψης του Δ. Ευρυγένη».

Στην εκδήλωση, που πραγματοποιήθηκε στην αίθουσα του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης, συμμετείχαν ως εισηγητές κορυφαίες προσωπικότητες του ακαδημαϊκού και πολιτικού χώρου.

Συγκεκριμένα, η πρώτη συνεδρία, της οποίας προήδρευσε ο ομότιμος καθηγητής της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών κος Βασίλειος Χριστιανός, ήταν αφιερωμένη σε ζητήματα νομικής υφής, άπτοντα του κινήματος του αντιρατσισμού και της καταστολής των ρατσιστικών εγκλημάτων. Μετά τις χρήσιμες και περιεκτικές εισαγωγικές παρατηρήσεις του ομότιμου καθηγητή Συνταγματικού Δικαίου και Αντώνη Μανιτάκη, τον λόγο έλαβε ο καθηγητής Ευρωπαϊκού Δικαίου της Νομικής Σχολής ΑΠΘ κος Πέτρος Στάγκος, που αναφέρθηκε στην «έκθεση Ευρυγένη», δηλαδή στην έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου του 1985 για την άνοδο του φασισμού και του ρατσισμού στην Ευρώπη, επισημαίνοντας την καινοτομία της για την εποχή και τη διαχρονικότητά της έως σήμερα. Εν συνέχεια, η καθηγήτρια του τομέα Ποινικών και Εγκληματολογικών Επιστημών του ΑΠΘ κα Μαρία Καϊάφα-Γκμπάντι, στην άκρως ενδιαφέρουσα και κατατοπιστική εισήγησή της, ανέλυσε τα ζητήματα ποινικής καταστολής της ρατσιστικής ρητορικής, των εγκλημάτων ρατσισμού και των ρατσιστικών διακρίσεων, καταδεικνύοντας τη σημασία τους για την ουσιαστική προστασία της αξίας του ανθρώπου.

Στη δεύτερη συνεδρία, έλαβαν μέρος οι ευρωβουλευτές κος Κωνσταντίνος Χρυσόγονος και κα Ελίζα Βόζενμπεργκ, φωτίζοντας πολιτικές πτυχές του θέματος και μεταφέροντας στο κοινό εκ των έσω εμπειρίες από συζητήσεις και επίκαιρες τάσεις επί του ζητήματος, όπως αντιμετωπίζεται στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και στους πολιτικούς σχηματισμούς εντός αυτού.

Η ημερίδα ολοκληρώθηκε με συζήτηση και χρήσιμες παρατηρήσεις των παρευρισκομένων, καθηγητών της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ και δικηγόρων.

Αλεξάνδρα-Χριστίνα Ζησοπούλου

► Επιμορφωτικό Σεμινάριο ΕΥΚΕ/ΜΟΔ για κρατικές ενισχύσεις, Αθήνα 14-15 Ιουλίου 2016

Στις 14 και 15 Ιουλίου 2016, πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα επιμορφωτικό σεμινάριο κρατικών ενισχύσεων, το οποίο

συνδιοργάνωσαν η Ειδική Υπηρεσία Κρατικών Ενισχύσεων (ΕΥΚΕ) του Υπουργείου Οικονομίας, Ανάπτυξης και Τουρισμού και η Μονάδα Οργάνωσης της Διαχείρισης Αναπτυξιακών Προγραμμάτων (ΜΟΔ) για τα στελέχη του δημοσίου.

Εισηγητής του επιμορφωτικού σεμιναρίου, υπό τον τίτλο «Κρατικές Ενισχύσεις και Διαρθρωτικά Ταμεία», ήταν ο ακαδημαϊκός διευθυντής της Lexxion Training, καθηγητής στο Κολλέγιο της Ευρώπης (Bruges) και στο Πανεπιστήμιο του Μάαστριχτ, κ. Φαίδων Νικολαΐδης. Τις εργασίες του σεμιναρίου προσκλήθηκαν να παρακολουθήσουν οι κ.κ. Ευτυχία Μουαμελετζή, Συντονίστρια της ΜοΚΕ, και Αικατερίνη Σγουρίδου, στέλεχος της ΜοΚΕ.

Την πρώτη ημέρα του σεμιναρίου, κατά την πρωινή συνεδρία παρουσιάστηκαν εισηγήσεις αρχικά για το σύστημα ελέγχου των κρατικών ενισχύσεων, με έμφαση στις αρμοδιότητες της Επιτροπής και τις υποχρεώσεις των κρατών μελών στο γενικότερο πλαίσιο του εκσυγχρονισμού των κρατικών ενισχύσεων, και κατόπιν για την έννοια της κρατικής ενίσχυσης, με ανάλυση των επιμέρους στοιχείων που συγκροτούν την έννοια αυτή (επιλεκτικό οικονομικό πλεονέκτημα, κρατική χρηματοδότηση, νόθευση του ανταγωνισμού και διατάραξη των ενδοκοινοτικών συναλλαγών) και ειδική αναφορά στο κριτήριο του Φορέα της Οικονομίας της Αγοράς (ΦΟΑ). Η πρωινή συνεδρία συνεχίστηκε με τα θέματα των διαρθρωτικών ταμείων και των Υπηρεσιών Γενικού Οικονομικού Συμφέροντος (ΥΓΟΣ), ενώ η απογευματινή συνεδρία ήταν αφιερωμένη στη διασφάλιση της συμβατότητας των κρατικών ενισχύσεων με το ισχύον κανονιστικό πλαίσιο. Στη συνεδρία αυτή αναπτύχθηκαν επιμέρους θέματα για την κοινοποίηση των σχεδίων ενισχύσεων και την έγκρισή τους από την Επιτροπή, βάσει είτε Κατευθυντηρίων Γραμμών είτε με απευθείας επίκληση της εξαίρεσης του άρθρου 107 παρ. 3γ ΣΛΕΕ. Η απογευματινή συνεδρία περιλάμβανε, επίσης, εισηγήσεις για τις «de minimis» ενισχύσεις και τον νέο Γενικό Απαλλακτικό Κανονισμό 651/2014.

Η δεύτερη ημέρα του σεμιναρίου ξεκίνησε με την παρουσίαση των Κατευθυντηρίων Γραμμών για τις περιφερειακές ενισχύσεις, τις ενισχύσεις για Έρευνα, Ανάπτυξη & Καινοτομία (ΕΑΚ), τα επιχειρηματικά κεφάλαια και τις κρατικές εγγυήσεις, και συνεχίστηκε με την εισήγηση για τη χρηματοδότηση των υποδομών. Η δεύτερη ημέρα ολοκληρώθηκε με συζήτηση επί των ερωτημάτων των συμμετεχόντων.

Η συζήτηση πρακτικών παραδειγμάτων, η ανάλυση ερμηνευτικών προβληματισμών και η εκτενής ανταλλαγή απόψεων συντέλεσαν στον χαρακτηρισμό του σεμιναρίου από όλους του συμμετέχοντες ως ιδιαίτερα εποικοδομητικού.

Αικατερίνη Σγουρίδου

► **Επίσκεψη της καθηγήτριας της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου της Τουλούζης I Capitale, κ. Hélène Gaudin, στο ΚΔΕΟΔ**

Τον Απρίλιο 2016, το ΚΔΕΟΔ είχε την τιμή να υποδεχθεί στην έδρα του την καθηγήτρια της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου της Τουλούζης I Capitale, κ. Hélène Gaudin, την οποία συνόδευε ο σύζυγός της, καθηγήτης Δημοσίου Δικαίου στο ίδιο Πανεπιστήμιο, κ. Jo  l Andriantsimbazonina. Οι δύο καθηγητές έγιναν δεκτοί από τον πρόεδρο του ΚΔΕΟΔ, κ. Βασίλειο Σκουρή, ενημερώθηκαν για τις δράσεις του Κέντρου και ξεναγήθηκαν στις εγκαταστάσεις του. Αποκόμισαν κατά δήλωσή τους τις καλύτερες εντυπώσεις και εξέφρασαν την επιθυμία τους για τη στενή συνεργασία των δύο φορέων.

Η επίσκεψη στη Θεσσαλονίκη είχε πρωταρχικό σκοπό μία διάλεξη της κ. Gaudin στην Αίθουσα «Κωνσταντόπουλος» της Νομικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, την οποία συνδιοργάνωσε το ΚΔΕΟΔ με

το Κοινό Ελληνογαλλικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στο Ευρωπαϊκό και Συγκριτικό Κοινωνικό Δίκαιο του ΑΠΘ και του Πανεπιστημίου της Τουλούζης I. Η διάλεξη της καθηγήτριας Hélène Gaudin, με τίτλο «L'affaire OMT devant son (ses?) juge(s): en attendant Karlsruhe, plaidoyer pour un dialogue constitutionnel» αφορούσε το εξαιρετικά ενδιαφέρον και επίκαιρο για την Ελλάδα θέμα του προγράμματος της αγοράς κρατικών ομολόγων στις δευτερογενείς αγορές (Outright Monetary Transactions, OMT) της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και τη συμφωνία του με το ευρωπαϊκό δίκαιο, όπως κρίθηκε στην απόφαση του Δικαστηρίου της ΕΕ (C-62/2014). Την εκδήλωση προλόγισε η καθηγήτρια κ. Χριστίνα Δεληγιάννη-Δημητράκου, πλαισίωσαν καθηγητές της Νομικής Σχολής και τίμησε με μία ουσιαστική παρέμβαση ο καθηγητής της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ κ. Πέτρος Στάγκος.

Έλσα Αδαμαντίδου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλιοπαρουσιάσεις

ΜΑΡΚΟΣ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑΝΤΗΣ, Οι πολιτικές της ΕΕ: Εξωτερική, Γεωργική, Μεταναστευτική, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2016, 534 σελ.

Το έργο του Μάρκου Παπακωσταντή, διδάκτορα νομικής του Πανεπιστημίου του Nancy II και δικηγόρου, το οποίο προλογίζεται από τον ομότιμο καθηγητή και τ. Πρόεδρο του ΔΕΕ, κ. Βασίλειο Σκουρή, έρχεται να προσφέρει μία ολοκληρωμένη εικόνα και να αναλύσει εις βάθος τρεις θεμελιώδεις πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης: την εξωτερική, τη γεωργική και τη μεταναστευτική. Πρόκειται για μία εκτενή μονογραφία, η οποία διερευνά όλες τις πτυχές των εν λόγω πολιτικών, δίνοντας ιδιαίτερο βάρος στην ανίχνευση της ιστορικής τους εξέλιξης στο πλαίσιο της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Η μελέτη είναι χωρισμένη σε τρία κεφάλαια, κάθε ένα εκ των οποίων είναι αφιερωμένο σε μία από τις τρεις ενωσιακές πολιτικές. Στο πρώτο κεφάλαιο, απασχολεί η εξωτερική πολιτική της Ε.Ε, όπως διαμορφώθηκε ήδη από τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια έως και σήμερα. Συγκεκριμένα, παρουσιάζονται, αφενός, τα δειλά βήματα της τότε κοινότητας στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής έως και τη Συνθήκη του Μάαστριχτ και, αφετέρου, η εξέχουσα σημασία της ένταξης της εξωτερικής πολιτικής στις ενωσιακές αρμοδιότητες, για την πρόσοδο μιας πολιτικής διάστασης στη νεοϊδρυθείσα τότε Ένωση. Η άσκηση της εξωτερικής πολιτικής, οι φραγμοί που αυτή γνωρίζει, καθώς και το σύγχρονο καθεστώς της συνθήκης της Λισσαβόνας μαζί με τη δομή και λειτουργία της «κοινής πολιτικής ασφάλειας και άμυνας», είναι τα ζητήματα που απασχολούν τον συγγραφέα στο πρώτο αυτό μέρος.

Τη σκυτάλη παίρνει η κοινή αγροτική πολιτική της ΕΕ, η οποία παρουσιάζεται αναλυτικά στο δεύτερο μέρος του βιβλίου. Η αγροτική παραγωγή αποτελεί θεμέλιο της ευρωπαϊκής οικονομίας και, ταυτόχρονα, μία δραστηριότητα που άπτεται σοβαρών περιβαλλοντικών και τεχνολογικών ζητημάτων. Ο πολυεπίπεδος ρόλος της γεωργίας, την καθιστά, ακριβώς, όχι μόνο μία προτεραιότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ήδη από τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας της, αλλά και την «ατμομηχανή» της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Συγκεκριμένα, το δεύτερο κεφάλαιο πραγματεύεται τους στόχους, τις βασικές αρχές, τους πυλώνες και τις μεταρρυθμίσεις που έχει υποστεί έως σήμερα ο κλάδος της γεωργικής πολιτικής. Το κεφάλαιο αυτό ολοκληρώνεται με αναφορά στη χρηματοδότηση και την προσαρμογή της εν λόγω πολιτικής στους κανόνες του ΠΟΕ.

Περνώντας στο τρίτο και πλέον εκτενές μέρος του έργου, παρατηρούμε πως ασχολείται με το κρίσιμο και εξαιρετικά επίκαιρο ζήτημα της μεταναστευτικής πολιτικής. Το φαινόμενο της μετανάστευσης ακολουθεί και διαμορφώνει την ιστορία του ανθρώπινου πολιτισμού από την αρχαιότητα, ωστόσο, οι σύγχρονες μετακινήσεις είναι πολύ

συχνότερες και πολύ πιο περίπλοκες. Η μετανάστευση είναι αναπόσπαστο κομμάτι της ιστορίας και της ταυτότητας της ευρωπαϊκής ηπείρου, επομένως και το κανονιστικό πλαίσιο ρύθμισης του φαινομένου δεν θα μπορούσε παρά να έχει απασχολήσει σε ενωσιακό επίπεδο. Μετά τους απαραίτητους ορισμούς, ο συγγραφέας προχωρά σε μία εξέταση του ενωσιακού δικαίου, του σχετικού με την είσοδο και την παραμονή μεταναστών από τρίτες χώρες στο έδαφος των κρατών-μελών.

Η μελέτη του κυρίου Μ. Παπακωσταντή αποτελεί μία χρήσιμη συνεισφορά στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης όχι μόνο γιατί καταφέρει να περιγράψει την ιστορική πορεία και τα σημερινά χαρακτηριστικά τριών θεμελιωδών και πολύπλοκων τομέων δράσης της ΕΕ, αλλά και γιατί προσεγγίζει τα εν λόγω ζητήματα με κριτική σκέψη και οξυδέρκεια. Πρόκειται για μία αναλυτική μελέτη, οι 600 περίπου σελίδες της οποίας συμπληρώνονται από ένα χρηστικό λημματικό ευρετήριο.

Δήμητρα Γαμπά

ΕΛΕΝΗ Λ. ΘΕΟΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, Φορολογική διαφάνεια και ανταλλαγή πληροφοριών σε καιρούς δημοσιονομικής και παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2016, 447 σελ.

Το εντελώς νέο και επιστημονικά ανεπεξέργαστο θέμα της σύγχρονης φορολογικής διαφάνειας και ανταλλαγής πληροφοριών διερευνά το βιβλίο της επίκουρης καθηγήτριας Φορολογικού Δικαίου της Νομικής του Πανεπιστημίου Θράκης, Διδάκτορας Νομικής του Πανεπιστημίου Paris II και δικηγόρου παρ' Αρείω Πάγω κ. Ελένης Θεοχαροπούλου. Πρόκειται για μία μονογραφία που μελετά σε βάθος όλες τις πτυχές της θεματικής τόσο σε ενωσιακό όσο και σε διεθνές επίπεδο, αναδεικνύοντας τη μεγάλη σημασία της για τη σύλληψη του παγκόσμιου εισοδήματος των φοροδιαφευγόντων προς αντιμετώπιση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης.

Η έννοια της σύγχρονης φορολογικής διαφάνειας προσεγγίζεται, κατ' αρχην, βάσει των διεθνών προτύπων, όπως διαμορφώθηκαν από το Παγκόσμιο Φόρουμ, με τον πυρήνα της να εντοπίζεται στη διαθεσιμότητα της πληροφορίας και στην πρόσβαση των φορολογικών αρχών σε αυτήν. Περαιτέρω, ακολουθεί η εξειδίκευσή της στην ελληνική έννομη τάξη μέσα από την, κατά τα άρθρα 13-17 του Ν. 4174/2013, «νέα τήρηση βιβλίων και στοιχείων», με διατάξεις που αφορούν την άντληση πληροφοριών τόσο από τους ίδιους τους φορολογούμενους όσο και από τρίτους, σε συνδυασμό με τη δυνατότητα άρσης πάσης φύσεως

επαγγελματικού απορρήτου για οικονομικές συναλλαγές χωρίς προηγούμενη άδεια Εισαγγελέα. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στις εναλλακτικές πτυχές της φορολογικής διαφάνειας, όπως αυτές αναπτύχθηκαν στη χώρα μας εν όψει της δημοσιονομικής κρίσης και συγκεκριμένα, στην πληροφόρηση των φορολογικών αρχών μέσω καταγγελιών, στη χορήγηση φορολογικών «αμνησιών» για τον επαναπατρισμό κεφαλαίων εξωτερικού και για περαιώσεις, με ανάλυση των λόγων που οδήγησαν στην πρόβλεψή τους και κριτική επί της αποτελεσματικότητάς τους.

Ο εκσυγχρονισμός των φορολογικών ελέγχων προς επίτευξη της φορολογικής διαφάνειας και του εξ αυτής συνεπαγόμενου αποτελεσματικότερου ελέγχου της φοροαποφυγής, καθώς και της καταπολέμησης της φοροδιαφυγής αναλύεται ενδελεχώς με παράλληλη αναφορά στη σχετική νομοθεσία και νομολογία. Ειδικότερα, εξηγείται ο τρόπος αξιοποίησης των παλαιών φοροδοτικών δεικτών ως κριτήρια στοχευμένων ελέγχων, η εισαγωγή σύγχρονων μεθόδων συνεργασίας μεταξύ των ελεγκτικών αρχών σε διεθνές επίπεδο, αλλά και ο ρόλος των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων. Η έννοια της φοροδιαφυγής προσεγγίζεται εν προκειμένω μέσα από τις διατάξεις της ελληνικής φορολογικής νομοθεσίας και των εκεί προβλεπόμενων μέτρων-κυρώσεων, ενώ για την πληρέστερη κατανόηση της ανάγκης συντονισμένης αντιμετώπισης σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο παρατίθενται μέτρα που προβλέπονται σε Οδηγίες και Κανονισμούς, καθώς και προτεινόμενες από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή σχετικές δράσεις. Ως προς τη φοροαποφυγή, η συγγραφέας προβαίνει με εύληπτο τρόπο σε ερμηνεία της έννοιας, οριοθετώντας την βάσει του Κώδικα Φορολογικής Διαδικασίας και των Συμβάσεων για την Αποφυγή της Διπλής Φορολογίας, αμφοτέρων τελούντων υπό την επίδραση του ευρωπαϊκού δικαίου, με αναφορά στη νομολογία του ΔΕΕ, ενώ αναλύει και τις ειδικές διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας για την πάταξη του φαινομένου.

Το δεύτερο μέρος της μονογραφίας είναι αφιερωμένο στην ανταλλαγή πληροφοριών ως μέσο πραγμάτωσης της φορολογικής διαφάνειας. Για τον σκοπό αυτόν περι-

γράφονται οι διαδικασίες ανταλλαγής πληροφοριών και η εξέλιξή τους μέσα από μία προσπάθεια αυτοματοποίησης της ανταλλαγής μεταξύ όχι μόνον των φοροελεγκτικών αρχών, αλλά και μεταξύ των τελευταίων και ιδιωτών ή άλλων αρχών σε εσωτερικό, ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο. Έμφαση δίδεται στον ρόλο των διακυβερνητικών συμβάσεων τύπου FATCA και στην Οδηγία 2011/16/ΕΕ, ενώ μελετάται και η μετάβαση από την αμοιβαία διοικητική συνδρομή στη διοικητική συνεργασία.

Η ανταλλαγή πληροφοριών επισύρει αναπόφευκτα κινδύνους για τον φορολογούμενο, όταν η απαιτούμενη ανταλλαγή έρχεται σε σύγκρουση προς άλλο δικαίωτο αγαθό. Τα προβλήματα που ανακύπτουν συνδέονται με την εμπιστευτικότητα της πληροφορίας, την προστασία του ατομικού δικαιώματος στην ιδιωτικότητα, κατ' άρθρον 8 ΕΣΔΑ, καθώς και την ενωσιακή ελευθερία κίνησης κεφαλαίων. Η συγγραφέας σχολιάζει διεξοδικά την αντιμετώπιση των ανωτέρω ζητημάτων, στην οποία κεντρικό ρόλο διαδραματίζει η αρχή της αναλογικότητας, καθώς και τα δικαιώματα άμυνας του φορολογούμενου με αναφορά στις σχετικές εθνικές και ενωσιακές διατάξεις, ενώ προσεγγίζει και το ζήτημα χρήσης παράνομων αποδεικτικών μέσων για την εξαγωγή πληροφοριών με συγκριτική ανάλυση αλλοδαπών δικαστικών αποφάσεων. Τέλος, εξετάζεται το βάρος απόδειξης στις φορολογικές διαφορές υπό τις Οδηγίες 77/799/ΕΚ και 2011/16/ΕΕ.

Η παρούσα μονογραφία έρχεται να καλύψει το κενό της ελληνικής βιβλιογραφίας ως προς τη φορολογική διαφάνεια και την ανταλλαγή πληροφοριών, ένα ζήτημα ιδιαιτέρως σημαίνον, δεδομένης της δημοσιονομικής και παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Η κ. Ε. Θεοχαροπούλου με τη σφαιρική προσέγγιση του ζητήματος μέσω της επεξήγησης των κεντρικών εννοιών και της κριτικής ανάλυσης του σχετικού νομοθετικού πλαισίου σε εθνικό, ενωσιακό και σε διεθνές επίπεδο παρέχει στον μελετητή και εφαρμοστή του Φορολογικού και Δημοσιονομικού Δικαίου ένα εξαιρετικό βοήθημα για την κατανόηση της θεματικής.

Δήμητρα Κωνσταντινίδου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

II. Το δίκαιο ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά:

Α' Εξάμηνο 2016

Επιμ.: Σοφία Σώμη

Τα περιοδικά που αποδελτιώθηκαν είναι:

Αρμενόπουλος (Αρμ)

Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας (ΔΦΝ)

Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών (ΔΕΕ)

Δίκαιο Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης & Επικοινωνίας (ΔΙΜΕΕ)

Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΔτΑ)

Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕυρΔ)

Ενέργεια και Δίκαιο (Ενέργεια & Δίκαιο)

Επιθεώρηση Εμπορικού Δικαίου (ΕΕμπΔ)

Επιθεώρηση Ναυτιλιακού Δικαίου (ΕΝΔ)

Επιθεώρησης Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου (ΕΔΔΔΔ)

Επιθεώρησης Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης (ΕΔΚΑ)

Επιθεώρησης Εργατικού Δικαίου (ΕΕργΔ)

Εφαρμογές Αστικού Δικαίου (ΕφΑΔ)

Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου (ΕφημΔΔ)

Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου (ΘΠΔΔ)

Νομικό Βήμα (ΝοΒ)

Περιβάλλον και Δίκαιο (ΠερΔικ)

Ποινικά Χρονικά (ΠοινΧρ)

Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου (ΧρΙΔ)

ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ Χ., Η απόφαση 4/2016 του Πρωτ. Πειθαρχικού Συμβουλίου της ΕΣΗΕΑ και η χαμένη τιμή της ελευθερίας του λόγου στην Ελλάδα, ΕφημΔΔ 2/2016, σ. 192

ΑΡΓΥΡΟΣ Α., Η αρχή «ne bis in idem»: με αφορμή την απόφαση με αριθμό 1741/2015 της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΕφημΔΔ 1/2016, σ. 102

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Σημείωμα στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 02.02.2016 στην υπόθεση Magyar κ.τ.λ. και Index.hu κατά Ουγγαρίας. Προσβλητικά και χυδαία λόγια στο διαδίκτυο, ΔιΜΕΕ 1/2016, σ. 136

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Π., Η αρχή ne bis in idem στην πολιτική δίκη ως εκδήλωση του δικαιώματος στη δίκαιη δίκη κατά το άρθρο 6 § 1 ΕΣΔΑ. Αντίκτυπος της νομολογίας του ΕΔΔΑ στο εθνικό δικονομικό δίκαιο, Αρμ 3/2016, σ. 383

ΔΕΛΗΔΗΜΟΣ Ν., Το άρθρο 365 ΚΠΔ και η ελληνική νομολογία εν όψει της 15.12.2011 αποφάσεως της Ευρείας Συνθέσεως του ΕΔΔΑ, ΝοΒ 2/2016, σ. 414

ΖΗΣΟΠΟΥΛΟΥ Α.-Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-601/15 PPU, Ν., 15.02.2016, ECLI:EU:C:2016:84. Κράτηση αλλοδαπού αιτούντος άσυλο, ΕΕΕυρΔ 1/2016, σ. 82

ΖΟΛΩΤΑΣ Τ., Η απαγόρευση της ισλαμικής μαντίλας στο σχολείο: με αφορμή την απόφαση του Πρώτου Τμήματος του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της 27ης Ιανουαρίου 2015, ΕφημΔΔ 2/2016, σ. 223

ΚΑΡΟΥΤΗΣ Δ., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 25.09.2012 στην υπόθεση Trade Union of the Police in the Slovak Republic and Others κατά Σλοβακίας. Συνδικαλιστική δράση αστυνομικών στη Σλοβακία, ΔτΑ 67/2016, σ. 169

ΚΟΥΨΙΔΗ Ε., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 05.06.2015 στην υπόθεση Lambert και άλλοι κατά Γαλλίας. Διακοπή της τεχνικής χορήγησης τροφής και νερού σε ασθενή βρισκόμενο σε χρόνια φυτική κατάσταση, ΕφημΔΔ 1/2016, σ. 44

ΚΤΙΣΤΑΚΗ Σ., Δικαίωμα επιχειρηματικής δραστηριότητας και δικαίωμα στην υγεία: πρόσφατες νομολογιακές τάσεις, ΔτΑ 67/2016, σ. 25

ΛΑΔΑ Ζ., Σχόλιο στην απόφαση του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της 15.12.2015, 2BvR 2735/14, 4/2016 (26.01.2016). In concreto έλεγχος παραβίασης από κυριαρχικές πράξεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης του θεμελιώδους δικαιώματος της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας ως στοιχείου της συνταγματικής ταυτότητας, ΕφημΔΔ 1/2016, σ. 52

ΜΗΝΑ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 19.05.2016 στην υπόθεση Κολονζα κατά Ελλάδας. Η ισόβια απέλαση και το δικαίωμα στην οικογενειακή και ιδιωτική ζωή, ΝοΒ 5/2016, σ. 1255

ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΟΥΤΝΑΤΖΗ Φ., Η ελευθερία του τύπου και η προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, ΔιΜΕΕ 1/2016, σ. 39

ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΟΥΤΝΑΤΖΗ Φ., Το συμφέρον του τέκνου στην ιατρικώς υποβοηθούμενη αναπαραγωγή: μία ηθικο-συνταγματική θεώρηση, ΕφημΔΔ 2/2016, σ. 202

ΠΑΥΛΙΔΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 891/2015. «Η σιωπή των Σειρήνων»: ο περιορισμός της δημοσιοποίησης στοιχείων της ποινικής προδικασίας από τα ΜΜΕ, ΘΠΔΔ 2/2016, σ. 118

ΠΕΡΓΑΝΤΗΣ Β., Η προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην ΕΣΔΑ: η Γνωμοδότηση 2/13 του Δικαστηρίου της ΕΕ, ΕΕΕυρΔ 1/2016, σ. 27

ΡΕΜΕΛΗΣ Ι., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 04.06.2015 στην υπόθεση Χήτος κατά Ελλάδος. Υποχρεωτική θητεία αξιωματικών Ε.Δ. κατ' άρθρο 4 ΕΣΔΑ, ΝοΒ 2/2016, σ. 369

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-601/15 PPU, Ν., 15.02.2016, ECLI:EU:C:2016:84. Απαιτήσεις για την υποδοχή των αιτούντων διεθνή προστασία, Αρμ 5/2016, σ. 937

ΤΑΣΣΗΣ Σ., Σημείωμα στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 12.01.2016 στην υπόθεση Szabó και Vissy κατά Ουγγαρίας. Προληπτική μαζική παρακολούθηση ηλεκτρονικών επικοινωνιών στα πλαίσια καταπολέμησης της τρομοκρατίας, ΔιΜΕΕ 1/2016, σ. 171

ΤΖΙΒΑΡΑΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 21.01.2016 στην υπόθεση L.E. κατά Ελλάδος. Απαγόρευση της δουλείας και της καταναγκαστικής εργασίας, ΕΕΕυρΔ 1/2016, σ. 108

ΤΖΙΟΛΑ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 25.09.2012 στην υπόθεση Trade Union of the Police in the Slovak Republic and Others κατά Σλοβακίας. Όρια στη συνδικαλιστική δράση των αστυνομικών στη Σλοβακία, ΔτΑ 67/2016, σ. 161

ΤΣΑΟΥΣΗΣ Γ., Η ιδιωτικότητα στο εργασιακό περιβάλλον: η οριοθέτηση της προστασίας της μέσα από την πρόσφατη νομολογία του ΕΔΔΑ, ΕφημΔΔ 3/2016, σ. 285

ΧΕΙΡΔΑΡΗΣ Β., Επέκταση της προστασίας του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ και το αναβαθμισμένο δικαίωμα των πολιτών σε λήψη πληροφοριών, ΝοΒ 5/2016, σ. 1270

ΧΕΙΡΔΑΡΗΣ Β., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 29.09.2015 στην υπόθεση Bouyid κατά Βελγίου. Το χαστούκι αστυνομικού σε πρόσωπο πολίτη αποτελεί εξευτελιστική μεταχείριση. Η ανθρωπίνη αξιοπρέπεια στο επίκεντρο της ΕΣΔΑ, ΝοΒ 1/2016, σ. 152

ΨΑΡΟΥΔΑ-ΜΠΕΝΑΚΗ Α., Η καθύβριση θρησκευμάτων (άρ. 199 ΓΚ) σε μια πολυθρησκευτική κοινωνία, ΠοινΧρ 2/2016, σ. 81

ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

ΚΑΡΥΔΗΣ Γ., Επιχειρήματα οικονομικής αποτελεσματικότητας κατά την εφαρμογή του άρθρου 102 της ΣΛΕΕ: οικονομική προσέγγιση versus ασφάλεια δικαίου, ΕΕΕυρΔ 1/2016, σ. 15

ΚΑΤΣΑΣ Θ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΠΠρΑθ 3863/2014. Αθέμιτος ανταγωνισμός – Αγορά ηλεκτρικής ενέργειας, ΔΕΕ 2/2016, σ. 182

ΚΑΤΣΑΣ Θ., Σχόλιο στην απόφαση του ΠΠρΑθ 3863/2014. Αθέμιτος ανταγωνισμός – Αγορά ηλεκτρικής ενέργειας, Ενέργεια & Δίκαιο 23/2015, σ. 164

ΚΛΑΜΑΡΗΣ Ν. ... [κ.ά.], Πόρισμα (Απρίλιος 2006) της Ομάδας Εργασίας ως προς το ερωτηματολόγιο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με τη Πράσινη Βίβλο για τις αγωγές αποζημιώσεως λόγω παραβάσεως των αντιμονοπωλιακών κανόνων της Ευρωπαϊκής Ενώσεως, ΧρΙΔ 2/2016, σ. 152

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-428/14, DHL Express (Italy) και DHL Global Forwarding (Italy), 20.01.2016, ECLI:EU:C:2016:27. Τομέας των διεθνών μεταφορών εμπορευμάτων – Εθνικές αρχές ανταγωνισμού, Αρμ 4/2016, σ. 733

ΤΖΑΚΑΣ Δ.-Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-74/14, Eturas κ.λπ., 21.01.2016, ECLI:EU:C:2016:42. Ελεύθερος ανταγωνισμός – Έννοια της σύμπραξης και της εναρμονισμένης πρακτικής, ΕΕμπΔ 1/2016, σ. 193

ΤΖΑΚΑΣ Δ.-Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-428/14, DHL Express (Italy) και DHL Global Forwarding (Italy), 20.01.2016, ECLI:EU:C:2016:27. Προγράμματα επιείκειας και υποχρεώσεις συνεργασίας, ΔΕΕ 3/2016, σ. 348

ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ

ΓΑΒΑΛΑΣ Ν., Σχόλιο στην απόφαση του ΑΠ 1421/2015. Ο ν. 3304/2005 για την απαγόρευση των διακρίσεων λόγω αναπηρίας ετέθη εκτός ισχύος, ΕΕργΔ 3/2016, σ. 287

ΑΣΤΙΚΗ ΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Α., Περιβάλλον και αστική ευθύνη του Δημοσίου, ΠερΔικ 1/2016, σ. 6

ΠΑΝΑΓΟΥΛΙΑΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 2783/2015. Η αστική ευθύνη των ανεξάρτητων διοικητικών αρχών, ΘΠΔΔ 2/2016, σ. 136

ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΙΣ ΠΟΙΝΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Η., Στην Βαβέλ της Ευρωπαϊκής Ένωσης: η Οδηγία 2010/64/ΕΕ για το δικαίωμα διερμηνείας και μετάφρασης στην ποινική διαδικασία (Ν. 4236/2014 – ΚΠΔ 233, 236, 236Α, 238Β), ΠοινΧρ 4/2016, σ. 241

ΑΡΒΑΝΙΤΗΣ Δ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-216/14, Covaci, 15.10.2015, ECLI:EU:C:2015:686. Το δικαίωμα διερμηνείας και μετάφρασης κατά τις ποινικές διαδικασίες και το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο αυτών: μια πρώτη (εν μέρει περιοριστική) ερμηνεία των σχετικών ευρωενωσιακών οδηγιών από το ΔΕΕ, ΝοΒ 2/2016, σ. 390

ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 851/2014. Εκτέλεση ευρωπαϊκού εντάλματος συλλήψεως γερμανικών αρχών, ΠοινΧρ 1/2016, σ. 39

ΑΣΥΛΟ

ΖΗΣΟΠΟΥΛΟΥ Α.-Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-601/15 PPU, Ν., 15.02.2016, ECLI:EU:C:2016:84. Κράτηση αλλοδαπού αιτούντος άσυλο, ΕΕΕυρΔ 1/2016, σ. 82

ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΕΦΑΝΟΥ Η., Οι πολιτικές μετανάστευσης και ασύλου σε συνθήκες κρίσης, ΕΕΕυρΔ 1/2016, σ. 1

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-290/14, Skerdjan Celaj, 01.10.2015, ECLI:EU:C:2015:640. Επιστροφή παρανόμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών, Αρμ 3/2016, σ. 523

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-601/15 PPU, Ν., 15.02.2016, ECLI:EU:C:2016:84. Απαιτήσεις για την υποδοχή των αιτούντων διεθνή προστασία, Αρμ 5/2016, σ. 937

ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΡΟΚΑΣ Ι., Το νέο δίκαιο της εποπτείας των ασφαλιστικών (και ανασφαλιστικών) επιχειρήσεων, ΝοΒ 5/2016, σ. 1089

ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-359/14 και C-475/14, ERGO Insurance, 21.01.2016, ECLI:EU:C:2016:40. Σύμβαση ασφάλισης – Ρυθμιζόμενο όχημα, ΧρΙΔ 4/2016, σ. 293

ΑΤΟΜΑ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ

ΓΑΒΑΛΑΣ Ν., Σχόλιο στην απόφαση του ΑΠ 1421/2015. Ο ν. 3304/2005 για την απαγόρευση των διακρίσεων λόγω αναπηρίας ετέθη εκτός ισχύος, ΕΕργΔ 3/2016, σ. 287

ΓΕΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΚΑΛΛΙΔΟΥ Α. / ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΟΥ Ε., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: επικαιρότητα ΕΕ, ΕΕΕυρΔ 1/2016, σ. 39

ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ – ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ – ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΙ

ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-115/14, RegioPost, 17.11.2015, ECLI:EU:C:2015:760. Δημόσιες συμβάσεις – Ταχυδρομικές υπηρεσίες, Αρμ 2/2016, σ. 339

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-425/14, Impresa Edilux και SICEF, ECLI:EU:C:2015:721. Λόγοι αποκλεισμού από διαγωνισμό, Αρμ 4/2016, σ. 716

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ – ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

ΓΑΛΑΝΗΣ Θ., Σημείωμα στην απόφαση του ΔΕΕ C-346/13, Base company, 06.10.2015, ECLI:EU:C:2015:649. Νομολογίας

συνέχεια σχετικά με τη φορολόγηση των εγκαταστάσεων κινητής τηλεφωνίας, υπό το πρίσμα του ενωσιακού δικαίου, ΔιΜΕΕ 1/2016, σ. 144

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Ειδοποίηση και Απόσυρση (Notice & Take-Down): η επανεμφάνιση της διαδικασίας και η εφαρμογή της, ΔιΜΕΕ 1/2016, σ. 67

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Σημείωμα στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 02.02.2016 στην υπόθεση Magyar κ.τ.λ. και Index.hu κατά Ουγγαρίας. Προσβλητικά και χυδαία λόγια στο διαδίκτυο, ΔιΜΕΕ 1/2016, σ. 136

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ Κ., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής, ΕΕΕυρΔ 1/2016, σ. 53

ΤΑΣΣΗΣ Σ., Σημείωμα στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 12.01.2016 στην υπόθεση Szabó και Vissy κατά Ουγγαρίας. Προληπτική μαζική παρακολούθηση ηλεκτρονικών επικοινωνιών στα πλαίσια καταπολέμησης της τρομοκρατίας, ΔιΜΕΕ 1/2016, σ. 171

ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΘΑΛΑΣΣΑΣ

ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Η., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-292/14, Στρομπούλης κ.λπ., 25.02.2016, ECLI:EU:C:2016:116. Ιθαγένεια πλοίων – Ορθή μεταφορά Οδηγίας 80/987/ΕΟΚ, ΕΕΕυρΔ 1/2016, σ. 75

ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ – ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ

ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ Ε., Νομολογιακές διευκρινίσεις ως προς τις προϋποθέσεις του παραδεκτού της αίτησης προδικαστικής απόφασης: με αφορμή τις αποφάσεις του ΔΕΕ C-62/14, Gauweiler, και C-5/14 Kernkraftwerke Lippe – Ems GmbH, ΘΠΔΔ 3-4/2016, σ. 401

ΡΑΝΤΟΣ Α., Ο διάλογος Συμβουλίου της Επικρατείας και Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΘΠΔΔ 3-4/2016, σ. 390

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΚΟΥΒΑΡΑΣ Η., Ουσιαστικοποίηση των διοικητικών διαφορών & αποτελεσματικότητα της δικαστικής προστασίας: το πλαίσιο μιας διαχρονικής συζήτησης, ΕφημΔΔ 3/2016, σ. 370

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΩΝ

ΠΕΡΑΚΗΣ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-402/14, Viamar, 17.12.2015, ECLI:EU:C:2015:830. Η μη επιστροφή του τέλους ταξινόμησης για οχήματα που εισήχθησαν στην Ελλάδα αλλά επανεξήχθησαν σε κράτος μέλος της Ε.Ε. ως εμπόδιο στην ελεύθερη κυκλοφορία, ΔΕΕ 1/2016, σ. 116

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-333/14, The Scotch Whisky Association, 23.12.2015, ECLI:EU:C:2015:845. Κοινή οργάνωση των αγορών γεωργικών προϊόντων, Αρμ 2/2016, σ. 355

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-161/15, Bensada Benallal, 17.03.2016, ECLI:EU:C:2016:175. Απόφαση περί ανακλήσεως άδειας διαμονής, Αρμ 5/2016, σ. 917

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΠΑΡΟΧΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-115/14, RegioPost, 17.11.2015, ECLI:EU:C:2015:760. Δημόσιες συμβάσεις – Ταχυδρομικές υπηρεσίες, Αρμ 2/2016, σ. 339

ΚΤΙΣΤΑΚΗ Σ., Δικαίωμα επιχειρηματικής δραστηριότητας και δικαίωμα στην υγεία: πρόσφατες νομολογιακές τάσεις, ΔτΑ 67/2016, σ. 25

ΛΙΑΣΚΟΣ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 42/2015. Σύμβαση εμπορικής αντιπροσωπείας, ΧρΙΔ 1/2016, σ. 46

ΝΙΝΑΤΣΙΟΥΔΗ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-336/14, Ince, 04.02.2016, ECLI:EU:C:2016:72. Τυχηρά παίγνια, ΕΕΕυρΔ 1/2016, σ. 91

ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Δ., Η διαφήμιση των υπηρεσιών ανάμεσα στις συμπληγάδες των πειθαρχικών διατάξεων. Οι πρόσφατες νομολογιακές εξελίξεις προς την απελευθέρωση του επαγγέλματος των οδοντιάτρων με αναφορά σε αποφάσεις του ΣτΕ, του ΔΕΚ και του ΕΔΔΑ, ΕφημΔΔ 3/2016, σ. 294

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

ΤΑΚΗΣ Α., Κοινές παρατηρήσεις στις αποφάσεις του ΔΕΕ C-168/14, Grupo Itevelesa κ.λπ., 15.10.2015, ECLI:EU:C:2015:685 και C-293/14, Hiebler, 23.12.2015, ECLI:EU:C:2015:843. Ελευθερία εγκατάστασης, Αρμ 3/2016, σ. 554

ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ – ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ

ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ Δ., Οι Αρχές της Χάγης για την επιλογή δικαίου στις διεθνείς εμπορικές συμβάσεις, ΧρΙΔ 4/2016, σ. 250

ΧΙΟΥ Θ., Το δίκαιο προστασίας εμπορικών απορρήτων ως θεμέλιο για την ανάπτυξη μιας οικονομίας της καινοτομίας: η Πρόταση Οδηγίας για την προστασία μυστικής τεχνολογίας και εμπιστευτικών επιχειρηματικών πληροφοριών, ΔΕΕ 1/2016, σ. 27

ΕΝΕΡΓΕΙΑ

ΒΟΥΛΓΑΡΙΔΟΥ Ι., Χρηματιστήριο ενέργειας: προοπτική σύστασης στην Ελλάδα, ΔΕΕ 2/2016, σ. 151

ΒΟΥΛΓΑΡΙΔΟΥ Ι., Χρηματιστήριο ενέργειας: προοπτική σύστασης στην Ελλάδα, Ενέργεια & Δίκαιο 23/2015, σ. 32

ΚΑΤΣΑΣ Θ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΠΠρΑθ 3863/2014. Αθέμιτος ανταγωνισμός – Αγορά ηλεκτρικής ενέργειας, ΔΕΕ 2/2016, σ. 182

ΚΑΤΣΑΣ Θ., Σχόλιο στην απόφαση του ΠΠρΑθ 3863/2014. Αθέμιτος ανταγωνισμός – Αγορά ηλεκτρικής ενέργειας, *Ενέργεια & Δίκαιο* 23/2015, σ. 164

ΚΟΥΝΕΝΟΥ Ε., Τρίτο μνημόνιο και ενέργεια: τροποποιήσεις, νέες ρυθμίσεις και επικείμενες μεταρρυθμίσεις, *Ενέργεια & Δίκαιο* 23/2015, σ. 74

ΜΑΝΙΑΤΗΣ Α., Δίκαιο συμβάσεων ενεργειακής απόδοσης («ΣΕΑ»), *Ενέργεια & Δίκαιο* 23/2015, σ. 48

ΜΟΥΡΑΤΙΑΝ Α., Η δια νόμου μείωση της εγγυημένης τιμής αποζημίωσης των φωτοβολταϊκών στεγών. Ή η διάψευση των προσδοκιών της σύγχρονης ελληνικής μικρής επιχειρηματικότητας, *Ενέργεια & Δίκαιο* 23/2015, σ. 57

ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ Χ., Συγκρούσεις συμφερόντων: η περίπτωση της απελευθέρωσης των αγορών ενέργειας, *Ενέργεια & Δίκαιο* 23/2015, σ. 20

ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Π., Ένωση για τη Μεσόγειο: πρόοδος έως σήμερα, δυσκολίες και προοπτικές για το μέλλον, *ΕφΑΔ* 1/2016, σ. 6

ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΓΑΒΑΛΑΣ Ν., Τι αλλάζει στο εργατικό δίκαιο μετά την κύρωση του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη, *ΕΕργΔ* 2/2016, σ. 129

ΕΤΑΙΡΙΕΣ

ΚΑΡΑΤΖΕΝΗΣ Φ., Σχόλιο στην απόφαση του ΣτΕ 3069/2015. Υποκείμενο των κυρώσεων κατά το άρθρο 29 Ν. 3461/2006 («Ενσωμάτωση στο εθνικό δίκαιο της Οδηγίας 2004/25/ΕΚ σχετικά με τις δημόσιες προτάσεις»), *ΝοΒ* 4/2016, σ. 913

ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Η ταυτότητα της οικογενειακής επιχείρησης, *ΔΕΕ* 2/2016, σ. 129

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Το νέο δίκαιο των ενοποιημένων λογαριασμών σύμφωνα με τα ελληνικά λογιστικά πρότυπα, *ΕΕμπΔ* 2/2016, σ. 282

ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Η φορολογική αντιμετώπιση της διαδοχής στην οικογενειακή επιχείρηση, *ΔΕΕ* 1/2016, σ. 19

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ

ΠΛΙΑΚΟΣ Α., Η αρχή της μη νομισματικής χρηματοδότησης των ελλειμμάτων κατά το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα, *ΝοΒ* 1/2016, σ. 13

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

(Βλ. λήμμα Ανθρώπινα Δικαιώματα)

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ

ΒΑΓΙΑΣ Α., Οι συλλογικές διαπραγματεύσεις στον Αναθεωρημένο Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη, *ΕΕργΔ* 6/2016, σ. 625

ΓΑΒΑΛΑΣ Ν., Τι αλλάζει στο εργατικό δίκαιο μετά την κύρωση του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη, *ΕΕργΔ* 2/2016, σ. 129

ΓΙΑΝΝΑΚΟΥΡΟΥ Μ., Σχόλιο στην απόφαση του ΑΠ 857/2015. Δικαίωμα απεργίας, διευθυντικό δικαίωμα και επιχειρηματική ελευθερία, *ΕΕργΔ* 4/2016, σ. 420

ΣΤΑΓΚΟΣ Π., Ο νομικός αντίκτυπος στην Ε.Ε. των αποφάσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων για τα ελληνικά μέτρα λιτότητας, *ΕΕργΔ* 4/2016, σ. 385

ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΜΕΤΑΞΑΣ Α., Σκέψεις για την ποιοτική ιδιαιτερότητα της ενωσιακής έννομης τάξης, *ΕφημΔΔ* 3/2016, σ. 346

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-286/14, Κοινοβούλιο/Επιτροπή, 17.03.2016, ECLI:EU:C:2016:183. Άρθρο 290 ΣΛΕΕ – Έννοιες «τροποποίηση» και «συμπλήρωση», *Αρμ* 5/2016, σ. 926

ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ Δ., Οι Αρχές της Χάγης για την επιλογή δικαίου στις διεθνείς εμπορικές συμβάσεις, *ΧρΙΔ* 4/2016, σ. 250

ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-350/14, Lazar, 10.12.2015, ECLI:EU:C:2015:802. Εφαρμοστέο δίκαιο σε εξωσυμβατική (αδικοπρακτική) ενοχή, *ΧρΙΔ* 5/2016, σ. 361

ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-299/14, García-Nieto κ.λπ., 25.02.2016, ECLI:EU:C:2016:114. Ιθαγένεια της Ένωσης – Ίση μεταχείριση, *Αρμ* 4/2016, σ. 722

ΙΣΟΤΗΤΑ – ΙΣΗ ΜΕΤΑΧΕΙΡΙΣΗ

ΑΡΓΑΛΙΑΣ Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-407/14, Arjona Camacho, 17.12.2015, ECLI:EU:C:2015:831. Η αρχή της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης, *ΕΕΕυρΔ* 1/2016, σ. 79

ΔΗΜΑΡΕΛΛΗΣ Κ., Η θέση της εργαζόμενης γυναίκας στην ελληνική και την κυπριακή έννομη τάξη, *ΕΕργΔ* 5/2016, σ. 525

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-299/14, García-Nieto κ.λπ., 25.02.2016, ECLI:EU:C:2016:114. Ιθαγένεια της Ένωσης – Ίση μεταχείριση, *Αρμ* 4/2016, σ. 722

ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΕΣ

ΑΛΑΠΑΛΟΓΛΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ Ολ. 13/2015. Προστασία δανειολήπτη και εγγυητή ως καταναλωτών, *ΕΕΕυρΔ* 1/2016, σ. 115

ΒΑΛΜΑΝΤΩΝΗΣ Γ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C- 449/13, CA Consumer Finance SA, 18.12.2014, ECLI:EU:C:2014:2464. Σύμβαση καταναλωτικής πίστης και κατανομή του βάρους απόδειξης: το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης διευκρινίζει τις υποχρεώσεις, ΕφΑΔ 1/2016, σ. 94

ΕΥΘΥΜΙΟΥ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΠΠρΑθ 3789/2015. Νεότερες εξελίξεις στο ζήτημα των δανείων σε ελβετικό φράγκο, ΧρΙΔ 3/2016, σ. 193

ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΠΠρΑθ 3789/2015. Περί της επεκτάσεως της ακυρότητας της ρήτρας ελβετικού φράγκου σε ολόκληρη τη σύμβαση δανείου, ΝοΒ 3/2016, σ. 544

ΛΙΑΠΗΣ Δ., Τα δάνεια σε ελβετικό φράγκο: η διαγραφόμενη από το ΔικΕΕ και την Οδηγία 2014/17/ΕΕ προσέγγιση και η κυμαινόμενη ελληνική νομολογία, ΧρΙΔ 4/2016, σ. 241

ΜΠΟΛΚΑΣ Ν. / ΒΟΛΟΝΑΚΗ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΠρΡόδου 555/2015. Σύναψη δανείου σε ελβετικό φράγκο, ΕφΑΔ 3-4/2016, σ. 289

ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Π., Ποιες δυνατότητες παρέχει το ελληνικό δίκαιο για την επίλυση των διαφορών που προκύπτουν από τα δάνεια σε ελβετικά φράγκα; ΝοΒ 2/2016, σ. 224

ΠΕΡΑΚΗΣ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-312/14, Banif Plus Bank, 03.12.2015, ECLI:EU:C:2015:794. Η ανατίμηση του ελβετικού φράγκου και τα επακόλουθα της, ΔΕΕ 1/2016, σ. 92

ΧΑΡΑΚΤΙΝΙΩΤΗΣ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-110/14, Costea, 03.09.2015, ECLI:EU:C:2015:538. Έννοια του «καταναλωτή» σύμφωνα με την Οδηγία 93/13/ΕΟΚ, ΧρΙΔ 1/2016, σ. 36

ΧΑΣΑΠΗΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΠΠρΑθ 334/2016. Δάνεια σε ελβετικό φράγκο, ΕΕμπΔ 2/2016, σ. 424

ΨΥΧΟΜΑΝΗΣ Σ., Τα τραπεζικά δάνεια σε ελβετικά φράγκα: το πρόβλημα και η λύση του, ΕΕμπΔ 2/2016, σ. 259

ΚΟΙΝΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Π., Ένωση για τη Μεσόγειο: πρόοδος έως σήμερα, δυσκολίες και προοπτικές για το μέλλον, ΕφΑΔ1/2016, σ. 6

ΚΟΙΝΟΤΙΚΟ ΣΗΜΑ

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.Θ., Σημείωση στην απόφαση του ΔΕΕ C-163/15, Hassan, 04.02.2016, ECLI:EU:C:2016:71. Άδεια χρήσεως κοινοτικού σήματος, ΧρΙΔ 1/2016, σ. 59

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ

ΚΡΕΜΑΛΗΣ Κ., Δυνατές επιδράσεις του διεθνούς και συγκριτικού δικαίου στην κοινωνικοασφαλιστική μεταρρύθμιση:

αναζητώντας γενικές αρχές κωδικοποίησης του δικαίου και από την αλλοδαπή, ΕΔΚΑ 1/2016, σ. 37

ΜΥΛΩΝΑ Ε., Επισημάνσεις στην απόφαση του ΣΤΕ 2180/2015. Μεταφορά συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων από το Ελληνικό Συνταξιοδοτικό Σύστημα προς το Συνταξιοδοτικό Σύστημα των υπαλλήλων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ΕΔΚΑ 2/2016, σ. 336

ΜΩΡΟΓΙΑΝΝΗ Ε., Επισημάνσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-453/14, Knauer, 21.01.2016, ECLI:EU:C:2016:37. Έννοια των «ισοδύναμων παροχών» - Παροχές γήρατος, ΕΔΚΑ 2/2016, σ. 285

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-115/14, RegioPost, 17.11.2015, ECLI:EU:C:2015:760. Δημόσιες συμβάσεις - Ταχυδρομικές υπηρεσίες, Αρμ 2/2016, σ. 339

ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Η., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-292/14, Στρομπούλης κ.λπ., 25.02.2016, ECLI:EU:C:2016:116. Ιθαγένεια πλοίων - Ορθή μεταφορά Οδηγίας 80/987/ΕΟΚ, ΕΕΕυρΔ 1/2016, σ. 75

ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ Χ. / ΚΟΥΚΙΑΔΗΣ Ι., Η οριζόντια εφαρμογή των κοινωνικών δικαιωμάτων κατά τη νομολογία του Δ.Ε.Ε. και τη δικαστηριακή πρακτική των κρατών-μελών: με αφορμή την απόφαση του Δ.Ε.Ε. Association de Médiation Sociale κατά Union locale des syndicats CGT, C-176/12, ΕΕργΔ 1/2016, σ. 1

ΔΙΟΝΥΣΟΠΟΥΛΟΥ Ε., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-180/14, Επιτροπή/Ελλάδα, 23.12.2015, ECLI:EU:C:2015:840. Η προστασία των ιατρών Ε.Σ.Υ. έναντι της κατάρτισης παράνομου προγράμματος εφημεριών, ΕΕργΔ 5/2016, σ. 544

ΠΕΡΡΑΚΗ Π., Ο νέος Γενικός Κανονισμός Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων και η εργασιακή σχέση, ΔΕΕ 3/2016, σ. 323

ΣΤΑΓΚΟΣ Π., Ο νομικός αντίκτυπος στην Ε.Ε. των αποφάσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων για τα ελληνικά μέτρα λιτότητας, ΕΕργΔ 4/2016, σ. 385

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-299/14, García-Nieto κ.λπ., 25.02.2016, ECLI:EU:C:2016:114. Ιθαγένεια της Ένωσης - Ίση μεταχείριση, Αρμ 4/2016, σ. 722

ΤΡΑΥΛΟΣ-ΤΖΑΝΕΤΑΤΟΣ Δ., Εργατοδιεθνολογικά ζητήματα από την υπερόρια μεταφορά ή (και) μεταβίβαση εκμετάλλευσης: η τύχη των συλλογικών συμβάσεων εργασίας ειδικότερα, ΕΕργΔ 5/2016, σ. 513

ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

ΚΩΤΣΗΡΑΣ Γ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-505/14, Klausner Holz Niedersachsen, 11.11.2014, ECLI:EU:C:2015:742. Η επιρροή εθνικών διατάξεων περί

δεδικασμένου στη διαδικασία ανάκτησης κρατικής ενίσχυσης, ΝοΒ 2/2016, σ. 399

ΤΣΙΡΟΒΑΣΙΛΗ Κ., Σχόλιο στην απόφαση του ΣτΕ 533/2016. Η δέσμευση των δικαιοδοτικών οργάνων του κράτους-μέλους για άμεση και πραγματική εκτέλεση της Επιτροπής για την ανάκτηση παράνομων κρατικών ενισχύσεων, ΝοΒ 4/2016, σ. 974

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ

ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΕΦΑΝΟΥ Η., Οι πολιτικές μετανάστευσης και ασύλου σε συνθήκες κρίσης, ΕΕΕυρΔ 1/2016, σ. 1

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-290/14, Skerdjan Celaj, 01.10.2015, ECLI:EU:C:2015:640. Επιστροφή παράνομως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών, Αρμ 3/2016, σ. 523

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΠΛΙΑΚΟΣ Α., Η αρχή της μη νομισματικής χρηματοδότησης των ελλειμμάτων κατά το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα, ΝοΒ 1/2016, σ. 13

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

ΒΡΕΤΟΥ Φ. ... [κ.ά.], Οι ευρωπαϊκές Οδηγίες για τη βιοποικιλότητα: με αφορμή τη διαδικασία REFIT, ΠερΔικ 1/2016, σ. 31

ΛΑΖΑΡΑΤΟΣ Π., Διαλυτική αίρεση και πλήρωση κενών επί τριμερούς δικαιοπραξίας: γνωμοδότηση με αφορμή την ΟλΣτΕ 376/2014, ΝοΒ 2/2016, σ. 421

ΜΑΛΛΙΑΡΟΠΟΥΛΟΥ Α., Προστασία του περιβάλλοντος και δικαιολογημένη εμπιστοσύνη του ιδιώτη: ένα ακόμα bras de fer? – με αφορμή την απόφαση ΣτΕ 2717/2014, ΠερΔικ 1/2016, σ. 23

ΜΠΑΛΙΑΣ Γ., Το δίκαιο της ΕΕ για τους ΓΤΟ: αναζητώντας ένα νέο κανονιστικό παράδειγμα, ΕφημΔΔ 2/2016, σ. 233

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Α., Περιβάλλον και αστική ευθύνη του Δημοσίου, ΠερΔικ 1/2016, σ. 6

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ

ΒΟΣΣΟΣ Κ., Σημείωμα στην απόφαση του ΔΕΕ C-325/14, SBS Belgium, 19.11.2015, ECLI:EU:C:2015:764. Παρουσίαση τηλεοπτικών προγραμμάτων με την τεχνική της απευθείας διαβίβασης (direct injection), ΔιΜΕΕ 1/2016, σ. 97

ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-490/14, Verlag Esterbauer, 29.10.2015, ECLI:EU:C:2015:735. Οι τοπογραφικοί χάρτες ως βάσεις δεδομένων κατά την Οδηγία 96/9/ΕΟΚ, ΧρΙΔ 3/2016, σ. 224

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Ειδοποίηση και Απόσυρση (Notice & Take-Down): η επανεμφάνιση της διαδικασίας και η εφαρμογή της, ΔιΜΕΕ 1/2016, σ. 67

ΓΚΟΥΛΟΥΝΗ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-463/12, Corydan Båndkopi, 05.03.2015, ECLI:EU:C:2015:144. Δικαίωμα του δημιουργού και συγγενικά δικαιώματα – Αναπαραγωγή αντιγράφων για ιδιωτική χρήση, ΧρΙΔ 2/2016, σ. 145

ΚΟΤΣΙΡΗΣ Λ., Η αναπαραγωγή για ιδιωτική χρήση και το πρόβλημα επέκτασης της εύλογης αμοιβής στους Η/Υ και τα κινητά τηλέφωνα: γνωμοδότηση, ΕΕμπΔ 1/2016, σ. 222

ΚΥΠΡΟΥΛΗ Ν., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΕφΑθ 3781/2015. Πνευματική ιδιοκτησία – Οργανισμοί συλλογικής διαχείρισης – Πρόσωπα που έχουν δικαίωμα ανάθεσης διαχείρισης των δικαιωμάτων τους σε οργανισμούς συλλογικής διαχείρισης – ειδικοί διάδοχοι δημιουργών, ΔΕΕ 2/2016, σ. 188

ΣΤΑΜΑΤΟΥΔΗ Ε., Η Πρωτοτυπία στο Δίκαιο Πνευματικής Ιδιοκτησίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΔιΜΕΕ 1/2016, σ. 49

ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-572/13, Hewlett-Packard Belgium, 12.11.2015, ECLI:EU:C:2015:750. Δικαίωμα του δημιουργού και συγγενικά δικαιώματα – Αποκλειστικό δικαίωμα αναπαραγωγής, ΧρΙΔ 2/2016, σ. 136

ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-470/14, EGEDA κ.λπ., 09.06.2016, ECLI:EU:C:2016:418. Το μοντέλο κρατικής χρηματοδότησης της αποζημίωσης λόγω ιδιωτικής αντιγραφής, ΧρΙΔ 6/2016, σ. 461

ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΠΠρΑθ 3141/2015. Προϋποθέσεις προστασίας αρχιτεκτονικών έργων ως πρωτότυπων πνευματικών δημιουργημάτων, ΧρΙΔ 1/2016, σ. 63

ΧΙΟΣ Θ., Πνευματική ιδιοκτησία και αποκλεισμός πρόσβασης σε ιστοτόπους: η αναλογικότητα σε ένα ψηφιακό κόσμο: σκέψεις με αφορμή τις ΜΠρΑθ 4658/2012, ΜΠρΑθ 13478/2014 και ΜΠρΑθ 10452/2015, ΧρΙΔ 3/2016, σ. 230

ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΙΝΙΚΗ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑ

ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Η., Στην Βαβέλ της Ευρωπαϊκής Ένωσης: η Οδηγία 2010/64/ΕΕ για το δικαίωμα διερμηνείας και μετάφρασης στην ποινική διαδικασία (N. 4236/2014 – ΚΠΔ 233, 236, 236Α, 238Β), ΠοινΧρ 4/2016, σ. 241

ΑΡΓΥΡΟΣ Α., Η αρχή «ne bis in idem»: με αφορμή την απόφαση με αριθμό 1741/2015 της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας, Εφημ ΔΔ 1/2016, σ. 102

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ Α., Δικαίωμα υπερασπίσεως και δικηγορικό απόρρητο, ΠοινΧρ 6/2016, σ. 401

ΜΠΙΛΛΗΣ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-105/14, Taricco κ.λπ., 08.09.2015, ECLI:EU:C:2015:555. Ποινική διαδικασία για εγκλήματα σχετικά με τον φόρο προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ) – Άρθρο 325 ΣΛΕΕ, ΠοινΧρ 6/2016, σ. 478

ΠΑΥΛΙΔΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 891/2015. «Η σιωπή των Σειρήνων»: ο περιορισμός της δη-

μοσιοποίησης στοιχείων της ποινικής διαδικασίας από τα ΜΜΕ, ΘΠΔΔ 2/2016, σ. 118

ΤΖΑΝΝΕΤΗΣ Α., Το Plea bargaining και η αρχή της αναζήτησης της ουσιαστικής αλήθειας: συνηγορία υπέρ του νέου θεσμού, ΠοινΧρ 1/2016, σ. 14

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΒΕΡΓΟΥ Μ., Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών: διεθνές, ευρωπαϊκό και ελληνικό δίκαιο, ΝοΒ 4/2016, σ. 1058

ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΣΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

ΑΡΓΥΡΟΣ Α., Πρόσβαση σε δημόσια έγγραφα – Χορήγηση αντιγράφων εγγράφων – Εύλογο ενδιαφέρον – Διαδικασία – Αρχή διαφάνειας, ΝοΒ 4/2016, σ. 796

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

ΚΤΙΣΤΑΚΗ Σ., Δικαίωμα επιχειρηματικής δραστηριότητας και δικαίωμα στην υγεία: πρόσφατες νομολογιακές τάσεις, ΔτΑ 67/2016, σ. 25

ΜΠΑΛΙΑΣ Γ., Το δίκαιο της ΕΕ για τους ΓΤΟ: αναζητώντας ένα νέο κανονιστικό παράδειγμα, ΕφημΔΔ 2/2016, σ. 233

ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ – ΑΠΟΡΡΗΤΟ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΙΓΥΠΤΙΑΔΟΥ Ε., Διασυννοριακή ροή προσωπικών δεδομένων από την ΕΕ στις ΗΠΑ: η πρόσφατη απόφαση του ΔΕΕ ενόψει της σχετικής δραστηριότητας του Facebook (C-362/14, M. Schrems κατά Ιρλανδού Επιτρόπου Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων), ΔιΜΕΕ 1/2016, σ. 12

ΑΡΓΥΡΟΣ Α., Πρόσβαση σε δημόσια έγγραφα – Χορήγηση αντιγράφων εγγράφων – Εύλογο ενδιαφέρον – Διαδικασία – Αρχή διαφάνειας, ΝοΒ 4/2016, σ. 796

ΚΟΝΤΑΡΓΥΡΗΣ Ξ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-362/14, Schrems, 06.10.2015, ECLI:EU:C:2015:650. Διαβίβαση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα προς τις Ηνωμένες Πολιτείες, Αρμ 2/2016, σ. 326

ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΟΥΤΝΑΤΖΗ Φ., Η ελευθερία του τύπου και η προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, ΔιΜΕΕ 1/2016, σ. 39

ΠΕΡΡΑΚΗ Π., Ο νέος Γενικός Κανονισμός Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων και η εργασιακή σχέση, ΔΕΕ 3/2016, σ. 323

ΠΤΩΧΕΥΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΒΕΝΙΕΡΗΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΠρΔραμ 102/2015. Αναστολή εκποίησης αποθηκευμένων εμπορευμάτων εταιρίας που βρίσκεται σε διαδικασία εξυγίανσης, ΔΕΕ 2/2016, σ. 200

ΠΑΪΖΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 838/2015. Κανονισμός (ΕΚ) 1346/2000, ΔΕΕ 2/2016, σ. 205

ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΑ – ΤΗΛΕΟΡΑΣΗ

ΒΟΣΣΟΣ Κ., Σημείωμα στην απόφαση του ΔΕΕ C-325/14, SBS Belgium, 19.11.2015, ECLI:EU:C:2015:764. Παρουσίαση τηλεοπτικών προγραμμάτων με την τεχνική της απευθείας διαβίβασης (direct injection), ΔιΜΕΕ 1/2016, σ. 97

ΣΗΜΑ

ΚΟΥΒΑΡΑΣ Η., Η εκτίμηση του κινδύνου σύγχυσης κατά την καταχώρηση σήματος: η αξιολόγηση των μη διακριτικών/ αδύναμων στοιχείων στην πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ, ΔΕΕ 2/2016, σ. 142

ΛΙΑΣΚΟΣ Ε., Η κατάθεση σχήματος ως σήμα – τα όρια μεταξύ σήματος και design: ερμηνεία του άρθρου 3 παρ. 1 στ. ε' της Οδηγίας 2008/95, ΧρΙΔ 5/2016, σ. 395

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Α., Σημείωμα στην απόφαση του ΣτΕ 4598/2015. Σχόλιο σε μια απόπειρα νομολογιακής αντιμετώπισης της διαφήμισης «διαχωρισμού οθόνης» (split screen), ΔιΜΕΕ 1/2016, σ. 151

ΣΧΕΣΕΙΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΛΑΔΑ Ζ., Σχόλιο στην απόφαση του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της 15.12.2015, 2BvR 2735/14, 4/2016 (26.01.2016). In concreto έλεγχος παραβίασης από κυριαρχικές πράξεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης του θεμελιώδους δικαιώματος της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ως στοιχείου της συνταγματικής ταυτότητας, ΕφημΔΔ 1/2016, σ. 52

ΤΕΛΩΝΕΙΑΚΗ ΕΝΩΣΗ

ΠΕΡΑΚΗΣ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-402/14, Viamar, 17.12.2015, ECLI:EU:C:2015:830. Η μη επιστροφή του τέλους ταξινόμησης για οχήματα που εισήχθησαν στην Ελλάδα αλλά επανεξήχθησαν σε κράτος μέλος της Ε.Ε. ως εμπόδιο στην ελεύθερη κυκλοφορία, ΔΕΕ 1/2016, σ. 116

ΤΗΛΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

ΓΑΛΑΝΗΣ Θ., Σημείωμα στην απόφαση του ΔΕΕ C-346/13, Base company, 06.10.2015, ECLI:EU:C:2015:649. Νομολογίας συνέχεια σχετικά με τη φορολόγηση των εγκαταστάσεων κινητής τηλεφωνίας, υπό το πρίσμα του ενωσιακού δικαίου, ΔιΜΕΕ 1/2016, σ. 144

ΚΟΝΔΥΛΗΣ Β., Η κατανομή αρμοδιοτήτων σχετικά με τον καθορισμό της τιμής εκκίνησης διαγωνισμού για τη διάθεση φάσματος ραδιοσυχνότητας: οι ακολουθούμενες πρακτικές, ΔιΜΕΕ 1/2016, σ. 25

ΤΡΑΠΕΖΙΚΟ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΑΛΑΓΙΑΛΟΓΛΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ Ολ. 13/2015. Προστασία δανειολήπτη και εγγυητή ως καταναλωτών, ΕΕΕυρΔ 1/2016, σ. 115

ΕΥΘΥΜΙΟΥ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΠΠρΑθ 3789/2015. Νεότερες εξελίξεις στο ζήτημα των δανείων σε ελβετικό φράγκο, ΧρΙΔ 3/2016, σ. 193

ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΠΠρΑθ 3789/2015. Περί της επεκτάσεως της ακυρότητας της ρήτρας ελβετικού φράγκου σε ολόκληρη τη σύμβαση δανείου, ΝοΒ 3/2016, σ. 544

ΛΙΑΠΗΣ Δ., Τα δάνεια σε ελβετικό φράγκο: η διαγραφόμενη από το ΔικΕΕ και την Οδηγία 2014/17/ΕΕ προσέγγιση και η κυμαινόμενη ελληνική νομολογία, ΧρΙΔ 4/2016, σ. 241

ΜΠΟΛΚΑΣ Ν. / ΒΟΛΟΝΑΚΗ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΠρΡόδου 555/2015. Σύναψη δανείου σε ελβετικό φράγκο, ΕφΑΔ 3-4/2016, σ. 289

ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Π., Ποιες δυνατότητες παρέχει το ελληνικό δίκαιο για την επίλυση των διαφορών που προκύπτουν από τα δάνεια σε ελβετικά φράγκα; ΝοΒ 2/2016, σ. 224

ΠΕΡΑΚΗΣ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-312/14, Banif Plus Bank, 03.12.2015, ECLI:EU:C:2015:794. Η ανατίμηση του ελβετικού φράγκου και τα επακόλουθά της, ΔΕΕ 1/2016, σ. 92

ΠΑΥΛΙΔΗΣ Γ., Η νέα Συμφωνία για την αυτόματη ανταλλαγή φορολογικών πληροφοριών μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης και Ελβετικής Συνομοσπονδίας: το λυκόφως του ελβετικού τραπεζικού απορρήτου; ΔΦΝ 1577/2016, σ. 147

ΡΟΚΑΣ Α., Μέθοδοι αντιμετώπισης της αφερεγγυότητας πιστωτικών ιδρυμάτων. ΔΦΝ 1588/2016, σ. 915

ΡΟΚΑΣ Ι., Το νέο δίκαιο της εποπτείας των ασφαλιστικών (και αντασφαλιστικών) επιχειρήσεων, ΝοΒ 5/2016, σ. 1089

ΧΑΣΑΠΗΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΠΠρΑθ 334/2016. Δάνεια σε ελβετικό φράγκο, ΕΕμπΔ 2/2016, σ. 424

ΨΥΧΟΜΑΝΗΣ Σ., Τα τραπεζικά δάνεια σε ελβετικά φράγκα: το πρόβλημα και η λύση του, ΕΕμπΔ 2/2016, σ. 259

ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

ΚΑΝΑΚΗΣ Γ., Η αναστολή καταβολής Φ.Π.Α., επί μεταβίβασης συνόλου αγαθών, ΔΦΝ 1579/2016, σ. 298

ΜΠΙΛΛΗΣ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-105/14, Taricco κ.λπ., 08.09.2015, ECLI:EU:C:2015:555. Ποινική διαδικασία για εγκλήματα σχετικά με τον φόρο προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ) – Άρθρο 325 ΣΛΕΕ, ΠοινΧρ 6/2016, σ. 478

ΠΕΡΑΚΗΣ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-402/14, Viamar, 17.12.2015, ECLI:EU:C:2015:830. Η μη επιστροφή του τέλους ταξινόμησης για οχήματα που εισήχθησαν στην Ελλάδα αλλά επανεξήχθησαν σε κράτος μέλος της Ε.Ε. ως εμπόδιο στην ελεύθερη κυκλοφορία, ΔΕΕ 1/2016, σ. 116

ΠΑΥΛΙΔΗΣ Γ., Η νέα Συμφωνία για την αυτόματη ανταλλαγή φορολογικών πληροφοριών μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης

και Ελβετικής Συνομοσπονδίας: το λυκόφως του ελβετικού τραπεζικού απορρήτου; ΔΦΝ 1577/2016, σ. 147

ΣΤΥΛΙΑΝΙΔΟΥ Μ., Βασικές αρχές που απορρέουν από τη νομολογία του δικαστηρίου της ΕΕ σχετικά με τη φορολόγηση των διασυννοριακών κληρονομιών, ΔΕΕ 3/2016, σ. 331

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-264/14, Hedqvist, 22.10.2015, ECLI:EU:C:2015:718. Κοινό σύστημα φόρου προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ), Αρμ 2/2016, σ. 346

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-419/14, WebMindLicenses, 17.12.2015, ECLI:EU:C:2015:832. Φόρος προστιθέμενης αξίας – Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Αρμ 3/2016, σ. 535

ΤΣΕΒΕΛΕΚΟΥ Π., Το ειδικό καθεστώς ΦΠΑ των travel agents και tour operators: η απόφαση MED [2014] UK Supreme Court 16 και η σχέση της με τη νομολογία του ΔικΕΕ, ΔΕΕ 4/2016, σ. 477

ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Η φορολογική αντιμετώπιση της διαδοχής στην οικογενειακή επιχείρηση, ΔΕΕ 1/2016, σ. 19

ΧΑΡΤΗΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

ΑΡΓΥΡΟΣ Α., Η αρχή «ne bis in idem»: με αφορμή την απόφαση με αριθμό 1741/2015 της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας, Εφημ ΔΔ 1/2016, σ. 102

ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ Χ. / ΚΟΥΚΙΑΔΗΣ Ι., Η οριζόντια εφαρμογή των κοινωνικών δικαιωμάτων κατά τη νομολογία του Δ.Ε.Ε. και τη δικαστηριακή πρακτική των κρατών-μελών: με αφορμή την απόφαση του Δ.Ε.Ε. Association de Médiation Sociale κατά Union locale des syndicats CGT, C-176/12, ΕΕργΔ 1/2016, σ. 1

ΖΗΣΟΠΟΥΛΟΥ Α.-Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-601/15 RPU, N., 15.02.2016, ECLI:EU:C:2016:84. Κράτηση αλλοδαπού αιτούντος άσυλο, ΕΕΕυρΔ 1/2016, σ. 82

ΛΑΔΑ Ζ., Σχόλιο στην απόφαση του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της 15.12.2015, 2BvR 2735/14, 4/2016 (26.01.2016). In concreto έλεγχος παραβίασης από κυριαρχικές πράξεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης του θεμελιώδους δικαιώματος της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ως στοιχείου της συνταγματικής ταυτότητας, ΕφημΔΔ 1/2016, σ. 52

ΣΤΑΓΚΟΣ Π., Ο νομικός αντίκτυπος στην Ε.Ε. των αποφάσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων για τα ελληνικά μέτρα λιτότητας, ΕΕργΔ 4/2016, σ. 385

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-650/13, Delvigne, 06.10.2015, ECLI:EU:C:2015:648. Άρθρα 39 και 49 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Αρμ 1/2016, σ. 189

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-419/14, WebMindLicenses, 17.12.2015, ECLI:EU:C:2015:832. Φόρος

προστιθέμενης αξίας – Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Αρμ 3/2016, σ. 535

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-601/15 PPU, Ν., 15.02.2016, ECLI:EU:C:2016:84. Απατήσεις για την υποδοχή των αιτούντων διεθνή προστασία, Αρμ 5/2016, σ. 937

ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Σ., PSI και ρήτρες συλλογικής δράσης, ΔΕΕ 3/2016, σ. 312

ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ, ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ, ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

ΑΝΘΙΜΟΣ Α., Σχόλιο στις αποφάσεις του ΜΠρΘεσ 14875/2014 και του ΠΠρΘεσ 14226/2012. Ειδική διαδικασία

γαμικών διαφορών, Αρμ 2/2016, σ. 257

ΡΟΚΑΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-594/14, Kornhaas, 10.12.2015, ECLI:EU:C:2015:806. Διαδικασία αφερεγγυότητας, ΕΕμπΔ 1/2016, σ. 158

ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-350/14, Lazar, 10.12.2015, ECLI:EU:C:2015:802. Εφαρμοστέο δίκαιο σε εξωσυμβατική (αδικοπρακτική) ενοχή, ΧρΔ 5/2016, σ. 361

ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ – ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ

ΛΑΖΑΡΑΤΟΣ Π., Διαλυτική αίρεση και πλήρωση κενών επί τριμερούς δικαιοπραξίας: γνωμοδότηση με αφορμή την ΟλΣτΕ 376/2014, ΝοΒ 2/2016, σ. 421